

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПУГАЧ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 378.011.2:33-051]:34(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ
У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

015 – професійна освіта (за спеціалізаціями)
спеціалізація: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
01 Освіта

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. С. Пугач

Науковий консультант: **Кобилянський Олександр Володимирович**,
доктор педагогічних наук, професор

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Пугач С. С. Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Вінницький національний технічний університет, Міністерство освіти і науки України, Вінниця, 2020.

У дисертаційній роботі науково обґрунтовано й розроблено педагогічну технологію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, яка ґрунтується на праксеології; феноменології; гуманістичній парадигмі філософії освіти; положеннях системного, особистісно орієнтованого, компетентісного та діяльнісного методологічних підходів; сучасних дидактичних вимогах щодо змісту, методів і технологій професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше

– *обґрунтовано* концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях;

– *розроблено* взаємопов'язані компонентні моделі розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що визначають зміст підготовки фахівців-економістів у системі неперервної освіти;

– *виокремлено та обґрунтовано* педагогічні умови: формування мотивації до одержання та вдосконалення правових знань як необхідної

умови професійного вдосконалення; забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі вирішення управлінських, проектних і технологічних завдань; використання у процесі професійної підготовки сучасних інноваційних технологій і методів навчання з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань; методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності; створення якісного навчально-методичного інструментарію; використання інформаційних технологій у процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

– *визначено* компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний та інформаційно-логічний), критерії (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний, результативний), показники та надана характеристика рівням (початковий, середній, високий) сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти;

– *уточнено* поняття «правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування», визначено структуру готовності, компонентний склад, рівні прояву та механізми розвитку досліджуваного феномену;

– *удосконалено* навчальну технологію формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності на основі розробленого методичного забезпечення, застосування проблемного та інтерактивного навчання, що забезпечує розвиток пізнавальної активності та самостійності у системі неперервної освіти;

– *дістали подальшого розвитку та конкретизації* концептуальні положення компетентнісної парадигми навчання у закладах вищої освіти економічного профілю, зокрема теоретичні положення щодо професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; етапи розвитку їхньої правової компетентності у системі неперервної освіти; змістове

наповнення понять «правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування»; методологічні підходи та відповідні до них дидактичні принципи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні положень щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: обґрунтування теоретичних засад і розробленні теоретико-методологічних основ цієї педагогічної проблеми; з'ясуванні структури та змісту правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, а на цій основі – особливостей формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти; уточненні трактування базових понять щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; обґрунтуванні змісту формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти як поетапного та багатокомпонентного процесу; обґрунтуванні та побудові комплексу відповідного організаційного та науково-методичного забезпечення; визначенні нових підходів до розроблення, впровадження й оцінювання ефективності формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в процесі роботи *розроблено, перевірено та впроваджено* в освітній процес ЗВО економічного профілю навчальні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні матеріали, що розкривають теоретичні та практичні основи навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та забезпечують її реалізацію, а саме:

- робочі навчальні програми дисциплін «Правознавство», «Цивільне право», «Судово-бухгалтерська експертиза», «Облік і правове забезпечення в галузях промисловості», «Облік і правове забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва матеріального та нематеріального виробництва» для закладів вищої освіти економічного спрямування, що здійснюють підготовку фахівців з обліку і оподаткування;

- навчально-методичні матеріали дисципліни «Правознавство», що забезпечують формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- посібник з дисципліни «Охорона праці в галузі управління та адміністрування», в якому розроблено правові та організаційні питання охорони праці з використанням інтегрованого підходу, що забезпечує реалізацію міжпредметної інтеграції в процесі фахової підготовки майбутніх фахівців-економістів з обліку і оподаткування, адже, згідно закону України «Про охорону праці», охорона праці є системою правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці;

- методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності», методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» для бакалаврів і магістрів, у яких розроблено правові та організаційні питання охорони праці;

- навчально-методичне забезпечення для проведення кожного етапу багаторівневого педагогічного експерименту з формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. При цьому перевага надавалася саме електронним ресурсам, що є найбільш доступними для використання та мобільними до внесення необхідних змін у процесі навчання;

- завдання проблемного характеру, що використовувалися для

науково-дослідної та самостійної роботи студентів.

Результати дослідження можуть бути використані в практиці роботи науково-педагогічних колективів ЗВО економічного профілю для вдосконалення нормативної документації, створення навчально-методичного забезпечення дисциплін, підготовки навчальних посібників, методичних вказівок, а також у системі післядипломної освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування з метою формування правової компетентності та підвищення кваліфікації фахівців.

На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми дослідження, встановлено, що «правова компетентність» – це вміння використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-правовим способом, а правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування – це система правових знань, практичних вмінь, навичок, досвіду, що дозволяють працівникам орієнтуватись у нормативно-правовому полі в процесі фахової діяльності, знаходити юридично доцільні рішення, мислити правовими категоріями при виконанні внутрішніх і зовнішніх завдань, які виникають в процесі функціонування організації у ринкових умовах.

На підставі аналізу наукових досліджень у сфері формування правової компетентності фахівців різних спеціальностей визначено, що правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування має такі компоненти: когнітивний (система правових знань), мотиваційний (прийняття фахівцем правових цінностей), діяльнісний (вміння використовувати правові знання для виконання практичних завдань у фаховій діяльності), рефлексивний (здатність особистості до самостійності правових рішень), інформаційно-логічний (вміння працювати з джерелами права). До кожного з вказаних компонентів визначені та охарактеризовані відповідні показники (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний, результативний).

На підставі теоретичного аналізу особливостей розвитку правової

компетентності фахівців неюридичних спеціальностей визначено, що моделювання процесу розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування доцільно здійснювати з використанням системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Відповідно, система розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі фахової підготовки розглядається нами як педагогічне завдання, що потребує: застосування комплексного підходу до формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; надання переваги практичній складовій у процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що передбачає обов'язкову апробацію здобутих знань на практиці; забезпечення всього комплексу визначених педагогічних умов, що потрібні для досягнення максимально можливого розвитку правової компетентності в кожного студента; забезпечення реалізації структурно-функціональних зв'язків між окремими компонентами запропонованої моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; формування позитивних міжособистісних взаємин на основі загальнолюдських етичних принципів і професійної етики; формування атмосфери довіри, співпраці, обміну досвідом, комунікабельності тощо.

Враховуючи результати аналізу наукових праць, власного досвіду та камерного педагогічного експерименту, шляхом відбору доцільних компонентів і зведення їхньої кількості до необхідного та достатнього мінімуму, побудовано концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти та конкретизовано завдання щодо досягнення поставленої мети (визначення методологічних підходів і педагогічних умов формування правової компетентності в закладах вищої освіти, уточнення комплексу загальних і спеціальних правових знань, що потрібні в професійній діяльності фахівців з обліку і оподаткування та їх внесення в програму фахової підготовки, визначення засобів формування мотивації студентів до професійного

вдосконалення в процесі фахової діяльності).

Доведено, що застосування авторської концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти, передусім оновлення змісту, реалізація визначених та обґрунтованих педагогічних умов та розробленої структурно-функціональної моделі, сприяє ефективному формуванню всіх компонентів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Перевірка рівня сформованості компонентів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти здійснювалася із урахуванням визначеної структури правової компетентності із використанням визначених у дослідженні критеріїв її сформованості.

Під час формувального педагогічного експерименту в експериментальній групі, в порівнянні з контрольною, відбулося значне зростання показників сформованості правової компетентності. Статистична значущість даних була перевірена за допомогою критеріїв Стюдента та кутового перетворення Фішера.

Ключові слова: вища освіта, фахівці з обліку і оподаткування, професійна компетентність, правова компетентність, науково-методичне забезпечення, ЗВО, вдосконалення системи професійної підготовки, система неперервної освіти, структурно-функціональна модель.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

- Пугач, С. С. (2018). Розвиток правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Педагогіка безпеки*, 2, 120–130. DOI:10.31649/2524-1079-2018-3-2-120-130.
- Пугач, С. С. (2018). Досвід правої підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, вип. 56, 170–175.
- Пугач, С. С. (2018). Методологічні підходи та принципи формування правової компетенції майбутніх економістів у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки Національної академії Державної прикордонної служби України»*, 4(15), 355–370.
- Пугач, С. С. (2019). Визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 2, 131–141. DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-2-131-141.
- Пугач, С. С. (2019). Закордонний досвід формування правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Науковий Вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць*, 1(64), 194–198.
- Пугач, С. С. (2019). Зміст і структура правової компетенції майбутніх економістів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць*, вип. 57, 130–136. DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-130-136.
- Пугач, С. С. (2019). Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 1, 43–53.

DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-1-043-053.

- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»*, 2(98), 29–34.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку й оподаткування в системі післядипломної освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, вип. 59, 98–103. DOI: 10.31652/2415-7872-2019-59-98-103.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»: зб. наук. праць*, вип. 2, 144–148.
- Пугач, С. С. (2019). Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Вінниченка. Серія: Педагогічні науки*, вип. 178, 148–153.
- Пугач, С. С. (2019). Розвиток правової компетентності фахівців-економістів у закладах вищої освіти. *Педагогічний альманах: збірник наук. праць*, вип. 41, 219–226.
- Пугач, С. С. (2019). *Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти: монографія*. Вінниця: ВНАУ.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование у будущих экономистов правовой компетентности. *Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета*, 1 (41), 66-71.
- Пугач, С. С. (2019). Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, вип. 53, 199–202.
- Пугач, С. С. (2019). Проблеми реалізації принципів навчання в освітньому

- процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. пр., вип. 54, 131–135. DOI: 10.31652/2412-1142-2019-54-131-135.
- Пугач, С. С. (2019). Формування правової компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 4(19), 307–323.
- Пугач, С. С., Кобилянський, О. В., & Заюков, І. В. (2019). *Охорона праці в галузі управління та адміністрування: навчальний посібник*. Вінниця: ВНТУ.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование профессиональной компетентности в процессе подготовки экономистов. *Актуальные проблемы современных экономических систем: сборник научных трудов; редкол.: А. Г. Проровский [и др.]*. Брест: Издательство БрГТУ, 86–91.
- Пугач, С. С. (2019). Розвиток правової компетентності дітей у закладах загальної освіти. *Університет-Школа: співпраця в умовах євроінтеграції*: монографія. Акімова О. В., Фрицюк В. А., Троян Г. В. [та ін.]. Вінниця: Твори, 238–263.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності фахівців-економістів у процесі здобуття другої вищої освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, вип. 60, 91–97. DOI: 10.31652/2415-7872-2019-60-91-97.
- Пугач, С. (2019). Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в системі неперервної освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогіка*, 5. URL: <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedvisnyk/article/view/357/357>.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование профессиональной компетентности в

процессе подготовки экономистов. *Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета*, 4 (44), 159–164.

Pugach, S. S. (2020). Features of development of legal competence pupils of general education schools. *The scientific heritage* (Budapest, Hungary), Vol. 4, № 43, 54–60.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Пугач, С. С. (2012). *Реалізація конституційних гарантій рівності громадян перед законом і судом при провадженні досудового розслідування*^Λ монографія. Тернопіль: Крок.

Пугач, С. С. (2013). Особливості правового регулювання права дитини на безпечний інформаційний простір. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 95–98.

Пугач, С. С. (2013). Становлення концепції права дитини на гідність у поглядах мислителів стародавнього світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 22, 74–77.

Пугач, С. С. (2013). Суб'єкти застосування норм права: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 6, 10–12.

Пугач, С. С. (2018). Формування правової компетентності у майбутніх учителів. *Професійне становлення особистості майбутнього вчителя: монографія*. Акімова О. (Ред.). Вінниця: «Твори», 124–143.

Пугач, С. С. (2019). *Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування*. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матер. Міжнар. наук. конф. Дніпро: СПД Охотнік, 395–396.

Пугач, С. С. (2019). *Особливості розвитку правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування*. Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців. Матер. IV

- Міжнар. наук.-практ. конф. : збірн. наук. праць. Вінниця: ВНТУ, 36–40.
- Пугач, С. С. (2019). *Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування*. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи. Міждисциплінарні перспективи. Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 147–149.
- Пугач, С. С. (2019). *Проблеми формування правової компетентності в процесі підготовки менеджерів*. Міжн. наук.-техн. конф. «Перспективи розвитку машинобудування та транспорту-2019»: збірн. тез. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 371–373.
- Пугач, С. С. (2019). *Професійна підготовка фахівців вищої кваліфікації в умовах трансформації економіки*. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 26 січня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, Ч. 7, 60–62.
- Пугач, С. С. (2019). *Розвиток правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування*. Травневі наукові читання: XVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.: тези доповідей, Дніпро: ГО «НОК», ч. 2, 54–58.
- Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування*. Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти: Матер. II Всеукр. заочної науково-практ. конф. Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту НУВГП. Рівне, 70–75.
- Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування*. Nowoczesna nauka: teoria i praktyka: Mater. III Miedz. Konf. Nauk.-Prakt., 106–107. Взято з <https://nowanauka.files.wordpress.com/2019/05/materiac581y2019.pdf>
- Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності учнів у закладах загальної освіти*. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: Матер. III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції.

Вінниця: «Твори», 184–186.

- Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності фахівців у системі безперервної освіти*. Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти: зб. наук. праць за матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ «П-ХДПУ ім. Г. Сковороди», 143–146.
- Пугач, С. С. (2019). *Визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців-економістів*. Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін», Вінниця, 27-28 листопада 2019 р. ВДПУ ім. М. Коцюбинського; ред. колегія: Р. С. Гуревич та інші. Вінниця, 12–14.
- Пугач, С. С., Кобилянський, О. В., & Заюков, І. В. (2019). *МВ до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «ООП та БЖД». Галузь знань 07 «Управління та адміністрування». Спеціальність 073 – «Менеджмент». Модуль «Безпека життєдіяльності»*. Вінниця: ВНТУ.
- Пугач, С. С., Кобилянський, О. В., & Заюков, І. В. (2019). *Методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» (модуль «Охорона праці в галузі») для студентів ЗФН магістерського напрямку підготовки*. Вінниця: ВНТУ.

SUMMARY

Pugach S. S. Theoretical and methodological principles of the formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuous education. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Vinnitsa National Technical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnitsia, 2020.

The dissertation has scientifically substantiated and developed the system of the formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuing education, which is based on praxeology; phenomenology; the humanistic paradigm of educational philosophy; the provisions of systematic, personally oriented, competent and active methodological approaches; modern didactic requirements for the content, methods and technologies of professional training of future accounting and tax specialists.

The scientific novelty of the results obtained is that for the first time

- the concept of formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation at methodological, theoretical and technological levels is substantiated;

- pedagogical system and interrelated models (component models of development of legal competence of students, bachelors, masters and specialists at the stage of obtaining the second higher education and structural and functional model of the formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation) were developed and experimentally tested, they determine the content of economists training in the system of continuous education;

- pedagogical conditions are allocated and substantiated: formation of the motivation for acquiring and improving legal knowledge as a necessary condition for professional improvement; ensuring the interconnection of professional

disciplines with the content of legal knowledge in the process of solving management, design and technological tasks; use in the process of professional preparation of the active forms and methods of training, with the purpose of mastering by the future specialists in accounting and taxation of legal tools to perform future professional tasks; methodical training of teachers for the formation in the future specialists in accounting and taxation of legal competence; creation of qualitative educational and methodical tools; use of the information technology in the process of developing the legal competence of future accounting and taxation specialists;

- components (cognitive, motivational, activity, reflexive and information-logical), criteria (cognitive, goal-oriented, practical, personal, effective), indices are determined, characteristics for the levels (initial, medium, high) of the legal competence formation of future accounting and taxation specialists in the continuing education system are considered;

- the concept of "legal competence of future specialists in accounting and taxation" is specified, the structure of readiness, component composition, levels of manifestation and mechanisms of development of the studied phenomenon are defined;

- educational technology of the formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation on the basis of developed methodological support, application of problematic and interactive training, which provided the development of cognitive activity and independence in the system of the continuous education is improved; conceptual provisions of the competence paradigm of education in higher education institutions of economic profile are further developed;

- theoretical provisions regarding the professional training of future specialists in accounting and taxation; stages of development of their legal competence in the system of continuous education; details of the concepts of "legal competence", "legal competence of specialists in accounting and taxation", "formation of legal competence of specialists in accounting and taxation", "model

of development of legal competence of specialists in accounting and taxation"; methodological approaches and corresponding didactic and specific principles of forming the legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuing education are further developed.

The theoretical significance of the obtained results is to substantiate the provisions regarding the formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation: substantiation of theoretical principles and development of theoretical and methodological fundamentals of this pedagogical problem; to find out the structure and content of the legal competence of future specialists in accounting and taxation, and on this basis – the peculiarities of forming the legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuing education; clarification of the interpretation of basic concepts regarding the formation of legal competence of future accounting and tax specialists; substantiation of the content of formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuous education as a gradual and multi-component process; substantiation and construction of the complex of the appropriate organizational and scientific and methodological support; definition of new approaches to the development, implementation and evaluation of the effectiveness of the formation of legal competence of future accounting and tax specialists.

Practical significance of the obtained results is that in the course of work the educational manuals, methodological recommendations, training programs and electronic educational and methodical materials, which reveal the theoretical and practical foundations of educational technology of the formation of the legal competence of future specialists in the sphere of accounting and taxation in the system of continuing education and ensure its implementation are developed, namely:

- working study programs of the disciplines "Law", "Civil Law", "Forensic Accounting Expert Examination", "Accounting and Legal Support in the Branches of Industry", "Accounting and Legal Support for the Commercial Entities of

Material and Intangible Production" for higher education institutions of economic orientation, which provide training of the specialists in accounting and taxation;

- educational and methodological materials of the discipline "Law", which ensure the formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation;

- manual on the discipline "Labour protection in the sphere of Management and Administration", which is developed using an integrated approach that provides the implementation of cross-curricular integration in the process of professional training of future accounting and taxation specialists;

- methodical instructions for the independent and individual work of students in the discipline "Fundamentals of Labour Protection and Life Safety". Sphere of knowledge 07 "Management and administration". Specialty 073 - Management. The module "Safety of life" and methodical instructions for carrying out the control work in the discipline "Civil protection and labor protection in the field" (module "Labour protection in the field") for the students of the extramural form of study for the master's direction of training;

- didactic materials were prepared for carrying out the different level pedagogical control of the formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation;

- tasks of the problem character, used for the independent and research work of students are developed.

The results of the study can be used in the practice of scientific-pedagogical teams of the Economic Profile to improve the normative documentation, creation of the educational and methodological support of the disciplines, preparation of manuals, methodical instructions, as well as in the system of postgraduate education, retraining and professional development of specialists in accounting and taxation with the aim of forming the legal competence and professional qualification of specialists.

On the basis of theoretical and methodological analysis of the research problem, it is established that the "legal competence" is the ability to use the

acquired legal knowledge in the professional activity, to achieve an effective result in the normative-legal way, and the legal competence of specialists in accounting and taxation is a system of legal knowledge, practical skills, experience, allowing employees to navigate in the regulatory field in the process of professional activity, find legally feasible solutions, think by the legal categories in the process of execution of internal and external challenges that arise during the operation of the organization in market conditions.

On the basis of the analysis of scientific research in the sphere of formation of legal competence of specialists of different specialties it is determined that the legal competence of future specialists in accounting and taxation has the following components: cognitive (system of legal knowledge), motivational (acceptance by a specialist of legal values), activity (ability to use legal knowledge for the fulfillment of practical tasks in a professional activity), reflexive (the ability of the individual to autonomy of legal decisions), information and logic (ability to work with the sources of the law). Each of these components corresponding indices (cognitive, target, practical, personal, effective) have been identified and characterized.

On the basis of the theoretical analysis of peculiarities of legal competence development of the specialists of non-legal specialties it is determined that modeling of the process of development of legal competence of future specialists in accounting and taxation should be carried out using systematic, personally oriented, competence and activity approaches. Accordingly, we consider the system of development of legal competence of future accounting and taxation specialists in the process of professional training as a pedagogical task, which requires: application of the comprehensive approach to the formation of legal competence of future accounting and taxation specialists; giving preference to the practical component in the process of developing the legal competence of future accounting and taxation specialists, which requires the mandatory testing of the acquired knowledge in practice; provision of the whole set of defined pedagogical conditions necessary for the achievement of the maximum possible development of

legal competence in each student; ensuring the implementation of structural and functional links between individual components of the proposed model for the development of legal competence of future accounting and taxation specialists; formation of positive interpersonal relationships on the basis of human ethical principles and professional ethics; building the atmosphere of confidence, cooperation, exchange of the experience, communication skills, etc.

Taking into account the results of the analysis of scientific works, own experience and a chamber pedagogical experiment, by selecting the appropriate components and reducing their number to the necessary and sufficient minimum, the concept of formation of the legal competence of future specialists in accounting and taxation in higher education institutions is built and the tasks for achievement the set goal are specified (definition of the methodological approaches and pedagogical conditions of the formation of legal competence in the institutions of higher education, clarification of the complex of the general and special legal knowledge required in the professional activity of accounting and taxation specialists and their introduction into the program of professional training, determination of the means of forming students' motivation for professional improvement in the process of professional activity).

It is proved that the application of the author's concept of the formation of legal competence of future specialists in accounting and taxation in the system of continuous education, first of all updating of the content, realization of defined and substantiated pedagogical conditions and developed of structural and functional model, contributes to the effective formation of all components of the legal competence of the future professionals in the sphere of accounting and taxation.

Verification of the level of the components of legal competence formation of future specialists in accounting and taxation in the system of continuing education was carried out taking into account the defined structure of the legal competence using the criteria of its formation, defined in the study.

During the formative pedagogical experiment in the experimental group, compared to the control group, there was a significant increase of the indices of the

legal competence formation. The statistical significance of the data was verified using the Student's t test and Fisher's angular transformation.

Keywords: higher education, specialists in accounting and taxation, professional competence, legal competence, scientific and methodological support, HEA, improvement of vocational training system, system of continuous education, structural and functional model.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	43
1.1. Правова підготовка фахівців з обліку і оподаткування: історичний екскурс.....	43
1.2. Дефінітивний аналіз ключових понять дослідження	57
1.3. Особливості та сучасний стан формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти	69
Висновки до першого розділу	81
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ	83
2.1. Закордонний досвід правової підготовки фахівців економічного профілю	83
2.2. Методологічні підходи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	94
2.3. Дидактичні принципи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	106
2.4. Мета, зміст і структура правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	121
Висновки до другого розділу.....	132
РОЗДІЛ 3 СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	134
3.1. Авторська концепція формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування	134
3.2. Педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	144
3.3. Критерії, показники та рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	155

3.4. Модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.....	168
Висновки до третього розділу.....	179
РОЗДІЛ 4 ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.....	181
4.1. Пропедевтика формування правової компетентності в учнів у закладах загальної середньої освіти.....	181
4.2. Методичні особливості формування правової компетентності бакалаврів з обліку і оподаткування.....	199
4.3. Методичні особливості формування правової компетентності магістрів з обліку і оподаткування.....	209
4.4. Методичні особливості формування правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування.....	222
Висновки до четвертого розділу.....	236
РОЗДІЛ 5 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ В ПРОЦЕСІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.....	239
5.1. Організація та методика педагогічного експерименту.....	239
5.2. Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту.....	255
5.3. Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту.....	282
5.4 Аналіз результатів коригувального етапу педагогічного експерименту.....	300
Висновки до п'ятого розділу.....	326
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	330
СПИСОК ПОСИЛАНЬ.....	340
ДОДАТКИ.....	386

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Європейська інтеграція, що сприяє подальшому розширенню Європейського Союзу, ліквідації митних кордонів, посиленню співпраці між його країнами-членами, гармонізації міждержавного законодавства, створили умови для підвищення мобільності європейських громадян. Наразі європейський ринок праці потребує зрозумілих на міжнародному рівні освітніх кваліфікацій, стандартизації освітніх послуг і видачі універсальних дипломів про освіту. Тому основною метою сучасних реформ є гармонізація освітніх ресурсів європейських країн, завдяки створенню загальноєвропейських стандартів, прозорих кваліфікацій і єдиного соціально-економічного простору. Крім того, кожна країна Європейського Союзу та країна-кандидат мають відповідати політичним та економічним умовам: стабільний демократичний уряд, який визнає верховенство права та відповідних свобод і інститутів.

Запровадження в європейську освіту Болонського процесу мало за мету не тільки її універсалізацію, але й підвищення конкурентоздатності на світовому ринку освітніх послуг. Адже, участь у Болонському процесі передбачає використання в національній системі освіти компетентнісного підходу для формування у майбутніх фахівців професійних компетентностей, зокрема економічної та правової. Але в системах освіти європейських країн продовжують існувати певні відмінності, тому важливо стандартизувати їх відповідно до загальної системи. В процесі вдосконалення системи оцінювання на заміну шкалі оцінювання ECTS у 2009 році була введена статистична таблиця розподілу балів (Grade Distribution Table). Наразі розроблено проект Європейської системи конвертації оцінок (EGRACONS).

Теоретичне обґрунтування застосування компетентнісного підходу в національній вищій освіті теж не завершено, тому й не визначено відповідний вимогам сучасності нормативний набір ключових компетентностей. Очевидним є те, що перехід на нову модель освіти

виключає пасивну роль учасників освітнього процесу. Адже, тільки активна позиція в одержанні знань створить для майбутніх фахівців передумови в реалізації індивідуальної траєкторії навчання впродовж життя.

Ці аспекти освітнього процесу стали об'єктом досліджень українських і зарубіжних учених, які розглядали: структуру, закономірності функціонування та розвитку інноваційних процесів у контексті цивілізаційних змін і сучасної парадигми освіти. Окремі аспекти обраної проблеми дослідження розглянуто в працях науковців, зокрема: концептуальні засади професійної підготовки майбутніх фахівців аналізували В. Ашихмін, Л. Барабанова, Г. Васянович, С. Гончаренко, В. Карась, І. Карась, О. Коваленко, Л. Криницька, А. Литвин, Е. Лузік, В. Петрук, Л. Романишина, Л. Хомич, І. Худякова, Б. Шиян та ін.; теоретико-методологічні проблеми неперервної професійної освіти досліджували А. Алексюк, Н. Амеліна, Р. Гуревич, В. Кремень, А. Лігоцький, Л. Лук'янова, В. Манько, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Г. Терещук, В. Шахов та ін.; компетентнісний підхід у вищій школі та особливості формування професійної компетентності окреслено в працях О. Антонової, І. Беха, В. Безпалька, Н. Бібік, С. Данилюк, Л. Дибкова, А. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Кобилянського, А. Маркової, Ю. Павлова, Л. Петровської, І. Родригіної, О. Рогульської та ін.; формування професійної компетентності як інтегрального об'єднання системи сформованих компетенцій було досліджено у працях Ю. Бабанського, А. Вербицького, Е. Зеєра, О. Овчарук, О. Пометун, А. Присяжної та ін.; вимоги до професійної освіти фахівців економічних спеціальностей розглядалися в працях М. Вачевського, І. Демури, В. Кулішова, О. Лисак, В. Мадзігона, Н. Отрощенко, Т. Поясок, Н. Примаченко, В. Стрельнікова, Н. Тверезовської, Н. Ткаленко, О. Федосєєвої та ін.; дослідження проблеми правового виховання та формування правової компетентності майбутніх фахівців здійснено у працях Т. Бачинського, Л. Герасіної, О. Губаря, В. Гузиніна, О. Дзьобань, Ю. Дмитрієнко, І. Запорожан, Г. Клімової, Н. Коваленко, Н. Логінової,

О. Магдик, С. Максимової, Є. Мануйлова, О. Орлової, Ю. Пастушенка, О. Петришина, В. Ситяніна, О. Фатхутдінової та ін.

Окремі аспекти формування правової компетентності майбутніх фахівців розглянули С. Нагорняк (визначені та апробовані педагогічні умови формування правосвідомості студентів в процесі виховної роботи коледжу), Я. Кічук (обґрунтовані теоретичні і методичні аспекти формування правової компетентності в процесі підготовки соціальних педагогів), Н. Коваленко (визначила шляхи та умови формування правової культури студентів у процесі одержання професії в закладах вищої освіти), Н. Бакланова (дослідила формування правової компетентності майбутніх учителів), Д. Клочкова (визначила критерії формування правової компетентності майбутнього вчителя), В. Прилипко (визначив роль та місце правової компетентності у структурі професійної правової культури майбутніх фахівців), І. Галушак (розглядала особливості підготовки майбутніх економістів до правового забезпечення професійної діяльності).

У проаналізованих наукових дослідженнях наведені різні підходи до формування правової компетентності в процесі підготовки фахівців певних спеціальностей. Однак, безпосередньо проблема формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування не була предметом спеціальних досліджень. Поза увагою дослідників залишилося обґрунтування змісту правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування та особливостей її формування у системі неперервної освіти, недостатньо досліджені педагогічні аспекти формування правової компетентності студентів на різних етапах неперервного навчання.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел та аналізу особливостей підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти виявлено низку суперечностей, зокрема, теоретичного характеру між:

— адаптацією законодавства України до європейських вимог, що передбачає суттєві зміни в усіх сферах суспільного життя, та традиційними

підходами до навчання майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, які вже не відповідають сучасним вимогам;

- потребою в підготовці та перепідготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і неузгодженістю навчальних планів і програм дисциплін, у яких недостатньо враховані запити роботодавця до компетентності фахівців;

- потребою на ринку праці фахівців з обліку і оподаткування, здатних до розв'язання правових питань в процесі професійної діяльності, прогнозування наслідків прийнятих рішень та недостатньою розробленістю в педагогіці вищої школи сучасних педагогічних технологій формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Виявлено також суперечності методичного характеру між:

- постійним розвитком економічної галузі у зв'язку з глобалізацією, оновленням правової бази її функціонування та дещо застарілим змістом дисциплін професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- сучасними вимогами до процесу підготовки фахівців у закладах вищої освіти та фактичною педагогічною майстерністю викладацького складу і впровадженням інноваційних технологій;

- наявною необхідністю поєднання фахівцями з обліку і оподаткування теоретичних знань, умінь і навичок, одержаних у процесі навчання та вмінням їх використовувати під час прийняття рішень в професійній діяльності, зумовлених недосконалістю сучасних навчально-методичних розробок у зазначеному ракурсі.

Зазначені аспекти, виявлені недоліки та суперечності актуалізують необхідність наукового розроблення та обґрунтування перспективних напрямів удосконалення теорії та методики правової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Актуальність означеної проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Теоретичні і методичні засади формування***

правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане в межах проекту «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (2016-2019 рр.), в якому приймає участь ВНТУ, за сприяння Британської ради (British Council) в Україні, Інституту вищої освіти НАПН України, Фундації лідерства для вищої освіти (Велика Британія) та за підтримки Міністерства освіти і науки України, мета якого полягає у формуванні академічної доброчесності у студентів, яка передбачає, що в процесі навчання чи досліджень вони мають керуватися принципами чесної праці та навчання як підґрунтя якості освіти та успішної професійної кар'єри, а також плану наукових досліджень кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки Вінницького національного технічного університету з науково-дослідної роботи № 20-K8 «Теоретичні та методичні засади формування компетентності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти».

Тема докторської дисертації затверджена вченою радою Вінницького національного технічного університету (протокол № 1 від 30.08.2018) й узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 29.01.2019).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні, розробленні й експериментальній перевірці теоретичних і методичних засад формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Провідна ідея дослідження ґрунтується на положенні про те, що на основі запропонованих сучасних теоретичних і методичних засад в переважної більшості майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти формується правова компетентність на середньому та високому рівнях, що є необхідною передумовою їхньої успішної фахової діяльності в сучасних умовах адаптації української економіки та

законодавства до європейських вимог.

Концепція дослідження. Формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є невід’ємною складовою їхньої професійної підготовки, особливості якої зумовлені глобальними інтеграційними процесами, сучасними вимогами конкурентного ринку праці до компетентності фахівців з обліку і оподаткування, інноваційними освітніми процесами та потребами врахування змісту професійної діяльності у системі вільного ринку економічно розвинених країн.

Дослідження базується на науково обґрунтованих положеннях про модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти як таку, що відображає алгоритм, закономірності та логіку процесу досліджень, результатом якого є сформованість правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування на необхідному професійному рівні. Провідна ідея концепції ґрунтується на розумінні правової компетентності як стилю життя в суспільстві та майбутньої професійної діяльності сучасного фахівця з обліку і оподаткування на адміністративних і виробничих посадах.

Вивчення й аналіз наукових праць з проблем формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти дозволили обґрунтувати концепти, на яких базується провідна ідея дослідження.

Методологічний концепт інтегрує філософсько-методологічні основи дослідження, методологічні підходи та принципи. За результатом їх сукупного впливу на досліджуваний процес концепт відображає традиційні та інноваційні методологічні підходи до професійної правової підготовки фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти, що застосовуються в єдності та взаємодоповнюють один іншого: системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований.

Концепт також відображає сукупність принципів дидактики вищої школи: зв’язку теорії з практикою, науковості, системності та послідовності,

свідомості та активності в навчанні, доступності, наочності, міцності знань, умінь і навичок, індивідуального підходу та виховного характеру навчання, що є основою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Теоретичний концепт передбачає обґрунтування дефініцій основних понять дослідження («правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування»); розроблення концепції, моделі та педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та створення критеріально-рівневої структури сформованості правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування як результату цієї підготовки.

Технологічний концепт передбачає впровадження в освітній процес закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців з обліку і оподаткування, моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та відповідних педагогічних умов, зокрема забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань, створення якісного навчально-методичного інструментарію, використання інформаційних технологій; експериментальну перевірку ефективності моделі.

Провідна ідея та сформульована концепція дослідження знайшли відображення в **загальній гіпотезі дослідження**: формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування буде результативним за умови обґрунтування, розроблення та експериментальної перевірки теоретичних і методичних засад формування їхньої правової компетентності в закладах вищої освіти.

Положення загальної гіпотези конкретизовано в часткових гіпотезах, відповідно до яких рівень сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти як базова

категорія дослідження зростатиме за дотримання таких педагогічних умов:

- формування стійкої мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як одного з засобів професійного вдосконалення майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі розв'язання управлінських, проектних і технологічних завдань;
- використання в процесі навчання сучасних інноваційних технологій з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань і цілеспрямованого формування в них правової компетентності;
- методичної підготовки викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;
- створення якісного навчально-методичного інструментарію з метою формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;
- застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Предметом дослідження є теоретичні засади та методичне забезпечення формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

З огляду на сформульовані мету, об'єкт і предмет дослідження передбачено розв'язання таких дослідницьких **завдань**:

1. З'ясувати теоретичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та визначити понятійно-термінологічний апарат дослідження.
2. Охарактеризувати сучасний стан формування правової

компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти в Україні та проаналізувати відповідний зарубіжний досвід.

3. Обґрунтувати методологічні підходи, принципи та концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

4. Розкрити сутність і зміст формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, визначити компоненти, критерії, показники та рівні її сформованості.

5. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

6. Розробити компонентні моделі розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

7. За результатами досліджень розробити навчально-методичне забезпечення реалізації структурно-функціональної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

8. Експериментально перевірити ефективність упровадження в освітній процес запропонованих теоретичних і методичних засад формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Методологічну основу дослідження становлять наукові положення феноменології, гуманістичної парадигми філософії освіти, філософії синергетики, теорії управління та теорії систем; методологічні підходи: компетентісний, системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний і діяльнісний; теорії розвитку та саморозвитку соціально та професійно важливих якостей особистості фахівця з обліку і оподаткування; сучасні

дидактичні підходи щодо змісту, методів і технологій професійної підготовки в закладах вищої освіти фахівців економічних спеціальностей.

Теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення психології та педагогіки щодо провідної ролі діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості і продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання (Л. Буєва, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейна, Н. Тализіна, А. Хуторської та ін.); єдності пізнавальної теоретичної та практичної діяльності (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Ф. Ялалов та ін.); розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості у процесі діяльності (І. Бех, С. Гончаренко, Р. Гуревич, К. Дурай-Новакова, М. Дьяченко, І. Зязюн, В. Ключко, В. Кремень, Л. Лук'янова, А. Линенко, Н. Ничкало, С. Сисоєва, М. Сметанський, В. Шахов); впровадження інноваційних педагогічних технологій (М. Козяр, І. Смолін, М. Чошанов, О. Шестоपालюк); формування професійної компетентності майбутніх фахівців (А. Алексюк, В. Андрущенко, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, О. Кобилянський, Л. Міщик, В. Поліщук) тощо.

Нормативною базою дослідження є положення Законів України «Про освіту», «Про охорону праці», «Про вищу освіту»; Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті; освітньо-професійна програма підготовки фахівців галузі знань 071 «Обліку і оподаткування», національні і міжнародні стандарти, положення та інші нормативні документи.

Для перевірки гіпотези дослідження та реалізації поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: порівняльний і ретроспективний аналіз педагогічних, правових, психологічних, соціологічних джерел із проблеми дослідження; теоретичний аналіз, синтез, порівняння й узагальнення законодавства України, навчально-нормативної та правової документації, положень, концепцій та інших нормативних актів Міністерства освіти і науки України щодо організації освітнього процесу; аналіз навчальних планів і програм підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі

неперервної освіти; узагальнення вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду, що створило можливості визначити рівень наукового розроблення проблеми дослідження, напрями розвитку педагогічних ідей у цій галузі та методологічні засади досліджуваної проблеми; узагальнення, абстрагування, класифікація та проектування для обґрунтування теоретичних засад і концепції ступеневого формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; здійснити проектування для визначення структури, етапів, алгоритму реалізації навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти; моделювання та розроблення компонентних моделей розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти; формулювання висновків і рекомендацій щодо підвищення ефективності формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти;

– *емпіричні*: обсерваційні (самостійне оцінювання, спостереження та рефлексія), діагностичні (тестування, опитування, анкетування, рейтингування, бесіди, аналіз результатів навчальної діяльності, експертна оцінка тощо), що дозволило узагальнити аналітичний матеріал про рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і коригувальний етапи) для апробації розробленої педагогічної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти;

– *математичної статистики* для аналізу результатів дослідження та встановлення їх достовірності: графічні для наочного представлення та графічної інтерпретації результатів; математичні (реєстрування, ранжування, первинна та вторинна статистична обробка результатів експерименту) для

опрацювання одержаних даних і встановлення кількісних залежностей між явищами та процесами, що досліджувались; математичної статистики та комп'ютерної обробки даних (критерії Спірмена та Стюдента та кутове перетворення Фішера) для статистичної обробки одержаних результатів.

Організація дослідження. Дисертаційне дослідження проводилося впродовж 2013–2019 рр. у чотири етапи:

Теоретико-аналітичний (2013–2015 рр.) – вивчення теорії та практики підготовки фахівців з обліку і оподаткування; системний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження; визначення методологічних засад формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; розроблення методики теоретичного та програми експериментального дослідження.

Діагностично-пошуковий (2015–2017 рр.) – теоретичне обґрунтування та розробка структурно-функціональної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти; уточнення завдань і методів дослідження; розробка критеріїв, показників та рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; проведення камерного експерименту та опрацювання його результатів.

Експериментальний (2017–2018 рр.) – узагальнення й апробація структурно-функціональної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; дослідно-експериментальна перевірка робочої гіпотези, розроблених структурно-функціональної моделі та педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; обробка й аналіз результатів, корекція експериментальних методик і розробленого методичного забезпечення.

Підсумково-узагальнювальний (2018–2019 рр.) – систематизація і узагальнення результатів формувального етапу експерименту, формулювання загальних висновків і пропозицій щодо впровадження матеріалів науково-дослідної роботи; розробка методичних рекомендацій; проведення та

узагальнення результатів корегувального етапу педагогчного експерименту; визначення перспектив подальшого дослідження окресленої проблеми; підготовки монографії; оформлення рукопису наукової роботи у вигляді дисертації.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

- *обґрунтовано* концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях;

- *розроблено* взаємопов'язані компонентні моделі розвитку правової компетентності учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти та структурно-функціональну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що визначають зміст підготовки фахівців-економістів у системі неперервної освіти;

- *виокремлено та обґрунтовано* педагогічні умови: формування мотивації до одержання та вдосконалення правових знань як необхідної умови професійного вдосконалення; забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі вирішення управлінських, проектних і технологічних завдань; використання у процесі професійної підготовки сучасних інноваційних технологій і методів навчання з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань; методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності; створення якісного навчально-методичного інструментарію; використання інформаційних технологій у процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- *визначено* компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний та інформаційно-логічний), критерії (пізнавальний, цільовий,

практичний, особистісний, результативний), показники та надана характеристика рівням (початковий, середній, високий) сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти;

– *уточнено* поняття «правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування», визначено структуру готовності, компонентний склад, рівні прояву та механізми розвитку досліджуваного феномену;

– *удосконалено* навчальну технологію формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності на основі розробленого методичного забезпечення, застосування проблемного та інтерактивного навчання, що забезпечує розвиток пізнавальної активності та самостійності у системі неперервної освіти;

– *дістали подальшого розвитку та конкретизації* концептуальні положення компетентнісної парадигми навчання у закладах вищої освіти економічного профілю, зокрема теоретичні положення щодо професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; етапи розвитку їхньої правової компетентності у системі неперервної освіти; змістове наповнення понять «правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування»; методологічні підходи та відповідні до них дидактичні принципи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в процесі роботи *розроблено, перевірено та впроваджено* в освітній процес ЗВО економічного профілю навчальні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні матеріали, що розкривають теоретичні та практичні основи навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та забезпечують її реалізацію, а

саме:

- робочі навчальні програми дисциплін «Правознавство», «Цивільне право», «Судово-бухгалтерська експертиза», «Облік і правове забезпечення в галузях промисловості», «Облік і правове забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва матеріального та нематеріального виробництва» для закладів вищої освіти економічного спрямування, що здійснюють підготовку фахівців з обліку і оподаткування;

- навчально-методичні матеріали дисципліни «Правознавство», що забезпечують формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- посібник з дисципліни «Охорона праці в галузі управління та адміністрування», в якому розроблено правові та організаційні питання охорони праці з використанням інтегрованого підходу, що забезпечує реалізацію міжпредметної інтеграції в процесі фахової підготовки майбутніх фахівців-економістів з обліку і оподаткування, адже, згідно закону України «Про охорону праці», охорона праці є системою правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці;

- методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності», методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» для бакалаврів і магістрів, у яких розроблено правові та організаційні питання охорони праці;

- навчально-методичне забезпечення для проведення кожного етапу багаторівневого педагогічного експерименту з формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. При цьому перевага надавалася саме електронним ресурсам, що є найбільш доступними для використання та мобільними до внесення необхідних змін у процесі навчання;

– завдання проблемного характеру, що використовувалися для науково-дослідної та самостійної роботи студентів.

Здійснене поетапне впровадження та перевірка результативності розробленої навчальної технології підготовки через застосування розробленого методичного забезпечення та вдосконалення змісту, форм, методів і засобів освітньої взаємодії суб'єктів і об'єктів освітнього процесу в системі спеціального професійно орієнтованого освітнього середовища. На кожному етапі дослідження виконувалися конкретні завдання, що характеризувалися певними результатами; кожний із етапів відігравав важливу роль у формуванні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Для визначення динаміки рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування було розроблено діагностичний інструментарій (компоненти, показники, критерії, методи дослідження, а також авторська програма діагностики), що може використовуватися з метою діагностики професійної підготовки студентів, активізації та реорганізації системи діагностики та моніторингу якості освіти, підвищення методичної готовності викладачів до здійснення моніторингу сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Навчальна технологія формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, навчальні та наукові видання можуть використовуватися в освітньому процесі педагогічних ЗВО України економічного профілю, в післядипломній освіті, підвищенні кваліфікації та перепідготовці кадрів з метою формування та розвитку правової компетентності фахівців різних спеціальностей. Практичне значення дослідження підтверджується можливістю використання його результатів у процесі розроблення навчальних програм і посібників з методики застосування ІКТ в освітньому процесі, а також підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей із використанням інноваційних навчальних технологій. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути

використані в подальших дослідженнях із проблем формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Вірогідність отриманих результатів забезпечується відповідністю використаних методів та методологічної основи дослідження до поставлених в дисертації завдань; широкою апробацією основних теоретичних та емпіричних положень в педагогічному експерименті; впровадженням результатів дослідження у навчальний процес закладів вищої освіти; створенням методичних посібників та рекомендацій; обговоренням результатів дослідження на численних всеукраїнських і міжнародних конференціях та семінарах.

Експериментальна база дослідження. Наукові положення та навчально-методичні матеріали упроваджено в освітній процес Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (довідка № 126-19/2317 від 17.11.2019), Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-914 від 06.11.2019), Донецького національного університету імені Василя Стуса (довідка № 264/01-13/01.1.3 від 04.10.2019), Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (довідка № 031/302 від 09.12.2019), Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка № 01-23/704 від 02.12.2019), Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 01/21-1072 від 21.11.2019), Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-36/1664 від 20.09.2019), Вінницького національного технічного університету (довідка № 11/34 від 11.09.2019), Миколаївського національного аграрного університету (довідка № 01-18/1528 від 05.11.2019), Вінницького кооперативного інституту (довідка № 318 від 22.10.2019), Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування

України «Боярський коледж екології і природних ресурсів» (довідка № 226 від 28.11.2019), Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний коледж» (довідка № 316 від 28.11.2019), Комунальний заклад «Фізико-математична гімназія № 17 Вінницької міської ради» (довідка № 02-38/618 від 21.11.2019), Комунальний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 27 Вінницької міської ради» (довідка № 591 від 22.11.2019).

На різних етапах дослідження до експерименту було залучено 1021 респондента, 62 науково-педагогічних працівника та аспіранта.

На захист виносяться:

1. Авторська концепція розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, яка сприяє формуванню правової компетентності шляхом забезпечення мотивації студентів до набуття правових вмінь, знань та навичок, позиціонування правової компетентності як умови професійного та кар'єрного зростання та вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

2. Теоретично обґрунтована та практично перевірена структурно-функціональна модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, яка враховує тенденції розвитку вищої школи України на засадах сучасної парадигми освіти, провідним методологічним підходам, загальним і специфічним принципам навчання.

3. Теоретично обґрунтований та експериментально перевірений комплекс організаційного та науково-методичного забезпечення процесу формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, який передбачає поетапне формування правової компетентності студентів у системі неперервної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, методологічні та практичні результати проведених досліджень, а також концептуальні положення та науково-методичні рекомендації були

представлені у вигляді доповідей і повідомлень на:

– *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Nowoczesna nauka: teoria i praktyka» (Katowice, 2019), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи. Міждисциплінарні перспективи» (Банська Бистриця–Баку–Ужгород–Херсон–Кривий Ріг, 2019), «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права» (Полтава, 2019), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2018), «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (Дніпро, 2019), «Перспективи розвитку машинобудування та транспорту-2019» (Вінниця, 2019), «Травневі наукові читання» (Дніпро, 2019), «Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців» (Вінниця, 2019), «Актуальные проблемы современных экономических систем-2019» (Брест, 2019), «Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін» (Вінниця, 2019), «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя» (Вінниця, 2018, 2019);

– *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2019), «Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти» (Рівне, 2019);

– *наукових конференціях* Інституту машинобудування та транспорту Вінницького національного технічного університету (2016-2019); Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (2016-2019);

– доповідались на *науково-методичних семінарах* кафедр безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки і вищої математики Вінницького національного технічного університету (2016-2019), кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету (2014-2019), кафедри педагогіки і професійної освіти Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2017-2019).

Публікації. Всього автором написано й опубліковано за темою дисертації 42 наукових публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлено в 24 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з них: 2 монографії, 17 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 4 статті в наукових періодичних виданнях інших держав, 1 навчальний посібник; крім того, видано 2 монографії, 14 статей і тез – у журналах і збірниках наукових праць; 2 – методичні вказівки.

Особистий внесок дисертанта Основні наукові результати одержані особисто дисертантом. В опублікованих у співавторстві з І. Заюковим, О. Кобилянським, навчально-методичних виданнях особистий внесок автора полягає у: висвітленні теоретичних і практичних аспектів правової підготовки майбутніх фахівців-економістів у процесі вивчення «безпекових» дисциплін (Заюков, Кобилянський, & Пугач, 2019а; Заюков, Кобилянський, & Пугач, 2019b; Кобилянський, Заюков, & Пугач, 2019). Ідеї співавторів у дисертаційній роботі не використовувалися.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (453 найменування, з них 51 – іноземними мовами), 19 додатків на 149 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 536 сторінок, основний текст – 336 сторінок. Робота містить 35 рисунків, 46 таблиць.

РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1 Правова підготовка фахівців з обліку і оподаткування: історичний експурс

Одним з ключових процесів розвитку світової економіки на межі XX-XXI століть стала глобалізація, що створила передумови для інтернаціоналізації ринку робочої сили, товарів і послуг.

Глобалізація, в свою чергу, пов'язана з переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку суспільства та передбачає суттєві зміни в економіці, політиці, екології на основі підвищення мобільності робочої сили, капіталу, інформації, наукових ідей тощо; виражається у взаємозалежності всіх країн, що зростає в результаті інтенсифікації міжнародного переміщення товарів, послуг, міжнародних потоків капіталу, швидкої дифузії технологій тощо; вимагає спільних зусиль урядів держав і міжнародних організацій, регулювання процесів на міжнародному рівні.

Відповідно, фахівці, які забезпечують функціонування економічної галузі, мають набути у процесі фахової підготовки значний обсяг знань, умінь, навичок, оволодіти відповідними компетентностями та розвинутою здатністю до самоосвіти для збереження фахової мобільності впродовж усього життя.

Економічна освіта – це вироблення у майбутніх фахівців чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування у них економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, підготовка до високопрофесійної праці, вироблення звички практично використовувати економічні знання в реальному житті (Набока, 2012, с. 92).

Перехід до постіндустріального суспільства спричинив і кардинальні зміни в економіці, що принципово змінило професійні вимоги до характеристики робочої сили на ринках праці. У Концепції розвитку економічної освіти в Україні (2004) зазначається, що метою університетської економічної освіти є підготовка всебічно розвиненого економіста з широким науковим світоглядом і здатністю до самореалізації як економічно активного члена суспільства. Розвиток економічної освіти ґрунтується на принципах відкритості та доступності, поєднання фундаментальності та фаховості освітніх програм, системності та безперервності, інноваційності змісту, інтеграції економічної освіти та наукових досліджень.

Метою діяльності фахівців з обліку і оподаткування є вивчення економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, розробка шляхів і методів досягнення поставлених економічних цілей і результатів. У зв'язку з цим, а також враховуючи той факт, що сучасне ринкове життя суспільства перетворилося на багатовимірний конгломерат, останнім часом надзвичайно розрослася та ускладнилася власне економічна наука. В процесі своєї діяльності фахівці з обліку та оподаткування (йдеться, насамперед, про дипломованих фахівців, що володіють, принаймні, мінімальним обсягом відповідних знань) постають перед вибором одного з трьох її напрямів: державна служба, комерційна або академічна діяльність (Пошуруева, 2015, с. 15).

Технологічна революція спричинила кардинальні зміни в економіці світового співтовариства, що принципово вплинуло й на професійні вимоги до працівників на ринку праці (Локшина, 2009). Відповідно до декларації Всесвітньої конференції ЮНЕСКО «Вища освіта в XXI столітті: підходи і практичні заходи» (Париж, 5–6 жовтня 1998 року) заклади вищої освіти (ЗВО) як джерело професійної підготовки, оновлення знань і перепідготовки впродовж усього життя мають у процесі плануванні навчально-виховного процесу враховувати зміни, що постійно виникають у світі праці, а також у науці, техніці й економіці.

У 1997 році на Лісабонській конференції «Про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти в європейському регіоні» була сформульована концептуальна ідея міжнародного визнання результатів освіти – компетентнісний підхід. Відповідно до нього вже не достатньо, як раніше, мати сталий набір професійних знань, умінь і навичок – кожен фахівець має постійно розвиватися та вдосконалювати свої професійні й людські якості. Подальшого розвитку ідея компетентнісного підходу набула у реформах Болонського процесу.

Застосування компетентнісного підходу в європейській освіті вимагало ґрунтовних досліджень його сутнісних характеристик. Європейські дослідники дійшли загальної думки, що компетентність є певною здатністю виконувати конкретну дію (Berbenet, 1989; Philip, 1990; M. Sadker, & D. Sadker, 1987; Short, 1985; Habermas, 1981; Halfdan, 2004; Hutmacher Walo, 1997; Jarvis, 1983; Ruchen, 2003; Spector, 2002).

Так французький учений М. Роменвіль наголошував, що термін компетентність (*competence*), який у контексті професійної освіти означав «здатність виконувати конкретне завдання», був поширений на загальну освіту й став розумітися як «певна здатність чи потенціал до ефективного виконання конкретних дій» (Romainville, 1994, с. 18-22), ще один французький дослідник Ф. Перренод визначив її як «здатність, що базується на знаннях, діяти ефективно в конкретних ситуаціях» (Perrenoud, 1997), німецький Ф. Вайнерт – «спеціальна система здатностей, умінь та навичок, які є необхідними або достатніми для досягнення певної цілі» (Weinert, 2001), ірландський Дж. Кулахен – «загальна здатність, що базується на знаннях та досвіді, яку набув індивідуум через освітню практику» (Coolahan, 1997, с. 26) та інші.

За результатами тривалих дискусій були визначені чотири базові характеристики компетентності:

- для демонстрації компетентності обов'язково потрібен контекст;
- компетентність завжди є результатом, вона є характеристикою того,

що може робити індивід, а не описує процес, під час якого індивід набув цю компетентність;

- для вимірювання здатності індивіда щось робити потрібні чітко визначені та затверджені стандарти;

- компетентність є мірою того, що індивід може робити в конкретно визначений час (Smith, 2005).

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетною характеристикою фахівця є його компетентність як здатність орієнтуватись у швидкоплинних умовах професійної діяльності, оскільки затребуваним є спеціаліст, який не чекатиме інструкцій, а прийматиме самостійні рішення, буде відрізнятися мобільністю, динамізмом і конструктивністю (Мачинська, 2012, с. 133).

Необхідність компетентнісного підходу визначена Радою Європи та Європейським Союзом, які сформулювали ключові компетентності сучасного випускника, серед яких, крім професійної компетентності (предметне професійне наукове мислення, здатність до гнучкої професійної адаптації, самостійність в ухваленні рішень у професійній діяльності, професійна активність, креативність тощо), чітко виділяються: політична (розвинена самосвідомість, уміння регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, участь у функціонуванні та розвитку демократичних інститутів); соціальна (здатність бути суб'єктом демократичних відносин і свідомої громадянської діяльності, вміння встановлювати соціальні контакти та здійснювати взаємодію у великих і малих групах); полікультурна (розуміння відмінностей, повага, здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій); мовна (знання декількох мов, що має значення в будь-якому віці) (Key competences, 2006). Професійна компетентність є інтегративною якістю особистості, яка визначає здатність фахівця розв'язувати професійні проблеми та завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності з опорою на наявні особистісні якості: знання, уміння, навички, життєвий досвід, здібності, цінності та нахили, подані у вигляді сукупності

компетенцій (Болюбаш, 2011, с. 6).

На формування професійної компетентності майбутнього фахівця впливають різноманітні чинники:

– зовнішні: рівень розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти; процеси, що відбуваються в суспільстві; суспільне замовлення, яке відображає загальний рівень суспільно-економічного розвитку суспільства, людської цивілізації загалом (Чапак, 2010);

– внутрішні: мотивація досягнення успіху, рівень самооцінки особистості (Дибкова, 2006).

Становлення професійної компетентності як певної цілісності, так й інтегративної особистісної характеристики забезпечує єдність, взаємозалежність й одночасний розвиток ключових, базових і спеціальних компетентностей (Козырева, & Радионова (Ред.), 2004).

Як показала практика, жоден загальний перелік фахових компетентностей, в силу їхньої предметної специфіки, не може бути складений. Хоча в рамках різноманітних професійних об'єднань, міжнародних проектів, національних агенцій, акредитованих у системах якості ISO, розроблено міжнародно визнані переліки таких компетенцій для окремих галузей/спеціальностей, які застосовуються при створенні національних стандартів (у частині нормативних результатів навчання та компетентностей) й освітніх програм конкретних ЗВО (Захарченко, Луговий, Рашкевич, & Таланова, 2014, с. 16). Однак на нинішньому етапі кожен ЗВО вищої освіти розробляє власну освітньо-професійну програму для підготовки фахівців з обліку і оподаткування, вносить власний перелік компетенцій, які мають відмінності залежно від місця навчання.

Як зазначає Н. Болюбаш, становлення професійної компетентності майбутніх економістів відбувається у три етапи: «на першому етапі починають формуватися та розвиватися ключові компетентності в контексті майбутньої професійної діяльності, на другому – студент занурюється в професійні задачі, засвоює способи їх розв'язання, які сприяють подальшому

розвитку ключових компетентностей і становленню базових компетентностей на їх основі, а на третьому відбувається подальший їхній розвиток і становлення спеціальних компетентностей» (Болубаш, 2012, с. 49).

За результатами досліджень Г. Гузєєвої (2010), формування професійної компетентності майбутніх економістів залежить від розвитку професійно важливих якостей особистості, зокрема таких, як:

- професійна самостійність – здатність виконувати вимоги, що висуває професія, вміння планувати, організовувати, регулювати й контролювати свою діяльність, проявляти ініціативу;
- логічність, оперативність і креативність розумових процесів майбутнього спеціаліста – вміння швидко знаходити шляхи розв’язання професійних задач, їх оригінальність і нестандартність;
- професійна мобільність – здатність до прийняття швидких раціональних рішень, готовність до мінливості ситуацій;
- комунікативність – відображає спрямованість особистості на спілкування, толерантність, зацікавленість у людях;
- відповідальність за свої рішення та результати своєї діяльності;
- здоров’я як основа збереження та розвитку психічних і фізіологічних функцій, оптимальна працеспроможність і соціальна активність.

Дослідниця Н. Васаженко (2018) з’ясувала та розкрила зміст поняття «базові компетентності фахівця з обліку та адміністрування» як інтегративно-динамічного особистісного утворення, що характеризується системою професійних знань, умінь і якостей, які забезпечують можливість фахівцеві з обліку та адміністрування регулювати свої професійні дії та якісно здійснювати виконання облікової, фінансово-економічної, організаційної, контрольної-аналітичної роботи тощо. На її думку, базові компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування відображають специфіку певної професійної діяльності та є динамічним поєднанням знань, умінь, навичок і здатностей особистості, що допомагає

вибудовувати професійну діяльність у контексті вимог економічної галузі держави на певному етапі її розвитку (Васаженко, 2018).

Як стверджує Н. Ткачова, «надзвичайно важливим у справі забезпечення господарства країни спеціалістами, її економічного розвитку має не тільки підготовка фахівців високого рівня кваліфікації, а й формування у них ціннісно-правових орієнтацій, що визначають соціально-правомірну поведінку в різних сферах діяльності, що відповідає вимогам суспільства, сприяють їх соціалізації, захищаючи від невігластва і порушень законності» (Ткачова, 2012, с. 156).

Завдання формування правової культури є особливо важливим для розбудови України як демократичної, правової, соціальної держави. В освітньому вимірі проблема правової культури має два характерних аспекти. Перший з них полягає у розробленні та широкому впровадженні в освітні та виховні практики норм і вимог правової культури. Другий аспект проблеми пов'язаний з формуванням правової культури засобами освіти (Мороз, 2016, с. 190). Крім того, покрокове реформування вітчизняного законодавства та приведення його до норм європейського, лібералізація візового режиму з європейськими країнами та набуття чинності у повному обсязі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вимагає збільшення ваги правового сегмента у професійній діяльності фахівців з обліку і оподаткування.

Як зазначає М. Головань (2012), розвиток професійної компетентності студентів має три стадії: становлення, активний розвиток і стадія саморозвитку. На стадії становлення відбувається засвоєння студентами знань, вироблення умінь на репродуктивному рівні, формування мотивації до навчання, позитивного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності. На стадії активного розвитку студенти осмислено оперують уміннями та знаннями, мають потребу в особистій самореалізації в освітньому середовищі, розвинені такі якості, як рефлексивність, креативність, критичність мислення, мають сформовані навички саморегуляції навчально-пізнавальної діяльності. Основна мета стадії саморозвитку – розвиток

самостійності, творчої активності, самоорганізації та самоуправління своєї діяльності, актуалізація потреби у саморозвитку (Головань, 2012, с. 142).

Отже, професійна компетентність майбутнього економіста є інтегративним комплексним утворенням, що забезпечується єдністю знань, умінь і навичок, цінностей та мотивацією особистості. Керуючись цим утворенням, фахівець виконує професійні обов'язки.

Заслуговує на увагу концепція «інтегрованого розвитку компетентності», розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед). Розвиток компетентності спеціаліста тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Професійна компетентність у контексті зазначеної концепції охоплює знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які необхідні для формування умінь і навичок здійснення діяльності творчого рівня (Калінін, 2004, с. 194).

Однією з основних складових професійної компетентності майбутнього фахівця з обліку і оподаткування є правова компетентність, оскільки він повинен мати ґрунтовні правові знання у сфері своєї фахової діяльності та розуміння своєї відповідальності за неправомірні рішення. Крім того, останні зміни в законодавстві розширюють можливості людей щодо самостійної участі у адміністративних, конституційних, господарських правових відносинах, тому зростає значення правової компетенції як складової професійної компетентності фахівця-економіста в умовах адаптації української економіки до світової.

Г. Лазарчук (2012) виокремлює три рівні формування правової компетентності особистості. Перший рівень – формування ключових правових компетенцій, що відбувається з моменту народження особистості до її професійно спрямованого навчання. Другий рівень – формування базових правових компетенцій, яке відбувається з моменту визначення особистості щодо майбутньої професійної діяльності та до закінчення закладу вищої освіти. Третій рівень – формування спеціальних правових

компетенцій, що відбувається в процесі самонавчання та підвищення своєї кваліфікації (Лазарчук, 2012). Тобто, в процесі набуття фаху за напрямом «Облік і оподаткування» у студентів відбувається формування базових правових компетентностей на основі наявних ключових правових компетентностей.

На думку І.Галушак (2018), формування правової компетентності передбачає засвоєння студентом не окремих, відірваних один від іншого елементів правових знань, умінь та якостей, а сукупності освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. Це, зокрема, навчальний компонент, який передбачає розвиток теоретичного, практичного та особистісного компонентів правової компетентності (Галушак, 2018).

Аналіз навчальних планів ЗВО за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» (таблиця 1.1) показав, що навчальні дисципліни правового спрямування, а саме; «Правознавство», «Господарське право», «Трудове право» зазвичай належать до дисциплін вільного вибору студента. Винятком є декілька закладів вищої освіти, які внесли правознавчі дисципліни до обов'язкового компонента освітньо-професійної програми. Крім того, є низка закладів вищої освіти, в яких в навчальному плані підготовки фахівців з обліку і оподаткування взагалі відсутні навчальні дисципліни правового спрямування.

Однак, на нашу думку, формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає не лише засвоєння студентом окремих елементів правових знань, а й знання комплексної процедури, що дозволяє вільно орієнтуватися в правовому полі в процесі фахової діяльності. Тобто, інакше кажучи, складовими правової компетентності мають бути: правова освіта, правове виховання та соціалізація у правовому середовищі закладу вищої освіти. Крім того, про потребу формування правової компетентності та правової культури у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування наголошено у низці наукових досліджень.

Таблиця 1.1

Аналіз навчальних планів за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування»

Навчальний заклад	Рік набору	Дисципліни	Кіль-сть годин
<i>Правові дисципліни, які входять до обов'язкового компонента ОПП</i>			
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	2015	Правове регулювання господарської діяльності	120
Львівський національний університет імені Івана Франка	2017	Правознавство	90
Національний ТУ «Дніпровська політехніка»	2017	Правові аспекти економічної діяльності	90
Київський університет імені Бориса Грінченка	2018	Господарське право	120
Бердянський університет менеджменту і бізнесу	2016	Правознавство	120
Харківський національний університет радіоелектроніки	2018	Основи права	60
	2018	Правові основи професійної діяльності	90
<i>Правові дисципліни, які входять до вибіркового компонента ОПП</i>			
Академія Державної пенітенціарної служби	2017	Основи правознавства	120
	2017	Трудове право	120
	2017	Правове регулювання бізнесової діяльності	120
Національний університет біоресурсів і природокористування України	2016	Правова культура особистості	90
	2016	Правознавство	120
Донбаська державна машинобудівна академія	2018	Господарське та трудове право	45
	2018	Правознавство	45
Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова	2016	Правознавство	90
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського	2016	Договірне право	90
	2016	Господарське право	120
	2016	Трудове право	150
	2016	Міжнародне економічне право	150
Одеський державний аграрний університет	2018	Правознавство	90
	2018	Основи права	90
	2018	Правова культура особистості	90

Як стверджують М. Цвік, В. Ткаченко, О. Петришин (2002) з переходом до ринкової економіки з'являються певні негативні моменти, оскільки при тоталітаризмі є можливість контролювати будь-які вчинки особи, задіяної в економічній сфері, у такий спосіб стримуючи економічну злочинність на припустимому рівні.

У країнах з розвиненою економікою рівень економічної злочинності більш високий (з поступовою динамікою зростання), ніж у країнах з недемократичними політичними режимами. У зв'язку з цим для ефективної боротьби з економічною злочинністю, необхідне формування належної правової бази, потрібної кількості кваліфікованих кадрів, фінансового і матеріально-технічного забезпечення, які б існували в межах відповідного правового режиму (Цвік, Ткаченко, & Петришин (Ред.), 2002, с. 206).

У зв'язку з цим, погоджуємося з думкою Н. Ткачової, що «професійне навчання, відірване від правової освіти та правового виховання, втрачає свій сенс і сутність, оскільки сформованість професійної правової культури – форпосту суспільних відносин – більш високий результативний рівень підготовки спеціаліста, ніж сформованість лише тільки спеціалізованих професійних знань» (Ткачова, 2012, с. 156).

На думку О. Іваній, «виховання поваги до права, застосування правових знань у сфері професійної діяльності (трудове право), вироблення практичних навичок правильного розв'язання питань особистого характеру (сімейне право), визначення меж правомірної поведінки (адміністративне та кримінальне право), підвищення рівня культури договірних відносин (цивільне право) – усе це потребує створення системи викладання основ права для всіх членів суспільства, незалежно від віку і професійної діяльності» (Іваній, 2016, с. 42).

Рекомендації щодо покращення правового виховання майбутніх фахівців, висловлені Н. Бурою, Е. Бурлаєм, В. Головченком, В. Зениним, В. Котюком, В. Оксамитним, Н. Козюброю (1985), є актуальними і зараз. Зокрема такі, як:

- у викладанні права не обмежуватися переказом наявних норм поведінки, а давати їх реальну оцінку, використовуючи при цьому засоби формування поваги до права серед молоді;

- значну увагу приділяти висвітленню співвідношення норм права та інших соціальних цінностей, зокрема норм моралі, акцентуючи на закріпленні останніх у праві;

- наводити приклади юридичних явищ правових норм, що забезпечують задоволення інтересів людини, і молоді зокрема (формування уявлення про відповідність наявних правових норм інтересам молоді);

- основну увагу концентрувати на позитивній характеристиці правових норм, уникати надмірної критики як правових норм, так і державних інститутів, які ці норми реалізують;

- запрошувати до спілкування з молоддю юристів-практиків і держслужбовців, які б на реальних прикладах доводили необхідність знання права та його практичну значущість;

- розкривати значення права в житті молоді передусім на позитивних прикладах його дотримання, перевагах діяльності в межах закону;

- обґрунтовувати ідеї цінності права та використовувати вищенаведені пропозиції на прикладах, актуальних для життєдіяльності молоді (Бура та ін., 1985, с. 38–42).

Аналіз робочих програм з дисципліни «Правознавство» як однієї з найпоширеніших дисциплін правового циклу для підготовки фахівців спеціальності 071 «Облік і оподаткування» дає підставу стверджувати нижчевказане. Як правило, метою вивчення дисципліни автори програм визначають набуття студентами нових, вищого рівня знань з основ права, формування у них правосвідомості та правової культури. Однак, яким чином реалізувати поставлену мету в жодній з проаналізованих програм не зазначено. Крім того, відсутні критерії, за якими викладач має оцінити стан розвитку правосвідомості та правової культури у студентів економічних спеціальностей. Більш того, що саме розуміють автори програм під

термінами «правосвідомість» та «правова культура» не зазначено та незрозуміло, оскільки навіть у науковій літературі це питання є досить дискусійним.

Завданнями вивчення правознавства передбачається опанування студентами загальних положень про державу та право, основ таких галузей права, як конституційне, адміністративне, цивільне, шлюбно-сімейне, трудове, кримінальне та інші, набуття навичок з користування нормативними актами та можливостей тлумачити основні норми права.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент має:

- знати зміст основних принципів курсу, визначення основних юридичних понять, зміст та пояснення провідних галузей права;
- вміти аналізувати юридичні тексти, інтерпретувати їх для вирішення практичних проблем, ілюструвати теоретичні положення прикладами, робити самостійні висновки щодо змісту конкретних нормативно-правових актів, застосовувати одержані знання з правознавства і законодавства для оцінювання проблем професійного, суспільного та особистого життя, а також приймати власні рішення щодо них.

Серед методів навчання правознавства переважають пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, проблемно-пошуковий, дослідницький, бесіди, робота з підручником та опорним конспектом, навчальні та розвивальні тести.

Навчальною програмою передбачені такі форми самостійної роботи:

- підготовка до семінарських і практичних занять;
- самостійна робота з нормативно-правовими актами, підручниками, науковою та періодичною літературою;
- пошук та опрацювання матеріалів через Інтернет;
- підготовка рефератів, доповідей і презентацій, виконання індивідуальних завдань, написання контрольних робіт, підготовка до іспиту чи заліку.

Однак обсяг та очікувані результати самостійної роботи не прописані,

як і контроль за її виконанням. У деяких програмах наголошується на потребі використання сучасних інформаційних технологій і комп'ютерних засобів навчання в процесі виконання самостійної роботи.

Методи контролю знань студентів передбачають усне опитування на семінарських заняттях, контрольні тести, захист індивідуальних пошуково-дослідницьких робіт, оцінки за обговорення дискусійних питань, підсумкові контрольні роботи.

У науковій літературі є певні рекомендації щодо підвищення ефективності вивчення дисциплін правового циклу. Зокрема, Н. Біланович вважає за потрібне виконання певних дидактичних умов з «метою забезпечення ефективності лекцій та цілеспрямованого формування правової компетенції, зокрема:

- цілеспрямованість лекцій, що передбачає цілеспрямоване, систематичне стимулювання студентів до опрацювання нормативно-правової бази;
- високий рівень інформативності й новизна, що забезпечується подачею актуального, професійно значущого матеріалу, що відповідає сучасним вимогам;
- стимулювання пошукової діяльності студентів, яке реалізується за допомогою елементів бесіди, проблемних запитань тощо;
- спонукання студентів до активного співробітництва, обговорення відповідних положень;
- емоційність викладу, що дозволяє сконцентрувати увагу студентів, які слухають лекцію» (Біланович, 2011, с. 206).

Однак широкого розповсюдження, як показує досвід, методи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в практиці викладання дисциплін правового циклу у ЗВО не набули. Ще одним недоліком є відсутність єдиного підходу до здійснення підготовки фахівців з обліку і оподаткування. Особливості такої підготовки кожен заклад вищої освіти визначає індивідуально.

Низка дослідників наголошують на важливості формування позитивної мотивації у студентів до оволодіння правовими знаннями, усвідомлення їх значення у майбутніх професійній діяльності. Адже формування правової компетентності має, як стверджують науковці, відбуватися з загальноосвітньої школи та продовжуватись на етапі здобуття професії, з урахуванням наряду підготовки.

Проблема формування правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування полягає в тому, що в практиці вищої школи найпоширенішим залишається традиційний підхід до викладання дисциплін правового циклу, незважаючи на рекомендації досліджень із запровадження компетентнісного підходу в науковій літературі. Набути правових знань лише вивченням основних термінів і положень законів неможливо. Для розвитку правової компетентності у студентів необхідно використовувати міжпредметні зв'язки, організовувати заняття і консультації з практичного застосування норм права. Крім того, виходячи з позицій компетентнісного підходу, студенти мають опанувати знання механізмів правового регулювання господарського життя країни та світу, набутти вміння виокремлювати правові аспекти виробничих ситуацій, що виникають, і визначати їх правомірність з точки зору чинного законодавства, розвинути здатність аналізувати правову ситуацію з різних позицій; напрацювати вміння бачити правові наслідки власних прийнятих рішень; бути готовими використовувати механізми та засоби правового вирішення проблем.

Отже, правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування, яка формується в процесі їхньої професійної підготовки у закладах вищої освіти, є комплексною характеристикою, що охоплює не лише знання, вміння та навички, а й засвоєння способів і набуття досвіду діяльності, необхідного фахівцю в рамках виконання професійних завдань.

1.2 Дефінітивний аналіз ключових понять дослідження

З метою всебічного та ґрунтовного аналізу проблеми фахівців з обліку і

оподаткування нами виокремлено такі провідні терміни проблеми дослідження – «правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель розвитку правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування». Проаналізуємо кожне з наведених понять.

Особливості моделювання навчального процесу в ЗВО розглядали такі науковці, як Л. Сохань (2003), О. Овчарук (2004), О. Пометун (2004), Дж. Равен (2002), Г. Гарафутдинова (2008) та ін.

Актуальність застосування компетентнісного підходу у вищій школі зумовлена такими чинниками:

- переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте накопичення студентами знань, предметних умінь і навичок (мета так званої «знанняєвої педагогіки»), а й формування вміння навчатися, оволодівати навичками пошуку інформації; бути здатними до самонавчання упродовж життя, де ці новоутворення є визначальною сферою професійної діяльності людини (Овчарук, 2004);

- активною глобалізацією всіх сфер життєдіяльності особистості та суспільства в умовах загальноцивілізаційних тенденцій сучасного світу, що вимагає від вищої школи надати молодій людині елементарні можливості інтегруватися в різні соціуми, самовизначатися в житті, активно діяти, бути конкурентоспроможною на світовому ринку праці (Кремень, 2006);

- необхідністю переходу від традиційного підходу, в центрі якого знаходиться викладання, до освіти, орієнтованої на навчання, де центром навчального процесу є студенти (Figuerola-Rodríguez, B. Figuerola-Sandoval, B. & Figuerola-Rodríguez, K., 2012);

- необхідністю змінити мету вищої освіти, набути становлення цілісної та цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля, тобто такої, яка характеризується багатофункціональними компетентностями (Зязюн, 2005, с. 13).

Варто зауважити, що вже опубліковано значну кількість досліджень у даній сфері, але не сформовано єдиного підходу до визначення понять «компетенція» та «компетентність». Частина дослідників вважають ці терміни синонімами, інша – різними за своєю структурою та сутністю, що ускладнює означення окремих фахових компетентностей. Спроби узагальнити ці поняття здійснювали В. Байденко (2004), В. Болотов (2003), В. Вахітова (2011), М. Ільзова (2008), С. Бондар (2007) та ін.

Так, згідно з Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради Європи про створення Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя, компетенція – доведена спроможність використовувати знання, вміння та особистісні, соціальні та/або методологічні здатності в робочих або навчальних ситуаціях та для професійного і персонального розвитку (Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2008).

Деякі зарубіжні дослідники вважають компетенцію базовою особистісною характеристикою, що зумовлена низкою психічних явищ – мотивацією, типом мислення, самосприйняттям, уявленням, здібностями тощо (Van Loo J., & Semeijn J., 2004). На противагу їм, К. Вудруф наголошує на тому, що компетенцію доцільно розуміти як «добір моделей поведінки, що їх відповідним чином має застосовувати працівник, щоб компетентно виконувати свої завдання і функції» (Woodruffe, 1992). А також він вважає, що потрібно розрізняти зазначені поняття, оскільки «компетентність» – це поняття, що передбачає певні аспекти поведінки, а «компетенція» – поняття, яке стосується роботи, сфери професійної діяльності, в якій людина є компетентною (Woodruffe, 1991).

Лайн та Сайн Спенсери (2005) вважають компетенцію базовою якістю індивідуума, яка визначає ефективне або найкраще виконання ним деяких робіт або дій у певних ситуаціях. На думку І. Зимньої (2006), компетенції – це певні внутрішні потенційні психологічні новоутворення (знання, уявлення, алгоритми дій, системи цінностей), що потім виявляються в

компетентності людини як актуальні, діяльнісні прояви, а компетентність – інтелектуально й особистісно обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини, знання, на базі яких людина здатна використовувати компетенції.

Досить ґрунтовно дослідила склад професійних компетенцій фахівців економічної галузі Г. Сіра, яка сформувала їх у три групи: *стандартні*, що містять знання етичних норм професії, особливостей, змісту і вимог професійної діяльності, ціннісного ставлення до неї; *спеціальні*, що пов'язані з професійною діяльністю економіста й диференціюються на компоненти на основі їх відповідності змісту цієї діяльності: пізнавально-інформаційні, професійно-технологічні, економічні, соціально-комунікативні, професійно-управлінські; *ситуативні професійні*, зміст яких залежить від спеціалізації економіста. Вони містять у своїй структурі спеціалізовані когнітивні, практичні й системні компетенції (Сіра, 2008). Однак в межах даного дослідження відсутня інформація про потребу формування у фахівців економічної галузі в процесі фахової підготовки правової компетентності.

У Новому тлумачному словнику української мови слово **компетенція** трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи», а термін **компетентний** означено так: «1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний» (Яременко, & Сліпушко, 2006, с. 874).

У нашому дослідженні базуємося на твердженні Г. Селевка (2004), що компетентність – це «...інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну і успішну участь у діяльності» (с. 139).

Відповідно до цього вважаємо, що компетентність охоплює знання й розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати й

розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань в конкретних ситуаціях), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті) (Овчарук, ред., 2004), тому в процесі нашого дослідження використовуємо термін «правова компетентність».

З позицій системного підходу професійна компетенція розуміється як певна система, що інтегрує знання, вміння, навички, професійно значущі якості особистості; забезпечує виконання особистих професійних зобов’язань (Дибкова, 2006). В. Петрук (2008) визначає професійну компетентність як готовність особистості мобілізувати власні ресурси (організовані в систему знань, умінь, здатностей й особистісних якостей), які необхідні для ефективного розв’язання професійних задач у типових і нестандартних ситуаціях, що містить ціннісне ставлення особистості до цих ситуацій.

У межах нашого дослідження актуальною є думка І. Горностаєвої (2002), яка пропонує розглядати компетентність як комплекс професійно значущих якостей майбутнього менеджера: набуті професійні знання й уміння керувати підприємством, знання технології виробництва у тій галузі, до якої належить підприємство, організація за видом і характером своєї діяльності; соціальні, що стосуються навичок ділового спілкування, комунікативних й організаційних; самосвідомість менеджера – усвідомлення власної системи цінностей та ставлення до себе (психологічні якості, здібності, усвідомлення своєї соціальної значущості тощо); індивідуальні, що охоплюють інтелектуальні здібності – риси характеру, які характеризують успішного менеджера; навички групової роботи, що стосуються вміння працювати в команді, групі, щоб досягти синергетичного ефекту; креативні якості лідера інновацій, який творчо ставиться до справи, добре поінформований, уміє краще за інших використовувати ресурси та забезпечувати ефективність роботи підприємства.

Однак без правової компетентності цей список буде неповним. Потреба у формуванні правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і

оподаткування визначається тим, що будь-яке підприємство має працювати у правовому полі, а обізнаність з галузевими правовими нормами є запорукою ефективної роботи. До того ж, про активізацію та доцільність розвитку правової освіти в Україні свідчать дослідження українських науковців Б. Андрусишина, Д. Грубіча, А. Губи, Я. Кічука, М. Подберезького, М. Фіцули, Ю. Шемшученка та інших.

Проблеми правового виховання школярів досліджували М. Володько (1994), А. Гетьма (2012), О. Данильян (2013), О. Дзьобань (2009), В. Загрева (2002), В. Іова (2009), О. Ковальська (2012), Н. Лесько (2014), О. Ляшенко (2010), Л. Твердохліб (1999); студентів – К. Глушко (2018), Н. Головка (2007), В. Головченко (2006), А. Возович (2017), Л. Гайсина (2006), О. Губар (2003), Н. Дергай (2018), Н. Коваленко (2009), О. Кондратюк (2006), А. Кордонська (2018); суспільства в цілому – А. Бабюк (2017), Р. Байниязов (2001), К. Бібик (1993), А. Бова (2001), С. Богачов (2011), Й. Васькович (1998), В. Войтов (2007), Ю. Дмитрієнко (2006), І. Євхутич (2015), Ю. Калиновський (2005), Г. Клімова (2009)

Особливості формування правосвідомості та правової культури студентів та працівників окремих спеціальностей досліджували Г. Васянович (1997), З. Гладун (2009), Я. Гриньова (2011), І. Дарманська (2004).

Аналіз поняття «правова компетентність» в науковій літературі свідчить, що потрібно розмежувати правові компетенції юристів та правові компетенції осіб, які, виконуючи свої професійні обов'язки, мають бути досвідчені у правових явищах, розуміти сутність правових приписів, форм утілення в життя та здійснення права. Діяльність фахівців з обліку і оподаткування регламентована нормативними актами щодо здійснення господарської діяльності у певній галузі, тому є логічним твердження про необхідність формування правової компетенції, в якій відображається сукупність уявлень про правові явища, ставлення до них, і шляхів застосування у професійній діяльності (професіоналів неюридичного профілю).

Професія обліковця поширена в усіх галузях виробничої та невиробничої сфер. Її метою є обслуговування фінансово-економічної діяльності організацій різних правових форм власності, сфери держбюджету і позабюджетних інституційних структур. Тому, виконуючи свої професійні обов'язки, економіст має чітко усвідомлювати, які наслідки, в першу чергу юридичні, будуть мати складені ним документи та прийняті рішення.

Аналіз наукових досліджень показує, що проблемі формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування не приділяється значної уваги: відсутній єдиний погляд на змістове навантаження поняття, спостерігається невизначеність щодо формування правової компетентності в процесі підготовки фахівців з обліку і оподаткування, в результаті чого традиційні підходи щодо викладання дисциплін правознавчого циклу є недостатньо результативними для розвитку правової грамотності студентів.

Отже, з одного боку, частина дослідників використовує термін «компетенція». Так, на думку Я. Кічука (2010), «правова компетенція» є не лише однією з інтегративних стосовно особистості студента, а й виступає інваріантною характеристикою, тобто неодмінною у смислі обов'язковості, вагомості, постійності. В згорнутому вигляді ця компетенція може бути конкретизована через такі параметри результативності, як-от: «знати», «вміти», «досягати», «відповідати».

О. Верлан-Кульшенко (2013) вважає, що «правова компетенція» – це комплексна характеристика особистості, яка виявляється в конкретній діяльності з реалізації правових приписів та охоплює правові знання, вміння, навички й досвід з урахуванням вимог певної ситуації. Однак автор ставить питання про співвідношення понять «правова компетенція» та «професійна правова свідомість», оскільки остання має обов'язково супроводжувати носія професійних правових знань (с. 21). А дослідник А. Крижанівський (2001) стверджує, що «правова компетенція» передбачає розвиток у людини здатності орієнтуватися в розмаїтті складних і непередбачуваних робочих ситуацій на основі норм права, мати уявлення про наслідки своєї діяльності,

а також нести за них відповідальність (с. 37).

З іншого боку, дослідники використовують прийнятий нами за основу дослідження термін «компетентність». Зокрема, Л. Рябовол (2013) зазначає, що «правова предметна компетентність» – це сукупність набутих студентами в процесі навчання знань, умінь, характерних рис, необхідних для виконання певних дій з метою розв’язання проблем, задач, ситуацій згідно з приписами норм права.

Дослідник Г. Кошевніук (2015) звертає увагу на практичну спрямованість компетентності й вважає, що «правова компетентність – це сукупність правових знань, що реалізуються через практичні вміння та навички в ситуаціях професійної діяльності, а завданням професійної освіти є передача правових знань, а на їх основі – формування умінь і навичок».

Подібним чином це поняття визначає і Д. Коваленко (2013). Під поняттям «правова компетентність» він розуміє глибину й характер поінформованості працівника щодо правових засад професійної діяльності, а також його здатність до ефективної реалізації права у своїй практичній діяльності та вказує, що основними компонентами правової компетентності є соціально-правова компетентність (знання й уміння, а також володіння прийомами професійного спілкування та правової поведінки), спеціальна компетентність (уміння розв’язувати типові професійні завдання та оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та вміння за фахом) (с. 199).

Формування правової компетентності у фаховій підготовці інженерів досліджувала І. Огороднійчук (2012). Під поняттям «правова компетентність» вона вважає систему професійно-правових знань чинного законодавства; усвідомлення сутності права та механізмів його дії; вміння мислити правовими категоріями; доречно використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-правовим способом, а також виокремлює такі компоненти цієї компетентності, як: мотиваційно-ціннісний, змістовий, діяльнісний

(Огороднійчук, 2012, с. 16).

На думку Д. Коваленко (2015), правова компетентність фахівців неюридичних спеціальностей є саме професійно-правовою та становить складне, багатоаспектне особистісне утворення, що охоплює такі взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти: *когнітивний* (правова освіченість, поінформованість); *особистісно-ціннісний* (сформована правова позиція як потреба чи усвідомлена необхідність дотримуватися правових норм і застосовувати їх у фаховій діяльності; професійно-правові орієнтації, мотиви професійно-правової діяльності у фаховій сфері; особистісні характеристики (законослухняність, ретельність, правосвідомість, відповідальність тощо)); *діяльнісний* (вміння і навички керуватися правовими знаннями в суспільному і професійному житті, активно використовувати їх під час виконання професійних функцій).

І. Романова (2008) визначає правову компетентність як комплексну характеристику соціальної дії, в якій в єдності виявляються знання, навички, цінності, особисті установки і свобода поведінки (с. 30).

Цікавою є й думка А. Будас (2012) стосовно правової компетентності студентів економічних спеціальностей, яка вважає її сукупністю якостей, що відображають ступінь кваліфікації фахівця-економіста, рівень його правових знань, умінь, навичок, усвідомлене сприйняття соціально-правового досвіду та здатність до їх ефективної реалізації в своїй практичній діяльності у сфері господарювання. Як інтегрований результат індивідуальної навчальної діяльності правова компетентність формується на основі оволодіння студентом змістовною, мотиваційною та процесуальною складовими. На цій підставі в структурі правової компетентності вона виокремила когнітивний (пізнавальний), ціннісно-мотиваційний і діялісно-процесуальний компоненти (с. 13).

Отже, на основі проведеного аналізу вважаємо, що «правова компетентність» – це уміння використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-

правовим способом, а правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування – це система правових знань, практичних вмінь, навичок, досвіду, що дозволяють працівникам орієнтуватись у нормативно-правовому полі в процесі фахової діяльності, знаходити юридично доцільні рішення, мислити правовими категоріями при виконанні внутрішніх і зовнішніх завдань, які виникають в процесі функціонування організації у ринкових умовах.

У дослідженні О. Іваній (2012) обґрунтовано, що «формування правової компетентності» передбачає засвоєння студентом не окремих, відірваних один від одного елементів правових знань, умінь і навичок, професійних й особистісних якостей, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного окремого напрямку присутня відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. Відповідно до зазначеного дослідження, «формування правової компетентності» передбачає: розвиток теоретичного компонента правової компетентності (фахові, політичні, управлінські, психологічні знання тощо); розвиток практичного компонента правової компетентності, який визначається, насамперед, сукупністю професійних умінь і навичок, що зумовлюють функціональну готовність фахівця розв'язувати завдання правової діяльності; розвиток особистісного компонента правової компетентності, який утворює такі професійні й особистісні якості, як: професійно-світоглядні (зацікавленість і активність у професійно-правовій підготовці), професійно-поведінкові (вимогливість щодо дотримання правових норм), особистісно-значущі (гуманістична спрямованість особистості, адекватна самооцінка тощо).

О. Панова (2002) доводить, що «формування правової компетентності» – це динамічний процес засвоєння та модернізації досвіду реалізації правомірної професійної діяльності, що веде до розвитку індивідуальних професійних якостей, накопичення професійно-правового досвіду, який передбачає безперервний розвиток і самовдосконалення.

Оскільки показником сформованості правової компетентності студентів є вміння осмислювати і оцінювати з точки зору юридичних норм власну професійну діяльність, аналізувати, згідно з чинним законодавством, власні дії в різних професійних ситуаціях, уміння прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень та знаходити шляхи усунення недоліків, тому під формуванням правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування будемо розуміти набуття відповідного ступеня певних компонентів правової компетентності студентів внаслідок опанування визначеної сукупності правових знань, умінь, навичок, якостей і здібностей на основі комплексу розроблених педагогічних умов.

Для визначення напрямів формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування доцільним, на нашу думку, є використання моделювання, яке дає підставу детально та різносторонньо охарактеризувати досліджуване явище, оскільки саме педагогічна модель всебічно відображає траєкторію розвитку правової компетентності майбутніх економістів.

Поняття педагогічної моделі та особливості процесу моделювання в освіті вивчали В. Штофф (гносеологічні аспекти моделювання), Д. Кашин (моделювання в сучасних соціально-гуманітарних науках), Ю. Плотинський (моделі соціальних процесів), В. Міхеєв (моделювання у педагогіці), В. Биков (основи теорії моделювання організаційних систем відкритої освіти), Є. Лодатко, А. Єріна (проблеми моделювання в педагогіці), М. Кадемія, І. Шахіна (комп'ютерне моделювання в навчальному процесі), Г. Матушинський та А. Фролов (доцільність моделювання педагогічних процесів) тощо.

На думку В. Штоффа (1966), модель – це така розумова реалізована система, яка, відображаючи та відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт (с. 79).

У загальнонауковому розумінні моделювання – це дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова і вивчення моделей реально

існуючих предметів, явищ і об'єктів, які конструюються для визначення або покращення їх характеристик, раціоналізації способів їх побудови, управління ними та прогнозування (Кудринская, 2010, с. 41–47).

Доцільність використання моделювання в педагогічних дослідженнях обґрунтовує В. Міхеєв (2006), пояснюючи його різноманітним гносеологічним функціям, що зумовлює вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті – моделі, котра є проміжною ланкою між суб'єктом – педагогом, дослідником – і предметом дослідження, тобто, між певними властивостями та відношеннями та елементами навчально-виховного процесу (с. 5).

Відповідно до досліджень В. Міхеєва (2006), моделювання в педагогіці має декілька аспектів застосування:

- гносеологічний, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта у процесі пізнання педагогічного явища;
- загальнометодологічний, який дозволяє оцінювати зв'язки та відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису та вивчення;
- психологічний, що дозволяє вести опис різних сторін навчальної та педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності (Михеев, 2006, с. 8).

Моделювання педагогічних процесів, згідно з дослідженнями Т. Соколенко (2009), здійснюється за такими етапами:

- визначення мети розв'язування педагогічної проблеми за допомогою моделі;
- визначення основних компонентів педагогічної системи, що становлять її суть;
- виявлення об'єктивно існуючих взаємозв'язків між компонентами системи;
- трансформація компонентів системи в одиниці абстрактної мови (символи);

- вибір способів зображення моделі та її побудова (с. 80).

Об'єктом моделювання визначаємо процес формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування. В межах дослідження будуть визначені структурні елементи моделі та встановлені зв'язки між ними.

Таким чином, модель формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування – це логічно послідовна система взаємопов'язаних складників (цілі, зміст освіти, проектування педагогічної технології та технології управління), реалізація якої дозволить сформувати їхню правову компетентність.

Модель процесу формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування допомагає у процесі дослідження виконати такі завдання:

- конкретизувати мету професійного розвитку майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, якої вони мають досягти;
- здійснювати контроль за ефективністю процесу формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування;
- керувати навчальним процесом щодо формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування;
- визначити вимоги до знань, умінь, навичок і особистісних рис майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, які є результатом формування правової компетентності;
- визначити критерії, рівні, види та способи контролю формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування.

1.3 Особливості та сучасний стан формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти

Одним із основних завдань вищої освіти в Україні є забезпечення умов для ефективного професійного формування особистості та її здатності до саморозвитку впродовж усієї фахової діяльності. На це наголошується в

Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки та інших державних документах.

У Концепції розвитку економічної освіти в Україні конкретизовано вимоги щодо підвищення якості підготовки фахівців, що забезпечують функціонування економіки, також і фахівців в галузі управління та адміністрування, виховання в них творчого ставлення до фахової діяльності, прагнення до її варіювання, збагачення професійно-інформаційного середовища, виявлення творчої продуктивності, інтелектуальної ініціативи, гнучкості знань у сучасних соціально-економічних умовах, що й актуалізує проблему оптимізації формування компетентності особистості. Все це має забезпечити здатність майбутнього фахівця з обліку і оподаткування до ефективної професійної діяльності, що постійно змінюється, його конкурентоспроможність та мобільність.

Основу компетентнісного підходу закладено у наукових публікаціях Н. Бібік, Б. Вульфсона, І. Зимньої, І. Зязюна, Н. Кузьміної, Н. Лосевої, О. Овчарук, Є. Огарьова, В. Первутинського, В. Петрук, А. Хуторського та інших.

Різні автори по-різному визначають сутність і структуру професійної компетентності фахівців. Зокрема:

– низка дослідників, серед яких В. Болотов, А. Хуторської, В. Краєвський, В. Серіков, І. Зимня, І. Фрумін, О. Жук, А. Макаров та інші, вважають, що змістовий аспект терміну «компетентність» містить три складники: когнітивний (наявність певного рівня знань); операційний (сформованість способів діяльності, технологічної грамотності); аксіологічний (засвоєння цінностей, ціннісне ставлення до професійної праці та особистісного зростання) (Вишпольська, 2008);

– на думку Н. Козлової (2003) професійна компетентність містить три основних компоненти: змістовий компонент – орієнтація в цілях та задачах професійної діяльності, змісті професійної та суміжної з нею сферах;

ресурсно-часовий компонент – інформованість про трудомісткість й складність задач і діяльності щодо їх вирішення, про необхідний і наявний рівні професійної підготовленості членів колективу, технічні, кадрові та часові ресурси; соціально-економічний компонент – комунікативність, адекватність міжособистісного сприймання та взаємодії, вміння попереджувати й вирішувати конфлікти;

– В. Введенський (2003) пропонує в структурі професійної компетентності виділяти п'ять компонентів: комунікативна компетентність – професійно значуща, інтеграційна якість, основними складовими якої є: емоційна стійкість (пов'язана з адаптивністю); екстраверсія (корелює зі статусом і ефективним лідерством); здатність конструювати прямий і зворотний зв'язки; мовні вміння; вміння слухати; вміння нагороджувати; делікатність, уміння невимушено вести комунікацію; інформаційна компетентність, яка охоплює обсяг інформації про себе, про досвід роботи інших колег; регулятивна компетентність, яка передбачає наявність умінь управляти власною поведінкою;

– О. Бондарева (2003) виокремлює такі компоненти професійної компетентності фахівця: мотиваційно-вольовий, функціональний, комунікативний і рефлексивний. Усі перераховані вище компоненти, на думку науковця, інтегруються в одне найбільш синтезоване утворення – комунікативно-функціональну компетентність, що є інтегративною якістю фахівця;

– Л. Карпова (2004) структурними компонентами професійної компетентності вважає три сфери: «мотиваційну, предметно-практичну (операційно-технологічну), сферу саморегуляції. Розвинена мотиваційна сфера забезпечує сформованість загальнокультурної компетентності, особистісно-мотиваційної та соціальної компетентностей. Предметно-практична сфера характеризується: сукупністю знань (професійних, з предмета, психолого-педагогічних, методичних, методологічних); умінь (гностичних, комунікативних, організаційних, діагностичних, проєктивних,

конструктивних, управлінських); якостей (обов'язкових, важливих і бажаних), що в результаті зумовлює ефективність реалізації професійних функцій»;

– В. Калінін (2005) бачить в структурі професійної компетентності такі компоненти: цілемотиваційний (усвідомлення значущості цілей формування професійної соціокультурної компетенції; розвиток пізнавального, освітнього, розвивального, виховного аспектів); змістовий (набуття належного рівня професійно-значущих педагогічних, психологічних, методичних, лінгвістичних і технологічних знань); операційно-діяльнісний (набуття професійних вмінь, необхідних і достатніх для успішного виконання професійних обов'язків: проектувальних, організаційних, пізнавальних, комунікативних, контролю, адаптивних, мотиваційних); особистісний (розвиток якостей учителя, потрібних для формування соціокультурної компетенції учнів); рефлексивний (формування вмінь самоаналізу і самооцінки своєї професійно-педагогічної діяльності й здатність до самовдосконалення) (с. 9);

– С. Цимбал (2006) розглядає професійну компетентність сучасного фахівця в єдності трьох її компонентів: мотиваційно-ціннісного, предметно-практичного та саморегулятивно-вольового, що є водночас і аспектами особистості (с. 8);

– М. Мруга (2007) зазначає, що, досліджуючи професійну компетентність, можна виокремити такі її структурні елементи (концептуальний, процедурний, діяльнісний, мотиваційний (с. 5);

– В. Вишпольська (2008) обґрунтувала, що професійну компетентність фахівця найповніше характеризують такі п'ять компонентів: мотиваційно-вольовий, змістовий, функціональний, рефлексивний та комунікативний;

– С. Демченко (2008) виокремлює у структурі професійної компетентності особистісний (особливості психіки, стан здоров'я, темперамент, характер, свідомість, мораль тощо), інтелектуальний (знання, потреба в раціоналізації мисленнєвої діяльності, самоконтроль)

функціонально-предметний (здібності, вміння) та адаптивний (спрямований на формування індивідуального стилю діяльності) блоки;

– П. Горкуненко (2010) в складі професійної компетентності виділяє комунікативну, психологічну, соціальну, технологічну та мовну складові;

– І. Бойчук (2010) визначає такі структурні компоненти професійної компетентності: особистісний (мотиви, потреби, цілі, наявність інтересу до поглибленого вивчення фахових дисциплін); когнітивний (набуті теоретико-методологічні знання у галузі гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових і фахових дисциплін, необхідних для забезпечення професійної діяльності та спілкування); практичний (сформованість професійних умінь, необхідних і достатніх для успішного здійснення професійної діяльності, визначених у галузевому стандарті); рефлексивний (здатність застосовувати знання та вміння для здійснення професійної діяльності, свідомого оцінювання результатів своєї діяльності й рівня власного розвитку, особистісних досягнень; сформованість таких якостей, як креативність, ініціативність, налаштованість на співробітництво, впевненість у собі, здатність до ініціативного, критичного прогнозування результатів діяльності і відносин) (с. 10);

– С. Горобець (2007) стверджує, що структурними компонентами професійної компетенції фахівця є три сфери: мотиваційна, предметно-практична (операційно-технологічна), саморегуляції;

– М. Дем'янчук (2015), розглядаючи підготовку фахівців на засадах компетентнісного підходу виокремлює професійно-ціннісний, світоглядно-когнітивний та особистісно-розвивальний компоненти професійної компетентності (с. 11);

– Л. Борисюк (2016) виокремлює такі компоненти професійної компетентності: мотиваційно-аксіологічний, змістовно-когнітивний, інтеграційно-діяльнісний та особистісно-розвивальний (с. 10);

– у структурі професійної компетентності С. Чирчик (2017) виокремлює проектно-конструктивний, технологічний, змістово-

процесуальний, особистісно-корекційний компоненти (с. 242);

– О. Любінська (2018) на основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури професійної компетентності різних фахівців виокремила такі компоненти професійної компетентності: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний (с. 277).

У межах нашого дослідження становлять значний інтерес праці, в яких відображаються різні підходи до формування компетентностей фахівців в галузі управління та адміністрування. Оскільки до 2015 року підготовка фахівців з обліку та оподаткування здійснювалася в межах галузі знань «Економіка та підприємництво», вважаємо за доцільне проаналізувати також практику підготовки фахівців економічних спеціальностей, з метою різностороннього вивчення проблеми дослідження.

У своїх дослідженнях І. Зимня (2004) виділяє чотири моделі (способи) визначення професійної компетентності, засновані на:

- 1) параметрах особистості;
- 2) діяльності та виконанні завдань;
- в) виконанні виробничої діяльності;
- г) управлінні результатами діяльності.

Т. Ганніченко (2009) обґрунтувала необхідність сформованої системи психолого-педагогічної та методичної підготовки майбутніх економістів, а також визначила етапи формування зазначеної компетенції: підготовчо-мотиваційний (ознайомлення студентів зі специфікою курсу навчання української мови за професійним спрямуванням, створення мотивації до вивчення дисципліни), тренувальний (удосконалення знань, умінь та навичок студентів, набутих ними впродовж шкільного курсу, щоб підготувати їх до засвоєння професійної мови), узагальнювальний (систематизація та аналіз результатів формувального етапу експериментального навчання) і контрольно-оцінний (перевірка і корекція результатів).

К. Масленнікова (2009) конкретизувала показники критеріїв

сформованості професійної компетентності майбутніх економістів: мотиваційно-вольовий критерій (усвідомлене бажання досягти певних успіхів у професійно-економічній підготовці; прагнення актуалізувати одержані економічні знання на практиці; здатність знаходити взаємозалежність предметів професійно-економічної підготовки тощо); функціональний критерій (свідоме одержання знань у професійній економічній підготовці; уміння інтерпретувати професійні знання в уміння та навички; набуття досвіду авторитетних у цій галузі працівників; усвідомлене сприйняття законів управлінської діяльності; здатність швидко приймати рішення та нести за них відповідальність; спроможність до лідерства; спроможність прогнозувати власні дії та дії інших, ураховуючи загальний культурний розвиток, тощо); комунікативний критерій (спроможність до вільного оперування інформацією та уміння міжособистісного й професійного спілкування; вміння співвідносити власні потреби з потребами соціуму; вміння подавати інформацію з урахуванням потреб аудиторії; спроможність вирішувати конфліктні ситуації у професійно-економічній діяльності тощо); рефлексивний критерій (спроможність осмислювати власні дії у професійно економічній діяльності; уміння усвідомлено контролювати рівень професійного саморозвитку; здатність до самореалізації та самовдосконалення тощо).

Н. Болюбаш (2010), узагальнюючи підходи різних науковців, сформулировала перелік ключових компетентностей майбутніх економістів, до яких віднесено:

- особистісно-індивідуальні – відображають індивідуальні якості особистості майбутнього фахівця й визначають його поведінку в особистому та суспільному житті;

- системно-інструментальні – відображають системні когнітивні та пізнавальні здібності майбутнього фахівця, котрі визначають успішність його діяльності в особистому й суспільному житті;

- інформаційні відображають здатність майбутнього фахівця

одержувати й аналізувати інформацію в усіх її формах для розв'язання поставлених завдань у професійній діяльності та повсякденному житті;

– міжособистісної та соціальної взаємодії – відображають комунікативні й управлінські здібності майбутнього фахівця, які визначають успішність його існування в соціумі (с. 82).

Н. Самарук (2011) в межах свого наукового дослідження досить повно визначив структуру професійної компетентності майбутніх економістів. Зокрема, до них віднесено такі компоненти:

– компетентність у сфері економічної діяльності (економічне мислення; знання методів економічного аналізу; наявність системного уявлення про структуру і тенденції розвитку української та світової економіки; знання принципів прийняття й реалізації економічних рішень на мікро- та макрорівнях; уміння використовувати економічну інформацію у професійній, виробничій діяльності і повсякденному житті; вміння здійснювати пошук економічної інформації; вміння проводити економічний, стратегічний аналіз та оцінювати фінансово-господарську діяльність підприємств; уміння проводити контроль, аудит, перевірку грошових коштів, виробничих запасів, основних фондів у підприємствах, організаціях, установах тощо);

– компетентність в інших сферах професійної діяльності (система знань з фінансів, маркетингу, аудиту, міжнародної економіки, права, менеджменту; знання нормативно-правової бази);

– інформаційно-комп'ютерна компетентність (стосується роботи з комп'ютерною технікою, визначається таким переліком знань і вмінь: знання теоретичних основ функціонування комп'ютерної техніки; уміння працювати в мережі Internet; уміння користуватися електронною поштою; уміння працювати зі спеціалізованим програмним забезпеченням; уміння ефективно застосувати інформаційні технології й відповідні програми у професійній діяльності);

– комунікативна компетентність (знання ділового етикету та основ

конфліктології, толерантність до існування інших поглядів, ефективна групова взаємодія, позитивна установка щодо себе й оточуючих тощо);

– компетентність у сфері самовизначення та саморегуляції особистісних якостей (адекватна самооцінка, впевненість у собі, самоконтроль, самоефективність, високий рівень мотивації до досягнень, визнання необхідності неперервної освіти впродовж життя тощо);

– виробничо-діяльнісна компетентність (передбачає знання посадових інструкцій згідно з кваліфікацією фахівця, а саме: обізнаність з вимогами, функціями, правами, обов'язками; знання основ етикету).

О. Яковенко (2013) визначила та обґрунтувала технологічну модель формування ключових компетентностей майбутніх економістів у процесі практичної підготовки, а також розробила рекомендації щодо забезпечення умов успішного формування ключових компетентностей майбутніх економістів у процесі практичної підготовки. На думку дослідниці, важливу роль у формуванні ключових компетентностей майбутніх економістів відіграє питання організації навчального процесу, особливо процесу практичної підготовки студента, використання нетрадиційних методів навчання, інноваційних методик, активне впровадження у навчальний процес інформаційних технологій.

У дослідженнях Т. Столяренко (2014) визначено структуру професійної компетентності майбутніх економістів, що містить такі компоненти:

- 1) у сфері економічної діяльності,
- 2) в інших сферах професійної діяльності,
- 3) виробничо-діяльнісна,
- 4) інформаційно-комп'ютерна,
- 5) комунікативна,
- 6) у сфері самовизначення та саморегуляції особистісних якостей (с. 120).

У публікаціях автор звертає увагу на формування компетентності (система знань з фінансів, маркетингу, аудиту, міжнародної економіки, права,

менеджменту; знання нормативно-правової бази) у сфері економічної діяльності, однак перелік необхідних компетентностей в інших сферах професійної діяльності, що необхідні майбутнім економістам, автором не обґрунтовується.

У дослідженні І. Власюк (2015) виокремлені такі структурні компоненти професійної компетентності майбутніх бакалаврів економіки: діяльнісний, методичний, інформаційний, комунікативний та особистісний (с. 21), описані структурні компоненти, показники та рівні сформованості професійно-термінологічної компетентності студентів економічних спеціальностей. Описано методику впровадження інформаційно-комунікаційних технологій як засобу розвитку професійно-термінологічної компетентності.

І. Кобилянська (2015) досліджувала формування професійної компетентності з безпеки життєдіяльності майбутніх економістів й обґрунтувала такі аспекти даного процесу: формування умінь і навичок з видів діяльності, що здійснюються не тільки в безпечних умовах, а й в умовах ризику; спеціальну теоретичну підготовку до безпечної життєдіяльності (осмислення загальних проблем ризику, безпеки, небезпеки тощо); психологічну підготовку до безпечної життєдіяльності (формування сміливості, рішучості, готовності до діяльності в умовах прийняттого ризику тощо); розвиток якостей особистості, необхідних для безпечної життєдіяльності (далекоглядності, гуманності, оптимістичності тощо як основи безпеки окремої людини і суспільства в цілому) (с. 96). Крім того, в дослідженні визначені компетентності, які необхідно сформувати у майбутніх економістів в процесі навчання: загальнонаукові, інструментальні, соціально-особистісні, загальнопрофесійні, спеціалізовано-професійні (с. 105).

Л. Валіахметова (2015) стверджує, що базові професійні компетентності обумовлені видами професійної діяльності економіста та до них належать: організаційно-управлінська, планово-економічна, фінансово-

економічна, аналітична, зовнішньоекономічна, підприємницька, науково-дослідницька та освітня компетентності (с. 573).

Крім того, на думку автора, структура діяльності економіста реалізується в чотирьох компонентах професійних умінь: проектувальних, конструктивних, організаторських, гносеологічних, а його професійна майстерність передбачає успішне розв'язання завдань відповідно до цілей, що поставлені перед суспільством, високого рівня мотивації професійної діяльності та вміння розв'язувати професійні завдання (Валіахметова, 2015, с. 574).

У роботі Н. Васаженко (2018) з'ясовано та розкрито зміст поняття «базові компетентності фахівця з обліку та адміністрування» як інтегративно-динамічного особистісного утворення, що характеризується системою професійних знань, умінь і якостей, які забезпечують можливість фахівцеві з обліку та адміністрування регулювати свої професійні дії та якісно здійснювати виконання облікової, фінансово-економічної, організаційної, контрольно-аналітичної роботи тощо. Визначено умови формування базових компетентностей майбутніх економістів, розроблена модель формування базових компетентностей майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки, а також визначені компоненти базової компетентності фахівця: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний.

Крім зазначеного, формування компетентностей економістів частково розкриті в дослідженнях М. Яковлева (формування загальнокультурної компетентності); Н. Боярчук, Л. Нічуговської, Н. Шостаківської (формування фахової компетентності), О. Любченко, Т. Дніпровської (формування управлінської компетентності), Л. Савчук, В. Безпалова (формування інформаційної компетентності), І. Зарубінської (формування соціальної компетентності), Л. Бойко (формування соціокультурної компетентності), С. Хоцкіна (формування комунікативної компетентності), І. Головатенко (формування професійної компетентності майбутніх економістів у процесі

вивчення математичних дисциплін), Л. Богославець (формування мовної компетентності майбутніх економістів у процесі фахової підготовки), О. Мартинів (особливості підготовки майбутніх економістів до збереження здоров'я шляхом популяризації здорового способу життя) та інших.

Проведений аналіз наукових досліджень дає підставу стверджувати, що основна увага приділяється шляхам і методам формування та розвитку фахових компетентностей майбутніх економістів, удосконаленню навчального процесу, з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в процесі вивчення дисциплін професійного циклу тощо.

Науковцями здійснені пошуки шляхів цілеспрямованого формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузях економіки, управління й адміністрування в ЗВО в процесі вивчення математики, іноземної мови, екології, фахових дисциплін, також за допомогою нових інформаційних технологій. Проте питання розвитку правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, незважаючи на її значимість, залишається нерозглянутим. Варто також зауважити, що конкурентоспроможність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування залежить не тільки від якості здобуття ними сучасних економічних знань, ступеня їхньої економічної та інформаційної культури, але й, в першу чергу, від уміння мислити та діяти в правовому полі ринкової економіки, приймати зважені рішення, враховуючи юридичні аспекти діяльності суб'єкта господарювання.

Отже, проблема формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в ЗВО залишається нерозв'язаною й потребує дослідження за такими напрямками: уточнення термінів дослідження, обґрунтування педагогічних умов і принципів цілеспрямованого формування правової компетентності, створення та експериментальна перевірка моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Висновки до розділу 1

Відповідно до завдань дослідження, у першому розділі «Формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування як наукова проблема» здійснено аналіз процесу формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування як педагогічної проблеми.

На підставі аналізу наукової та методичної літератури, а також власного досвіду підготовки фахівців в ЗВО визначена об'єктивна потреба у формуванні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Науковцями розроблені шляхи формування професійної компетентності майбутніх фахівців в галузях економіки, управління й адміністрування в ЗВО в процесі вивчення математики, іноземної мови, екології, фахових дисциплін, однак питання формування саме правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, незважаючи на її значимість, залишається недослідженим.

Було виокремлено, проаналізовано та уточнено такі провідні терміни проблеми дослідження, як «правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель розвитку правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування».

Ретроспективний аналіз підготовки фахівців, які забезпечують функціонування економічної системи, показав, що проблема підготовки фахівців із поглибленим вивченням правових дисциплін не нова. Ще в ринковій економіці Російської імперії початку ХХ століття було чітке розуміння того, що дипломований економіст зобов'язаний мати суттєві знання в галузі права. В подальшому практика підготовки фахівців-економістів із поглибленим вивченням права занепала, оскільки в умовах адміністративно-командної економіки не було потреби в компетентних у юридичній галузі економістах.

Така потреба стала актуальною з проголошенням Україною незалежності, оскільки значного розвитку набули законотворчі процеси.

Однак правове поле України досить нестабільне, в нормативні акти постійно вносяться зміни та оновлення, тому майбутні фахівці з обліку і оподаткування мають усвідомлювати потребу у дотриманні законів як основи ефективного господарювання підприємства.

Аналіз педагогічної та правової літератури, досвіду практичної діяльності ЗВО засвідчив, що проблема формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування повністю не вивчена й потребує поглибленого дослідження. Крім того, в процесі дослідження було окреслено низку проблем щодо розвитку правової компетентності в процесі підготовки фахівців з обліку та оподаткування, які необхідно вирішити:

- відсутність чітких алгоритмів формування ключових компетентностей у підготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- невідповідність змісту правової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування сучасним вимогам до фахівців, реальним запитам суспільства та держави;
- необов'язковість вивчення правових дисциплін і, як наслідок, низький рівень якості правових знань майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- відсутність якісних підручників, навчальних посібників з дисциплін правового циклу, які відповідали б сучасному стану функціонування економіки;
- відсутність спрямованості навчальних програм з правових дисциплін для майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на розвиток творчих здібностей, формування правової культури.

Результати даного розділу відображені в публікаціях (Пугач, 2012; Пугач, 2013с; Пугач, 2019l; Пугач, 2019m; Pugach, 2020).

РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ

2.1 Закордонний досвід правової підготовки фахівців економічного профілю

Правове виховання та, як логічний наслідок, – формування правової культури, вважається одним із важливих напрямів розвитку особистості й належить до ознак правової держави. Проаналізуємо особливості набуття правових знань в процесі фахової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування за кордоном, з метою запровадження позитивного досвіду розвинених країн у вітчизняних закладах вищої освіти. Фахівців, які займаються обліком і оподаткуванням на підприємствах, навчають за кордоном за напрямом «Економіка» з незначною градацією за спеціальностями. Найбільш ефективними програмами професійної підготовки економістів вважають ті, що створені в Австрії, Великій Британії, Італії, Канаді, країнах Скандинавії, Німеччині, США та Франції.

Одними з перших почали навчати фахівців в галузі економіки комерційні школи (*ecoles de commerce*), що з'явилися в середині XIX ст. у Франції (Евенко, 2005).

Формування системи вищої професійної освіти в галузі економіки Франції в сучасному вигляді також здійснювалось на основі синтезу традиційної французької системи вищих комерційних шкіл з елементами американської моделі (як у більшості західноєвропейських країн). Однак серед інших країн Європейського союзу Франція відрізняється різноманітністю типів закладів вищої освіти, уніфікованою, централізованою системою управління вищою освітою (*Enseignement supérieuren France*, 2000, с. 5).

Особливість університетської освіти у Франції полягає в тому, що випускники одержують поглиблену підготовку за конкретними економічними спеціальностями (Вульфсон, 1999, с. 92). Крім того, особлива

увага у підготовці майбутніх економістів відводиться вивченню дисциплін комп'ютерного циклу, а питання набуття правових знань залишаються у випускників економічних ЗВО на початковому рівні.

Процес підготовки економістів у Німеччині безпосередньо пов'язаний з практичною діяльністю. При цьому економічні дисципліни характеризуються достатнім рівнем фундаменталізації (Вульфсон, 1999, с. 90). Як зазначає Т. Поясок, система вищої освіти Німеччини характеризується поєднанням національних університетських традицій та інноваційних методів управління освітою, фундаментальної теоретичної освіти й науково-дослідної діяльності, доступності і високої якості освіти (Поясок, 2009, с. 115). Однак питання правової компетентності майбутніх економістів тут також залишається відкритим. Німецькі студенти набувають початкові правові знання без урахування особливостей правового функціонування підприємств.

Хоча варто зауважити, що особливість підготовки фахівців у галузі економіки в університетах Німеччини й Австрії передбачає введення системи суміжних дисциплін з метою здобуття студентом комплексних фахових знань. Крім того, тут широко використовують індивідуальні та групові тренінги з метою відпрацювання знань і вмінь, системи проблемних завдань і кейсів (Ножовнік, 2016).

У 2011–2015 роках в Німеччині було проведено дослідження «Моделювання компетенцій та охоплення (узагальнення) компетенцій у секторі вищої освіти», метою якого було вивчення проблем та особливостей реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті (Blömeke, & Zlatkin-Troitschanskaia, 2013).

Програма дослідження передбачала розробку багатовимірних моделей компетенцій, вивчення особливостей моделювання специфічних (фахово-орієнтованих) та загальних компетенцій в 4-х фахових галузях (інженерні, економічні, соціальні науки та науки про освіту).

Відповідно до цього дослідження було виокремлено 5 кластерів, одним з яких є кластер «економічні та соціальні науки», для якого конструкція

терміну «компетенції» ідентифікована як така, що стосується наукового та економічного способу мислення. З метою формування навчального плану на основі компетентнісного підходу спочатку розробляють профіль компетенцій. Основою для цього є визначення ролі студента у майбутній професії (дослідження, розробка, консультування тощо). Відповідно до цих ролей та пов'язаних з ними результатів визначають компетенції, які є здатністю особи. У секторі університетської освіти Німеччини уникають як загального, так і занадто спеціалізованого формулювання компетенцій. Для надання студентам інформації про необхідний рівень володіння компетенціями, передбачений навчальним планом, використовують розробку особистого плану розвитку, в якому зафіксовано пріоритетні компетенції, що мають бути розвинуті, та такі стратегії для реалізації цього, як тренінги, навчання під час роботи (Blömeke, & Zlatkin-Troitschanskaia, 2013).

Особливостями вищої освіти Фінляндії є дотримання престижу інноваційної діяльності та професійної освіти, а також готовності до постійного самовдосконалення. Значна кількість лабораторій, що функціонує в цій країні, підтримує тісний зв'язок у формі науково-дослідної роботи з закладами вищої освіти. Характерною ознакою вищої освіти є створення умов, максимально наближених до виробництва, активізації пізнавальної діяльності, формування навичок самостійної роботи та міждисциплінарної співпраці (Zimmerman, 2001).

В університетах Великої Британії набути рівень бакалавра з економіки можна протягом засвоєння три- або чотирирічної програми навчання. Термін навчання залежить від особливостей окремого закладу вищої освіти. Наприклад, в університеті св. Марка і Джона (Плімут) професійна підготовка майбутніх економістів за рівнем бакалавра здійснюється за 3 роки (Lapard, 2009), а в університеті Едінбурга професійна підготовка економістів відбувається протягом чотирьох років (Muhray, 2008). Перші три роки студенти отримують теоретичні та практичні знання, а четвертий рік зорієнтовано на дослідницьку діяльність в обраній галузі.

Кількість годин гуманітарної підготовки майбутніх економістів в українських університетах вдвічі більша, ніж у Британії. Британські заклади вищої освіти віддають перевагу практичному навчанню, частка якого у навчальному плані становить близько 30%, у той час як в університетах України лише 5% (Бабкова-Пилипенко, 2012, С. 79).

Характерною рисою британської вищої економічної освіти є те, що практика відбувається без відриву від навчання: у першій половині дня студенти працюють, у другій – навчаються. Такий підхід дозволяє уявити майбутньому фахівцю обсяг своїх обов'язків, визначити свої слабкі сторони у набутих знаннях та навичках, окреслити шляхи професійного самовдосконалення.

Ще однією особливістю британської вищої освіти є наголос на розвитку лідерських якостей, що здійснюється на спеціалізованих курсах розвитку лідерів у рамках загальної та професійної підготовки. Однак правові аспекти діяльності підприємства залишаються прерогативою фахівців цієї галузі.

Система вищої освіти в Польщі орієнтована на вимоги Болонської Декларації та перебуває в Європейській зоні вищої освіти. Заклади вищої освіти Польщі використовують ECTS (Європейська кредитна Система) та беруть активну участь у програмах міжнародного обміну студентами SOCRATES/ Erasmus (І. Коваленко, 2012, с. 122)

Зміст професійної підготовки фахівців економічної галузі в Республіці Польща визначається освітніми стандартами для галузі дослідження, зокрема економіки (Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Ekonomia).

Випускники першого циклу мають набути комплексні економічні знання, сформовані практичні вміння та навички роботи економіста – фахівця в галузі управління фінансовими ресурсами, людським капіталом і матеріальними цінностями. Випускники другого циклу навчання мають набути:

- комплексні і розширені (порівняно зі специфікою навчання першого

циклу) знання з економіки та управління фінансовими ресурсами, людським капіталом і матеріальними цінностями;

- навички використання передових аналітичних методів для вивчення економічних явищ і процесів, моделювання їх прогресу за шкалою мікро- та макроекономіки, відкритою для міжнародного конкурсу;

- бути готовими до розробки проектів, надання консалтингових послуг і прийняття раціональних рішень, пов'язаних з придбанням та використанням природних ресурсів приватного сектора та громадськості (як у домашніх умовах, так і за кордоном);

- бути готовими до роботи в різних секторах і сегментах європейського ринку і самостійно вести господарську діяльність (Загородня, 2015, с. 26).

Отже, випускники другого циклу мають бути добре обізнаними з юридичними особливостями функціонування об'єктів господарської діяльності. Крім того, на думку А. Загородньої, зміст навчальних курсів, котрі студенти вивчають в межах освітніх програм в процесі підготовки фахівців, сприяють формуванню професійних й особистісних компетентностей, що відповідають чинному законодавству Республіки Польща для врегулювання освітньо-кваліфікаційних рамок (Загородня, 2015, с. 29).

Д. Клімек та Я. Ніколаєв зазначають, що останні спостереження макроструктурних процесів, що відбуваються в соціально-економічній реальності, виокремлюють безліч проблем, пов'язаних з ефективністю сучасної системи економічної освіти. Як зазначають дослідники, ключовими компетенціями в підготовці економістів мають бути інтерактивність, креативність та комунікація (Клімек, & Ніколаєв, 2014, с. 76).

Вища освіта Європи на сучасному етапі розвивається у напрямі розширення й поглиблення міждисциплінарної спеціалізації за рахунок створення нових напрямів і широкого вибору факультативних дисциплін, оскільки в професійній діяльності фахівцю, а особливу управлінцю, досить

часто доводиться вирішувати складні багатопланові проблеми.

Яскравим доказом цього є утворення у 2009 році Берлінської вищої школи економіки і права внаслідок злиття Вищої професійної школи економіки та Берлінської вищої школи державного управління та правосуддя, в освітній діяльності якої активно використовується міждисциплінарний підхід.

Хоча в державах-членах ЄС і немає єдиного розуміння концепції та обсягу економічного права (Law of the Economy), але однаково розуміється роль, яку право може і має відігравати в регулюванні економіки (Саніахметова, 1998, с. 87).

Варто зазначити, що значний вплив на формування змісту економічної освіти і, відповідно, формування ставлення до її правової складової мають загальні тенденції розвитку суспільних відносин в економічній сфері. Зокрема такі, як:

- формування і розвиток галузей та інститутів європейського права (Баклан, 2011);
- формування цілісності правової системи ЄС (Мостовой, 2011);
- підвищення значення і ролі суддівського (прецедентного) права в загальній системі європейського права (Jacobson, Laegreid, & Pedersen, 2014);
- зростання питомої ваги так званого «недержавного права» – права, що походить від міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій та інших подібних їм недержавних інститутів, в правовій системі ЄС (Fligstein, 2008);
- зміцнення і розвиток принципу пріоритету права Європейського Союзу щодо національного права держав-членів (Jacobson, Laegreid, & Pedersen, 2014) та ін.

Як зазначає О. Баклан (2014), положення про пріоритет і верховенство правової системи Європейського Співтовариства щодо правових систем держав-членів спочатку неоднозначно сприймалося і сприймається нині останніми (с. 109).

У зв'язку з цим питання про ступінь державно-правового втручання в економіку є не тільки предметом дискусій, а й залишається основним питанням політичної боротьби.

Можливо це відбувається тому, що обидві тези в своїх крайніх проявах і про державне управління економікою, і про невтручання держави в економіку не можуть бути основою практичної політики (Астахов, 2015, с. 187). Тому питання про доцільність підготовки економістів з поглибленою юридичною підготовкою залишається також досить дискусійним у закордонних наукових публікаціях, зокрема про обсяг і зміст додаткової юридичної інформації, що її мають одержати фахівці в сфері економіки.

Основою застосування компетентнісного підходу в США є такі принципи:

- учасники ринку праці (професійні спілки, асоціації роботодавців тощо) визначають для кожної з посад повне коло бажаних для формування у працівника компетенцій (знання, уміння, навички та їх застосування);
- майбутні фахівці мають можливість розвивати компетенції на всіх рівнях навчання (доуніверситетський, університетський і післяуніверситетський) та вільні у широкому виборі постачальників як безкоштовних, так і платних освітніх послуг;
- заклади вищої освіти визначають коло компетенцій, які можуть опанувати студенти в процесі навчання, що засвідчується дипломом конкретного ЗВО;
- якість здобутих компетенцій у межах позауніверситетського навчання (наприклад, через практичний досвід протягом періоду роботи на різних посадах, в різних організаціях) суттєво відрізняється від університетського (Technical assistance guide for developing and using competency models, 2012).

У США, відповідно до Керівництва з технічної допомоги з розробки і використання компетентнісної системи для розвитку трудових ресурсів, розрізняють поняття «компетенція» та «компетентність». Наголос робиться

на компетенціях, оскільки вони є основою для стандартів, що визначають рівень знань, умінь і навичок, що необхідні для успішності на робочому місці, а також можливі критерії вимірювання для оцінювання компетентності досягнень.

Характерною ознакою програм підготовки бакалаврів з економіки у закладах вищої освіти США є високий рівень їхньої спеціалізації та професійності. Так, студентам після завершення вивчення теоретичних курсів пропонується виконання творчих науково-дослідницьких письмових робіт, що дозволяє досягти головної мети – навчити студента мислити як економіст завдяки розвитку навичок дедуктивного міркування, технік прийняття рішень, розуміння комплексу економічних відносин, комунікативних умінь, творчості, накопичення та використання знань, що виходять за межі змісту основних дисциплін.

Дисципліни юридичного спрямування до обов'язкових курсів підготовки бакалавра з економіки не входять, однак цей ступінь вищої освіти у США є початковою ланкою вищої економічної освіти. Тому на другому ступені вищої освіти з економіки студенти вивчають окремі юридичні дисципліни (Войнаровська, 2011).

Список спеціалізованих курсів магістерської програми закладів вищої освіти США може містити такі курси: поглиблена економічна теорія, альтернативні підходи до економічної теорії, економічний розвиток, фінанси, організація галузевих ринків, міжнародна економіка, економіка праці, монетарна економіка, політична економіка, економіка державного сектора, економіка міста (Войнаровська, 2011). Тобто, на другому ступені підготовки фахівців з економіки студенти вивчають окремі юридичні дисципліни.

На розвиток економічної освіти США впливають історичні й політичні фактори. Цілі і політика університетів зумовлені тим, що кожне суспільство продукує власну систему освіти зі своєю структурою, системою фінансування й адміністративними правилами.

В американській економічній школі панує уявлення про майбутнього

економіста як не лише вправного працівника, а й представника особливої, самостійної професії, що вимагає спеціальної освіти високого рівня, глибоких знань і навичок. У США диплом бакалавра вважається недостатнім для роботи економістом, потрібно мати магістерський рівень освіти. Доробок американських ЗВО полягає не в самому процесі підготовки фахівців, а в наголосі на значенні наукових досліджень для формування креативної особистості майбутнього економіста, що бере до уваги потреби організації. Зміст програм навчання майбутнього економіста і навчальні плани є предметом дискусій серед зарубіжних учених, освітян-практиків і громадськості. Бізнесмени, економісти, політики, інші категорії населення домагаються аби перелік і зміст предметів, що вивчаються у ЗВО, задовольняли їхні інтереси (Наугольникова, 2013).

Щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з економіки, то найефективнішою є японська модель підготовки кадрів.

Характерною відмінністю вищої освіти Японії є чіткий розподіл на загальнонаукові та спеціальні дисципліни. Перші два роки студенти вивчають загальнонаукові дисципліни, а в інший час – відповідно до обраної ними спеціальності (Ножовнік, 2016).

Стратегією навчання і підготовки фахівців з економіки передбачено формування вмінь, орієнтованих на готовність вирішувати завдання завтрашнього дня. Основним завданням університетів є формування особистості з високоетичними моральними якостями, суспільно значущими нормами поведінки і рівнем знань (Основы современного менеджмента, 1997, с. 10).

Система підготовки фахівців у Японії орієнтована на підготовку фахівців-універсалів в певній галузі, на відміну від вузькоспеціалізованих програм Франції, що дозволяє робітникам зберігати достатню мобільність у професійній діяльності.

У цілому, в країнах Сходу у вищій економічній освіті поєднується наслідування європейській та американській моделям із національними

підходами. Темпи розвитку економіки деяких країн, зокрема Китаю, свідчать про те, що такий підхід є оптимальним, оскільки їх формування й нарощування освітнього потенціалу є привабливим для іноземних студентів та інвестицій.

Узагалі чіткого розуміння поняття «правова компетенція» в зарубіжній науковій літературі не має. Воно ототожнюється з поняттями «правове виховання» та «соціально-правовий захист».

Й. Фальтербаум (2009) розглядає правову компетентність особистості як високий ступінь оволодіння правовими знаннями і вміннями у розв'язанні конкретних завдань, обізнаність у законах і підзаконних актах міжнародного, загальнодержавного і регіонального рівнів, якими вона (особистість) має керуватися у житті та фаховій діяльності. Правова компетентність особистості, на його думку, – це система правових знань, умінь і навичок, а також здатність застосовувати їх на практиці.

Відмінність у формуванні правової компетентності майбутніх економістів в Україні та за кордоном (мова йде про розвинені країни) в тому, що в них питанням правового виховання приділяється значна увага ще в процесі отримання середньої освіти. І на момент вибору професії абітурієнт вже має певний обсяг правових знань. Зокрема, в США правове виховання молоді реалізується через низку молодіжних організацій, які мають свої програми, ресурси, осередки у різних країнах світу, охоплюючи, таким чином, молодь різних національностей. До них відносять The National Youth Rights Association (Національна Асоціація Прав Молоді), Americans for a Society Free from Age Restrictions (Американці за суспільство, вільне від вікових обмежень), The Freechild Project, The Global Youth Action Network, Choose Responsibility та інші (Human Rights Organizations).

У Канаді до організацій, що сприяють розвитку правового виховання населення належать People's Law School (Народна школа права), The Public Legal Education Association (Асоціація правової освіти громадськості), Public Legal Education and Information Service (Служба громадської правової освіти

та інформації).

Завдання зазначених організацій – надання правової інформації у доступній для всіх верств населення та представників професійних груп формі. З цією метою використовуються різноманітні форми, методи і засоби: публікації навчальних матеріалів; створення веб-сайтів, які пропонують вільний доступ до публікацій з права; бюро спікера (консультування громадян адвокатами); лінія сімейного права – безкоштовна інформаційна лінія з питань сім'ї; відео-бібліотека (містить чимало фільмів на різні правові проблеми); спеціальні проекти, семінари і навчальні сесії.

У Великій Британії також створена велика мережа організацій для популяризації правових знань: Plenet (The Public Legal Education Network), Law for Life: the Foundation for Public Legal Education (Право для життя: фундація громадянської правової освіти), The Citizenship Foundation (Громадянський фонд). Форми організації правової освіти різноманітні: флаєри, аудіо- та відеоінформація, навчальні курси, театральні вистави, телепередачі, різні правові програми (наприклад, «Юристи у школах» («Lawyers in Schools»)), Змагання з судового процесу (Mock Trial Competition), Паспорт юного громадянина (The Young Citizen's Passport) тощо).

Щодо формування компетентностей фахівців економічних спеціальностей, то у рамках Болонського процесу синонімами «компетентності» є «кваліфікації» або «очікування». В низці європейських держав основоположними є так звані Дублінські дескриптори, прийняті у 2001 році, які описують результати набуття вищої освіти трьох рівнів (Ломакина, 2012).

Ці дескриптори формують «систематизоване ціле» компетенцій, які передбачені у навчальних програмах підготовки фахівців:

1. Знання і розуміння (Knowledge and insight);
2. Застосування знань і розумінь (Application of knowledge and insight);
3. Розробка суджень (Development of judgment);
4. Комунікації (Communication);

5. Навчальні навички (Learning skills).

Набуття компетентностей є метою всіх освітніх програм і оцінюються на різних стадіях програми. Вони згруповані у дві категорії: пов'язані зі спеціальністю (специфічні для галузі навчання) та загального характеру (загальні для будь-якої навчальної програми) (CTS Users' Guide, 2009).

Таким чином, аналіз особливостей підготовки фахівців з економіки за кордоном свідчить, що основна увага в розвинутих країнах надається навчальним курсам, які сприяють формуванню професійних та особистісних компетенцій. Значна увага цілеспрямованому формуванню саме правової компетенції в процесі фахової підготовки не приділяється. Хоча професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях у взаємозв'язку з розвитком політичних, культурних й інших суспільних процесів. Тому паралельно створено низку факультативів і різних освітніх організацій, де студенти можуть поглибити свої правові знання. Крім того, процес формування правової та громадської компетенцій активно відбувається ще на етапі набуття середньої освіти.

2.2 Методологічні підходи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Першим етапом створення системи розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є обґрунтування методологічних засад забезпечення цього процесу. Важливими складовими тут є методологічні підходи та принципи.

Методологія є систематизованою сукупністю підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети (Кремень, & Ільїн, 2012). Погоджуємося з думкою Н. Доценко, що правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання сприяє

розвитку пізнавальних здібностей здобувачів вищої освіти, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати набуті знання на практиці, готує майбутніх фахівців до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд (с. 298).

Визначення методологічних підходів до формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі фахової підготовки дає можливість надати характеристику компонентів дослідження: об'єкта і предмета аналізу, задач пошуку, сукупності методів і засобів дослідження, що необхідні для їх розв'язання, а також формує уяву про етапи, послідовність руху в процесі розв'язання завдань дослідження.

На нашу думку, комплексність завдань створення системи розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування зумовлює доцільність її організації з використанням системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів.

Є низка публікацій, де приділена увага питанням застосування системного підходу до підготовки фахівців у ЗВО. Зокрема, окремим питанням системного підходу в навчанні приділена увага в публікаціях В. Афанасьєва (1981), В. Беспалька (1991), Ю. Вінтюк (2017), О. Дубасенюк (2015), О. Білоус (2015), С. Оргєєвої, В. Хачатрян, Л. Черниш (2015), Ю. Шабанової (2014) та ін. В проаналізованих дослідженнях розглядаються зміст, структура і функції педагогічного процесу в навчальних закладах з позицій системного підходу.

На думку зарубіжних науковців Сваті Гупта та Аміт Гупта (2013) цінність системного підходу в освіті в тому, що він дає змогу враховувати всі компоненти системи, розуміти їх взаємозв'язки, сприймати альтернативні рішення та передбачати їх вплив, а також, за потреби, робити корективи, постійно перевіряючи результат. Якщо фактори, що впливають на навчання, пов'язані між собою, підсумковий ефект буде більшим, ніж сума кожного фактору окремо (с. 52).

Цікавою є думка С. Оргєєвої, В. Хачатрян, Л. Черниш (2015), що значні

евристичні можливості системного підходу і, відповідно, системного аналізу, полягають у вивченні явищ у цілісності, неподільності та комплексності, що дає змогу множинності опису структури шляхом виокремлення сукупності компонентів, елементів і взаємозв'язків як одного з одним, так і з макросередовищем, соціумом (с. 134).

На думку Ю. Шабанової (2014), цілі освітньої системи – конкретний опис програми розвитку людини засобами освіти, опис системи знань, тих норм діяльності й відносин (стосунків), які має опанувати студент. В освітній системі репрезентується програма відтворення моделі випускника закладу вищої освіти у вигляді професіограми фахівця конкретного профілю. Зазвичай, цілі засвідчують загальні стратегічні орієнтири та напрями діяльності викладачів і студентів (с. 39–40).

Л. Лук'янова (2006) зазначає, що система має свій склад – певну сукупність елементів, які є структуроутворювальними одиницями системи; структуру, що відображає характер зв'язку та взаємодії елементів; рівень цілісності, що характеризується наявністю загальної структури та об'єднує всі елементи системи; власну ієрархічність – засіб організації вертикальної взаємодії елементів системи; специфічну взаємодію з зовнішнім середовищем; цілеспрямованість, що полягає в регулюванні діяльності згідно з метою (с. 19).

Розглядаючи проблему підготовки фахівців з позицій системного підходу, Н. Самборська (2015) стверджує, що використання цього підходу в наукових дослідженнях має базуватися на таких його властивостях:

- система передбачає наявність окремих частин, що перебувають у нерозривній єдності з цілим;
- кожна з частин цілого відображає, певною мірою, всю систему, однак ціле домінує над сукупністю складових;
- система – це складно організований об'єкт, що складається з підсистем (с. 100).

П. Анохін (1972), розробляючи теорію функціональних систем, звертав

увагу на вибіркове залучення компонентів системи, де взаємодія і взаємовідносини набувають характеру взаємосприяння, спрямованого на одержання інтегрального загального ефекту, результату, мети, заради яких і завдяки яким елементи множинності організовуються в систему.

В. Афанасьєв (1981) серед головних ознак системи відзначає наявність структури як певної внутрішньої організації, наявність функціональних характеристик системи в цілому та окремих компонентів, а також наявність комунікативних властивостей системи – взаємодію з середовищем, іншими суб'єктами, суперсистемами, наслідування минулого і прогнозування майбутнього в системі та її компонентах.

Н. Беседа (2017) обґрунтовує, що ефективність педагогічної системи залежить, головним чином, від узгодженої взаємодії структурних компонентів. Серед них на особливу увагу заслуговують такі:

- пізнавальний (передбачає формування необхідних знань теоретичних, методичних і прикладних аспектів професійної підготовки);
- конструктивний (базується на раціональному виборі науково-теоретичного й практичного матеріалу для внесення його в процес професійної підготовки);
- проектувальний (спрямований на визначення ближчої й дальшої цілей підготовки фахівців);
- комунікативний (налагодження педагогічно доцільних контактів між усіма суб'єктами освітньої діяльності закладу вищої освіти);
- організаційний (характеризується підбором оптимальних форм і методів освітньої діяльності) (с. 19).

Системний підхід дозволяє обґрунтувати особливий причинно-наслідковий характер процесів і явищ, ієрархічність побудови та проектування різних систем, також педагогічних. При такому підході забезпечується прогнозованість результатів, цілісність і взаємозумовленість компонентів навчальної діяльності (мети, змісту, форм і методів), чітка керованість процесами. Педагогічна система, будучи соціальною та штучно

організованою, формує своєрідний освітній простір згідно з певною моделлю, що визначає типи взаємозв'язків, очікувані результати, механізми та перспективи розвитку (Галус, 2010, с. 13–14).

Виходячи з наведеного, відповідно до системного підходу, вважаємо за доцільне визначити основні елементи системи розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: цілі, зміст, засоби та способи набуття правової компетенції, форми організації освітнього процесу, суб'єкти та об'єкти освітнього процесу й прогнозований результат. Відповідно, системний підхід забезпечує організацію розвитку правової компетентності студентів як цілісного педагогічного процесу, що характеризується структурністю, ієрархічністю та взаємозалежністю.

І. Зимня, інтегруючи системний та компетентнісний підходи, розуміє компетентність як систему, що має такі складові:

- готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект);
- знання змісту компетентності (когнітивний аспект);
- досвід прояву компетентності в різних ситуаціях (поведінковий аспект);
- ставлення до змісту компетентності та об'єкта її застосування (ціннісно-змістовий аспект);
- емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності (Зимня, 2003).

Розглядаючи систему формування професійної компетентності майбутніх фахівців, О. Березюк (2015) з'ясовує дидактичні умови, за яких вона може бути успішною: забезпечення інтеграції необхідної інформації з основним програмним матеріалом навчальних предметів; забезпечення взаємозв'язку навчальної та пізнавальної діяльності в процесі формування фахової компетентності; опанування виховними цінностями та відповідними культурними здобутками (с. 205).

В процесі гуманізації вищої освіти набули значення вимоги особистісно орієнтованого підходу. Дослідження особистості в різних її

аспектах були здійснені такими представниками психології, як Б. Ананьєв, О. Бодальов, У. Джемс, Ж. Піаже, І. Сікорський, З. Фрейд. Сучасні вимоги до формування особистісного підходу відображені в дослідженнях таких учених, як О. Асмолов, І. Бех, В. Давидов, І. Якиманська. Питання професійної підготовки майбутніх фахівців, з точки зору особистісного розвитку особистості, розглядались в дослідженнях В. Андрущенка, Р. Гуревича, А. Лігоцького, Н. Ничкало, Л. Хомич, С. Сисоевої, Т. Сущенко та інших.

Крім того, на важливість особистісно орієнтованого підходу в процесі фахової підготовки фахівців, які забезпечують функціонування економічної системи, вказує той факт, що проблема виховання культури особистості в системі вищої школи займає центральне місце в Концепції розвитку економічної освіти (2004), де окреслені ціннісні орієнтири, що розкриваються через «розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізацію, формування самостійності наукового економічного мислення та економічного світогляду, впевненості у власних силах; розвиток здібностей до самореалізації, самоосвіти, саморозвитку особистості».

За твердженням А. Хуторського (2005), впровадження особистісно орієнтованого підходу вимагає врахування таких принципів:

- особистісного цілепокладання, тобто, освіта кожного студента відбувається з урахуванням його особистісних навчальних цілей;
- відбору індивідуальної освітньої траєкторії. Студент має право на свідомий та узгоджений з викладачем вибір основних компонентів своєї освіти: цілей, задач, темпу, форм і методів навчання, особистісного змісту навчання, системи контролю та оцінювання результатів;
- метапредметних основ освітнього процесу. Основу змісту освітнього процесу складають фундаментальні метапредметні об'єкти, які забезпечують можливість суб'єктивного, особистісного пізнання їх студентами;
- продуктивності навчання. Головним орієнтиром навчання виступає власне освітнє зростання студента, що складається з внутрішніх і зовнішніх

продуктів його навчальної діяльності;

- первинної освітньої продукції студента. Створений студентом особистісний зміст навчання випереджає вивчення освітніх стандартів і загальновизнаних досягнень у галузі, що вивчається;

- ситуативності навчання. Освітній процес будується на проблемних ситуаціях, що передбачають самовизначення студентів, які самостійно шукають шляхи їхнього розв'язання. Викладач тільки супроводжує студента в його освітньому русі;

- освітньої рефлексії. Освітній процес супроводжується його рефлексивним усвідомленням суб'єктами освіти (с. 27–36).

Цікавим є підхід А. Маслоу (1999), який розглядає розвиток особистості в контексті теорії самоактуалізації людини, яка визначена як повноцінний розвиток, повне використання талантів, здібностей, можливостей, повний і вільний прояв власної індивідуальності, всупереч навіть тиску соціального середовища, обставин, стереотипів.

Враховуючи тезу, що особистість – це суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та сучасної поведінки, індивід із соціально зумовленою системою психічних властивостей, що формується і виявляється в діяльності, спілкуванні та опосередковує, регулює взаємодію людини з навколишнім світом, В. Рибалка (1998) виокремив головні методичні компоненти, дотримання яких забезпечує дієвість особистісно орієнтованого підходу:

1. Сформованість цілісного наукового уявлення про особистість, розуміння її психологічної структури, в контексті якої доцільно розглядати психічні функції, якості, властивості індивіда у взаємозв'язку між собою (с. 12);

2. Пізнання не окремих властивостей особистості, а їх сукупності, що становить певну цілісність, оскільки певне сполучення психічних властивостей утворює своєрідність особистості дитини (с. 12);

3. Втілення особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховний процес, у його зміст і методи.

Технологічний арсенал особистісно орієнтованого підходу, за дослідженнями Є. Бондаревської (1997), становлять методи і прийоми, що відповідають таким вимогам, як діалогічність, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку, надання необхідної свободи для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів навчання та поведінки.

Ураховуючи принципи особистісного підходу в системі професійної підготовки, ми будемо розглядати особистісний підхід як методологічний інструментарій формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, метою якого є забезпечення більш глибокого, цілісного розуміння особистості та закономірностей особистісного й професійного розвитку фахівця.

Пріоритетними ознаками особистісної спрямованості освітнього процесу будемо вважати ознаки, які виокремлені М. Чобітьком (2006):

- особистісні смисли навчання та життя;
- індивідуальні здібності, життєвий досвід, самостійна навчальна діяльність;
- педагогічна підтримка та турбота, співробітництво та діалог;
- цілісний розвиток, саморозвиток та особистісне зростання фахівця (с. 34).

Ураховуючи зазначене, в процесі створення моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування зазначаємо, що особистісно орієнтована підготовка фахівців передбачає створення умов для формування і прояву особистісних якостей студента, становлення творчої активності, ініціативності, навичок самоосвіти, саморозвитку та адаптації в нових соціальних умовах.

Це узгоджується з висновками Н. Островської (2016), яка вважає, що якщо розглядати професійну компетентність майбутніх економістів крізь призму особистісного підходу, то вона передбачає практичне застосування фахових та загально-особистісних компетенцій, готовність їх демонстрації в

різних передбачених і непередбачених ситуаціях, емоційно-вольову регуляцію процесу та результату застосування компетенції (с. 497).

З метою діагностики результатів навчальної діяльності студентів щодо її відповідності вимогам особистісно орієнтованого навчання, будемо керуватися такими параметрами:

- творчий освітній потенціал (творчі досягнення на заняттях, творчі роботи);
- базові освітні стандарти (контрольні роботи, тести, заліки, іспити);
- особистісні якості студентів (рефлексивні записи та самооцінення студентів в процесі розвитку правової компетенції, освітні характеристики фахівця);
- індивідуальна освітня траєкторія (індивідуальні освітні програми і рефлексивні записи студентів, освітні характеристики фахівця) (Хуторський, 2005, с. 464).

Загальновідомо, що сучасний висококваліфікований фахівець з обліку і оподаткування в своїй фаховій діяльності потребує не лише ґрунтовних професійних знань й умінь, а й повинен вміти оцінювати наявну виробничу ситуацію як з економічної точки зору, так і у правовому полі, на їх основі приймати адекватне та найоптимальніше рішення. В цьому контексті виникає проблема розвитку особистісного потенціалу студентів для ефективного формування правової компетентності, створення стійкої мотивації до самовдосконалення у процесі їхньої професійної підготовки.

Використання діяльнісного підходу в процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування обумовлене необхідністю формування системи цінностей та соціальних установок у сфері міжособистісного та професійного спілкування, що, в свою чергу, підсилює відповідальність за прийняття професійних рішень, розвиває здатність до рефлексії.

Діяльнісна теорія, на думку А. Вербицького (1991), є найбільш ефективною у професійній освіті та дозволяє подолати наявні протиріччя

між:

- абстрактним предметом навчальної діяльності (тексти, знакові системи, програми дій) і реальним предметом майбутньої діяльності, в якому знання не представлені в чистому вигляді, а у загальному контексті виробничих процесів та ситуацій;

- навчальною та професійною діяльністю;
- системним використанням знань у регуляції професійної діяльності та «рознесенням» їх засвоєння по різних навчальних дисциплінах;

- індивідуальним способом засвоєння знань і досвіду в навчанні, індивідуальним характером навчальної роботи студентів і колективним характером професійної праці, що передбачає обмін її продуктами, міжособистісну взаємодію фахівців та ін.;

- унесенням у процеси професійної праці особистості фахівця на рівні творчого мислення та соціальною активністю й опорою традиційного навчання, насамперед, на процеси уваги, сприйняття, пам'яті, руху;

- «відповіддевою» позицією студента, в яку ставить його традиція (цілі задаються викладачем, студент відповідає на його питання, виконує навчальні завдання, є активним за особистою вказівкою чи дозволом) і принципово іншою – ініціативною в предметному та соціальному сенсі – позицією фахівця, якому потрібно приймати рішення в ймовірнісних умовах, висувати ідеї з розвитку виробництва й соціального розвитку колективу, розробляти нові технології та ін.;

- відношенням змісту навчальної діяльності до «минулого» соціального досвіду, що представлений у знакових системах, та орієнтацією суб'єкта навчання на майбутній зміст професійної діяльності;

- формами організації навчально-пізнавальної діяльності студентів і формами професійної діяльності фахівців у той час, як за діяльнісною теорією засвоєння вони мають бути адекватними, якщо поставлена мета оволодіння діяльністю (с. 48).

Однак, на думку Н. Кузьміної (1990), освітній процес, побудований на

основі діяльнісного підходу, набуває цілісності лише за умови єдності таких його структурних компонентів:

1) конструктивний, що пов'язаний з добором та композицією навчально-виховного матеріалу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей студентів; плануванням і побудовою педагогічного процесу; визначенням структури своїх дій та вчинків;

2) організаційний, який передбачає залучення студентів до різноманітних видів діяльності шляхом використання різноманітних активних та інтерактивних методів;

3) комунікативний, який полягає в стимулюванні професійної комунікативної взаємодії та передбачає наявність у студентів практики монологічного та діалогічного мовлення, злиття спілкування і навчання, застосування діалогових форм, методів і прийомів навчання, коли в навчальній діяльності формуються не лише пізнавальні дії, а й система взаємин.

Використання діяльнісного підходу в процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування будемо здійснювати шляхом виділення її структурних елементів та встановлення характеру зв'язків між ними. З точки зору даного підходу, структурними елементами діяльності в процесі формування правової компетенції є:

- функції, вміння, види (Карпова, 1987, с. 47);
- ціль, мотиви, результат, суб'єкт, процес, предмет, умови, продукт, спосіб діяльності (Козаков, 1990, с. 7);
- дії (Рубінштейн, 1989, с. 17).

Відповідно до зазначеного, для розроблення системи розвитку правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування за допомогою діяльнісного підходу здійснювалася в такій послідовності:

- установлення змісту правової складової у структурі професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування (теоретичні знання, навички, правові процедури тощо);

- установлення структури правової компетенції фахівця з обліку і оподаткування;

- установлення переліку типових завдань, які потрібно вирішувати фахівцеві з обліку і оподаткування з метою розвитку кожної складової правової компетентності;

- визначення переліку типів професійної діяльності, їх правової складової з метою відпрацювання практичних навичок.

Про необхідність розгляду особистісно діяльнісного підходу як єдності особистісного та діяльнісного підходів у педагогіці зазначає В. Лозова (2002). Науковець стверджує, що саме особистісний та діяльнісний аспекти утворюють нерозривну, єдину інтеграцію, спрямовану на саморух, самовиховання і, зрештою, на самореалізацію особистістю своїх можливостей.

Діяльнісний підхід вписується в межі більш загального інформаційного підходу, що є поєднанням складових діяльнісного та інформаційного. Так, О. Оспеннікова (2008) у своїх дослідженнях запропонувала уявити структуру інформаційної моделі розвитку правової компетенції майбутніх фахівців з економіки таким чином:

- 1) джерело інформації (суб'єкт чи об'єкт);
- 2) суб'єкт – споживач інформації;
- 3) види інформаційної взаємодії (суб'єкт – об'єкт, суб'єкт – суб'єкт);
- 4) умови інформаційної взаємодії (система зовнішніх факторів, що впливають на процес взаємодії).

Отже, система розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі фахової підготовки розглядається нами як педагогічне завдання, що потребує:

- застосування комплексного підходу до формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- надання переваги практичній складовій у процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що передбачає

обов'язкову апробацію здобутих знань на практиці;

- забезпечення всього комплексу визначених педагогічних умов, що потрібні для досягнення максимально можливого розвитку правової компетентності в кожного студента;

- забезпечення реалізації структурно-функціональних зв'язків між окремими компонентами запропонованої моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- формування позитивних міжособистісних взаємин на основі загальнолюдських етичних принципів і професійної етики;

- формування атмосфери довіри, співпраці, комунікабельності, обміну досвідом тощо.

2.3 Дидактичні принципи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Процес навчання здійснюється на основі обґрунтованих і перевірених практикою дидактичних принципів, зумовлених закономірностями та завданнями освіти. Під дидактичними принципами (лат. *principium* – початок, основа) в педагогіці розуміють взаємопов'язані вихідні положення, згідно з якими визначаються вимоги до освітнього процесу, будують його стратегію та тактику (Азімов, & Щукін, 2009, с. 220). За визначенням В. Ягупова (2003), «принципи навчання – це спрямовувальні положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей» (с. 291).

Відповідно, О. Ткаченко (2012) вважає, що педагогічні принципи – це складні утворення, які одночасно визначають специфіку протікання процесів навчання й виховання та є ієрархічними системами чи підсистемами, тобто елементами ширшої системи, тому їх доцільно досліджувати як систему вихідних педагогічних вимог, що взаємопов'язані та взаємообумовлені (с. 156). На думку М. Фіцули (2006), «принципи навчання – основні положення,

що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи. Відображаючи істотний аспект процесу навчання, принцип навчання стає підґрунтям для формулювання правил навчання. Правила навчання залежать від принципу навчання, конкретизують його, підпорядковуються йому та сприяють його реалізації. Вони функціонують як практичні вказівки, якими користуються в конкретних навчальних ситуаціях» (с. 88).

Питання впровадження дидактичних принципів у педагогічну практику розроблені, обґрунтовані та відображені в дослідженнях Ю. Бабанського, В. Галузинського, Р. Гуревича, М. Євтуха, А. Кузьмінського, С. Пальчевського, І. Підласого, М. Фіцули, та ін. Так М. Фіцула (2006) вважає, що навчальний процес у ЗВО характеризується такими особливостями: «орієнтація на вивчення не основ наук, а самої науки в розвитку, що сприяє зближенню самостійної роботи студентів з науково-дослідною роботою викладача; поєднання у діяльності викладача навчального і наукового: він навчає та водночас є дослідником у своїй галузі знань; процес викладання у вищому навчальному закладі спрямований на професіоналізацію» (с. 90–91). Відповідно, він рекомендує до впровадження в ЗВО такі дидактичні принципи: науковості, системності та послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості та активності, наочності, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності (Фіцула, 2006, с. 88–90).

На думку Т. Туркот (2011), специфічні особливості навчального процесу в ЗВО відображають такі дидактичні принципи: забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності студентів, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності (с. 119). Вона також підтримує думку інших дослідників про виокремлення групи специфічних загальних принципів навчання у ЗВО: «орієнтованість вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця; відповідність змісту освіти у ЗВО сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) та виробництва (технології); оптимальне поєднання загальних,

групових і індивідуальних форм організації навчального процесу у ЗВО; раціональне використання сучасних методів і засобів навчання на різних етапах підготовки фахівців (бакалаврів і магістрів); відповідність результатів підготовки фахівців вимогам конкретної сфери їх професійної діяльності; забезпечення конкурентності наших випускників вимогам світового ринку праці» (Туркот, 2011, с. 120).

Дослідник М. Фіцула (2006) підкреслює, що особливості навчального процесу в ЗВО передбачають дотримання таких специфічних принципів навчання: «єдності наукової та навчальної діяльності кафедр і викладачів, участі студентів у науково-дослідній роботі, органічної єдності теоретичної та практичної підготовки студентів, урахування особистих можливостей студентів, спільної діяльності (взаємодії) викладача та студента, професійної спрямованості навчально-пізнавальної діяльності студентів» (с. 91–92). Він також вважає, що для формування професійних мотивації та спрямованості потрібно застосовувати в навчальному процесі елементи майбутньої професійної діяльності. Відповідно, зміст навчання в ЗВО повинен плануватися як предмет навчальної діяльності з обов'язковими елементами професійної, що сприяє професійному особистісному становленню майбутніх фахівців. Не можна забувати, що процес навчання в ЗВО не буде ефективним без «академічної доброчесності» викладачів, студентів і їхніх батьків.

Дослідниця Г. Дегтярьова (2012) стверджує, що в процесі фахової підготовки студентів потрібно дотримуватися таких принципів: оптимального співвідношення індивідуального, особистісного та професійного розвитку; гуманізації, особистісного підходу, самоорганізації, співробітництва, духовності, громадянськості та патріотизму, створення сприятливого середовища професійної спрямованості, моделювання, професійної мобільності, модульності, психологічного забезпечення, амортизації, діалогізації (с. 13–15). Л. Нічуговська (2008), досліджуючи процес фахової підготовки економістів, виділила такі принципи: фундаментальності (формування у свідомості студента цілісної наукової

картини світу); якості навчання (одержання студентами закладу вищої освіти базової системи знань необхідної якості, формування компетентності необхідного рівня); гуманізму (формування бажаних соціальних якостей особистості); неперервності освіти та випереджального її характеру щодо розвитку суспільства (забезпечення умов для поглиблення спеціальних знань та вдосконалення професійних навичок протягом усієї фахової діяльності) (с. 25).

О. Войтович із колективом авторів вважають за доцільне виділити такі фундаментальні дидактичні принципи організації фахової підготовки в ЗВО: науковості в навчанні, системності та послідовності, доступності навчання, зв'язку теорії з практикою, застосування засобів наочності в навчанні, формування професійної компетентності (Войтович, Сергієнко, & Бондаренко, 2016, с. 75). Посилаючись на дослідження інших авторів, Є. Мисечко зі співавторами доповнюють принцип єдності навчальної та дослідницької роботи програмно-цільовим принципом (Мисечко, Астахова, & Мисечко, 1999).

Таким чином, незважаючи на єдність поглядів дослідників стосовно дидактичних принципів навчання, не має єдиного підходу до визначення переліку специфічних принципів для формування фахової компетентності в ЗВО. В кожному окремому випадку їх вибір та реалізація зумовлюються обґрунтованими педагогічними умовами та прогнозованими результатами. З цього приводу Н. Батечко (2013) відзначила, що «дослідники, здебільшого, вдаються до інтегрування загально дидактичних та специфічних принципів формування змісту освіти професійної підготовки» (с. 8).

Отже, на основі проведеного аналізу науково-педагогічної літератури, вважаємо, що дидактичні принципи – це вихідні положення, які разом із педагогічними умовами визначають характер та особливості діяльності учасників педагогічного експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на підставі виокремленої та обґрунтованої структури правової компетентності.

Погоджуємося з думкою академіка Р. Гуревича, що для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування потрібно впровадження в навчальний процес закладів вищої освіти системи, що складається з дев'яти основних дидактичних принципів: зв'язку теорії з практикою, науковості, системності та послідовності, свідомості та активності в навчанні, доступності, наочності, міцності знань, умінь і навичок, індивідуального підходу та виховного характеру навчання (2008, с. 52-64). Розглянемо особливості їхнього застосування при формуванні фахової компетентності в логічній послідовності.

Принцип зв'язку теорії з практикою передбачає єдність методологічної, загальноосвітньої, теоретичної і практично-професійної підготовки фахівців. Цей принцип в процесі розвитку правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає встановлення доцільного співвідношення теорії з практикою під час вивчення правових дисциплін, добір таких тренувальних вправ під час вивчення фахових дисциплін, що дають можливість закріпити набуті фахові знання та сформувати практичні вміння й навички з урахуванням правової інформації у фаховій діяльності. Цей принцип спрямований на зміщення акцентів у навчанні з набуття та засвоєння теоретичних знань на формування вмінь і навичок майбутньої фахової діяльності в тому числі, з використанням набутих правових знань у прийнятті рішень.

З цього приводу З. Слєпкань (2005) наголосила, що «у вищій школі фахівців мають готувати, спираючись на сучасний рівень відповідних наук. На практику сьогодення і на прогностичну практику завтрашнього дня. Це потребує постійного зв'язку науки, техніки, виробництва та практичного досвіду з навчальним процесом і практичною підготовкою студентів» (с. 87).

Урахування зазначеного принципу передбачає дотримання таких вимог:

- оптимальне поєднання теоретичних і практичних методів навчання в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і

оподаткування;

- створення навчальних ситуацій близьких до тих, що виникають у фаховій діяльності обліковця для визначення найбільш оптимальних шляхів їх вирішення з використанням наявної правової інформації;

- виконання проектів, що передбачають вивчення діяльності суб'єктів господарювання й особливостей правового регулювання цього процесу.

З принципом зв'язку теорії з практикою пов'язаний принцип науковості, що передбачає обов'язкову відповідність змісту навчальних дисциплін сучасним науковим досягненням, а організацію навчально-виховного процесу – з урахуванням сучасних відомостей з педагогіки вищої школи, психології тощо.

Г. Дутка (2006) вважає, що застосування цього принципу є основою розвитку наукової компетентності, орієнтованої на збагачення глибинних, сутнісних підстав і зв'язків між різноманітними явищами та процесами навколишнього світу. Фундаментальність в процесі підготовки фахівців забезпечується шляхом створення такої системи і структури освіти, пріоритетом якої є методологічно важливі, інваріантні знання, що сприяють цілісному сприйняттю наукової картини світу, інтелектуальному розвитку особистості та адаптації її у швидкозмінних соціально-економічних і технологічних умовах (с. 45–46). Погоджуємося з думкою науковця та вважаємо зазначений принцип основою цілісної професійної освіти, що дозволяє забезпечити відповідний рівень професійної самосвідомості та компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Отже, коли на етапі фахової підготовки майбутні фахівці з обліку і оподаткування набувають наукові та об'єктивні знання, вони мають зрозуміти, що в процесі професійної діяльності потрібно також буде враховувати принцип науковості. Вони мають навчитися аналізувати наявну інформацію на актуальність, визначати тенденції розвитку науки, вміти користуватися оновленими нормативними актами, відстежувати особливості зміни правового регулювання в галузі обліку і оподаткування.

Принцип науковості передбачає формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування вміння використовувати відповідну методологію в процесі проведення досліджень, застосовувати необхідні методи в процесі аналізу виробничих ситуацій тощо.

Ми вважаємо, що дотримання принципу науковості в процесі формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти передбачає:

- науково обґрунтований підхід до відбору змісту навчального матеріалу та викладання достовірної правової інформації з урахуванням останніх внесених змін та поправок до нормативних юридичних актів;

- аналіз різних поглядів на певну професійну проблему. Розгляд різних рішень із наявністю чи відсутністю певної правової інформації. Аналіз наслідків прийнятих рішень;

- збагачення термінологічного словника майбутнього фахівця з обліку і оподаткування правової лексикою;

- оволодіння науковими методами пізнання в процесі науково-дослідницької діяльності та заохочення студентів до роботи з науковою інформацією.

Використання принципу системності та послідовності у фаховій підготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає наявність логічних зв'язків і дотримання наступності при вивченні навчального матеріалу. Тобто урахування цього принципу передбачає встановлення зв'язків між матеріалом, що вивчається, та наступними розділами, темами чи дисциплінами, що будуть вивчатися в подальшому. В окремих дослідженнях особливостей процесу фахової підготовки науковці вказують на необхідність використання міжпредметної інтеграції та міжпредметної координації. Так, наприклад, на думку І. Іванової (2016), міжпредметна координація реалізується в навчальному процесі на основі міжпредметних зв'язків з метою встановлення спільності предметного змісту інтегрованих галузей знання (с. 75). Дослідники В. Попков та О. Коржуєв (2004) зазначають, що

психологічною основою міжпредметних зв'язків є формування у свідомості студентів міжсистемних асоціацій, що дозволяють відображати предмети та явища реального світу у єдності та протиріччі (с. 88). І саме це визначає необхідність дотримання даного принципу у професійній освіті.

Уважаємо також за доцільне в процесі підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування сформувати здатність визначати змістові осередки кожної теми правової теорії, поділяти навчальний матеріал на логічно завершені фрагменти з урахуванням міжпредметних зв'язків із фаховими дисциплінами.

Урахування принципу системності та послідовності в процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає:

- дотримання нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм тощо), в які закладено логічну схему підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- об'єднання системи правових знань, яку необхідно засвоїти майбутнім обліковцям, у єдину логічну систему;
- акцентування уваги в процесі набуття правових знань і навичок на особливостях використання цієї інформації у фаховій діяльності обліковців;
- систематичний контроль за самостійною роботою студентів.

3. Курлянд із колективом авторів стверджують, що дотримання цього принципу сприяє «розвиткові таких умінь і навичок, які усвідомлюються як необхідні в подальшій трудовій діяльності, що протистоїть «ефекту безликості», який супроводжує занадто академічну освіту, практична цінність якої не усвідомлюється» (Курлянд (Ред), 2005, с. 56). З цього приводу А. Іоффе зауважив, що викладання дисципліни має враховувати профіль підготовки студентів: «... не можна викладати одну і ту ж фізику – фізику «взагалі» – металургу і електрику, лікарю і агроному... Для агронома фізика – це основа агротехніки, світлофізіології, для лікаря – біофізика. Електрику фізика (а не курс електротехніки) має дати базоване на квантовій

механіці вчення про електрони у вакуумі, напівпровідники та ізолятори – розуміння механізмів намагнічування і сегнетоелектрики» (Зиновьев, 1975, с. 17).

Необхідною умовою для забезпечення ефективного розвитку правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є врахування принципу свідомості та активності в навчанні.

Нова освітня філософія визначила нову стратегію педагогічної діяльності – викладач не передає знання, а створює педагогічні умови для того, щоб студент міг самостійно та різними способами здобувати знання, працювати, використовуючи власний досвід, та вносити це до навчального процесу (Денищич, 2014, с. 183). Знаний науковець І. Зязюн (2000) зазначав, що «активність – найважливіша умова досягнення мети в освіті, і тому її можна вважати основоположною категорією в дидактиці» (с. 40).

Займаючи активну позицію в процесі формування правової компетентності, майбутні фахівці з обліку і оподаткування перетворюються на суб'єкти навчального процесу, що виявляється в їхній активній участі в здобутті нових знань, науковій діяльності, успішному розв'язанні фахових завдань. Студенти, залежно від своїх індивідуальних особливостей, вибирають пріоритетні напрями діяльності (наукової, творчої тощо), комбінують методи розв'язання поставлених задач на власний розсуд, визначають для себе цілі, здійснюють самоконтроль реалізації вибудованої стратегії.

У процесі фахової підготовки одним із основних є принцип доступності. Реалізація цього принципу полягає у додержанні певних вимог, як при складанні навчальних програм, так і в процесі навчання. Принцип доступності, як і принцип послідовності, вимагає поступового переходу від формування примітивних умінь і навичок до більш складних, від простих, відомостей, що легко засвоюються, – до складних, тобто планомірного розширення та поглиблення кола знань, умінь, навичок і компетентностей осіб, що навчаються (Гуревич, 2008, с. 59). Отже, дотримання цього

принципу передбачає дотримання певного рівня теоретичних відомостей, які безпосередньо пов'язані з наявними та тими, що будуть сформовані в процесі практичного навчання, уміннями студента. Таким чином, наступна вимога цього принципу – необхідність урахування в процесі практичних занять їх індивідуальних особливостей.

Такої самої думки дотримується і Н. Грицик (2011), яка стверджує, що при формуванні у студентів фахових знань і умінь, оптимально використовувати цінності, які безпосередньо пов'язані з їхньою навчально-професійною діяльністю (с. 123). В процесі конструювання навчального процесу у ЗВО доступність є пріоритетним принципом, який дозволяє вирішити протиріччя між теоретичним характером досліджуваних дисциплін і необхідністю практичного застосування знань у професійній діяльності.

Принцип доступності навчання передбачає такий вибір змісту, методів, форм і прийомів дидактичного впливу, що забезпечуватимуть оптимальний навчальний результат. Оскільки в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ми обмежені щодо аудиторної діяльності (вивчення однієї-двох правових дисциплін та часткова інформація під час вивчення фахових дисциплін), тому маємо передбачити та спланувати відповідну позааудиторну роботу, з метою забезпечення ефективності педагогічного експерименту.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що, згідно з принципом доступності навчання, студенту потрібно формувати власну стратегію щодо розвитку правової компетентності, в якій будуть враховані його індивідуальні особливості та прагнення. Основними критеріями дотримання принципу доступності навчання у процесі формування правової компетентності є результативність і якість розв'язання навчально-виховних завдань, мінімальні витрати часу та зусиль викладачів і студентів у процесі розв'язання професійних задач. У цих випадках умовами, що дозволяють дотриматися принципу доступності, є формування професійного інтересу, творчий характер навчально-пізнавальної діяльності, змагання, ігрові та

проблемні методики проведення занять, позитивний емоційний вплив на студентів.

Принцип наочності ґрунтується на теорії пізнання та вченні фізіолога І. Павлова про взаємодію першої та другої сигнальних систем у функціонуванні нервової системи людини, коли перша система забезпечує чуттєве відбиття оточуючого людину середовища у вигляді відчуттів, сприймань і уявлень, а друга здійснює їх аналіз і синтез, продукує поняття, узагальнення тощо.

В професійній освіті наочність виступає не тільки у ролі допоміжного навчального засобу для закріплення знань, а й у ролі прямого джерела наукової та практичної інформації (Гуревич, 2008, с. 60). Окрему групу засобів наочності наразі становлять реалізовані на базі сучасних візуальних засобів (телевізори, монітори, планшети, айфони та інші) інформаційні технології. Інформаційною технологією можна вважати цілеспрямовано організовану сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування.

З поняттям інформаційної технології пов'язане поняття інформаційного ресурсу, який, на відміну від інших, матеріальних ресурсів, є практично невичерпним, а з розвитком суспільства та постійним зростанням кількості користувачів цих знань, обсяги інформаційного ресурсу стрімко зростають. В освіті найбільшого поширення на основі інформаційних технологій набули дві форми побудови навчального процесу – дистанційне навчання й e-learning. Вони мають певні відмінності, серед яких найбільш суттєвими є такі: віддаленість між викладачем і студентом: дистанційне навчання допускає віддалення викладача від студента та студентів один від іншого не лише в просторі, а й в часі. Воно не засноване на негайній комунікації з викладачем, знаходженні з ним в одному приміщенні та, навіть, будівлі. Електронне навчання передбачає використання інформаційних

технологій безпосередньо під час занять в аудиторії, а ті, хто вибирають дистанційне навчання, як правило, мають сім'ю, роботу та нестачу часу для того, щоб відвідувати аудиторні заняття.

Принцип міцності знань умінь і навичок передбачає їх тривале зберігання та свідоме розуміння які забезпечуються активною розумовою та практичною діяльністю студентів. Отже, для забезпечення міцності знань потрібна ще відповідна організація навчання, що оптимізує процеси запам'ятовування. Важливим у цьому процесі є попередня реалізація розглянутого раніше принципу системності та послідовності. Міцні знання, на думку Р. Гуревича (2008) не можна ототожнювати з бездумно завченими, адже, міцними є тільки ті знання, засвоєння яких відбувалось завдяки застосуванню на практиці, через набуття певних умінь і навичок в оперуванні цими знаннями (Гуревич, 2008, с. 62).

Найбільш значимим у встановленні міцних знань є їх творче використання в навчальній і виробничій діяльності. Як свідчать численні публікації з проблем підготовки фахівців, у закладах вищої освіти наявна потреба у творчих фахівцях, які вміють критично мислити і знаходити нестандартне розв'язання професійних завдань, що визначається як «креативність» у застосуванні набутих знань, умінь і навичок. На нашу думку, без творчого підходу до розв'язання фахових завдань не можлива успішна професійна діяльність фахівців з обліку і оподаткування.

Креативність виражається «не так різноманітністю наявних у особистості знань, як сприйнятливістю до нових ідей і схильністю руйнувати або змінювати встановлені стереотипи з метою створення нового, пошуку несподіваних і незвичайних рішень професійних проблем» (Лузік, 2006, с. 79). Як зазначає В. Рибалка (2002), творча особистість є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства, оскільки для неї характерна висока продуктивність, результативність особистісно та суспільно значущої творчої праці, завдяки чому людство робить черговий крок у своєму прогресі.

А. Фурман та С. Шандрук (2013) обґрунтували, що «креативність, з

одного боку, розвивається та формується залежно від особливостей і умов перебігу процесу творчості (як об'єктивна детермінанта), а з іншого – реалізується у ньому і є його мотиваційно-потребнісною основою (як суб'єктивна детермінанта творчості)» (с. 34).

Погоджуємося з науковцями в тому, що розвиток креативності особистості майбутнього фахівця полягає в умілому застосуванні набутих знань у реальних життєвих і професійних ситуаціях, у пізнанні себе як особистості. Для формування креативності в майбутніх фахівців з обліку і оподаткування потрібно виконання таких умов:

- стимулювання активної розумової діяльності як основи її формування;
- формування навичок розв'язання дослідницьких, творчих завдань, проблемних ситуацій;
- навчання прийомам самостійного мислення, відхід від традиційних алгоритмів розв'язання навчальних завдань.

Набуті правові знання будуть міцними та корисними у фаховій діяльності майбутніх обліковців лише тоді, коли вони будуть розуміти, з якою метою вони їх здобули. Для цього потрібно навчитися здійснювати самоаналіз, критично сприймати нову інформацію, аналізувати її з особистісної позиції: для чого мені ця інформація, де вона може знадобитися, яку користь вона принесе мені у майбутній фаховій діяльності, як зміниться моє сприйняття з урахуванням набутої інформації, як вплине наявна інформація на прийняті мною рішення. На розвиток рефлексії впливає формування уявлення майбутню професійну діяльність, планування, вибір найбільш ефективних стратегій поведінки на майбутнє.

Погоджуємося з думкою В. Андрєєва (1990), який стверджує, що рефлексія це не пригадування головного змісту заняття або формулювання висновків, це усвідомлення засобів діяльності, виявлення її смислових особливостей, освітніх досягнень студента або викладача (с 19). Ж. Піаже (1994) визначав, що рефлексія – це внутрішня дискусія, дискусія з самим

собою. Г. Ковальов (1989) розглянув механізм формування й розвитку рефлексії як особистісного утворення, обумовлений колективним характером навчальної діяльності, тому що здобувач вищої освіти пізнає себе в навчанні, порівнюючи себе з іншими.

Урахування освітньої рефлексії в процесі розвитку правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає дотримання низки вимог:

- розвиток навичок самоаналізу, критичного ставлення до отриманої інформації;
- формування вміння розглядати свою позицію не лише як єдино можливу, скоординувати свою точку зору з точками зору інших фахівців;
- набуття професійного особистісного досвіду з обов’язковим аналізом недоліків та перспектив власної діяльності;
- осмислення програми самовдосконалення у майбутній фаховій діяльності.

Принцип індивідуального підходу дає змогу в умовах групової роботи кожному майбутньому фахівцю з обліку і оподаткування розвинути правову компетенцію, зважаючи на власний рівень розвитку пізнавальних здібностей, самостійності, наполегливості і працездатності.

На думку Г. Дегтярьової (2012), цей принцип дозволяє зорієнтувати викладача на врахування психологічної структури особистості, індивідуального досвіду студентів у процесі фахової підготовки, їх потреби у самореалізації, самовизнанні та самовиявленні, реалізації особистісних можливостей (с. 11).

Принцип індивідуального підходу передбачає врахування індивідуальності кожного студента, неоднаковості рівня розумових здібностей, взаємозалежності колективу як сукупності особистостей і, власне, особистості у навчанні (Сердюк, 2003, с. 5).

Урахування принципу індивідуального підходу в процесі розвитку правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає

дотримання низки вимог:

- визнання студента головною фігурою всього процесу формування правової компетенції;
- створення індивідуальної освітньої траєкторії щодо формування правової компетентності;
- свідомий і узгоджений з викладачем вибір компонентів у процесі формування правової компетентності: завдань, темпу, форм і методів навчання, системи контролю та оцінювання результатів.

Принцип виховного характеру навчання передбачає, що навчання спрямоване на цілі різнобічного розвитку особистості, на формування не лише знань і вмінь, а й певних моральних та естетичних якостей, що слугують основою вибору життєвих ідеалів і соціальної поведінки. Відомо, що освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального і економічного розвитку кожного громадянина України. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями та народами. Продуктивну працю характеризує поєднання творчого та виконавського компонентів, розумових і фізичних витрат.

В умовах глобалізації економіки, прогресу комунікацій, урбанізації та трансформації соціальних структур, інтеграції освіти в європейський простір та інтернаціоналізації культури проблема формування адекватних гармонійних міжособистісних відносин набуває дедалі більшого визнання. Вважається, що міжособистісні відносини встановлюються та розвиваються на основі моральних цінностей, гуманізму, емпатійності та толерантності, які покладені в основу професійних і загальнокультурних компетентностей, які формуються в майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Таким чином, успішному формуванню правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування сприяє дотримання визначених дидактичних принципів. Саме на основі обґрунтованих дидактичних принципів визначаємо такі складники освітнього процесу, як завдання,

методи, засоби, організаційні форми проведення педагогічного експерименту.

2.4 Мета, зміст і структура правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

У підрозділі 1.2 було уточнено поняття правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, яку ми розуміємо як систему правових знань, практичних умінь, навичок, досвіду, що дозволяють працівнику у нормативно-правовому полі, в процесі фахової діяльності, знаходити юридично доцільні рішення, мислити правовими категоріями в процесі виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, що виникають в процесі функціонування організації у ринкових умовах.

Далі виникає необхідність визначити зміст і структуру правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування.

Питанням розвитку правової компетентності присвячені дослідження Я. Кічука, А. Романової (використання компетентнісного підходу до правової освіти студентів), І. Безукладнікової (умови формування правової компетентності учнів), Т. Зульфугарзаде, О. Кудряшової (правова освіта економістів), Г. Лазарчук (формування правової компетентності інженерів-педагогів економічного профілю), Л. Данильчук (визначення змісту та структури правової компетентності), В. Олійника (формування правової компетентності керівників навчальних закладів), О. Рем (формування правової культури інженерів педагогів), Н. Гарашкіна (правова компетентність соціального працівника), І. Жигуліна (формування правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей у коледжах) та ін.

Проаналізувавши наявні наукові дослідження з цього питання, маємо нижчевикладене. О. Іваній (2012) та І. Галушак (2015) в структурі правової компетентності виділяють теоретичний компонент (фахові, політичні, управлінські, психологічні знання тощо), практичний компонент (сукупність професійних умінь і навичок, що зумовлюють функціональну готовність

фахівця розв'язувати завдання правової діяльності) та особистісний компонент (зацікавленість і активність у професійно-правовій підготовці, вимогливість щодо дотримання правових норм, гуманістична спрямованість особистості, адекватна самооцінка тощо).

Г. Лазарчук вважає, що правова компетентність інженера-педагога економічного профілю, яка є якісною характеристикою суб'єкта правовідносин, складається з ключових, базових і спеціальних компетентностей, формування яких відбувається на трьох різних рівнях:

- перший рівень передбачає формування ключових правових компетентностей, яке відбувається з моменту народження людини до його професійно спрямованого навчання;
- на другому рівні здійснюється формування базових правових компетентностей з моменту визначення особи щодо майбутньої професійної діяльності і до закінчення професійного закладу освіти;
- третій рівень – формування спеціальних правових компетентностей, що відбувається в процесі самонавчання та підвищення своєї кваліфікації.

А. Бермус (2005) висловлює точку зору, що правова компетентність особистості припускає низку блоків, а саме: «знання про значення, про різні сфери, механізми правового регулювання суспільного життя; здатність до аналізу правових ситуацій, визначення оптимуму правової інформації; готовність і вміння використовувати механізми і засоби правового вирішення життєвих проблем; уміння виділяти правові аспекти будь-якої ситуації, бачити правові наслідки схвалюваних рішень та здійснюваних дій»

І. Артеменко (2007) вважає, що розвиток правової компетентності особистості залежить від багатьох факторів (наявність відповідної юридичної інформації, розвинена правова свідомість, бажання й вміння брати участь в суспільно-правовому житті, тип відповідальності, що домінує у людини), які формуються в процесі її правової соціалізації.

Н. Коваленко (2008), розглядаючи проблему розвитку правової культури студентів неюридичних навчальних закладів, обґрунтувала такі її

структурні елементи: інтелектуальний (наявність правових знань і норм); оцінний (здатність оцінювати явища з позиції правової дійсності); емоційний (емоційна реакція на юридичні аспекти фахової діяльності); мотиваційно-ціннісний (морально-ціннісна мотивація в процесі засвоєння правових знань; ставлення до права й закону); вольовий (бажання до розвитку власної правосвідомості та правової культури); поведінковий (діяльність, яка спрямована на творчий розвиток і стимулювання професійної активності, діяльність у застосуванні правових норм) (с. 56).

І. Романова (2008), стверджує, що правова компетентність особистості передбачає низку блоків, а саме: знання про значення, про різні сфери, механізми правового регулювання суспільного життя, здатність до аналізу правових ситуацій, визначення оптимуму правової інформації, готовність і вміння використовувати механізми та засоби правового вирішення життєвих проблем, вміння виділяти правові аспекти будь-якої ситуації, бачити правові наслідки прийнятих рішень і здійснюваних дій (с. 31).

А. Коротун (2010) у структурі правової компетентності соціальних педагогів виділила та обґрунтувала такі складові: мотиваційно-ціннісна (особистісні, професійні, соціально-правові цінності і мотиви діяльності), когнітивна (система знань про правові основи професійної діяльності), комунікативна (наявність комунікативних здібностей), діяльнісно-рефлексивна (система правових умінь, навичок, контроль і аналіз результатів своєї діяльності, а також наявність таких професійно значущих якостей, як правова активність, відповідальність тощо).

Для обґрунтування структурних компонентів правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, використаємо положення, обґрунтовані в дослідженні О. Жигуліна (2010), щодо психологічних детермінант правової свідомості особистості. До основних психологічних детермінант науковець відносить ціннісні орієнтації особистості, спрямовані на дотримання законності й норм суспільства, моральність особистості, що проявляється в усвідомленні громадянського обов'язку, відповідальне ставленням до норм

закону, рівень знань в області закону та інтелектуальні здібності особистості.

А. Анікіна (2011) розглядає правову компетентність майбутнього педагога як теоретико-правову готовність і практичну здатність до вирішення навчальних і професійних завдань, які виникають в навчальних ситуаціях, з дотриманням законодавства про освіту, правомірною реалізацією професійної діяльності, здійснення правового виховання та правового захисту учнів (с. 10–11).

Схожа думка зустрічається в наукових публікаціях Л. Данильчук (2013), яка в структурі правової компетентності виокремлює такі складові:

1) правова освіченість: правові знання (методологічні та нормативні, загальнотеоретичні і методичні, організаційно-технологічні);

2) правова спрямованість: визнання значущості правових знань і умінь, прагнення їх удосконалення;

3) правова готовність: вміння і навички, що забезпечують вирішення кризових ситуацій на правовій основі (с. 80).

Однак, вважаємо, що правова готовність є наслідком розвитку правової освіченості та правової спрямованості, а тому не може бути структурним елементом правової компетентності. Так, О. Рем (2013) обґрунтувала потребу у формуванні правової культури у студентів неюридичних спеціальностей та визначила структуру правової культури таким чином: аксіологічний, гносеологічний, діяльнісний, методичний компоненти (с. 8).

О. Єгорова, Е. Зінченко (2016) роблять висновок, що правова компетентність фахівця полягає не лише в дотриманні певних юридичних норм і законів у сфері професійної діяльності, а й у здатності до активних дій щодо правового регулювання цієї діяльності та пов'язана з реалізацією потреби суспільства в розвитку основ правової культури (с. 75). В структурі правової компетентності фахівця неюридичних спеціальностей вони виділили такі складові: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-оцінний та акмеологічний компоненти (с. 76).

Таким чином, сутність правової компетентності фахівців з обліку і

оподаткування визначається як з об'єктивної сторони (знання, уміння та навички в сфері права), так і виходячи з особистісних якостей індивіда, що є суб'єктивною, внутрішньою складовою даного явища. Аналізуючи наукові публікації, доходимо висновку, що формування правової компетентності студентів неюридичних спеціальностей має такі спільні риси, що їх необхідно врахувати в рамках нашого дослідження:

- забезпечення необхідного рівня правових знань, які потрібні фахівцю з обліку і оподаткування в процесі його професійної діяльності;
- розвиток правового мислення та формування практичних умінь в правовому полі господарської діяльності економічного об'єкта;
- формування відповідальності за прийняті рішення та здійснені вчинки;
- розвиток мотивації до постійної самоосвіти в правовій галузі, потреби у систематичному вдосконаленні правових знань.

В проаналізованих дослідженнях, у яких розглядається розвиток правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей, зазначається, що необхідними структурними компонентами правової компетентності є мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний.

Мотиваційний компонент правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей має такі властивості:

- містить сприйняття та розуміння фахівцем правових цінностей, розуміння необхідності мотивів пізнання правових знань, особистісну установку на правомірне здійснення професійної діяльності (Аніткіна, 2011, с. 11);
- охоплює рівень оцінювання та ставлення до права, наявність позитивного або негативного аспектів, у результаті чого формується переконання в особистій цінності правових норм, повага до права, виробляються навички правомірної поведінки (Соболева, 2013, с. 11);
- передбачає наявність у фахівця інтересу до права як в цілому, так і до професійної складової, рівень оцінювання й ставлення до права,

відображає прийняття фахівцем правових цінностей та розвиток мотивів пізнання правового регулювання професійної діяльності (Єгорова, Зінченко, 2016, с. 76);

– визначає правову спрямованість особистості, її прагнення до розвитку правової компетенції, прийняття самостійних та відповідальних рішень в процесі виконання своїх фахових обов’язків (Рябишева, Плаксіна, 2015, с. 17);

– передбачає перетворення правових знань у правові переконання, формування звички правомірної поведінки, орієнтацію на правомірну поведінку та позитивні правові установки (Соболева, 2012).

Когнітивний компонент правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей має такі властивості:

– містить системне, цілісне засвоєння знань нормативно-правового та процесуального характеру, які необхідні для здійснення правомірної професійної діяльності захисту прав (Нуріяхметова, 2012, с. 11; Єгорова, Зінченко, 2016, с. 76);

– визначає оптимальний обсяг знань в галузі правових відносин в суспільстві, рівень інтелектуально-правового розвитку особистості (Рябишева, Плаксіна, 2015, с. 17);

– становить систему правових знань, юридичної інформації (Соболева, 2012);

– передбачає знання фундаментальних основ трудового права, теорії управління персоналом, причин виникнення трудових спорів; розуміння структури правової діяльності в управленні працівниками (Ковальова, 2016, с. 30).

Діяльнісний компонент правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей має такі властивості:

– характеризує здатність і готовність фахівця застосовувати правові знання на практиці для розв’язання професійних завдань, в процесі здійснення фахової діяльності орієнтуватися на правові норми і цінності

(Єгорова, Зінченко, 2016, с. 76, Жигулін, 2011);

– показує вміння і навички керуватися правовими знаннями в суспільному і професійному житті, активно використовувати їх під час виконання професійних функцій (Коваленко, 2015);

– містить комплекс правових умінь менеджера здійснювати управлінську діяльність, адекватно орієнтуватися в правовій сфері життя (Ковальова, 2016, с. 30);

– наявність досвіду пізнавальної діяльності, зафіксованого у формі його результатів – знань у фаховій науковій галузі (Головань, 2014, с. 86).

Рефлексивний компонент правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей має такі властивості:

– характеризує здатність особистості до самостійного прийняття правових рішень і оцінок у взаємодії з іншими фахівцями в процесі фахової діяльності; здатність до критичного аналізу, оцінювання та коригування власної діяльності з позицій норм права (Єгорова, Зінченко, 2016, с. 76);

– впливає на розвиток особистісних якостей у процесі фахової діяльності (Жигулін, 2011);

– відображає модель соціально-професійної поведінки відповідно до морально-правових норм, вміння виділяти, аналізувати і співвідносити власні вчинки з професійними ситуаціями через системи самооцінювання та нормативно-правових відносин (Рябишева, Плаксіна, 2015, с. 17).

Проаналізувавши дослідження в сфері формування правової компетентності фахівців різних спеціальностей, вважаємо, що правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування має такі компоненти:

– *когнітивний* – наявність знань з правових дисциплін, що розкривають сутність і специфіку професійної діяльності та необхідні фахівцю з обліку і оподаткування у процесі його діяльності;

– *мотиваційний* – прийняття фахівцем правових цінностей і розвиток мотивів пізнання правового регулювання господарської діяльності

економічних одиниць;

– *діяльнісний* – уміння використовувати правові знання для виконання практичних завдань, аналізу й розв’язання правових ситуацій у фаховій діяльності; вміння знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності;

– *рефлексивний* – здатність особистості до самостійності в прийнятті правових рішень, до усвідомлення відповідальності за власну поведінку;

– *інформаційно-логічний* – це вміння працювати з джерелами права, нормативними документами в сфері професійної діяльності, слідкувати за оновленням правового поля в економіці, а також здатність аналізувати та систематизувати інформацію правового змісту для розв’язання фахових завдань.

Необхідність когнітивного компонента в структурі правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування обумовлена тим, що будь-яке утворення в свідомості особистості ґрунтується на системі наявних знань. На думку Р. Дж. Стернберга (2002), набуті знання є необхідною умовою будь-якої компетентності (с. 13).

Завдання цілеспрямованого розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування вимагає, в першу чергу, формування системи знань з правових особливостей господарювання економічних об’єктів. Без наявності знань неможливо вибрати правильний варіант поведінки, зокрема, в надзвичайних і конфліктних ситуаціях. Уважаємо, що в процесі виробничої діяльності фахівців з обліку і оподаткування потрібні знання основних положень теорії держави та права, відмінностей в юридичних системах різних держав, а також знання з окремих галузей права (адміністративного, трудового, сімейного, кримінального) та юридичних механізмів регулювання діяльності об’єктів господарювання та фахівців з обліку і оподаткування.

Використовуючи модель трьох вимірів компетенції Т. Дюрана, вважаємо, що зміст когнітивної складової правової компетентності такий:

1. Загальні правові знання.
2. Знання про правові засоби регулювання господарської діяльності, юридичні умови її здійснення, можливі наслідки за умови невиконання правових приписів.
3. Наявність знань, які дозволяють орієнтуватися в правовому полі, знаходити можливі шляхи вирішення проблем, які виникають в процесі фахової діяльності.

Необхідність у мотиваційному компоненті в структурі правової компетентності майбутнього економіста обумовлена тим, що він передбачає перетворення наявних правових знань в звичку правомірної поведінки, формування ставлення до права як до цінності, що забезпечує орієнтацію на правомірну поведінку.

Л. Божович (1979) визначає мотивацію як «складний механізм співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, напрям, способи здійснення конкретних форм діяльності» (с. 24).

О. Леонтьєв (1971), досліджуючи проблему мотивації діяльності, обґрунтував таке психологічне явище, як «зрушення мотивів». На думку дослідника, зрушення мотивів відбувається у процесі діяльності особистості й змінює характер діяльності, коли людина здійснює діяльність спочатку під дією мотиву, а потім – заради самої діяльності. Крім того, формування особистості людини знаходить психологічне вираження у розвитку її мотиваційної сфери.

Обліковці в процесі фахової діяльності мають бути переконані в необхідності дотримання законів, відчувати відповідальність за результати власних рішень в процесі господарювання.

Зміст мотиваційного компонента правової компетентності такий:

1. Знання мети різних видів пізнавальної діяльності, усвідомлення шляхів використання набутих умінь у майбутній професійній діяльності.
2. Забезпечення виникнення мотивів співробітництва та соціальних

мотивів задіяння у навчально-пізнавальну діяльність.

3. Наявність відчутного результату навчально-пізнавальної діяльності.

Діяльнісну основу правової компетентності становить комплекс умінь та навичок, які сформовані на основі наявних знань й дозволяють фахівцеві з обліку і оподаткування розв'язувати професійні завдання, орієнтуючись у правових нормах та законах.

Зміст діяльнісного компонента правової компетентності полягає в умінні:

- орієнтуватися в правовому полі й процесі виконання фахових завдань;
- приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях;
- спілкуватися з фахівцями-юристами, використовуючи та розуміючи юридичну термінологію.

Рефлексивний компонент правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування – це самоаналіз фахівцем власної діяльності, здатність подивитися на власні вчинки з позиції спостерігача, провести аналіз помилок та здійснити їх корекцію.

Як зазначає Ю. Кулюткін (1987), рефлексія дозволяє зрозуміти розв'язання завдань іншою людиною, осмислити їх, унести певні корективи та знайти нові рішення. Погоджуємося з думкою М. Головань (2014), що «рефлексією регулюються всі компоненти професійної компетентності. Завдяки рефлексії людиною відстежуються цілі, процес і результат своєї діяльності щодо набуття компетенцій у професійній сфері, а також усвідомлення тих внутрішніх змін, які в ній відбуваються, усвідомлення себе як особистості, що змінюється» (с. 87).

Розвиток рефлексивного компонента відбувається в процесі накопичення досвіду фахової діяльності, за наявності постійного аналізу власних вчинків і поведінки.

Інформаційний компонент компетентності, на думку Н. Баловсяк, – це здатність ефективної роботи з повідомленнями в усіх формах їх подання.

Однак така дефініція була сформована автором щодо формування інформаційної компетентності.

На нашу думку, інформаційно-логічний компонент стосовно правової компетентності має такий зміст: це уміння працювати з джерелами права, нормативними документами в сфері професійної діяльності, слідкувати за оновленням правового поля в економіці, а також здатність аналізувати й систематизувати інформацію правового змісту для розв'язання фахових завдань. Необхідність цієї складової правової компетентності полягає в тому, що правове поле у державі достатньо динамічне. Фахівці з обліку і оподаткування повинні уміти слідкувати за численними змінами, орієнтуватися у необхідних юридичних нормах, визначати їх актуальність у своїй професійній діяльності, робити висновки про вплив цих змін на подальшу роботу.

Крім того, у такого фахівця має бути сформована здатність використовувати правові поняття та категорії для аналізу правових процесів, пов'язаних із професійною діяльністю, визначати причинно-наслідкові зв'язки в господарській діяльності підприємства, здатність аналізувати, синтезувати, порівнювати й узагальнювати інформацію правового змісту.

Отже, в процесі наукового дослідження було визначено та обґрунтовано необхідність таких компонентів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний та інформаційно-логічний.

Далі вважаємо за необхідне визначити критерії, показники та рівні розвитку правової компетентності майбутніх економістів.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи результати наукових досліджень з проблеми формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти, базуючись на окреслених суперечностях і наукових підходах до проблеми дослідження у цьому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

На підставі теоретичного аналізу особливостей розвитку правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей визначено, що моделювання процесу розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування доцільно здійснювати з використанням системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Це дає можливість всебічно та ґрунтовно розглянути компоненти дослідження (об'єкт і предмет аналізу, задачі дослідження, методи і засоби дослідження, етапи, послідовності руху в процесі розв'язання завдань дослідження).

Проаналізований досвід підготовки фахівців економічної галузі за кордоном дозволив визначити, що значної уваги цілеспрямованому формуванню саме правової компетентності в процесі фахової підготовки не приділяється. Однак, процес формування правової та громадянської компетентностей активно відбувається ще на етапі здобуття середньої освіти, а також створена низка факультативів та різних освітніх організацій, де студенти можуть поглибити свої правові знання.

У розділі визначено зміст і структуру правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. На підставі аналізу наукових досліджень у сфері формування правової компетентності фахівців різних спеціальностей визначено, що правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування має такі компоненти: когнітивний (система правових знань), мотиваційний (прийняття фахівцем правових цінностей), діяльнісний (вміння використовувати правові знання для виконання практичних завдань у

фаховій діяльності), рефлексивний (здатність особистості до самостійності правових рішень), інформаційно-логічний (уміння працювати з джерелами права). До кожного з вказаних компонентів визначені та охарактеризовані відповідні показники (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний, результативний).

Обґрунтовано, що з метою оцінювання стану розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування доцільно використовувати триступеневу шкалу (початковий, середній, високий рівні розвитку правової компетентності). До кожного з рівнів наведені критерії та показники розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Результати даного розділу відображені в публікаціях (Пугач, 2018d; Пугач, 2019b; Пугач, 2019c; Пугач, 2019k; Пугач, 2019q; Пугач, 2019x).

РОЗДІЛ 3 СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1 Авторська концепція формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

У науковій літературі ґрунтовно розглянуті особливості побудови концепцій формування професійної компетентності фахівців у сучасних умовах. Однак, у досліджених публікаціях виокремлено низку суттєвих відмінностей, що вимагає визначення особистісної позиції щодо особливостей побудови авторської концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти.

С. Вітвицька (2006) стверджує, що формулювання концепції є основою будь-якого дослідження у вирішенні проблеми як системи взаємопов'язаних наукових положень, які дослідник використовує для досягнення потрібного результату.

У педагогіці концепція визначається як «основоположний задум, ідея педагогічної теорії, що показує спосіб побудови системи засобів навчання та виховання на основі цілісного розуміння сутності цих процесів. Вона є стратегією педагогічної діяльності, визначаючи розробку відповідних теорій» (Бондаревская, Кульневич, 1999, с. 216).

Автор «Українського педагогічного словника» С. Гончаренко (1997) тлумачить поняття педагогічної концепції як «систему поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідну ідею педагогічної теорії» (с. 177).

С Бобришов (2006) визначив педагогічну концепцію і як теоретико-методологічну, і як емпіричну систему поглядів, міркувань, ідей, що зумовлює цілісне розуміння та інтерпретацію педагогічних явищ і процесів, розкриває їх сутність, структурно-змістові особливості, механізми й загальні

правила їх цілеспрямованої реалізації, організації та перетворення, алгоритмізує передбачені в них зміни через розкриття технологічного шляху перетворення (с. 232).

Поділяючи думку В. Загвязинського (2005) про те, що «закономірність є об'єктивно існуючим зв'язком явищ суспільного життя або етапів історичного розвитку, який повторюється», В. Васільєва (2016), обґрунтувала, що базовим компонентом при побудові педагогічної концепції є визначенням певної закономірності педагогічного явища, що формує її теоретичний аспект, відповідну термінологію, спирається на певні базові теоретичні положення, а в процесі практичного застосування вимагає використання всіх наукових знань про досліджуваний феномен.

А. Грицанов (2001) визначив, що у педагогічній літературі поняття «концепція» часто асоціюється із поняттям «система» (деякі науковці ідентифікують поняття «концепція» і «теорія») і на основі ґрунтовного аналізу наукової літератури зробив висновок, що концепція в сучасному розумінні – це «неповна», «нестрога» теорія, яка часто має особистісне начало, тобто зумовлена особистістю її засновника (с. 505).

Центральною складовою певної педагогічної концепції, на думку С. Дивногорцевої (2003), є закономірності і принципи досліджуваного педагогічного феномену, що дозволяють пояснити сутність розвитку деякої компетенції і забезпечити можливість теоретико-логічного обґрунтування.

М. Ільязова (2008) побудову концепції формування професійної компетентності студентів-соціологів розпочинає з розгляду рівнів методологічного аналізу проблеми. Дослідниця обґрунтувала, що, з одного боку, професійна компетентність – це інтегративна особистісна якість, яка формується і проявляється у професійній діяльності і передбачає обмеження можливостей її формування в межах іншої – навчальної діяльності. Це висуває певні вимоги до організації освітнього процесу: проектування і моделювання послідовного переходу, трансформації навчальної діяльності у професійну через низку проміжних стадій (навчальна діяльність –

квазіпрофесійна діяльність – навчально-професійна діяльність – професійна діяльність) (с. 227).

І. Богданова (2003) здійснила розробку концепції оновлення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів на основі запровадження інноваційних технологій та подала її у вигляді системи науково-методичного забезпечення з такими компонентами: концепція оновлення, структурно-змістовий, технологічний та організаційно-дидактичний компоненти, сукупність методологічних положень щодо професійно-педагогічної підготовки, перспективи оновлення й шляхи реалізації запропонованої концепції (с. 14).

С. Філатов (2012) у процесі побудови концепції формування фахової компетентності бакалаврів технічних спеціальностей обмежується використанням системно-діяльнісного, культурологічного та компетентнісного підходів, а також ураховує досвід вітчизняної феноменологічно орієнтованої педагогіки (с. 94) і вважає за доцільне мінімізувати кількість підходів, що варто покласти в основу методології під час побудови концепції формування професійної компетентності.

Головним елементом концептуальної моделі формування професійної компетентності студента Н. Боярчук (2013) вважає готовність викладача до реалізації компетентнісного підходу на рівні навчальної дисципліни.

Відповідно до Закону України «Про освіту» та Національної доктрини розвитку освіти, соціально-економічні зміни на ринку праці, підвищення суспільних вимог до рівня професіоналізму та конкурентоспроможності майбутніх фахівців спонукають до розв'язання актуальних проблем сучасної системи вищої освіти, пов'язаних із формуванням особистості, її діяльності в умовах ринкової економіки.

Модернізація національної освіти в напрямі реалізації вимог до особистості XXI ст., за твердженням В. Кременя (2003), вимагає вдосконалення аспектів професійної підготовки і побудови різноманітних концепцій, підходів, форм, методів, технологій, що дозволяють врахувати

прогресивний розвиток суспільства, забезпечити формування стимулів до творчої діяльності майбутніх фахівців та забезпечити особистісну спрямованість навчального процесу.

Основними джерелами створення концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти є:

- необхідність у висококваліфікованих фахівцях з економіки, які здатні ефективно діяти у нестандартних ситуаціях, що зафіксовано у відповідних нормативних освітніх документах, вимогах роботодавців до потенційних працівників;
- зарубіжний і вітчизняний передовий досвід розвитку професійної освіти;
- зміщення акцентів освітнього процесу на розвиток особистості.

У процесі побудови авторської педагогічної концепції формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей у закладах вищої освіти нами враховані такі методологічні вимоги до їх створення:

- відображають особливий, раніше не реалізований спосіб розуміння, трактування та висвітлення явищ, відповідно до яких концепція і розробляється;
- містять нову, оригінальну (порівняно з раніше розробленими) ідею, на підставі якої вибудовується система знань про об'єкт концепції;
- не мають протиріч, всі її елементи відповідають єдиній теоретичній і методологічній платформі та знаходяться у взаємозв'язку;
- науково обґрунтовані, містять оцінку педагогічної дійсності, відповідають рівню соціальної, практичної та наукової значущості, специфіці об'єкта та предмета дослідження;
- визначені та викладені в системі понять досліджуваного об'єкта (Бобришов, 2006, с. 229–230, 234–235).

Ураховуючи результати аналізу наукових праць, власного досвіду та пілотного педагогічного експерименту, шляхом відбору доцільних

компонентів і зведення їхньої кількості до необхідного та достатнього мінімуму побудовано концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти, яка конкретизується у виконанні вказаних нижче завдань:

- визначення поняття, змісту, структури правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- теоретичне та методологічне забезпечення даного процесу (визначення методологічних підходів і педагогічних умов формування правової компетентності в закладах вищої освіти);
- уточнення комплексу загальних і спеціальних правових знань, які необхідні у фаховій діяльності фахівців з обліку і оподаткування та їх внесення в програму фахової підготовки;
- визначення рівнів та критеріїв правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування й методики їх діагностики;
- визначення засобів формування мотивації студентів до професійного вдосконалення в процесі фахової діяльності.

У підрозділі 1.2 визначено, що правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування – це система правових знань, практичних вмінь, навичок, досвіду, що дозволяє працівникам орієнтуватись у нормативно-правовому полі в процесі фахової діяльності, знаходити юридично доцільні рішення, мислити правовими категоріями під час виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, що виникають в процесі функціонування організації у ринкових умовах і є важливою складовою професійної компетентності майбутнього економіста.

У процесі формування правової компетентності студентів у закладах вищої освіти ми орієнтувалися на загальні методологічні підходи до формування особистості. Методологічну основу цієї концепції склали такі підходи (див. підрозділ 2.2): системний, особистісно орієнтований, компетентнісний та діяльнісний.

Відповідно до позицій системного підходу основними елементами

системи формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є:

- *мета*: цілеспрямований ефективний розвиток правової компетентності студентів як складової фахової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- *зміст*: сукупність правових знань, умінь, навичок використання правової інформації в процесі фахової діяльності (поелементно визначено у додатку А, таблиця А.1);

- *засоби та способи формування правової компетентності*: отримання знань в процесі вивчення правових та фахових дисциплін, отримання навичок під час факультативу, організація самоосвітньої діяльності; прийняття участі у науково-дослідній роботі (поелементно визначено у додатку А, таблиця А.2);

- *форми організації освітнього процесу*: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка.

У межах особистісно орієнтованого підходу ми здійснили аналіз особистісних якостей викладачів фахових дисциплін як суб'єктів цілісного педагогічного процесу та розгляд особистісних якостей студентів як суб'єктів процесу професійного становлення, розглянули умови і чинники цілеспрямованого формування правової компетенції.

Результатом співпраці з викладачами фахових дисциплін стало оновлення змісту фахових дисциплін в напрямку розширення змісту правової інформації (додаток Б) та створення методичних рекомендацій для викладачів щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Реалізація особистісно орієнтованого підходу в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування здійснювалася нами у трьох напрямках.

Перший напрям передбачав спрямування навчального процесу підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на розвиток їхньої

особистості. Під час розгляду та розв'язання завдань з правовим змістом викладач спрямовує свої зусилля на формування особистісних характеристик та якостей студента (його сприймання, пам'яті, мислення, мови, уяви, почуттів, вольових якостей, здібностей, аналітично-критичного ставлення до ситуації). *Другим напрямом* є сприяння розвитку навичок правового аналізу ситуації в різних умовах (в повсякденному житті, навчанні, під час виробничої практики тощо).

Третій напрям використання особливостей особистісно орієнтованого підходу з метою формування правової компетенції ми вбачаємо у формуванні суб'єкт-суб'єктних стосунків у педагогічному процесі на основі використання суб'єктного досвіду кожного студента й поваги до його особистості. Студент виступає як активний учасник освітнього процесу, а не пасивний слухач.

Орієнтуючись на вимоги діяльнісного підходу, в підрозділі 2.2 нами були визначені структурні компоненти правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний та інформаційно-логічний) та окреслені шляхи їх розвитку.

Аналізуючи наявні в практиці підготовки студентів неюридичних спеціальностей методи, засоби, умови формування правової компетентності робимо висновок, що опанування наявних в навчальному плані правових дисциплін не забезпечує у повному обсязі розвиток професійно-правових знань, умінь, професійних і особистісних якостей, необхідних для успішного виконання професійних завдань фахівцями з обліку і оподаткування.

Проаналізувавши кваліфікаційні вимоги до фахової діяльності, ми визначили, що в процесі виконання професійних завдань працівникам необхідні знання про законодавче регулювання господарської діяльності, основні поняття договірного права, основи трудового законодавства та податкового права, авторське право, нормативне забезпечення якості товарів і послуг; розуміння можливої юридичної відповідальності за свідоме чи несвідоме порушення порядку відображення господарських операцій у

фінансовій звітності; здатність аналізувати необхідні правові джерела на предмет розв'язання поставлених виробничих завдань.

Формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає засвоєння студентом не окремих, відірваних один від одного елементів правових знань, умінь і навичок, що необхідні у фаховій діяльності, а оволодіння комплексною процедурою, в якій присутня сукупність визначених компонентів правової компетентності.

Процес формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування має такі напрями її реалізації в умовах закладів вищої освіти.

1. Набуття певного обсягу правових знань у процесі вивчення правових дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки відповідного закладу вищої освіти.

2. Унесення правової інформації до програм фахових дисциплін. Це дозволяє не лише збільшити обсяг набутої майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правової інформації, а й показати її взаємозв'язок із фаховими дисциплінами. Основним способом формування правової компетентності під час вивчення фахових дисциплін є навчальна професійно орієнтована ситуація, що розгортається в процесі розв'язання завдання, проблеми. В змісті такої задачі виокремлюємо правову складову та аналізуємо варіанти її розв'язання за наявності чи відсутності правових знань у працівника, можливі наслідки для людини та компанії в обох варіантах. Такий підхід обґрунтований тим, що робота економіста передбачає постійне вирішення виробничих питань. Тому впровадження в систему навчання аналізу економічних ситуацій з наголосом на правову складову є одним із елементів активізації навчання, розвитку економіко-правового мислення, що дозволить у майбутньому приймати рішення в нестандартних ситуаціях, оцінювати позитивні й негативні його наслідки.

3. Розроблення та впровадження факультативів на кожному ступені неперервної освіти: для учнів закладів середньої освіти економічного

профілю (додаток В), для студентів ЗВО спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Бакалавр» (додаток Д), для студентів ЗВО спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Магістр» (додаток Е). Робота в умовах факультативу дозволяє розглянути особливості правового регулювання економічної діяльності, не обмежуючись часом навчального заняття.

4. Розроблення та впровадження дистанційних курсів на всіх етапах фахової підготовки.

5. Стимулювання студентів до участі в науково-дослідній роботі (конференції, олімпіади, міжвузівські змагання).

6. Розвиток мотивації до професійного самовдосконалення впродовж навчання і, як результат, в процесі подальшої фахової діяльності.

Педагогічними умовами, що забезпечують ефективність концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти (підрозділ 3.2), є:

1) формування стійкої мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як одного із засобів професійного вдосконалення майбутнього фахівця з обліку і оподаткування;

2) забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі розв'язання управлінських, проектних і технологічних завдань;

3) використання у процесі навчання активних форм і методів навчання з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань;

4) методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;

5) створення якісного навчально-методичного інструментарію з метою формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;

6) використання інформаційних технологій в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Прогнозовані результати від впровадження запропонованої концепції: реалізація комплексу запропонованих педагогічних умов, а також використання авторської моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти, що містить комплекс методів, засобів і форм формування правової компетентності, сприяє підвищенню в студентів рівня правової компетентності, здатності до виконання професійних завдань на більш високому рівні, до формування прагнення до професійного самовдосконалення впродовж усієї фахової діяльності.

Комплекс методологічних підходів (системний, особистісно орієнтований, компетентісний та діяльнісний), система методів наукового пошуку (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, моделювання), понятійно-категоріальний апарат дослідження дають підстави вважати зазначену концепцію дієвою (на теоретичному рівні) та на її основі розробити вимоги до педагогічного експерименту для перевірки її на практичному рівні.

З метою практичного вивчення стану формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти було проведене пілотне дослідження у формі опитування. Аналіз відповідей показав, що переважна більшість респондентів усвідомлюють необхідність правових знань у фаховій діяльності (87,4%), однак самооцінка рівня правової компетентності досить низька: 54,3 % опитаних демонструють низький рівень; 62,4 % – не вбачають потреби у систематичному розвитку правових навичок, вважаючи, що усіма юридичними аспектами має опікуватися фахівець-юрист; 59,6 % – вважають, що не здатні опанувати правові знання та навички повною мірою.

Уважаємо за доцільне з метою відображення внутрішніх та зовнішніх зв'язків визначеної концепції подати її наочно, у вигляді моделі формування

правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. В педагогічному дослідженні побудована модель має гносеологічну та організаційно-спрямовувальну функції.

3.2 Педагогічні умови формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Науковий аналіз проблеми формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у процесі фахової підготовки передбачає визначення низки педагогічних умов, що дадуть змогу ефективно побудувати педагогічний процес.

Проаналізуємо, що входить до змісту педагогічних умов формування компетентності. В науковій літературі не має однозначного трактування поняття «педагогічні умови».

В. Манько (2000) трактує педагогічні умови як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу і відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (с. 153).

О. Пехота, В. Будає, А. Старєва (2003) вважають, що педагогічні умови – це система, складовими якої є певні норми, методи, умови, ситуації, що об'єктивно склалися та є необхідними для досягнення певної педагогічної мети (с. 183).

На думку М. Малькової (2006), педагогічні умови – це «сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об'єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей» (с. 98).

Погоджуємося з думкою Т. Камініної (2006), що педагогічні умови – це структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей, завдяки яким реалізуються компоненти технології.

Н. Флегонтова (2011), здійснюючи тлумачення педагогічних умов,

відносить до них таку якісну характеристику основних зовнішніх і внутрішніх чинників педагогічного процесу (факторів, процесів і явищ освітнього середовища), як сукупність об'єктивних можливостей та обставин педагогічного процесу, цілеспрямовано створюваних, що реалізуються у освітньому середовищі, сприяючи забезпеченню розв'язання конкретного педагогічного завдання.

За твердженням Н. Іпполітової, Н. Стерхової (2012), педагогічні умови є одним із компонентів педагогічної системи, що відображають сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, впливають на особистісний і процесуальний аспекти системи та забезпечують її ефективне функціонування й розвиток.

О. Деревянко (2013) стверджує, що педагогічні умови формування професійної компетентності є сукупністю обставин, які сприяють побудові навчально-виховного процесу з урахуванням потреб, інтересів, можливостей особистості щодо ефективної професійної діяльності (с. 3).

У контексті нашого дослідження, під педагогічними умовами формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування будемо розуміти сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників освітнього середовища, що забезпечують максимальну ефективність процесу формування зазначеної компетенції в процесі фахової підготовки в університетах.

До зовнішніх чинників ми відносимо зміст фахової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, форми та методи навчання, способи його організації. До внутрішніх чинників ми відносимо наявність мотивації до опрацювання правових знань у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, орієнтацію на саморозвиток та самовдосконалення, розуміння важливості професійного зростання тощо.

Т. Фурман (2012) в межах свого наукового дослідження визначив педагогічні умови формування професійної компетентності фахівців економічної сфери: мотивування навчальної діяльності студентів; розробка

дидактичного забезпечення аудиторного навчання і самостійної роботи студентів на засадах компетентнісного підходу (с. 85).

I. Седова (2012), досліджуючи проблеми професійної підготовки бакалаврів з економіки, обґрунтувала, що педагогічні умови мають відповідати таким вимогам:

- бути зумовленими змістом майбутньої професійної діяльності фахівця та специфікою його навчання;
- становити сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-технічних факторів, що забезпечують успішне розв'язання поставлених завдань;
- охоплювати зовнішні (соціально-економічні, соціально-культурні та ін.) і внутрішні (психолого-педагогічні, дидактичні та ін.) умови, містити мотиваційний, організаційний, змістовий, контрольний-оцінний аспекти.

Ураховуючи вимоги системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів, нами було визначено такі педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування:

- 1) формування стійкої мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як одного із засобів професійного вдосконалення майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- 2) забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі розв'язання управлінських, проектних і технологічних завдань;
- 3) використання в процесі навчання активних форм і методів навчання, з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань;
- 4) методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;
- 5) створення якісного навчально-методичного інструментарію з

метою формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності;

б) використання інформаційних технологій в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Обґрунтуємо зазначені умови. Перша педагогічна умова формування стійкої мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як одного із засобів професійного вдосконалення майбутнього фахівця з обліку і оподаткування пов'язана із забезпеченням стійкої мотивації студентів до зростання професійного рівня.

Як уважає В. Асеев (1976), проблема мотивації навчання є однією з центральних у педагогіці, оскільки і результат, і процес засвоєння знань значною мірою залежать від залучення студентів у навчальний процес, від їхньої зацікавленості у результатах свого навчання (с. 269)

А. Маркова (1990) підкреслює, що «навчальна мотивація складається з низки спонукань (потреби і смисл навчання, його мотиви, цілі, емоції, інтереси), що постійно змінюються і вступають у нові зв'язки один з іншим. Тому становлення мотивації – не просте зростання позитивного або посилення негативного ставлення до навчання, а ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, що входять до неї, поява нових, більш зрілих, інколи суперечливих відношень між ними» (с. 14).

Діяльність студентів в процесі набуття фаху є професійно спрямованою, вона специфічна за своєю метою, умовами, мотивами. Завданням мотивації на даному етапі є виникнення внутрішньої стійкої потреби до набуття знань, опанування умінь та навичок.

На думку В. Тимошенко (2001), провідними в структурі навчальної мотивації є комунікативні, пізнавальні та соціальні мотиви, найдієвішим серед яких є мотив досягнення – прагнення до успіху в професійній діяльності. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне пояснити студентам, що набуття правових знань є одним з напрямів їхнього фахового вдосконалення.

Погоджуючись із Г. Щукіною (1979), вважаємо за доцільне здійснювати реалізацію зазначеної педагогічної умови, забезпечуючи мотивацію майбутніх фахівців з обліку і оподаткування до набуття правових знань в таких напрямках:

- 1) мотивація, пов'язана зі змістом навчального матеріалу (вплив новизни);
- 2) мотивація, пов'язана з організацією пізнавальної діяльності (різноманітність видів роботи, проблемність, творчий підхід);
- 3) мотивація, що походить від взаємин студентів і викладача на занятті (емоційний тонус пізнавальної діяльності, педагогічний оптимізм викладача, змагання).

Зокрема, реалізуючи першу педагогічну умову, вважаємо за доцільне залучати майбутніх фахівців з обліку і оподаткування до створення проектів, творчих праць із наголосом на правову складову економічної діяльності, організовувати з ними диспути на теми, що пов'язані з різними аспектами їхньої майбутньої професійної діяльності, враховуючи різні напрямки розвитку подій залежно від прийнятого в правовій площині рішення; організовувати зустрічі з висококваліфікованими фахівцями в економічній галузі, які можуть пояснити значення правової складової у фаховій освіті економіста; залучати студентів до наукової роботи, участі в науково-практичних конференціях на міждисциплінарну тематику, що дозволяє побачити реалізацію правових механізмів у діяльності об'єктів господарювання.

Для успішного формування мотивації щодо набуття правових знань в процесі фахової підготовки вважаємо за доцільне систематично діагностувати наявний її стан, що дасть змогу коригувати власну діяльність в процесі педагогічного експерименту.

Друга педагогічна умова передбачає забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі вирішення управлінських, проектних і технологічних завдань.

Необхідність визначеної умови пов'язана з тим, що в практичній діяльності фахівців з обліку і оподаткування в процесі вирішення виробничих питань необхідні комплексні знання. Крім того, є необхідність у забезпеченні логічного зв'язку всіх дисциплін навчального плану в процесі підготовки фахівців і знаходженні найбільш ефективних засобів розкриття зв'язків теоретичного навчання та виробничої практики.

На доцільність та актуальність цієї проблеми вказує й низка педагогічних досліджень, зокрема:

– К. Кречетников (2002) вважає, що уміння усвідомлено використовувати потенціал фундаментальних дисциплін для цілісного розв'язання професійних задач можна розвинути тільки на основі «міждисциплінарної інтеграції, нової цілісної дидактичної концепції навчальної дисципліни вищого навчального закладу» (с. 5);

– І. Бочан (2003) стверджує, що розвиток професійної освіти пов'язаний з впровадженням нових технологій навчання, інтегральних курсів, розробкою нових міждисциплінарних зв'язків (с. 164);

– системні знання, необхідні для вироблення цілісного, проблемного мислення фахівця, обґрунтовує І. Козловська (2004). Вони можуть бути сформовані лише на основі інтегрованого підходу до вивчення фахових дисциплін (с. 51);

– Т. Шигалугов (2007) зазначає, що встановлення міждисциплінарних зв'язків фахових дисциплін є важливою складовою концепції міждисциплінарної інтеграції, що передбачає об'єднання знання, переконання і практичної дії на всіх етапах підготовки фахівця, синтез усіх форм занять відносно кожної конкретної мети освіти у закладах вищої освіти (с. 18);

– на думку Т. Титовец (2008) «на сьогодні в дидактиці все частіше висловлюється думка про необхідність включення в навчальний процес курсів узагальнюючого характеру (спецкурсів)» (с. 32);

– І. Драс, Н. Станкевичус (2010) відзначили, що інтеграційні зв'язки

сприяють реалізації принципу науковості, формують цілісні практичні вміння й навички, забезпечують єдність знань, їх системність, що є основою підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти.

Отже, важливість міждисциплінарної інтеграції в процесі фахової підготовки, в основі якої лежить об'єднання знань з різних дисциплін у цілісну систему, обґрунтована низкою педагогічних досліджень.

Реалізація цієї педагогічної умови передбачає відображення у навчальному матеріалі інформації стосовно правових механізмів процесів, що вивчаються. Це вимагає ґрунтовної роботи щодо виокремлення такого матеріалу у фахових дисциплінах та надання рекомендацій викладачам цих дисциплін щодо особливостей подання правової інформації в контексті цього матеріалу, правильне та доцільне врахування правових аспектів певних економічних явищ.

До такого процесу доцільно залучати і студентів старших курсів, які вчаться не лише здійснювати відбір і компонувати матеріал, а й диференціювати та інтегрувати його, оцінювати узгодженість власних дій з метою та завданнями професійної діяльності.

З метою реалізації цієї умови нами було переглянуто програми фахових дисциплін і сформовані рекомендації щодо реалізації міждисциплінарних зв'язків з правовими дисциплінами, де окреслюються питання, що мають практичну значущість для майбутньої діяльності економіста (додаток Б).

Реалізація третьої педагогічної умови передбачає використання у процесі навчання студентів активних форм і методів навчання з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань.

І. Дичківська (2004) в своїх роботах обґрунтувала необхідність використання активних методів у всіх видах навчальної роботи студентів і ввела поняття діалогічного проблемного навчання як такого, що найбільш повно передає сутність процесів спільної діяльності викладачів і студентів, а також їхньої взаємної активності в рамках «суб'єкт-суб'єктних» відносин

(с. 44).

Необхідність використання активних методів навчання у фаховій підготовці економістів доведено В. Ковальчук. Дослідниця зазначила, що ефективне формування готовності майбутніх фахівців економічних спеціальностей до професійної діяльності в процесі вивчення спеціальних дисциплін може забезпечити використання активних методів навчання (с. 114).

О. Аксьонова (1998) підкреслює, що для методики викладання економіки дуже важливим є питання використання активних методів навчання (рольові, управлінські та навчальні ігри, соціально-психологічні, педагогічні тренінги, комп'ютерні ігри – усе те, що забезпечує максимальну активність викладачів і студентів) (с. 127).

Активні методи навчання в педагогічних публікаціях позиціонуються як універсальний засіб формування професійної компетентності, що сприяють активізації пізнавальної діяльності, усвідомленню нової інформації та компенсують недоліки традиційного навчання.

Особливості реалізації цієї педагогічної умови полягають в тому, що різноманітність методів активного навчання ускладнює проблему вибору найбільш ефективних способів навчання у певній ситуації. Проблема відповідних методів навчання у фаховій освіті є доволі складною і залежить від комплексу чинників, які, виходячи зі змісту та ступеня впливу, науковці поділяють на загальні, специфічні і конкретні (Тернова, Махиня, 2014).

Дидактичними особливостями методів активного навчання, на які ми опиралися в процесі реалізації зазначеної умови, є такі:

- забезпечення професійного інтересу;
- нестандартний характер навчально-пізнавальної діяльності;
- змагальність;
- ігровий характер занять;
- емоційність;
- проблемність (Ягупов, 2003, с. 352).

Під час проведення педагогічного експерименту, розробляючи рекомендації щодо використання активних методів навчання з метою цілеспрямованого формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, ми враховували рівні пізнавальної діяльності студентів.

Підвищення самостійності студентів здійснювалося з поступовим ускладненням рівнів, що передбачало вибір певних активних методів навчання та різний підхід до формування навчальних завдань і проблемних ситуацій. Використання активних методів навчання в процесі фахової підготовки сприяло виробленню здатності бачити економічні явища в розвитку та взаємозв'язки з різними галузями. В процесі імітації виробничої ситуації дозволяємо студентам уявити свою роль у ній, передбачити розвиток подій залежно від прийнятого ними рішення, проаналізувати його наслідки та внести корективи для отримання потрібного результату.

Четверта педагогічна умова вимагає забезпечення відповідної методичної підготовки викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності. Ця умова пов'язана з тим, що завдання формування правової компетентності студентів є комплексним і вирішується на різних етапах у процесі фахової підготовки: під час вивчення правових й фахових дисциплін, проходження виробничої практики та написання дипломної роботи, в процесі аудиторної та самостійної діяльності. З метою координації викладачів щодо формування правової компетенції необхідна попередня методична підготовка, в процесі якої визначалися б часткові завдання на кожному етапі підготовки економістів у закладі вищої освіти.

Реалізація зазначеної педагогічної умови передбачала створення відповідних методичних рекомендацій щодо формування правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, надання методичних консультацій, проведення методичних семінарів.

Реалізація п'ятої педагогічної умови передбачає створення якісного

навчально-методичного інструментарію з метою формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності.

Під навчально-методичним інструментарієм ми розуміємо сукупність навчальних і методичних заходів і засобів, що розроблені та реалізуються з метою формування правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі фахової підготовки.

Реалізація цієї педагогічної умови здійснювалася нами у таких напрямках:

- аналіз програм фахових дисциплін з метою визначення правових знань, на які доцільно зробити акценти в процесі вивчення дисципліни;
- опрацювання методичних рекомендацій для викладачів щодо цілеспрямованого формування правової компетентності в майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- розроблення рекомендацій щодо використання активних методів навчання з метою формування правової компетентності;
- визначення та розробка рекомендацій щодо проведення позакласних заходів з метою формування правової компетентності;
- створення рекомендацій щодо наукової роботи студентів з метою формування правової компетентності;
- опрацювання рекомендацій щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі виробничої практики;
- розроблення відповідного діагностичного інструментарію, який використовується на різних етапах експерименту.

Шоста педагогічна умова передбачає використання інформаційних технологій у процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Необхідність цієї умови визначена основною тенденцією розвитку освітньої системи, що полягає в скороченні кількості аудиторних годин і збільшення самостійної роботи студентів. Однак це, в свою чергу, має бути

компенсоване ефективними засобами освітнього процесу, з метою забезпечення якісної фахової підготовки. Для цього науковці пропонують інтенсифікацію використання інформаційних технологій.

За визначенням Р. Гуревича, М. Кадемїї, М. Козяра (2012), вони є опорою, інфраструктурою для побудови нових освітніх, наукових, соціальних проектів. За їх допомогою розширюється аудиторія дослідження проблеми в її конструктивному обговоренні й пошуку вирішення.

На необхідності використання інформаційних технологій у фаховій підготовці економістів наголошує Т. Поясок (2009), яка обґрунтувала, що розвиток інформаційних технологій та динаміка економічного середовища істотно змінюють вимоги до підготовки сучасного економіста з огляду на необхідність формування в нього вміння використовувати інформаційні технології не лише для розв'язання фахових завдань, а й для організації ефективної пізнавальної діяльності (с. 172–173).

У своїй науковій роботі дослідниця обґрунтувала, що в процесі професійної підготовки економістів, коли виникає проблема забезпечення студентів глибокими знаннями та практичними вміннями творчо підходити до розв'язання фахових завдань, використання інформаційних технологій сприяє активізації навчально-творчої діяльності.

Крім того, погоджуючись з думкою І. Кінаш (2011), вважаємо, що використання інформаційних технологій в економічній освіті сприяє накопиченню технологічного та соціального досвіду, забезпечує успішне та швидке адаптування фахівця до навколишнього середовища та соціальних змін у ньому, підвищує рівень мотивації до набуття знань та формування креативного мислення, забезпечує економію навчального часу.

Використання інформаційних технологій у фаховій підготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування з метою формування правової компетентності здійснювалося у таких напрямках:

- як засіб пошуку та подання необхідної інформації;
- з метою імітації формування, розподілу та використання ресурсів

підприємства під час здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності (за допомогою відповідного програмного забезпечення);

- опрацювання статистичних даних і графічне їх подання з використанням MS Excel;

- автоматизація проведення контролю, конкурсів, змагань чи олімпіад.

Основні інформаційні засоби, які ми використовували в процесі педагогічного експерименту, це Інтернет-технології (веб-сайти, онлайн-бібліотеки), телекомунікації (форуми, відеоконференції), мультимедійне та програмне забезпечення.

Використання зазначених засобів полегшує організацію навчального процесу та сприяє ефективному формуванню правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, полегшує доступ викладачів і студентів до одержання необхідної інформації в будь-який час, сприяє швидкому та ефективному зворотному зв'язку.

Таким чином, нами сформульовані педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Після визначення критеріїв, показників, рівнів і педагогічних умов формування правової компетенції вважаємо за доцільне охарактеризувати дидактичні принципи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти.

3.3 Критерії, показники та рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

У попередньому підрозділі було визначено, що правова компетентність майбутніх фахівців з обліку і оподаткування має такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний, інформаційно-логічний, визначено також зміст зазначених компонентів. З метою аналізу стану формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування вважаємо за доцільне визначити критерії, показники та рівні її розвитку. Оцінити рівень формування правової компетентності майбутніх фахівців з

обліку і оподаткування доцільно можна за допомогою комплексу критеріїв і показників, що визначені на основі наукового обґрунтування як в теоретичному, так і у практичному плані.

На думку О. Лазарєва (2014), у процесі відбору критеріїв потрібно врахувати, що формування досліджуваної компетентності здійснюється у взаємозв'язку, цілісності та взаємовпливі особистості майбутнього фахівця, навчальної діяльності, сформованих педагогічних умов, життєвих подій і ситуацій професійної комунікації, а також необхідно взяти до уваги роль і місце зазначеної компетентності в структурі професійної діяльності (с. 212). В. Федієнко (2009) визначив, що процес вимірювання здійснюється шляхом «встановлення кількісного відношення між певною характеристикою об'єкта й деякою величиною, яка приймається за еталон» (с. 15). Таким еталоном у педагогічних дослідженнях вважають критерії.

Однак в різних педагогічних дослідженнях є певні відмінності у підходах до визначення критеріїв:

- критерій є ідеальним уявленням суб'єкта оцінювання того, яким має бути об'єкт в ідеалі; критерій є тим, відносно чого визначається реальний стан об'єкта (Гусаковский, (Ред), 2006, с. 15);

- якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта, що дають можливість дійти висновків про його стан, рівень розвитку та функціонування (Губа, 2010, с. 300);

- необхідна та достатня умова прояву або існування явища чи процесу (Курлянд, 1992);

- ідеальний взірець для порівняння з реальними явищами, за допомогою якого можна встановити міру відповідності, наближення до заданої моделі сформованості певного педагогічного явища (Тернопільська, Деревянко, 2012);

- ознаки, за якими встановлюється ступінь відповідності педагогічної діяльності цілям, стандартам, нормам (Кремень (Ред), 2008, с. 435);

– найзагальніша ознака, на підставі якої оцінюють і порівнюють реальні педагогічні явища, в цих випадках ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію визначають у конкретних показниках, для яких, у свою чергу, характерна низка ознак (Галімов, 2004, с. 93).

У процесі визначення критеріїв сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування вважаємо за доцільне врахувати ознаки критеріїв, які визначені в дослідженнях О. Новікова: об'єктивність (настільки, наскільки це можливо в педагогіці), адекватність, валідність (тобто критерій має оцінювати саме те, що дослідник хоче оцінити), повнота оцінки (сукупність критеріїв має доволі повно охоплювати всі суттєві характеристики досліджуваного явища) (Новиков, 2010, с. 142–143). Дослідниця С. Іванова (2010) зазначає, що критерії також мають відображати динаміку вимірюваної якості в просторі й часі та розкриватися через показники, за інтенсивністю прояву яких можна робити висновки про рівень сформованості певного критерію (с. 153).

Про рівень розвитку досліджуваного педагогічного об'єкта за певним критерієм свідчать зміни у виділених показниках. Як вважають В. Тернопільська, О. Дерев'янка (2010), показник – це кількісні або якісні характеристики сформованості якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, ступінь сформованості того або іншого критерію (с. 265). В. Багрій (2012) вважає показник якісною та кількісною характеристикою критерію й обґрунтовує, що в процесі визначення показників педагогічної діяльності потрібно дотримувалися таких вимог: чіткість змісту, можливість їх виміряти, системність показників, гнучкість, адаптивність, здатність відобразити всі можливі зміни об'єкта; результативність та ефективність визначених показників (с. 10).

Аналогічної думки дотримується й Н. Гузій (2007), яка вважає, що критерії та показники педагогічного явища мають бути однозначними (однаково трактуватись в межах даного дослідження), адекватними (відповідати природі явища, що досліджується), обґрунтованими (правомірно

диференціювати рівні розвитку явища), надійними (здатними мінімізувати розходження в ситуації повторного оцінювання), відображувати всі складові явища (с. 372).

Критерії та показники правової компетентності розглядалися багатьма авторами для різних фахових категорій працівників. Зокрема, В. Синятін (2010) досліджував процес формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. В його дослідженні визначені показники сформованості для кожного компонента правової компетентності: мотиваційно-ціннісний (обізнаність, інтерес, особистісний сенс у здобутті правових знань, усвідомлене ставлення до права як цінності, наявність позитивних правових установок); когнітивний (повнота правових знань, уміння аналізувати, узагальнювати правову інформацію, порівнювати правові факти і явища тощо), поведінковий (здатність реалізувати правові норми у безпосередній практичній діяльності, ефективність цієї діяльності, правова комунікативність).

Н. Ржевська (2016) розглядала проблему формування правової компетентності майбутніх бакалаврів із підприємництва, торгівлі та біржової діяльності й виокремила такі показники її сформованості: психомоторний, когнітивний, мотиваційно-ціннісний, які ґрунтуються на структурному змісті правової компетентності та відображають суть кожного компонента (аксіологічного, гуманістичного, когнітивного, емпіричного, акмеологічного). Показниками визначених критеріїв дослідниця вважає визнання значимості правових цінностей, сформованість професійних мотивів до набуття правових знань, знання основ теорії держави та права, правових основ підприємництва, вміння застосовувати правову інформацію у професійній діяльності, здатність нормативно обґрунтувати прийняті рішення (с. 98–99).

Однак вважаємо, що таке оцінювання формування правової компетентності є неоднозначним, оскільки три виділені критерії не повністю описують зміст п'яти компонентів правової компетентності. Крім того, з

наведених показників повністю оцінити можна лише правові знання, яких набули студенти, а оцінка інших показників не завжди можлива та доцільна.

С. Кузнецов (2011) виокремив критерії та показники сформованості соціально-правової компетентності майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту: *пізнавальний* критерій (указує на розвиток когнітивного компонента), показниками якого є наявність соціально-правових знань; *практичний* критерій (указує на розвиток діяльнісного компонента) показниками якого є сформовані вміння і навички соціально-правової діяльності; *особистісний* критерій (указує на розвиток ціннісно-мотиваційного компонента), показниками якого є спрямованість особистості на загальнолюдські цінності (с. 6).

А. Анікіна, П. Постніков (2012) досліджували формування правової компетенції в процесі фахової підготовки педагогів. На їхню думку, критеріями сформованості правової компетентності є:

- професійно-правова спрямованість (виявляється у ставленні особистості до права як цінності);
- професійно-правова поінформованість (містить сукупність правових і педагогічних знань, актуальних для розв'язання педагогом професійних завдань);
- професійно-правова активність (полягає у самостійному пізнанні правових явищ, розв'язанні професійних завдань з позицій права);
- професійно-правова самооцінка (здатність до аналізу й оцінювання своєї поведінки з позиції її правомірності) (с. 25).

В. Ротар (2014) визначив такі критерії правової компетентності фахівця пожежної безпеки на основі когнітивного, операційно-діяльнісного та ціннісно-мотиваційного компонентів: правові знання, професійна позиція, правовий досвід та правові вміння. Н. Коваленко (2008) пропонує такі критерії та показники сформованості правової культури студентської молоді: інтелектуальний (знання основних правових понять і норм); оцінний (оцінювання явищ правової дійсності з позицій законності, справедливості та

доцільності); емоційний (позитивні чи негативні емоції щодо явищ правової дійсності); мотиваційно-ціннісний (правове вдосконалення; морально-ціннісна мотивація в процесі засвоєння правових знань; ставлення до права й закону); вольовий (прагнення і внутрішня готовність студентів до розвитку правосвідомості та правової культури; здатність проявити духовний імунітет до вчинення правопорушень); поведінковий (діяльність студентів, спрямована на творчий розвиток та стимулювання професійної активності; законність, активність, результативність, діяльність у застосуванні правових норм) (с. 56). С. Нагорняк (2018) на основі сутнісних характеристик правосвідомості студентів коледжів спеціальності «Правознавство» визначила такі критерії та показники її сформованості: пізнавально-інформаційний (правові знання, правові оцінки, правові погляди, переконання, уявлення); емоційно-ціннісний (ціннісне ставлення до законодавства, емоційне ставлення до права та правових явищ, усвідомлення необхідності соціально-правової діяльності); діяльнісний (мотиви правової поведінки, правові традиції, установки, готовність до правомірних дій) (с. 132).

Грунтуючись на проведеному аналізі теорії та практики оцінювання правової компетентності в процесі підготовки фахівців неюридичних спеціальностей, нами обґрунтовані такі критерії та показники (таблиця 3.1).

Використання зазначених критеріїв і показників правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування передбачає визначення рівнів її сформованості, тобто, послідовність змін якісних станів системи.

Рівень розвитку компетентності в педагогічному дослідженні використовується як шкала її вимірювання і визначається набором об'єктивних чинників – критеріїв і показників, що дають змогу комплексно оцінити педагогічне явище та зробити висновки про стан формування правової компетенції майбутніх економістів.

Таблиця 3.1

Критерії та показники оцінювання формування правової компетентності

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Пізнавальний	1. Наявність загальних знань з теорії держави та права. 2. Наявність та повнота галузевих правових знань щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях. 3. Рівень розуміння та оперування юридичною термінологією. 4. Рівень розуміння юридичних текстів.
Мотиваційний	Цільовий	1. Усвідомлення значущості правових знань для майбутнього професійного самовдосконалення. 2. Наявність прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності. 3. Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання. 4. Стійке бажання розвивати фахову компетентність.
Діяльнісний	Практичний	1. Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань. 2. Уміння здійснювати господарську діяльність, вибираючи оптимальний правовий варіант з декількох можливих. 3. Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію. 4. Здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.
Рефлексивний	Особистісний	1. Знання основ самовиховання, самоконтролю. 2. Наявність знань про методи та способи самоаналізу. 3. Здатність до самовдосконалення. 4. Уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання
Інформаційно-логічний	Результативний	1. Уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань. 2. Наявність інтегрованої сукупності умінь для ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє ефективно її використовувати для вирішення професійних завдань. 3. Уміння критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого завдання. 4. Уміння прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому.

Науковці на свій розсуд установлюють кількість рівнів досліджуваного педагогічного явища та, відповідно до логіки кожного рівня, наповнити його відповідним змістом.

Значна частина дослідників, які вивчали питання фахових компетентностей, виділяють такі рівні їх сформованості:

- вузький, достатній, широкий (В. Введенський, 2003, с. 52);
- початковий, нормативний, активний, креативний (Луговська, 2013);
- адаптивний, локально-моделювальний, системно-моделювальний, творчий (Павлютенков, 2008, с. 77);
- високий, середній, недостатній та низький (Миропольська, 2010, с. 11).

Науковці, які досліджували формування правової компетентності фахівців різних сфер діяльності, виокремлювали як три, так і чотири рівні її розвитку. Так В. Ситянін (2010), досліджуючи процес формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи виокремив три рівні сформованості правової компетентності: адаптивний (низький), нормативний (середній) і креативний (високий). Адаптивний (низький), відповідно, визначається такими параметрами: відсутність сформованих мотивів правової поведінки, наявність лише поверхневих знань у сфері права, низький рівень правової комунікації); нормативний (середній) характеризується усвідомленням необхідності правової інформації, відсутністю конкретних знань права та процедур захисту своїх прав, наявністю помилок у процесі аналізу нормативно-правових актів і оформленні документів, а креативний (високий) передбачає наявність стійкого інтересу до правових явищ, знань і розуміння природи правових явищ, нормативно-правових актів, здатність самостійно проводити пошук і аналіз нормативно-правових актів, вирішувати правові ситуації.

Н. Яворська (2017) обґрунтувала доцільність оцінювання сформованості професійної компетентності майбутніх юристів за трьома рівнями: високий, достатній, критичний, кожен з яких має свої показники. Н. Розіна (2016) в межах дослідження формування соціально-правової

компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у закладах професійно-технічної освіти виокремила також три рівні її сформованості: низький (слабка мотивація до набуття соціально-правових знань, безвідповідальність за власні вчинки); середній (ситуативне розв'язання конфліктних ситуацій, слабка спрямованість на набуття правових знань) та високий (наявність соціально-правових знань і вмінь прогнозувати протиправні ситуації і запобігати їм) (с. 102).

О. Поліщук (2018) у процесі визначення умов формування правової компетентності майбутнього менеджера виокремила низький (недостатнє вміння аналізувати правові ситуації, наявність помилок під час відбору та аналізу нормативно-правових актів), середній (характерна часткова сформованість правових знань, умінь і навичок) та високий (готовність використати отримані знання для вирішення правових ситуацій, що виникають) рівні її розвитку (с. 79). А. Главацька (2013) виокремила такі чотири рівні правової компетентності майбутнього викладача в процесі професійної підготовки, як: низький (відсутні морально-правові переконання), середній (характеризується правовою пасивністю та частковою трансформованістю юриспруденції у внутрішні переконання), достатній (позитивне ставлення до правових проблем, глибокі правові знання) та високий (стійкий високорозвинений морально-правовий менталітет) (с. 40–41).

З метою оцінювання стану формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, використаємо триступеневу шкалу (початковий, середній, високий рівні формування правової компетентності), яка, на нашу думку, є релевантною специфіці досліджуваного об'єкта (таблиця 3.2).

Отже, початковий рівень сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування свідчить, що студенти мають часткові правові знання і не знають, як ці знання можна використати в майбутній фаховій діяльності; вони не виявляють бажання вдосконалювати

свої знання, фаховий рівень, виявляють епізодичний інтерес до опанування обраною професією, що стимулюється лише зовнішніми чинниками. В процесі навчання знання засвоюються формально, студент не вміє працювати самостійно, діє за підказкою і не може пояснити свої дії та прогнозований результат.

Таблиця 3.2

Характеристика показників правової компетентності майбутніх фахівців
з обліку і оподаткування за рівнями розвитку

Критерії	Показники
1	2
Початковий рівень	
Пізнавальний	1. Знання з теорії держави та права є епізодичними. 2. Галузеві правові знання щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях є епізодичними. 3. Студент знає певний набір правових термінів, але вживати їх в контексті не вміє. 4. У свідомості студента правові знання не утворюють цілісної системи.
Цільовий	1. Студент недостатньо розуміє значення правових знань для майбутнього професійного самовдосконалення 2. Прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності відсутнє. 3. Не сформована готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання. 4. Студенту не притаманне розуміння необхідності розвитку своєї фахової компетентності.
Практичний	1. Студент не орієнтується в юридичному полі, не може встановити напрям пошуку інформації для виконання фахових завдань. 2. Здатність обирати оптимальний правовий варіант з декількох можливих не сформована. 3. Студент не вміє аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію. 4. Здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності відсутня.

Продовження таблиці 3.2

1	2
Особистісний	1. Навички самовиховання, самоконтролю не сформовані. 2. Знань про методи та способи самоаналізу епізодичні та не використовуються. 3. Здатність до самовдосконалення не сформована. 4. Студент не вміє та не прагне свідомо контролювати результати своєї діяльності.
Результативний	1. Уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, відсутні. 2. Студент не може використати правову інформацію для розв'язання професійних завдань, не має навичок роботи з нею. 3. Допускаються грубі помилки в процесі використання правової інформації для розв'язання поставлених завдань. 4. Відсутні вміння прогнозувати результати прийнятого рішення.
Середній рівень	
Пізнавальний	1. Наявність часткових знань з теорії держави та права. 2. Наявні часткові знання з галузевого права, однак у процесі відповіді студент допускає помилки. Необхідна довідкова література для уточнення правових питань. 3. Студент орієнтується в юридичній термінології, розуміє юридичні тексти, але спілкування з юридичних питань ускладнене. 4. Правові знання в свідомості студента утворюють певну систему, яка вимагає доопрацювання та узагальнення.
Цільовий	1. Студент усвідомлює значущість правових знань для майбутнього професійного самовдосконалення. 2. Прагнення до збагачення правових знань та практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності епізодичне, виникає за наявності ускладнення при вирішенні фахових завдань. 3. Готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання, сформована частково. При неможливості одразу знайти відповідь, припиняє пошуки та звертається до юриста. 4. Бажання розвивати фахову компетентність епізодичне, проявляється за наявності відчутних зовнішніх стимулів (кар'єрне зростання, підвищення заробітної плати тощо).

Продовження таблиці 3.2

1	2
Практичний	1. Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань частково. 2. При виборі оптимального правового варіанта помилки, пов'язані з недостатністю правових знань. 3. У процесі аргументування прийнятого правового рішення майбутній економіст припускається помилок. 4. Не сформована здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.
Особистісний	1. Студент має знання про принципи самовиховання, самоконтролю, але використовує їх епізодично. 2. Знання про методи та способи самоаналізу часткові, навички – відсутні. 3. Здатність до самовдосконалення проявляється епізодично, за наявності зовнішніх стимулів. 4. У студента наявні часткові вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності.
Результативний	1. Уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, алгоритмізовані, без привнесення творчої складової. 2. Навички роботи з правовою інформацією наявні, однак у процесі виокремлення та узагальнення необхідної інформації можливі помилки. 3. Студент систематизує та використовує правову інформацію для розв'язання фахових завдань, якщо схожі завдання виконувалися раніше. У процесі розв'язання якісно нових фахових завдань з'являються ускладнення. 4. Уміння прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію, сформовані частково.
Високий рівень	
Пізнавальний	1. Наявні ґрунтовні знання з теорії держави та права. 2. Наявні ґрунтовні знання галузевого права щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях. 3. Студент розуміє та вільно володіє юридичною термінологією, вміє використовувати її в процесі бесіди щодо діяльності об'єкта господарювання. 4. Правові знання в свідомості студента утворюють систему, яка є частиною фахової компетентності.

Продовження таблиці 3.2

1	2
Цільовий	1. Студенту притаманне усвідомлення значущості правових знань для професійного самовдосконалення. 2. Наявне прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у професійній діяльності. 3. Демонструє готовність до подолання юридичних проблем, які виникають в процесі професійної діяльності. 4. Наявне стійке бажання розвивати фахову компетентність, що стимулюється як зовнішніми (прагнення отримати певну посаду, кваліфікацію), так і внутрішніми чинниками (бажання систематично вдосконалювати свій фаховий рівень, набути певної ваги професійному колу тощо).
Практичний	1. Наявні вміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань. 2. Сформовані вміння здійснювати господарську діяльність, вибираючи оптимальний правовий варіант з декількох можливих. 3. Студент демонструє здатність аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію. 4. Студент демонструє вміння знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.
Особистісний	1. Студенту притаманне знання методик самовиховання та самоконтролю. 2. Наявні знання про методи та способи самоаналізу. 3. Сформована здатність до самовдосконалення. 4. Наявні вміння свідомого контролю результатів діяльності, динаміки особистісного зростання.
Результативний	1. Сформовані вміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань. 2. Студент демонструє уміння та навички ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє використовувати її для вирішення професійних завдань. 3. Студент вміє критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використовувати правову інформацію для вирішення поставленого завдання. 4. Студент вміє прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому.

Студентам, яким притаманний середній рівень сформованості правової компетентності, властива нестійка позитивна мотивація, епізодичний інтерес до формування правових знань та навичок.

У цієї групи сформовані вміння для розв'язання типових професійних завдань, однак творчо опрацювати матеріал вони не можуть через брак знань та навичок. Студентам притаманне усвідомлення недоліків своєї підготовки та необхідності у самовдосконаленні, однак мотивами цього процесу є зовнішні фактори.

Студентам, які демонструють високий рівень сформованості правової компетентності, властива стійка мотивація до опанування правових знань, наявне прагнення пошуку нестандартних рішень, сформовані навички самостійної роботи. Вони адекватно оцінюють рівень власної підготовленості, знаходять шляхи його покращення. У них наявне свідоме розуміння мети, прогнозування своїх дій; вони знають реальну оцінку своїх можливостей, у них сформовано прагнення до творчості, здатність до самоаналізу та самооцінки.

3.4 Модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Моделювання як один із методів наукового дослідження ефективно використовується в педагогіці. На думку Г. Матушинського й А. Фролова (2000), воно дає змогу поєднувати у процесі вивчення педагогічного об'єкта експеримент з побудовою логічних конструкцій та наукових абстракцій (с. 187).

Моделювання педагогічних процесів у вищій школі розглянуто в дослідженнях В. Бикова, Н. Волкової, К. Гнезділової, С. Касярум, Г. Матушинського, О. Пєхоти, В. Пікельної, М. Якібчук, В. Штоффа, В. Міхєєва, Ш. Амонашвілі, В. Загвязинського та інших.

С. Гончаренко (1997) у педагогічному словнику під моделлю розуміє

певний еталон, стандарт, зразок, примірник чогось; схему для пояснення якогось явища або процесу (с. 195).

Особливості моделювання педагогічних процесів із використанням компетентнісного підходу розглядає в своїх дослідженнях А. Хуторський. Зокрема, А. Хуторський і Л. Хуторська (2008) запропонували розробити ідеальну модель компетентності, що дозволить конструювати різні конкретні варіанти навчання на всіх етапах неперервної освіти.

Погоджуємося з думкою К. Гнезділової та С. Касярум (2011), що у педагогічному дослідженні створення моделі є найкращим методом, який дає певну інформацію про процеси, що відбуваються у так званих «живих системах» і дозволяє організовувати діяльність із прогнозованим результатом (с. 8).

Цікавою є думка Ю. Плотинського (2001), який стверджує, що у гуманітарній сфері дослідження завершуються здебільшого побудовою концептуальної моделі та роботою з нею (с. 8).

В. Пікельна (1993) у своїх дослідженнях обґрунтувала, що моделювання може одночасно визначатися як: метод наукового дослідження; основа розроблення нової теорії; механізм визначення перспективи розвитку (с. 248).

Однак ми погоджуємося з думкою Р. Шеннона (1987), що будь-який набір правил для розроблення моделей має обмежену користь і може слугувати лише каркасом майбутньої моделі. Дослідник стверджує, що немає єдиних правил для вибору змінних, параметрів, відношень, що описують поведінку системи, обмежень, а також критеріїв ефективності моделі (с. 14).

Моделювання педагогічних процесів має враховувати низку параметрів, а дієвість обов'язково перевіряється педагогічним експериментом.

Як зазначає Ю. Шапран (2012), «моделювання у педагогіці розглядається як метод опосередкованого пізнання за допомогою штучних і природних систем, які зберігають деякі особливості об'єкта дослідження та

створюють можливість репрезентувати цей об'єкт у певних відношеннях і надати про нього нові знання» (с. 42).

Однак варто зауважити, що моделювання педагогічних процесів має також і негативні моменти. Перш за все, це те, що намагання охопити систему формування особистісних якостей призводить до того, що використовуються умовні припущення. З цього приводу Є. Лодатко (2011) зазначає: «Посутнім також є те, що авторське тлумачення жодної з таких схем не підкріплюється достатнім змістовим поясненням смислу поняття «педагогічна модель» та не супроводжується хоча б поверхневим обґрунтуванням критеріїв добору принципів побудови моделі, її внутрішньої структурної організації, а також адекватності моделі досліджуваному явищу» (с. 341).

З метою усунення недоліків у педагогічному моделюванні процесу формування правової компетентності вважаємо за доцільне дотримуватися визначених А. Теплицькою (2015) етапів педагогічного моделювання, зокрема:

- висунення ідеї, формулювання припущення про очікувані результати;
- вибір основних напрямів моделювання системи на основі аналізу попередніх освітніх моделей;
- побудова моделі відповідно до провідних ідей і цінностей особистісно-зорієнтованої парадигми навчання;
- структуризація правової компетентності, що є основним ядром моделі;
- визначення основних компонентів методичної системи формування правової компетентності;
- конкретизація основних компонентів відповідно до критеріїв очікуваного результату;
- реалізація етапів методичної системи в процесі неперервної діагностики, аналізу та коректування моделювального педагогічного процесу

(с. 186).

Проаналізуємо запропоновані дослідниками моделі формування фахової компетентності майбутніх спеціалістів економічної галузі з метою визначення позитивних і негативних рис даних моделей, що дозволять нам оптимізувати процес формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Модель формування професійної компетентності майбутніх економістів, розроблена Н. Боярчук (2013), містить цільовий, опорно-стратегічний, навчально-процесуальний, оцінно-рефлексивний та результативний блоки. У презентованій моделі авторка врахувала всі основні аспекти навчального процесу: зміст освіти, управлінські, інформаційно-методичні, навчально-технологічні, оцінювальні й рефлексивні аспекти діяльності викладача та навчальну діяльність студента. Цікавим елементом цієї моделі є готовність викладача до реалізації компетентнісного підходу на рівні навчальної дисципліни (с. 90–91).

Модель формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки, яка розроблена І. Власюк (2015), складається з аналітичного, цільового, методично-практичного, контрольнорезультативного блоків (с. 54). Особливістю цієї моделі є врахування необхідності мотивації до самоосвітньої діяльності, розвитку творчості у фаховій підготовці майбутніх економістів.

Модель формування професійної компетентності фахівця економічного профілю Н. Самарук (2011) містить цільову, змістову та підсумкову складові. Авторка визначає та обґрунтовує покомпонентну структуру фахової компетентності майбутніх економістів на основі твердження А. Хуторського (2003), що професійна компетентність становить сукупність ключових, базових та спеціальних компетентностей, які є ієрархічними рівнями-щаблями і виявляються в усіх компонентах структури професійної компетентності фахівця: професійно-діяльнісному, комунікативному й особистісному (с. 61).

Модель формування фахової компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення нефахових дисциплін (у навчанні природничо-наукових дисциплін) розглядала Т. Крутоус (2015). Її модель містить цільовий, технологічний та результативний блоки (с. 60).

В основу моделі авторка ставить педагогічні умови і розглядає їх «як фактори, що забезпечують ефективну взаємодію компонентів педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, вдосконалюють взаємовідносини викладачів і студентів у процесі навчання, з метою розв'язання конкретних дидактичних завдань, сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, ініціативності, професійного інтересу тощо» (Крутоус, 2015, с. 59). Однак ми вважаємо, що такий підхід є дещо одностороннім. Педагогічні умови є важливою складовою педагогічного процесу, однак для побудови ефективної та дієвої моделі необхідно врахувати ще низку факторів, наприклад, соціальне замовлення, закономірності фахової підготовки, галузеві стандарти тощо.

К. Михасюк (2016) розробила модель формування професійної компетентності майбутніх бухгалтерів в коледжах економічного профілю, що містить цільовий, аналітико-діагностувальний, змістово-операційний, результативно-оцінювальний блоки. Особливістю даної моделі є, по-перше, врахування етапів розроблення моделей педагогічних процесів (структуризація, композиція, регламентація), по-друге, педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх бухгалтерів не входять в жодний з блоків, а є наскрізним елементом згаданої моделі (с. 143–144).

Цікавим у контексті нашого дослідження є створена Н. Васаженко (2018) модель формування базових компетентностей майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в професійній підготовці. Модель не містить класичних структурних блоків, а передбачає комплексний підхід із застосуванням різних методів навчання. В процесі побудови моделі авторка враховує зовнішні ресурси інформаційного освітнього середовища (навчально-методичні, науково-методичні, інформаційні) та внутрішні

ресурси студента (навчальні вміння, мотивацію до вивчення навчальних дисциплін з обліку і оподаткування, особистісні якості).

Ще одним цікавим елементом запропонованої моделі є забезпечення ефективності моделі процесу формування базових компетентностей майбутніх фахівців з обліку і оподаткування шляхом установлення відповідності дійсності та її прогностичній адекватності, валідності, зумовленої вибраними підставами: первинними теоріями та гіпотезами (с. 70).

У першому розділі нами обґрунтовано, що під моделлю формування правової компетентності майбутніх фахівців ми розуміємо логічну послідовну систему взаємопов'язаних параметрів (цілі, зміст освіти, проектування педагогічної технології та технології управління) з метою цілеспрямованого формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти.

Отже, метою створення моделі формування правової компетентності є схематичне подання педагогічного процесу, який здійснюється відповідно до визначених нами принципів й умов і передбачає цілеспрямований розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти.

Для побудови моделі необхідно визначити мету, завдання та бажані результати моделювання. Мета моделювання системи формування правової компетентності майбутніх фахівців виникає з наявного попиту на висококваліфікованих фахівців з обліку і оподаткування зі сформованою правовою компетентністю, наявність якої забезпечує готовність до використання правових знань і врахування правових аспектів економічних явищ в процесі фахової діяльності. Суб'єктами створеної моделі є студенти та викладачі закладів вищої освіти (рис. 3.1). Саме суб'єкти створеної нами концептуальної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти здійснюють коригування досліджуваного педагогічного процесу.

Рисунок 3.1 Модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Основою моделювання формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти є академічна підготовка, застосування інноваційного підходу до процесу навчання фахівців, формування професійних умінь у процесі базової підготовки в закладах вищої освіти. У моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти передбачається наявність п'яти блоків, а саме: діагностичного, цільового, методологічно-конструктивного, організаційно-діяльнісного, коригувального.

У цільовому блоці авторської моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти відображена мета педагогічного процесу як цілеспрямований розвиток правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Така мета зумовлена, з одного боку, соціальним замовленням на кваліфікованих і творчих фахівців, а з іншого, – наявним попитом на цих фахівців.

Визначена мета конкретизується у визначених завданнях. До завдань, які потрібно виконати для досягнення поставленої мети формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти відносимо такі:

- розвиток мотивації до постійного підвищення свого фахового рівня у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, а також до набуття правових знань і навичок як складової фахової компетентності;
- стимулювання професійного вдосконалення шляхом активного пошуку можливостей розкриття та реалізації творчого потенціалу майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- набуття навичок використання правових знань в процесі фахової діяльності.

Методологічно-конструктивний блок містить теоретичні основи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і

оподаткування. До них відносимо:

- методологічні підходи, що використовувалися в процесі розробки авторської моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти: системний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний. Потреба у використанні зазначених підходів і врахування їх змісту в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в ЗВО обґрунтовані в підрозділі 2.2;

- принципи дидактики вищої школи: загально-дидактичні (науковості, системності та послідовності, наступності та перспективності, зв'язку теорії з практикою, свідомості й активності у навчанні) та специфічні (фундаменталізації, професійної спрямованості, особистісного підходу, освітньої рефлексії, оптимізації навчання та креативності) принципи, що використовувалися з метою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- нормативно-правове забезпечення організації діяльності закладів вищої освіти.

Організаційно-діяльнісний блок містить визначені та обґрунтовані педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти (формування стійкої мотивації до набуття правових знань і навичок, забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань, з метою усвідомлення правової складової як обов'язкової у підготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; використання активних форм і методів навчання; методична підготовка викладачів до організації процесу формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти; створення навчально-методичного інструментарію, який дозволить ефективно організувати процес формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти; використання інформаційних технологій).

Крім того, цей блок містить такі складові авторської методики формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти:

- попередній аналіз стану формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Здійснюється за розробленою автором методикою, з метою виявлення дійсного стану правової компетентності та розробки подальших кроків формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти;

- завдання (теоретичні, практичні, коригувальні, методичні), що поставлені, з метою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти;

- форми роботи, під час яких здійснюється розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти: аудиторна, самоосвітня, проектна, фахово-імітаційна, наукова, інтерактивна;

- навчально-методичне забезпечення.

Діагностичний блок відображає методику оцінювання правової компетентності та містить такі елементи, як компоненти правової компетентності (когнітивний мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний, інформаційно-логічний), критерії правової компетентності (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний, результативний та рівні формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування).

Діагностичний блок дозволяє оцінити рівень формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти. Діагностичний блок містить елементи, що створюють можливість визначити ефект від реалізації розробленої моделі та одержати результат у кількісному відображенні за допомогою розробленої системи критеріїв.

Якщо в результаті проведеного педагогічного експерименту виявлено

певні ускладнення чи невідповідності, система містить коригувальний блок, завдяки якому вносяться зміни в організаційно-діяльнісний блок з метою усунення виявлених недоліків.

Як підсумок, прогнозований результат – сформована на певному рівні правова компетентність у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Прогностичність розробленої моделі визначається:

- формулюванням методологічних положень концептуальної моделі (принципів організації професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, наукових підходів до організації педагогічного дослідження);
- урахуванням особливостей формування професійної компетентності, що передбачає наявність варіативних елементів, які перебувають у динамічному стані;
- дотриманням ступеневості та етапності формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти;
- дотриманням логіки та основних етапів моделювання педагогічних процесів;
- обґрунтуванням педагогічних умов, що впливають на досліджуваний нами процес і визначають особливості формування правової компетентності у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;
- наявною системою постійного моніторингу досліджуваного педагогічного явища та одержанням результату у кількісних показниках;
- наявністю коригувальної процедури, що дозволяє усувати визначені недоліки в проведенні педагогічного експерименту.

Отже, теоретичний аналіз праць з питань формування правової компетентності фахівців неюридичних спеціальностей та розвитку фахової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, а також власні наукові розвідки дають можливість створити концептуальну модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу проблеми дослідження, в третьому розділі розглянуто система формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти.

Ураховуючи результати аналізу наукових праць, власного досвіду та пілотного педагогічного експерименту, шляхом відбору доцільних компонентів і зведення їхньої кількості до необхідного та достатнього мінімуму, побудовано концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти та конкретизовано завдання щодо досягнення поставленої мети (визначення методологічних підходів і педагогічних умов формування правової компетентності в закладах вищої освіти, уточнення комплексу загальних і спеціальних правових знань, що потрібні в професійній діяльності фахівців з обліку і оподаткування та їх внесення в програму фахової підготовки, визначення засобів формування мотивації студентів до професійного вдосконалення в процесі фахової діяльності).

Визначені основні елементи системи формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, а саме: мета (розвиток правової компетентності студентів як складової фахової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування); зміст (сукупність правових знань, умінь, навичок використання правової інформації в процесі фахової діяльності); засоби і способи формування правової компетентності, а також відповідні форми організації освітнього процесу.

Визначені та обґрунтовані педагогічні умови, що дозволяють забезпечити ефективність концепції формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти: формування стійкої мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як одного із засобів професійного вдосконалення майбутнього фахівця з обліку і оподаткування; забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом

правових знань у процесі розв'язання управлінських, проектних і технологічних завдань; використання у процесі навчання активних форм та методів навчання; методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності; створення якісного навчально-методичного інструментарію; використання інформаційних технологій в процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Визначені й обґрунтовані дидактичні (науковості, системності та послідовності, наступності та перспективності, зв'язку теорії з практикою, свідомості й активності у навчанні) та специфічні (фундаменталізації, професійної спрямованості, особистісного підходу, освітньої рефлексії, оптимізації навчання та креативності) принципи, що використовувалися з метою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

В цілому розроблена концепція формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у закладах вищої освіти є складною динамічною системою, яка всесторонньо розкриває зміст, структуру, особливості формування правової компетенції майбутніх обліковців.

Схематично розроблена концепція подана у вигляді моделі, яка містить цільовий, методологічно-конструктивний, організаційно-діяльнісний, діагностичний та корегувальний блоки.

Результати даного розділу відображені в публікаціях (Пугач, 2019d; Пугач, 2019p; Пугач, 2019г; Пугач, 2019s; Пугач, 2019t).

РОЗДІЛ 4 ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

4.1 Пропедевтика формування правової компетентності в учнів у закладах загальної середньої освіти

Національною програмою правової освіти населення (в редакції від 21.08.2013) (Про національну програму правової освіти населення № 992/2001, 2001) гарантується кожній людині правове виховання, поєднане з загальною середньою та професійною освітою, естетичним, економічним і політичним вихованням. Програма передбачає завдання щодо обов'язкового правового виховання населення, зокрема, й дітей, починаючи з дошкільного віку, і визначає його як процес, що здійснюється у декілька етапів. Одним з них є загальноосвітній етап, що поділяється на три рівні: початковий, середній і старший. Цей етап надзвичайно важливий у формуванні правової особистості, оскільки саме у шкільному віці в дитини закладаються правові та моральні принципи життя й взаємодії з соціумом. Це створить необхідні передумови для подальшого формування правової компетентності в процесі здобуття фаху у ЗВО та дасть можливість реалізувати принципи безперервної правової освіти, а також дозволить чітко визначити відповідні вимоги до знань, вмінь, навичок учнів і поступово ускладнювати їх, враховуючи специфіку професійної діяльності.

У педагогічній науці поняття «правове виховання» визначається як виховна діяльність закладу освіти, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування у молоді правової свідомості, навичок і звичок законослухняності (Фіцула, 2002), інше тлумачення наводиться з юридичної точки зору – це соціально-правова та педагогічна допомога особі, передусім молодій, у формуванні правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права, а також найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і

наслідків правового нігілізму(Євтушенко, 2003, с. 20).

У сучасній правовій українській державі потреба активізації правового виховання молоді зумовлена такими чинниками:

- розбудова правової держави в Україні супроводжується формуванням відповідної правової бази, що потребує своєчасного інформування людей про нові правові акти;

- поширення сфери правового регулювання на дітей з одинадцятирічного віку: створення служби та кримінальної міліції у справах неповнолітніх, спеціальних судів для неповнолітніх, що вимагає формування їхньої правової компетентності ще до досягнення цього віку;

- девальвація моральних та загальнолюдських цінностей, зниження життєвого рівня населення спричинили поширення кримінальних зразків поведінки у молодіжному середовищі;

- необхідність подолання правового нігілізму серед усіх верств населення, зокрема серед дітей (Фіцула, 2002).

Проблеми, пов'язані з формуванням правової культури у філософському, культурологічному та юридичному аспектах, знайшли відображення у працях Арістотеля, М. Бахтіна, С. Головатого, І. Канта, Платона, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Флоренського, А. Швейцера, Л. Шкляра та інших. Питання правового виховання досліджували Б. Андрусишин, А. Гуз, Г. Давидов, В. Дубровський, Р. Євтушенко, В. Оржеховська, М. Подберезський, М. Фіцула та інші.

Зокрема, Б. Андрусишин та А. Гуз (2008) у своїх роботах розглядають питання організації навчального процесу з правознавства у сучасній загальноосвітній школі. Дослідники акцентують увагу на проблемах виховання правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні, розглядають у гармонічній єдності право й мораль, підводять до висновку про правосвідомість як духовну цінність.

Усвідомлення проблем, які пов'язані з недостатнім рівнем правової культури особистості сучасної молоді, передбачає виховання нової

ментальності та культури, що не можуть виникнути в умовах наявної системи освіти. Проте вивчення джерел з цієї проблеми показує, що пошук ефективних шляхів формування правової культури переважно пов'язується з її логічними компонентами.

Система безперервної правової освіти має охоплювати контингент дітей від дошкільного віку до випускників школи й бути тісно поєднаною з процесом виховання. Система безперервної правової освіти функціонує для: створення психолого-педагогічних умов набуття кожною дитиною морально-правових знань, потрібних у повсякденному житті; формування вмінь захищати свої права та законні інтереси, а також права й інтереси інших осіб, навичок правомірної поведінки; здійснення ранньої профілактики, перевиховання учнів, схильних до правопорушень.

Дослідники проблеми правового виховання аналізують такі елементи правової культури, як стабільний стан юридичного забезпечення, охорони основних прав і свобод людини й громадянина, що відповідає міжнародним нормам демократичного, справедливого законодавства; реальна можливість захистити свої права та інтереси в межах національної судової системи й можливість звернутися до міжнародних інституцій за захистом своїх прав (Європейська комісія з прав людини, Європейський Суд з прав людини).

Суттєве значення має не тільки правова підготовка та рівень засвоєння дитиною правових знань, а також внутрішнє бажання підлітків щодо засвоєння правових знань і співвідношення своїх вчинків з нормами права. Правове виховання ефективне лише тоді, коли чітко визначені принципи гуманності, систематичності, послідовності здобуття правових знань, наявні: практичний зв'язок права з реальним життям дітей (відповідний психологічний клімат у сім'ї та школі і висока правова культура педагогів і батьків), органічна єдність правового та морального виховання, висока кваліфікація педагогічно-виховних кадрів. Важливу роль у правовому вихованні відіграють і джерела, з яких діти одержують інформацію про право та суспільні зв'язки. Від якості інформації значною мірою залежить

поведінка дітей і формування їхньої правової активності та свідомості.

На думку С. Сидоренка (2009), який досліджував проблему правового виховання школярів, правове невігластво, як і правовий нігілізм, є досить характерним явищем для нашого суспільства, що надає проблемі правової освіти та правового виховання особливої ваги (с. 2). Правова компетентність учня, як вважає І. Сидорчук (2007), полягає в здатності активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки в умовах розвитку демократичного суспільства (с. 7).

Проблему наступності у формуванні правової компетентності учнів початкової та основної шкіл вивчала О. Святокум (2009), в дослідженні якої визначено, що освітнім результатом цього процесу має стати компетентність у сфері прав людини та громадянина України, яку можна розглядати як спеціально-курсову компетентність, що сприяє формуванню предметної правової компетентності. Дослідниця сформувала поняття компетентності у сфері прав людини та громадянина України як складне психологічне утворення особистості, що передбачає: наявність в учня знань, умінь і навичок стосовно прав людини та механізмів забезпечення їхнього захисту, а також застосування в повсякденному житті; формування у нього цінностей та зміцнення світоглядних підходів і моделей поведінки, що орієнтовані на дотримання прав людини; набуття досвіду й здатності діяти в інтересах та згідно з вимогами прав і свобод людини, та виокремила такі її компоненти, як когнітивний (знання та розуміння основних понять, категорій, термінів, принципів міжнародного та національного законодавств щодо прав людини та громадянина України тощо); діяльнісно-процесуальний (уміння застосовувати знання з прав людини та соціальні навички; взаємодіяти з учителями, адміністрацією школи, дорослими членами місцевої громади; ефективно спілкуватися, розпізнавати стереотипи, реалізовувати та відстоювати свої права й інтереси в життєвих ситуаціях тощо); ціннісний (позитивне ставлення до прав людини і громадянина, відповідні ціннісні орієнтації та установки; прояви в поведінці учнів відчуття власної гідності,

шанування прав людини та свободи особистості, повага до закону) (с. 9–11).

Погоджуємося з думкою І. Іванюк (2017) у тому, що головною метою правознавчої освіти у контексті компетентнісного підходу є не традиційне формування системи знань та вмінь відповідно до визначеної галузі, а формування в учнів, студентів правової компетентності, що має такі ознаки: правознавчі знання сприймаються не як самоцінність, а як умова формування правосвідомості, правової поведінки школяра, студента як суб'єктів освітньої діяльності; правова освіта сприймається як інтегрувальна складова, що виходить далеко за рамки дисциплін історико-правознавчого циклу та стосується моральної поведінки школяра, студента в різних сферах освітнього, життєвого простору; правова свідомість є найвищим показником правової компетентності, оскільки найбільшою мірою відповідає за механізми саморегуляції, саморозвитку, адекватного формування власного життєвого простору на морально-правовій основі; навчання реалізується через взаємодію досвіду педагога, який подає у власній інтерпретації правові знання та варіанти їх трактування, та досвіду учня, який осмислює інформацію крізь призму власного досвіду вже наявної правової компетентності, поведінки, своїх уявлень про правові, моральні норми, їх сутність, логіку, практичну реалізацію (с. 113–114).

Досить часто, стосовно дітей, зустрічається інтегроване поняття «соціально-правова компетентність», що підкреслює не професійний, а громадянський характер набутих ними правових знань. Визначення соціально-правової компетентності, запропоноване Н. Ковалевською (2007), передбачає наявність елементарних законодавчо-правових знань, вміння визначати власний соціальний статус, стримано реагувати на психоемоційний стан членів сім'ї (с. 49). А О. Ткачук (2010) трактує поняття соціально-правової компетентності як інтегровану властивість особистості, основою якої виступають система знань, мотивів, умінь і навичок, виявом – соціальну захищеність та активізацію соціально-правового досвіду, що реалізується через ефективну взаємодію з соціальним середовищем на шляху

до успішної правової соціалізації. Складовими соціально-правової компетентності дослідник вважає соціальне пізнання світу через формування правової компетентності (правові освіченість, позиція та досвід); здатність проявити активну життєву позицію; правова соціалізація (усвідомлення і прийняття соціальних цінностей, що знаходять своє відображення в праві (с. 33).

Дослідники процесу формування правової компетентності учнів закладів загальної середньої освіти, спираючись на твердження, що традиційні форми та методи навчання, які переважно спрямовуються на засвоєння учнями теоретичних знань, не можуть забезпечити виконання завдання формування зазначеної компетентності та пропонують низку методів, що дозволяють забезпечити дидактично-методичні умови її формування. Якщо дослідник В. Вукович (1971) пропонував у навчанні правознавству впроваджувати компетентнісно-орієнтовані практикуми, що дозволяють розширити свій досвід предметної діяльності за допомогою проведення аналізу різних юридичних фактів, виконання практичних завдань, складання процесуальних документів, вирішення юридичних ситуацій (с. 140–141), то І. Абрахамс та Р. Міллар (2009), з метою стимулювання пізнавального інтересу, наголошували на потребі посилення практичної роботи та залучення учнів до активної діяльності, що, в свою чергу, є запорукою ще й підвищення результативності навчання.

Розпочинати правове виховання потрібно ще з початкової школи. Одержані молодшими школярами правові знання (у поєднанні з практичним дотриманням дисципліни і порядку в класі та за його межами) відіграють важливу роль у подальшому становленні світогляду, моральному та правовому вихованні, формуванні їхньої правової культури.

Значну увагу варто приділяти правовому вихованню дітей на етапі переходу від молодшого до середнього шкільного віку. Вивчення індивідуальних особливостей дітей, їхніх здібностей та нахилів, створення належного мікроклімату у кожному класному колективі є запорукою гарної

поведінки та успішного навчання учнів середніх та старших класів. Крім того, робота з цими віковими категоріями дітей спрямовується на пізнавально-інтелектуальну діяльність школярів, що сприяє розумовому, морально-етичному, естетичному розвитку дітей, формуванню в них стійкості до негативних зовнішніх впливів.

Починаючи з 6-х–7-х класів, педагоги-методисти рекомендують використовувати активні форми навчальної роботи: ділові ігри, дискусії, квести, ситуаційні методики, парну діяльність. Такі методи дозволяють учням залучатися до активного процесу пізнання світу, формують уміння та навички характеризувати явища і процеси суспільного життя, знаходити інформацію, аналізувати та оцінювати її, формувати та висловлювати свою власну думку, робити вибір і займати свою позицію. Розширюються й форми виховної роботи. Окрім класних годин і виховних заходів з правової тематики, учням доцільно брати участь в інтелектуальних іграх і правових конкурсах, організовувати зустрічі з представниками служби у справах неповнолітніх, спеціалістами юридичного фаху, представниками правоохоронних органів.

У процесі роботи зі старшокласниками варто надати перевагу діяльнісно-практичним формам роботи: конференціям, диспутам, проведенню «круглих столів», створенню лекторських груп, які готують цикл бесід з правової тематики для молодших школярів.

За результатами проаналізованих досліджень процесу формування правової компетентності учнів загальноосвітніх закладів визначено, що основними завданнями цього процесу є формування у них: умінь реалізувати та послідовно обстоювати свої права; усвідомлення та необхідності виконання ними громадянських обов'язків у межах місцевої громади, держави та її політичних інститутів; здатності реалізувати способи діяльності та моделі поведінки в межах чинного законодавства України; навичок власного життєвого вибору; здатності до саморегуляції (самоосвіти, самовиховання, самооцінки).

На виконання зазначених завдань з правового виховання та освіти дітей і у зв'язку з тим, що у 15 років настає часткова, у 15–18 – відносна, а у 18 років – їх повна дієздатність, у закладах загальної середньої освіти, починаючи з 9-го класу введений обов'язковий курс «Основи правознавства» та гурткова робота, що мають сприяти вихованню у учнів поваги до права, правових основ суспільства. Але, на нашу думку, існуючі підручники з правознавства побудовані дуже складно (як для учнів 9-го класу) і більше нагадують юридичні довідники, не завжди актуалізують основні сучасні правові проблеми молоді (булінг, кібербулінг тощо). Відповідно, в учнів формуються лише знання юридичної термінології й уміння працювати з нормативною базою та документацією.

Так Н. Жидкова (2012) розробила методику формування таких предметних умінь з правознавства в учнів 9-х–10-х класів, як вміння працювати з нормативно-правовою базою, пояснювати значення юридичних термінів і називати їх ознаки, застосовувати теоретичні знання для розв'язання життєвих ситуацій, складати й аналізувати правові документи та низку інших.

Формування в учнів 9-х класів предметних умінь і навичок використання джерел правової інформації для проведення юридичного аналізу ситуацій та виконання вправ розглядають у своєму дослідженні й Л. Рябовол, С. Чернік та С. Шатрава (2017). Колектив авторів розробив методику, що ґрунтується на використанні під час вивчення правознавства практичних занять двох типів (з вивчення нового матеріалу та повторювально-узагальнювальні), кейс-методу (проведення юридичного аналізу з позицій чинного законодавства й оцінювання учнями певних ситуацій, формулювання рішень юридичного характеру), а також передбачає роботу учнів з джерелами права та складання документів юридичного характеру (Рябовол, Чернік, & Шатрава, 2017).

В Україні нормативна база правового виховання дітей обґрунтована також у Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Постановою ВР

№ 789-XII від 27.02.1991, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III (зі змінами від 06.07.2010) та п. 7 ст. 150 Сімейного кодексу України № 2947 від 10.01.2002, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національній програмі правової освіти населення та інших нормативно-правових актах. У цих документах відображено вимоги до формування високого рівня компетентності дітей у сфері прав людини та громадянина України, передбачено заходи, спрямовані на формування їхніх ціннісних орієнтирів та активної громадянської позиції як суб'єкта суспільства.

Конвенція про права дитини набула найбільш широкого міжнародного визнання серед усіх документів з прав людини, її ратифікували майже всі країни світу. У конвенції поєднаний весь спектр прав людини, що стосується дітей – громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних (Конвенція про права дитини, № 995 021, 1989). Конвенція була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і набрала чинності у вересні 1990 року. Уважаємо, що в процесі формування правової компетентності дітей у закладах загальної середньої освіти ще з молодших класів необхідно знайомити їх з основними положеннями цієї конвенції. Особливості вивчення окремих статей конвенції в основній школі висвітлені нами в публікації (Пугач, 2019).

З метою реалізації Національної програми правової освіти населення (Про національну програму правової освіти населення № 992/2001, 2001), розроблені обласні програми правової освіти населення. Так, за рішенням Вінницької обласної ради № 125 «Про Обласну програму правової освіти населення на 2016–2020 роки» від 30 червня 2016 року колективи закладів освіти щорічно долучаються до Всеукраїнського тижня права, в рамках якого проводяться Всеукраїнські конкурси творів-есе з прав людини: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», «Права людини крізь призму сучасності», «Права людини – моя власна думка»; конкурс письмових робіт «Кібербулінг. Як я перестав/перестала бути

жертвою» та конкурс навчально-методичних розробок з прав людини, зокрема, присвячений у 2018 році 70-ій річниці Загальної декларації прав людини; конкурси малюнків, плакатів, фотоконкурси, квести, тематичні години спілкування: «Конвенція ООН про права дитини», «Аспекти кримінальної відповідальності неповнолітніх», «Обов'язки неповнолітніх під час адміністративного затримання та допиту» та інші.

Уважаємо, що виховання гідних і свідомих громадян нашої демократичної держави передбачає, в першу чергу, реалізацію прав кожної дитини на гідність і безпечний інформаційний простір. Питання булінгу взагалі та кібербулінгу зокрема, в силу економічних негараздів, тривалий час замовчувалися нашим суспільством, поки не набули ознак масового явища.

За даними дослідження Представництва Дитячого фонду ООН «UNICEF Україна» 67% дітей зіштовхувалися з булінгом (були жертвою або свідком), а 40% потерпілих від цькування взагалі ні з ким не ділилися проблемою і не зверталися по допомогу. Крім того, згідно з доповіддю ВООЗ за 2016 рік, Україна посідає дев'яте місце серед 42 досліджуваних країн за рівнем булінгу серед 15-річних. Реакцією держави стало доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 173 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». У поясненні визначено, що булінг (цькування) – це «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

Відповідно, для протидії цьому протиправному явищу Міністерство юстиції України розпочало інформаційну кампанію «СтопБулінг», орієнтовану на дітей та їхніх батьків, а в рамках Національної програми правової освіти населення проводяться конкурси «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», «Кібербулінг. Як я

перестав/перестала бути жертвою» та інші.

Унаслідок поширення ролі комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний зв'язок та соціальні мережі) з'явився новий вид цькування – кібербулінг або інтернет-мобінг. Це не просто пустощі або грубість, це особлива форма взаємин між дітьми та дітьми й дорослими, що, за відсутності реагування, переростає у насильство та може призвести і до летальних наслідків. Право дитини на інформацію передбачено ст. 17 Конвенції ООН про права дитини та ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства». Право дитини на інформацію є визначальним у системі її прав і свобод, має вирішальний вплив на всебічний розвиток, правову соціалізацію, становлення особистості дитини. Проте кількість та якість сучасних джерел інформації дуже різноманітні та потребують правового регулювання. Неналежна увага держави та батьків до інформаційного простору, в якому безконтрольно перебуває сучасна дитина, може спотворювати сприйняття нею навколишнього світу, сприяти підміні ідеалів, що може вплинути на поширення дитячої злочинності, безпритульності, криміналізації суспільства й інших негативних явищ (Пугач, 2013).

В українському законодавстві питання захисту дітей від інформації, що може завдати їм шкоди, врегульоване лише епізодично. Правовою основою захисту дітей від інформації, що може завдати шкоди дитині, є Закон України «Про телебачення і радіомовлення», який передбачає, що не допускається використання телерадіоорганізацій для трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей і підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися.

Однак дефініція інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей і підлітків, відсутня. Доступ дитини до інформації сумнівної якості може бути обмежений правом батьків на виховання, однак батьки також не можуть заздальгідь, до перегляду матеріалу, знати інформацію про якість того чи іншого інформаційного продукту. За таких умов все більшого поширення набуває кібербулінг або

інтернет-мобінг: анонімні погрози, телефонні дзвінки з мовчанням, переслідування на основі зібраної особистої інформації в соцмережах, тролінг, відеонасильства (happyslapping), сексуальні посягання тощо. Будь-які його форми мають на меті дошкулити, нашкодити чи принизити людину дистанційно, без фізичного насильства, на відміну від булінгу.

Часто не тільки діти, а й їхні батьки не розуміють, як себе поводити й яким чином захистити дитину від кібербулінгу. А якщо врахувати швидкість поширення цього негативного явища в інтернеті, може здатися, що з проблемою вже нереально впоратися. Крім того, в інтернеті дуже просто бути анонімним, що підвищує шанси стати жертвою знущання, бо анонімність передбачає безкарність. Потрібно пам'ятати, що в основі кібербулінгу лежить страх за себе чи близьких. У свою чергу, це є наслідком заниженої самооцінки дитини. Найкраще що можуть зробити батьки та вчителі – виховувати у дитини впевненість у собі, розказувати їй про небезпеку, будувати довірливі відносини.

На відміну від України, у країнах Європейського Союзу діє Директива з питань аудіовізуальних медіапослуг 2007/65/ЄС, у ст. 22 розділу 5 якої передбачено, що країни-учасниці мають вживати заходів для забезпечення того, щоб телевізійні трансляції, які здійснюються телекомпаніями під їх юрисдикцією, не містили будь-яких програм, здатних шкідливо впливати на фізичний, психічний або моральний розвиток дітей, зокрема програм, що містять елементи порнографії та необґрунтованого насильства. Такі програми мають бути обмежені для перегляду дітьми за допомогою певних технічних заходів, наприклад, обмеження часу трансляції, звукове повідомлення, позначення відповідним графічним символом протягом усієї трансляції. У багатьох країнах світу запроваджена й ефективно використовуються система маркування продукції, що поширюється друкованими й електронними ЗМІ та новими медіа. Вона розроблена, передусім, для допомоги батькам, які дбають про моральне та психічне здоров'я своїх дітей.

Соціальні дослідження свідчать, що близько 90% батьків у країнах

Європейського Союзу повністю підтримують таку політику захисту дітей і молоді від потенційно шкідливого контенту. Найбільш дієвою системою захисту дітей у світі вважається система «Кайквайзер», розроблена Нідерландським інститутом класифікації аудіовізуальних медіа. Це набір позначок, відповідно до якого маркується телепродукт. Він містить п'ять вікових категорій: «для всіх», а також не рекомендовано до 6, 9, 12, 16-ти років. Крім того, вона складається з шести характеристик програмного наповнення: насильство, жахи, статеві стосунки, дискримінація, наркотики, лайка (Питання захисту неповнолітніх глядачів у медійному середовищі: Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення).

На першому засіданні Міжвідомчої робочої групи з розробки національної системи позначок для захисту дітей від шкідливої інформації у сфері телемовлення було запропоновано запровадити аналогічну систему маркування в Україні. Маркування телепродуктів виконує, по-перше, інформативну функцію для батьків – повідомляє про небезпечний контент фільмів чи передач. По-друге, система позначок виконує регуляторну функцію – визначає порядок трансляції передач в ефірі. Якщо механізм запрацює, в денному ефірі можна буде побачити тільки нешкідливі для дитячого ока програми. На нашу думку, доцільно розробити законопроект «Про охорону дітей від інформації, що може шкодити їхньому здоров'ю та розвитку» й запровадити дієву систему державних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення права дитини на безпечний, сприятливий для всебічного виховання і розвитку дитини інформаційний простір.

Необхідно враховувати, що саме Інтернет нині закладає основу в процесі правової соціалізації дитини. Вільний доступ до сайтів, що поширюють порнографію, у тому числі дитячу, пропаганда насильства, ксенофобії, расової та релігійної нетерпимості, а також недостатній контроль з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, є серйозною загрозою для розвитку особистості дитини. За результатами дослідження Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України,

дорослі члени родини схильні до обговорення з дітьми негативного впливу Інтернет-простору, але найменше уваги приділяють саме комп'ютерним ігровим розвагам дітей. Потрібно при цьому зазначити, що 26,6% дорослих знають лише назву улюбленої гри дитини, а 12,6% батьків навіть не знають, чи грає дитина у комп'ютерні ігри, ігри на мобільному телефоні. Лише 12% батьків обговорюють з дітьми їх улюблений Інтернет-контент, тільки 5% батьків і дітей разом відвідують Інтернет (Відповідність чинного законодавства України розвитку інформаційних технологій в частині забезпечення прав дітей на безпечний інформаційний Інтернет-простір: Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі).

Правовою основою відносин у мережі Інтернет в Україні є Закон України «Про телекомунікації», яким передбачено, що оператори, провайдери телекомунікацій не несуть відповідальності за зміст інформації, що передається їх мережами. Згідно з пунктами 427, 428 Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.2005 р. № 720, оператори, провайдери телекомунікацій не мають права контролювати зміст інформації, що передається або приймається споживачем (абонентом), а відповідальність і ризики за використання інформаційних ресурсів Інтернет несе споживач (абонент). Іншими словами, за наявності в Інтернет-ресурсах операторів, провайдерів телекомунікаційних послуг інформації, що завдає шкоди здоров'ю та розвитку дитини, відповідальність за її зміст можуть нести особи, які розміщують такі матеріали (у переважній більшості випадків – самі користувачі). Недоцільною є можливість державного втручання в сферу блокування сайтів, оскільки Інтернет-простір є запорукою демократії та свободи в країні.

Європейський парламент 20.11.2012 ухвалив резолюцію «Про захист дітей у цифровому світі» (Protecting children in the digital world). Вона спрямована на підвищення медіаграмотності дітей і розроблення заходів для їхнього захисту від шкідливого Інтернет-контенту. Відповідно до цієї

резолюції країни-учасниці мають забезпечити медіа-освіту в шкільній програмі, роз'яснювати дітям особливості використання мережі Інтернет, нових медіа та можливі он-лайн небезпеки в цілому.

Отже, вирішити проблему формування правової компетентності учнів, а в майбутньому – студентів, лише в процесі вивчення правознавства неможливо, тут необхідний комплексний підхід, оскільки формування правової компетентності здійснюється як під час інших уроків, зокрема, історії, так й під час виховних годин, позаурочних заходів, екскурсій, тижнів історії та правознавства тощо. Відповідно, з метою ефективного формування правової компетентності учнів, потрібно застосовувати комплексну систему на основі знань з правознавства, педагогіки, соціальної педагогіки, психології, юридичної психології та інших суміжних наук.

Відповідно до такого підходу, формування правової компетентності учнів передбачає та наявність відповідного рівня правової компетентності вчителів. Звичайно, основними засобами формування правової компетентності у майбутніх учителів є правове виховання та соціалізація у освітньому середовищі закладу вищої педагогічної освіти. Як стверджує Н. Бакланова (2016), процес формування правової компетентності у майбутніх учителів має два основних напрями його реалізації в умовах закладу вищої педагогічної освіти (с. 118).

Перший напрям пов'язаний зі створенням системи спеціальних педагогічних умов як для загальної професійної підготовки студентів, так і фахової підготовки майбутніх вчителів правознавства чи права в загальноосвітніх установах. Формування правової компетентності студентів найбільш ефективно відбувається за наявності в закладі вищої педагогічної освіти методичної системи, що містить етапи формування професійної правової свідомості в процесі навчання, з визначенням завдань для самоосвітньої діяльності. Педагогічна практика майбутнього вчителя правознавства передбачає оволодіння практичними вміннями та навичками знань з правових відносин, що дає можливість формувати необхідні

психолого-педагогічні якості майбутнього вчителя, що зумовлюють розвиток стійких позитивних стереотипів особистісної фахової діяльності.

Інший напрям – інформаційно-орієнтаційний – реалізується на всіх факультетах закладу вищої педагогічної освіти та дозволяє сформувати правову компетентність у майбутніх вчителів, що передбачає наявність у них розвиненої правосвідомості, знання прав і свобод людини та громадянина, основ національної правової системи й освітнього законодавства, вміння орієнтуватися в правовій інформації, здатність до застосування правових знань у власній професійній діяльності.

Традиційно, з часів планової економіки, формуванню правової компетентності майбутніх учителів не приділяється належної уваги, а все зводиться до вивчення дисциплін правового характеру «Основи конституційного права України» та «Правознавство». Звісно, що кожна дисципліна вирішує лише невелику частину завдань у формуванні правової компетентності студентів. У багатьох закладах вищої педагогічної освіти через брак годин ці дисципліни взагалі вилучають із навчальних планів. У результаті, випускники педагогічних університетів не розуміють правового статусу суб'єктів широкого колу правовідносин, зокрема суб'єктів освітніх відносин, і не мають навичок практичного застосування правових знань. У цьому випадку доцільним є формування правової компетентності в межах науково-методичної роботи закладів загальної середньої освіти, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів.

Оскільки підготовка майбутніх вчителів до професійної діяльності передбачає формування в них загальнокультурних і професійних компетенцій з правових питань, то умовою її поліпшення має стати використання у навчальному процесі принципів безперервності, міждисциплінарності та використання інтегративного підходу під час вивчення професійних педагогічних дисциплін. Докладно питання формування правової компетентності вчителів розглянуто нами в публікації (Пугач, 2018).

Низка науковців, які досліджують процес формування правової компетентності учнів закладів загальної середньої освіти, вважають, що основними завданнями цього процесу є:

- формування вміння реалізовувати та послідовно обстоювати свої права;
- формування усвідомлення та необхідності виконання учнями громадянських обов'язків в межах місцевої громади, держави та її політичних інститутів;
- розвиток здатності реалізувати способи діяльності й моделі поведінки в межах чинного законодавства України;
- вироблення навичок власного життєвого вибору;
- формування здатності до саморегуляції (самоосвіти, самовиховання, самооцінки).

Це створить необхідні передумови для подальшого формування правової компетентності в процесі здобуття фаху в закладах вищої освіти та дасть можливість реалізувати принципи безперервної правової освіти, проголошеної Національною програмою правової освіти населення, а також дозволить чітко визначити відповідні вимоги до знань, вмінь, навичок, учнів і поступово ускладнювати їх, ураховуючи специфіку професійної діяльності. Загалом, модель системи формування правової компетентності учнів зображена на рисунку 4.1.

Викладене дозволяє зробити висновок, що наявна система правової освіти та виховання дітей у закладах загальної освіти потребує постійного вдосконалення. З метою ефективного формування правової компетентності дитини потрібно застосовувати комплексну систему на основі знань з правознавства, педагогіки, соціальної педагогіки, психології, юридичної психології та інших суміжних наук. Виховання гідних і свідомих громадян нашої демократичної держави передбачає, насамперед, реалізацію прав кожної дитини на гідність і безпечний інформаційний простір, в якому існує баланс свободи та правопорядку.

Мета: соціальна: розвинути учня як особистість та громадянина, формування загальноправових орієнтирів, профілактика правопорушень; **мотиваційна:** формування моральної саморегуляції поведінки в правовій системі держави; **функціональна:** формування системи правових знань та здатності захистити свої права

Рисунок 4.1. Модель формування правової компетентності учнів

4.2 Методичні особливості формування правової компетентності бакалаврів з обліку і оподаткування

Зважаючи на визначені теоретичні основи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, необхідно визначити її особливості на усіх етапах підготовки в умовах неперервної освіти. Як стверджує, І. Зязюн (2001), інформаційне суспільство змінює роль освіти в процесі формування та розвитку особистості, орієнтуючись на забезпечення всезагального доступу до різних форм неперервної освіти з метою здобуття й оновлення ключових і професійних компетентностей особистості, перелік яких відповідає вимогам сучасності (с. 15). Крім того, Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) визначає положення про те, що держава має створити умови для задоволення освітніх і професійних потреб громадян, надання кожному можливостей постійно вдосконалювати свою освіту та підвищувати професійний рівень (Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст., 1994).

Національна доктрина розвитку освіти (Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, 2002) визначає основні критерії організації неперервної освіти (охоплення освітою всього життя людини; наступність між окремими етапами й рівнями освіти; відкритість і гнучкість системи освіти впродовж усього життя; визнання освіти не за способами її здобуття, а за фактичним результатом; постійне стимулювання особистості до навчання впродовж усього життя; випереджувальний характер освіти; різноманітність змісту, засобів, методики навчання; наявність суспільних механізмів стимулювання особистості до навчання впродовж усього життя), а також принципи організації неперервної освіти (створення базовою підготовкою відповідного потенціалу знань; розвиток здібностей людини та потреби в неперервному оновленні рівня освіти; забезпечення інноваційного характеру неперервної освіти; індивідуалізація та гнучкість освіти; використання оригінальних, інтерактивних методів освіти, проблемного характеру навчання; створення відповідного інформаційно-методичного ресурсу), на

які ми орієнтуємося в процесі педагогічного експерименту щодо формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти.

В процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, враховуючи вимоги неперервності освіти, вважаємо за доцільне забезпечити на всіх етапах підготовки:

- наступність змісту освіти та координація діяльності щодо формування правової компетентності на етапах підготовки бакалаврів, магістрів, а також в умовах післядипломної освіти;
- розроблення багатоваріантних та різнорівневих завдань з урахуванням наявного рівня знань студента чи фахівця, а також його інтересу у певному тематичному напрямі фахової діяльності;
- використання інноваційних форм організації професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування (майстер-класи, дистанційне навчання, відеоконференції, використання проектного методу навчання та проблемних технологій тощо);
- систематичний моніторинг стану формування правової компетентності на кожному етапі підготовки.

Відповідно до зазначеного та враховуючи теоретичні основи формування правової компетентності, було визначено структурно-змістові частини системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на різних етапах підготовки (рисунки 4.2). Тут цьому було враховане твердження, що будь-яка система у своєму розвитку проходить певні етапи: виникнення, становлення, перетворення.

У даному пункті розглянемо особливості впровадження авторської методики формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів. У процесі реалізації цієї методики опираємося на початкові правові знання та навички, які мають випускники закладів середньої освіти. Для того, щоб уявити наявний стан правової компетентності, здійснюємо вхідний контроль, використовуючи

розроблену нами анкету (додаток Ж).

Рисунок 4.2 Етапи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти

У процесі реалізації цієї методики опираємося на початкові правові знання та навички, які мають випускники закладів середньої освіти. Для того, щоб уявити наявний стан правової компетентності, здійснюємо вхідний контроль, використовуючи розроблену нами анкету (додатки Ж).

З метою організації процесу формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів, визначаємо зміст цієї компетентності та її значення в структурі фахової компетентності бакалаврів, орієнтуючись на Стандарт вищої освіти України, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України 19.11.2018 № 1260 для спеціальності 071 – Облік і оподаткування (таблиця 4.1).

У відповідності з наведеним вище стандартом нами була розроблена модель системи формування правової компетентності майбутніх бакалаврів з

обліку і оподаткування, яку схематично зображено на рисунку 4.3.

Таблиця 4.1

**Зміст правової компетентності бакалаврів спеціальності
облік і оподаткування**

Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми під час професійної діяльності у сфері обліку і оподаткування або в процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки та характеризується комплексністю
Зміст правової компетентності	Знати та розуміти правові категорії, закони, відповідно до яких здійснюється функціонування галузі управління та адміністрування; уявляти та розуміти причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем і правові закони їх функціонування; розуміти місце та значення правової інформації у вирішенні проблем в сфері соціальної, економічної та екологічної відповідальності підприємств; розуміти особливості правового регулювання господарської діяльності підприємств різних форм власності, організаційно-правових форм господарювання та видів економічної діяльності; аналізувати та прогнозувати зміни в діяльності підприємства залежно від змін в правовому полі держави; розуміти та реалізовувати свої права та обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності вільного демократичного суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
Взаємозв'язок правової компетентності з визначеними компетентностями бакалавра з обліку і оподаткування	Загальні компетентності: здатність вчитися та здобувати сучасні знання; здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність працювати в команді й автономно; здатність бути критичним та самокритичним; знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; навички використання сучасних інформаційних систем і комунікаційних технологій; здатність діяти соціально відповідально та свідомо; здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності вільного демократичного суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. Спеціальні (фахові) компетентності: застосовувати знання права та податкового законодавства в практичній діяльності суб'єктів господарювання; ідентифікувати та оцінювати ризики недосягнення управлінських цілей суб'єкта господарювання, недотримання ним законодавства та регулювання діяльності, збереження й використання його ресурсів; здійснювати зовнішній та внутрішній контроль діяльності підприємства та дотримання на підприємстві законодавства з бухгалтерського обліку і оподаткування; демонструвати розуміння вимог щодо професійної діяльності, зумовлених необхідністю забезпечення сталого розвитку України, її зміцнення як демократичної, соціальної, правової держави.

Рисунок 4.3. Модель формування правової компетентності бакалаврів

На наведеному рисунку 4.3 узагальнено зміст, структуру та завдання формування правової компетентності на етапі підготовки майбутніх бакалаврів з обліку і оподаткування. На цьому етапі звертаємо особливу увагу на формування системи правових знань і навичок, а також на виникнення взаємозв'язків у загальній системі фахових знань, усвідомлення необхідності формування правової компетентності як необхідної умови подальшого професійного становлення та розвитку.

Завданнями формування правової компетентності на етапі підготовки бакалаврів з обліку і оподаткування вважаємо:

- вдосконалення наявних загальних правових знань та формування системи знань з правових дисциплін, що розкривають сутність і специфіку майбутньої професійної діяльності;
- формування стійкої мотивації щодо засвоєння та поглиблення правових знань і розуміння їх значення у подальшому фаховому становленні;
- набуття та відпрацювання вмінь використовувати правові знання для виконання практичних завдань професійного спрямування;
- розвиток здатності особистості до прийняття самостійних правових рішень, формування усвідомлення відповідальності за власну поведінку;
- набуття вмінь працювати з джерелами права, нормативними документами в сфері обліку та оподаткування, аналізувати наявні нормативні акти та прогнозувати наслідки прийнятих рішень.

При розробленні цієї системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів були використані наукові дослідження А. Алексюка, В. Андрущенка, О. Дубасенюк, А. Хуторського, В. Бойченка, В. Кременя, В. Яблонського та інших, які довели, що зміст освіти є науково обґрунтованою системою навчального матеріалу зі супроводом відповідного методичного забезпечення. Відбір і застосування певних методів реалізації визначених нами педагогічних умов у процесі педагогічного експерименту здійснювалися під час вивчення фахових дисциплін, дисциплін правового

циклу, організації самостійної та наукової роботи студентів, а також упровадження в навчальний процес розробленого нами дистанційного курсу «Правовий фундамент ринкової економіки».

Застосування цих методів в експериментальних групах здійснювалося в рамках сконструйованої нами моделі, що відображає особливості та взаємозв'язки процесу формування правової культури майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Відбір методів здійснювався з огляду на загальну кінцеву мету – розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування з визначенням особливостей реалізації визначених нами педагогічних умов на кожному ступені здобуття вищої освіти, що дозволило оптимізувати процес формування правової компетентності.

Підбір найбільш ефективних методів, що дозволяють забезпечити розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів здійснювався відповідно до аргументованої та науково обґрунтованої класифікації, запропонованої М. Махмутовим (1975). Науковець здійснив класифікацію методів навчання з позиції цілісного підходу до діяльності за групами:

– методи викладання (інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний, спонукальний та виконавчий);

– методи учіння (виконавчо-репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, творчий) (с. 129–130).

Погоджуємося з думкою М. Фіцули (2003), який стверджує, що використовувати загальні методи навчання у вищій школі потрібно, враховуючи особливості та умови фахової підготовки, зокрема те, що вони мають бути спрямовані не лише на передавання та сприймання знань, а й на проникнення в процес розвитку науки, розкриття методологічних основ. Тому вважаємо за доцільне поряд із загальними методами навчання використовувати, зокрема, такі проблемні та пошукові, як метод «мозкового штурму», кейс-стаді, кластеризація ідей, карти пам'яті, метод проектів,

творче портфоліо тощо.

Особлива увага приділена міжпредметному узгодженню навчальних матеріалів з фахових та правових дисциплін. Потреба у цьому підтверджується педагогічними дослідженнями та власним практичним досвідом, оскільки на практиці часто має місце дублювання, що підмінює міжпредметну інтеграцію та є поширеним явищем у педагогічній практиці вищої школи, також гальмує досягнення бажаного результату в процесі підготовки фахівців. Крім того, виходячи з позицій компетентнісного підходу, погоджуємося з думкою Т. Колеснікової (2002), яка наголошує на необхідності випускнику сучасного університету мати сформовані уміння «затребувати і використати апарат кожної навчальної дисципліни в інтегративному зв'язку з іншими як засіб розв'язання завдань у пізнавальній і професійній діяльності» (с. 137).

У процесі формування правової компетентності майбутніх бакалаврів з обліку і оподаткування ми використовували різні типи міжпредметної інтеграції, керуючись дослідженням: фактичні зв'язки – зв'язки між навчальними предметами на рівні фактів; понятійні зв'язки – спрямовані на формування понять, загальних для споріднених предметів; теоретичні зв'язки – системи наукових знань у певній предметній сфері; філософські зв'язки – відображають категорії матеріалістичної діалектики (загальне і особливе, причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, зміст і форма, сутність і явище) (Рапацевич, 2005, с. 297).

Ураховуючи вищесказане та результати власного дослідження в процесі формування правової компетентності майбутніх бакалаврів з обліку і оподаткування вважаємо за доцільне здійснити такі кроки:

- виокремлення фахових дисциплін на підставі аналізу навчальних планів підготовки бакалаврів з обліку і оподаткування, зміст яких може бути пов'язаний з системою правових знань та іншими правовими дисциплінами;
- консультування викладачів фахових дисциплін щодо мети і завдань формування правової компетентності майбутніх бакалаврів з обліку і

оподаткування, а також шляхів реалізації міжпредметної координації з цією метою;

- консультування студентів з приводу роз'яснення поняття правової компетентності, її значення у майбутній професійній діяльності та шляхи розвитку в процесі фахової підготовки;

- реалізація педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх бакалаврів з обліку і оподаткування в процесі проведення групових форм навчання, під час виконання індивідуальних завдань та організації систематичної самостійної роботи студентів.

Метою консультування викладачів правових і фахових дисциплін було:

- визначити структурні елементи правової компетентності, які доцільно формувати в межах визначених тем та пояснити їх зміст;

- пояснити, який мінімальний досвід фахової діяльності або попередній етап сформованості компетентності потрібно використовувати для подальшого вдосконалення фахової підготовки, а також особливості цього процесу;

- охарактеризувати особливості розвитку особистісної мотивації студентів як необхідної умови подальшого формування правової компетентності;

- надати інформацію про знання, вміння, навички, необхідні для формування правової компетентності у підготовці майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- описати методи та способи діяльності на кожному етапі формування правової компетентності;

- навчити викладачів аналізувати стан формування правової компетентності та визначати ефективність одержаних результатів.

Форми роботи, що були використані з метою формування правової компетентності бакалаврів з обліку і оподаткування зображені на рис. 4.4.

Рисунок 4.4. Форми роботи під час формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів

Для оптимізації роботи ми використовували такий алгоритм аналізу навчального заняття:

- 1) назва теми та необхідний для її вивчення правовий контент;
- 2) перелік компонентів правової компетентності, розвиток яких можна забезпечити в межах вивчення даної теми;
- 3) визначення мінімально необхідного досвіду діяльності студента на занятті (вміння аналізувати та застосовувати набуті правові знання) та постановка мети, конкретизація завдань;
- 4) визначення шляхів та особливостей виконання визначених завдань;
- 5) відбір матеріалу та завдань для самостійної роботи студентів;
- 6) розробка завдань для аналізу та самоаналізу за результатами опрацювання теми.

Ураховуючи вимоги індивідуального методологічного підходу, процес формування правової компетентності для кожного студента конкретизувався за допомогою індивідуального освітнього плану (рис. 4.5).

Отже, в процесі реалізації авторської методики формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки бакалаврів були враховані такі специфічні принципи:

- поступальність та наступність у формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування;
- цілісність освітнього процесу;
- інтеграція навчальної і практичної діяльності;
- урахування особливостей підготовки бакалаврів з обліку і оподаткування;
- єдність фахової та правової підготовки;
- організація та методичне забезпечення самоосвітньої діяльності.

4.3 Методичні особливості формування правової компетентності магістрів з обліку і оподаткування

Наступним етапом формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є розвиток цієї компетентності на етапі підготовки магістрів. Відповідно до Національної рамки кваліфікацій фахова підготовка передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю, загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності (Про вищу освіту. № 1556-VII, ст. 2004 (2014)).

Подібна думка зустрічається і в дослідженнях І. Зязюна (2005), який стверджував, що «головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної та цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору та індивідуального інтелектуального зусилля, що

володіє багатофункціональними компетентностями» (с. 13).

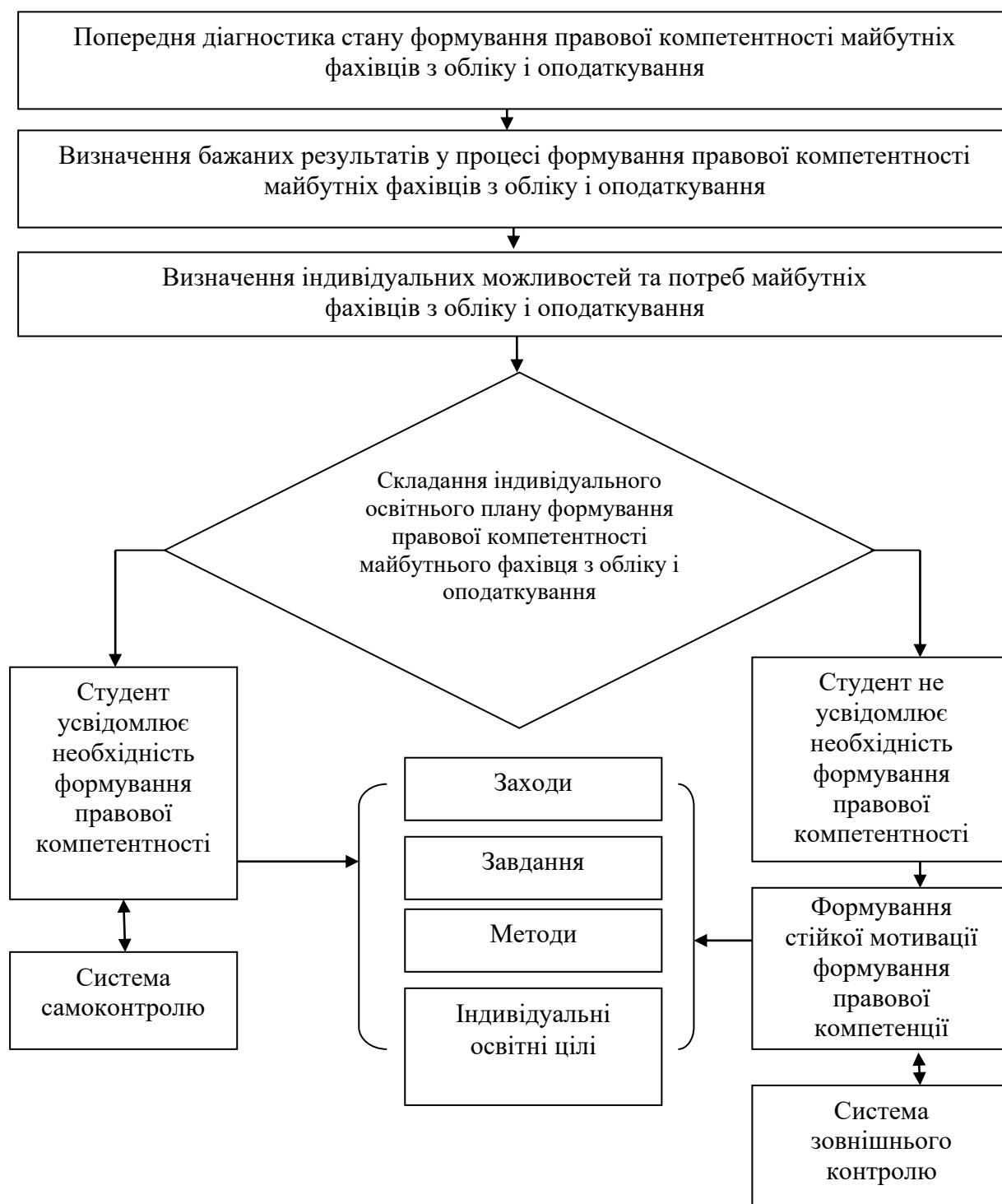

Рисунок 4.5 Алгоритм розроблення індивідуального освітнього плану правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування

Аналіз організації навчання в магістратурі показав, що воно відбувається, насамперед, через дослідження. Саме на цьому етапі

апробуються перші наукові результати у процесі роботи над кваліфікаційною працею паралельно з фаховою підготовкою. Процес навчання в магістратурі визначається єдністю трьох завдань: *освітнього* (набуття необхідних для майбутньої професійної діяльності знань, умінь і навичок), *наукового* (набуття навичок дослідницької діяльності) та *професійного* (підготовка до виконання професійних обов'язків), що прописано в освітніх стандартах та освітньо-професійних програмах підготовки.

У цьому контексті важливими є результати дослідження О. Проценко (2012), який розглянув нормативно-правове забезпечення інституту магістратури в Україні і охарактеризував фахівця-магістра як людину, яка повинна мати поглиблені знання з обраної спеціальності, уміння інноваційного характеру, навички науково-дослідної (творчої) роботи, має набути певний досвід використання одержаних знань і вміти продукувати елементи нових знань для розв'язання завдань у відповідній сфері професійної діяльності.

Крім того, як стверджує С. Сисоєва (2011), система підготовки магістрів має носити випереджувальний характер, адже саме магістри мають стати каталізаторами освоєння нових наукоємних технологій, інноваційного розвитку виробництва, носіями інноваційної культури (с. 241). Тому на етапі підготовки магістрів вважаємо за доцільне робити наголос на науковій та творчій діяльності студентів у процесі формування правової компетентності.

Попередній аналіз опитування студентів магістратури показав, що вони надають перевагу не опрацюванню системи знань, а розвитку тих якостей, які дозволять їм навчатися впродовж усієї фахової діяльності, орієнтуватися у сучасному економічному середовищі, що постійно змінюється.

Загалом, проаналізувавши наукові дослідження та виходячи з власного педагогічного досвіду організації навчання магістрів, сформулюємо загальні вимоги до навчального процесу та змісту освіти студентів магістратури:

- зміст освіти має бути структурований відповідно до логіки майбутньої професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування. Це

передбачає не вивчення окремих положень певної дисципліни, а розгляд професійних питань з різних точок зору: економічної, правової, психологічної тощо;

- зміст навчальних дисциплін має відображати сучасні наукові та економічні досягнення, а також особливості міжнародного досвіду з питання, що розглядається (перевагу студенти магістратури надають саме опрацюванню європейського досвіду, зважаючи на прийнятий Україною курс);

- процес навчання має бути орієнтований на врахування індивідуальних задатків і здібностей студентів, їхніх можливостей та потреби в процесі навчально-пізнавальної діяльності;

- створення належного методичного забезпечення вивчення навчальних дисциплін. При цьому перевага надається саме електронним ресурсам, що є максимально доступними для користування і максимально мобільними до внесення необхідних змін в процесі навчання;

- відбір методів і засобів, що максимально сприяють формуванню фахової компетентності магістра. При цьому перевага надається проблемним, особистісно орієнтованим та інтерактивним технологіям.

У процесі реалізації методики формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів спираємося на наявні правові знання та навички, що були сформовані на етапі підготовки бакалаврів. Для того, щоб реалізувати принцип наступності й уявити наявний стан правової компетентності, здійснюємо вхідний (підсумковий для бакалаврів) контроль, використовуючи розроблену нами анкету (додаток 3). Визначаємо зміст цієї компетентності та її значення у структурі фахової компетентності магістрів, орієнтуючись на Стандарт вищої освіти України, затверджений наказом МОН України 19.11.2018 № 1260 (таблиця 4.2).

Завданнями розробленої моделі системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі

підготовки магістрів є забезпечення умов для розвитку їхнього творчого потенціалу, їх стимулювання до наукового пошуку, використовуючи наявні правові знання, формування їх стійкої потреби до постійного професійного та особистісного саморозвитку, визначення шляхів оптимізації навчального процесу з урахуванням напрацьованого теоретичного та практичного досвіду формування правової компетентності.

Таблиця 4.2

Зміст правової компетентності магістрів спеціальності облік і оподаткування

Інтегральна компетентність (за стандартом)	Здатність розв'язувати складні завдання і проблеми у сфері професійної діяльності з обліку, аналізу, контролю, аудиту, оподаткування та/або здійснення інновацій, що характеризується невизначеністю умов і вимог
Зміст правової компетентності	Знати теорію, методiku та практику діяльності та управління суб'єктами господарювання відповідно до правових аспектів нашої держави та на міжнародному рівні; уміти моделювати розвиток фахової ситуації, залежно від прийнятого правового рішення, а також прогнозувати подальший розвиток підприємства залежно від змін в правовому полі; вміти обґрунтувати вибір оптимальної системи оподаткування діяльності суб'єкта господарювання на підставі чинного податкового законодавства; знати міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутні послуги з дотриманням вимог професійної етики та нормативних актів; обґрунтовувати порядок реалізації адміністративно-управлінських функцій у сфері діяльності суб'єктів господарювання в правовому полі держави та за кордоном; демонструвати власні думки щодо розуміння правового регулювання господарської діяльності, відстоювати власну позицію, вміти дискутувати та демонструвати професійне ставлення до проблем сталого розвитку, враховуючи юридичні аспекти діяльності підприємства.
Взаємозв'язок правової компетентності з визначеними компетентностями магістра з обліку і оподаткування	Загальні компетентності: здатність розвивати та підвищувати свій загальнокультурний і професійний рівень, самостійно освоювати нові методи роботи та здобувати знання щодо комплексного бачення сучасних проблем економіки та управління; здатність проводити науково-дослідну, аналітичну та інноваційну діяльність з метою отримання нових знань та їх використання для експертного оцінювання господарських ситуацій і прийняття управлінських рішень; здатність бути критичним та самокритичним, нести відповідальність за наслідки прийнятих організаційно-управлінських рішень.

Продовження таблиці 4.2

	Спеціальні (фахові) компетентності: здатність застосовувати теоретичні, методичні і практичні підходи до організації обліку, контролю, планування та оптимізації податкових розрахунків; уміння формувати фінансову звітність за міжнародними стандартами, інтерпретувати, оприлюднювати й використовувати відповідну інформацію для прийняття управлінських рішень; здатність використовувати міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг з дотриманням вимог професійної етики в процесі практичної діяльності; здатність виконувати адміністративно-управлінські функції у сфері діяльності суб'єктів господарювання, органів державного сектора; здатність проводити наукові дослідження з метою вирішення актуальних завдань теорії, методики, організації та практики обліку, аудиту, аналізу, контролю та оподаткування.

Завданнями формування правової компетентності на етапі підготовки магістрів з обліку і оподаткування вважаємо:

- удосконалення наявних загальних правових знань та формування системи знань з правових дисциплін, що розкривають сутність і специфіку майбутньої професійної діяльності;
- формування мотивації щодо рефлексії фахового зростання та усвідомлення місця правової компетентності в структурі фахової компетентності фахівця з обліку і оподаткування;
- набуття вміння застосовувати правову інформацію в процесі організації діяльності суб'єктами господарювання різних форм власності;
- набуття вміння аналізувати нормативне забезпечення бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання різних форм власності;
- подальший розвиток здатності особистості до прийняття самостійних правових рішень, формування усвідомлення відповідальності за власну поведінку;
- набуття вмінь знаходити нестандартні рішення, генерувати оригінальні ідеї щодо забезпечення господарської діяльності підприємства, використовуючи наявну правову інформацію.

Модель системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів зображена на рисунку 4.6. На наведеному рисунку узагальнено зміст, структуру та завдання формування правової компетентності на етапі підготовки майбутніх магістрів з обліку і оподаткування. На цьому етапі звертаємо особливу увагу на вдосконалення наявної системи правових знань і навичок, усвідомлення необхідності формування правової компетентності як необхідної умови подальшого професійного становлення та розвитку, а також набуття навичок творчого підходу до використання правової інформації й педагогічної роботи щодо формування правової компетентності на етапі підготовки бакалаврів.

Запропонована в моделі структурно-змістова система формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів органічно вписується в логіку підготовки фахівців в умовах неперервної освіти та концепцію нашого дослідження.

У процесі розробки методичного забезпечення та організації самостійної роботи студентів з метою формування правової компетентності ми орієнтувалися на результати наукових досліджень М. Князян (2007), М. Туркіної (2011) та В. Кременя (2004), які розглядали самостійну роботу як засіб для усунення нераціональних затрат часу під час аудиторних занять і навчання студентів приймати самостійні наукові рішення, а також з метою формування умінь самостійно знаходити та опрацьовувати матеріал.

Значення самостійної роботи майбутніх магістрів у процесі формування правової компетентності визначається тим, що досвід творчої та дослідницької діяльності вирішення нових проблем і, як наслідок, формування творчого підходу до розв'язання професійних завдань (що передбачено змістом правової компетентності) найефективніше формується саме в умовах самостійної роботи. Крім того, у практиці вищої школи ми спостерігаємо постійне збільшення обсягу самостійної роботи студентів, що вимагає відповідного методичного забезпечення та пошуку шляхів ефективного управління цим процесом.

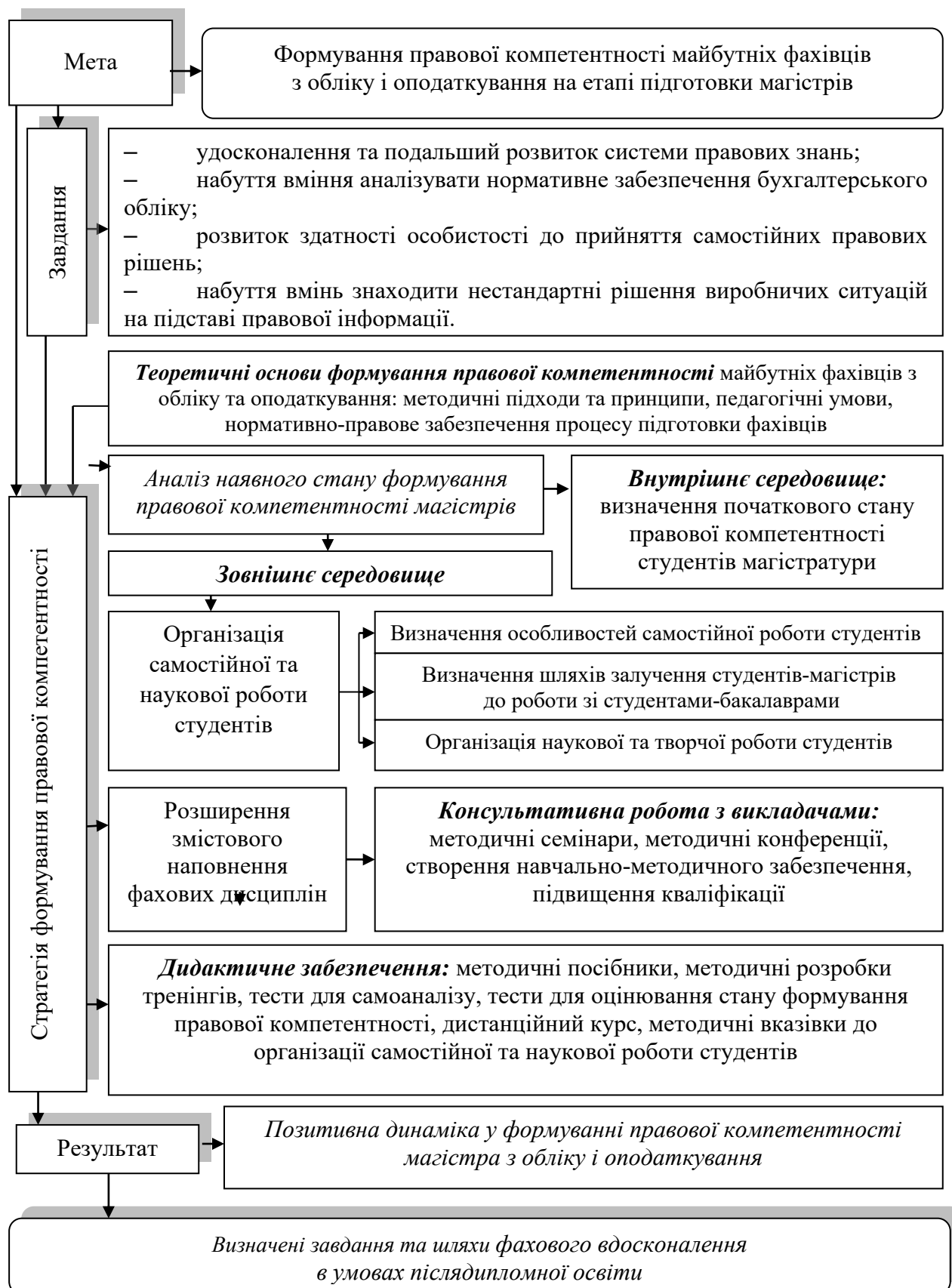

Рисунок 4.6. Модель системи формування правової компетентності магістрів

Особливості формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів полягають у необхідності дотримання таких чотирьох умов:

- розроблення та впровадження дистанційного курсу на тему «Порівняльний аналіз діяльності підприємства за українським і міжнародним законодавством», що є логічним продовженням попередніх курсів та дозволяє студентам здобути практичні навички аналітичної роботи;
- організація наукової роботи студентів, з метою формування правової компетентності;
- організація самоосвітньої діяльності студентів, з метою формування правової компетентності та відпрацювання навичок самоаналізу;
- залучення студентів магістратури до процесу формування правової компетентності студентів-бакалаврів (проведення практичних занять, позааудиторних заходів, консультування, створення презентаційних матеріалів тощо).

Професійне зростання майбутнього магістра, а також розвиток його правової компетентності залежить від уміння розв'язувати професійні завдання нестандартними способами, від здатності планувати, розробляти стратегію виконання завдань та адекватно аналізувати одержані результати. А набути навички цієї роботи можна лише в умовах самостійної роботи.

Необхідними чинниками, що забезпечують розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в процесі самостійної роботи ми вважаємо:

- умотивованість навчального завдання та визначення його функцій в системі формування правової компетентності;
- чітка постановка пізнавальних завдань (вивчити, вміти, знати, розробити, визначити, опанувати методику);
- визначення форм звітності, обсягу роботи, термінів її подання (презентація, виступ з доповіддю, публікація тез на студентській конференції, розробка практичного заняття тощо);

– визначення видів консультаційної допомоги (настановчі, тематичні, проблемні консультації).

Під час організації самостійної роботи студентів з метою формування правової компетентності враховуються вимоги діяльнісного підходу, який передбачає, що в процесі самостійної роботи студент перетворюється з об'єкта навчання на його суб'єкт.

Ще одним важливим елементом у процесі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів є відповідний рівень науково-дослідної роботи. Якщо під час підготовки бакалаврів до наукової роботи студенти залучаються епізодично і за бажанням, то аналіз особливостей підготовки магістрів показує, що стандарти вищої освіти передбачають в особи, яка здобула освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», наявність навичок науково-дослідної діяльності.

З метою формування правової компетентності, наукова робота, яку виконують магістри спеціальності 071 «Облік та оподаткування», має такі ознаки:

- робота проводиться на основі аналізу правових механізмів існування певного досліджуваного явища;
- за допомогою визначених алгоритмів оцінюється рівень і характер впливу правових причин на зміну явища, що вивчається;
- здійснюється аналіз одержаних результатів і прогноз можливих наслідків, ураховуючи зміни у правовому полі;
- наукова робота має бути завершена. Результатом є виступи на конференціях, публікації в наукових виданнях та інше.

Ефективність таких заходів буде залежати від наявних мотиваційних установок студентів.

Аналіз особливостей підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування під час навчання в магістратурі дозволив нам з'ясувати, що науково-дослідна робота магістра охоплює науково-дослідну роботу в межах

навчальних дисциплін (також у позанавчальний час), науково-дослідну та науково-педагогічну практику, а також підготовку магістерської роботи. Зважаючи на це, були окреслені завдання формування правової компетентності під час кожного виду роботи:

- науково-дослідна робота в межах навчальних дисциплін передбачала виокремлення правових особливостей забезпечення певних процесів, визначення актуальних і необхідних правових знань у процесі вивчення кожної фахової дисципліни, а також взаємозв'язків між цими дисциплінами на правовій основі;

- науково-дослідна робота в позанавчальний час передбачала набуття навичок аналізу правової літератури, нормативних активів, виокремлення суперечливих моментів, пояснення змін умов господарювання зі змінами в правовому полі, прогнозування подальшого розвитку підприємства з урахуванням наявних та майбутніх правових змін;

- науково-педагогічна практика передбачала співпрацю з викладачами в процесі формування правової компетентності бакалаврів. Це дозволяло систематизувати та поглибити наявні знання, напрацювати навички пояснювати, доводити, обґрунтовувати свою думку на підставі відомих фактів та проведеного аналізу, дискутувати тощо;

- під час підготовки магістерської роботи студенти поглиблювали правові знання у певній сфері діяльності підприємства.

Форми роботи, які використовувалися нами з метою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів зображені на рисунку 4.7.

Щодо представлення результатів науково-дослідної роботи, то на увагу заслуговує досвід О. Бражник, яка описала практику підготовки портфоліо – індивідуальну добірку матеріалів, що наочно демонструють та підтверджують наявність освітньої діяльності магістра. Під портфоліо дослідниця розуміє спосіб фіксації, накопичення, оцінювання та самооцінювання індивідуальних досягнень у процесі засвоєння дисципліни

(Бражник, 2013, с. 13). У формі портфоліо студенти оформлювали результати виконання індивідуального освітнього плану.

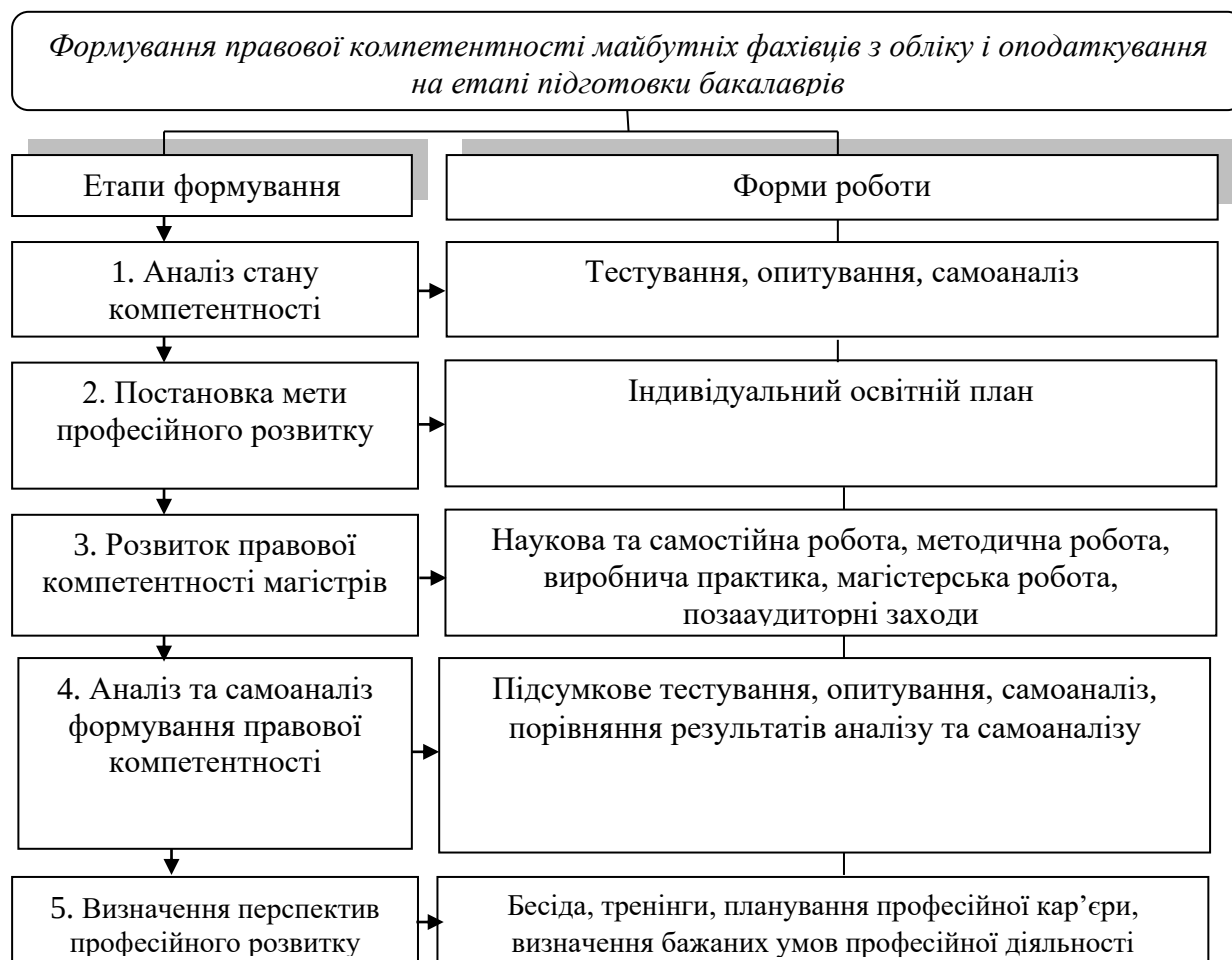

Рисунок 4.7. Форми роботи під час формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів

Ураховуючи вимоги індивідуального методологічного підходу, процес формування правової компетентності кожного студента на етапі підготовки магістрів теж конкретизувався за допомогою індивідуального освітнього плану (рисунок 4.8).

Отже, в процесі реалізації авторської методики формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів нами враховані такі принципи:

- подальший розвиток правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на основі використання практики формування компетентності під час підготовки бакалаврів;
- забезпечення цілісності та наступності освітнього процесу;
- урахування особливостей підготовки магістрів з обліку і оподаткування;
- єдність фахової та правової підготовки;
- перенесення акцентів із аудиторної підготовки на позааудиторну самостійну та наукову діяльність з відповідним методичним забезпеченням.

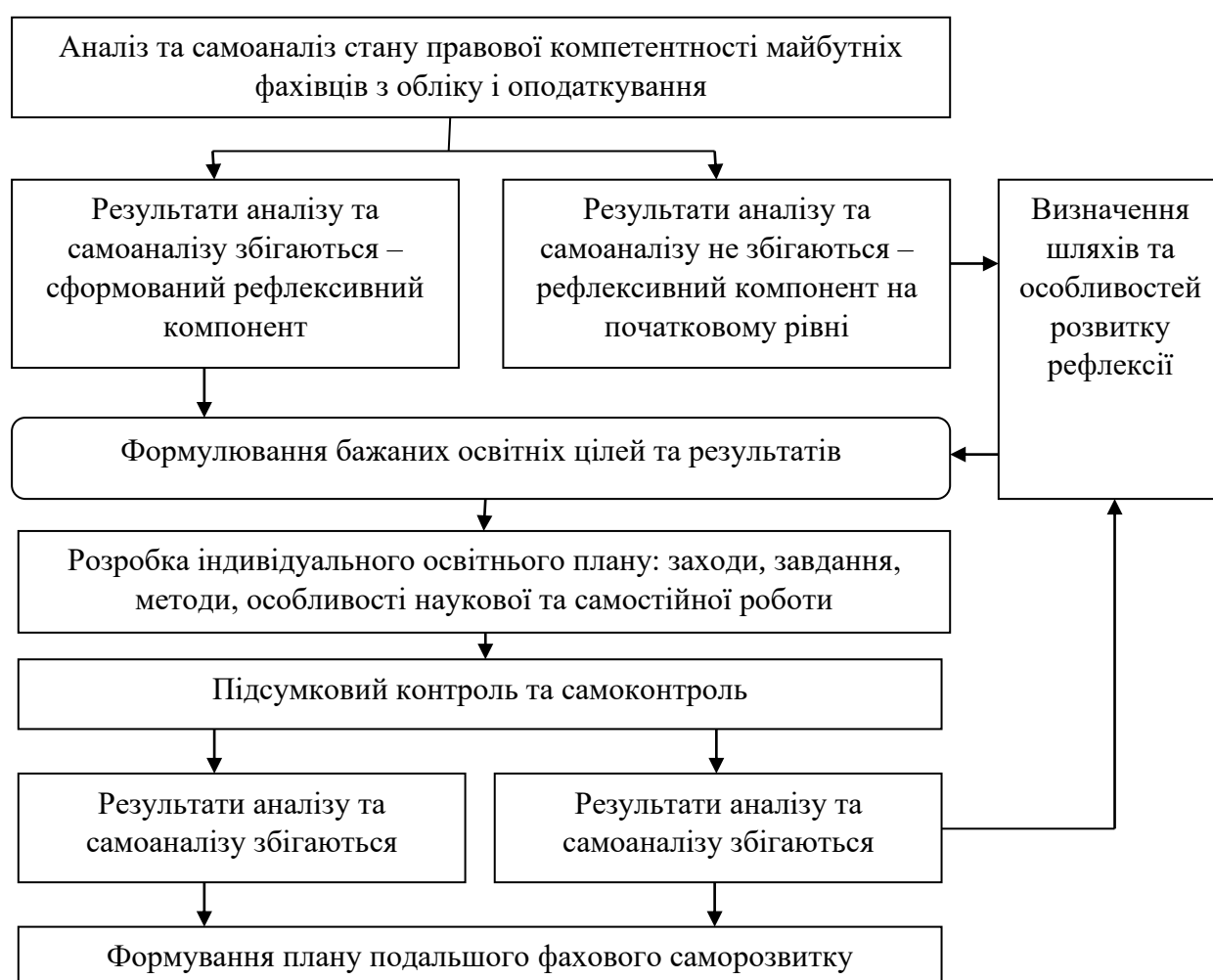

Рисунок 4.8 Алгоритм розроблення індивідуального освітнього плану правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів

Визначення особливості організації підготовки майбутніх магістрів з обліку і оподаткування дозволило визначити, що основою формування правової компетентності на цьому етапі є науково-дослідна робота. Вона дозволяє перевести отримані теоретичні правові знання на етапі підготовки бакалаврів у практичну площину, набуті навичок творчого опрацювання інформації, прогнозування та моделювання діяльності підприємств на підставі визначених правових умов.

Неперервність освіти передбачає, що після одержання диплома магістра з обліку і оподаткування фахівець має постійно підвищувати свій фаховий рівень. Перспектива подальших досліджень полягає у розробці форм і методів формування правової компетенції фахівців з обліку і оподаткування в умовах підвищення кваліфікації протягом усієї фахової діяльності.

4.4 Методичні особливості формування правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування

Динамічна зміна економічних систем на національному та міжнародному рівнях, насиченість інформаційного середовища, бурхливий розвиток технологій формують нові вимоги та критерії стосовно пошуку фахівців, здатних адаптуватися до цих вимог у найкоротші терміни. Особливо це стосується фахівців з обліку і оподаткування, оскільки представники цієї сфери мають не лише добре орієнтуватися у законодавчих новаціях, актуальних тенденціях національних фінансових ринків, а й бути компетентними щодо змін у глобальному середовищі та прогнозувати їх вплив на господарську діяльність на місцевому рівні.

Нові концептуальні підходи щодо підготовки фахівців в умовах глобалізації економіки було запропоновано у Рекомендації щодо розвитку освіти дорослих, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1976 році. У документі зазначалося, що «освіта дорослих» означає цілісність формальних та неформальних процесів навчання, «незалежно від змісту,

рівня та методів, що продовжують освіту, одержану в школах і ЗВО, а також практичне навчання, завдяки чому особи, які кваліфікуються суспільством як дорослі, розвивають свої здібності, збагачують знання, покращують технічну та професійну кваліфікацію або отримують нову орієнтацію та змінюють свої погляди (поведінку) в подвійній перспективі всебічного особистісного розвитку та участі в збалансованому й незалежному соціальному, економічному та культурному процесі» (Рекомендация о развитии, 1976, с. 23–24).

Відповідно, поняття «неперервна освіта та навчання» означають «всеохоплювальну діяльність, спрямовану як на зміну структури офіційної системи освіти, так і на розвиток усіх можливостей підготовки поза нею» (там само, с. 26). Отже, визначалося, що освіту та навчання потрібно здійснювати впродовж життя, що створює можливості для вдосконалення, оновлення або отримання нових професійних знань і вмінь, а також використання будь-яких засобів для забезпечення права кожної людини на особистісний розвиток.

Відповідно до Концепції розвитку економічної освіти, з завершенням навчання та набуттям освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» фахівець з обліку і оподаткування повинен мати змогу вдосконалювати свою фахову компетентність в системі післядипломної освіти. Метою післядипломної освіти є підвищення рівня економічних знань, ознайомлення з новітніми досягненнями економіки в усіх сферах людської діяльності. Базовий зміст післядипломної освіти полягає у формуванні сучасного уявлення про економіку предметно-просторового середовища, його склад, функціонування, стан і перспективи розвитку; розумінні понять і законів економіки, відомостей про основні перспективні напрями економічних досліджень і господарських трансформацій; знанні правових аспектів економічної діяльності (Про затвердження Концепції, 2003).

Тобто, для забезпечення неперервності економічної освіти, відбувається організація діяльності закладів, що забезпечують

функціонування післядипломної освіти економістів, в межах якої відбувається вдосконалення правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування. Післядипломна освіта, як зазначено в п. 1 статті 60 Закону України «Про вищу освіту», «це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду» (Про вищу освіту. № 1556-VII, 2014).

В умовах інтеграції України з Європейським Союзом проявилися певні розбіжності в системі післядипломної освіти, адже, розуміння післядипломної освіти в нашій країні значно відрізняється від еже звичного закордонного поняття «postgraduate education». Так, у ст. 18 Закону України «Про освіту» визначено: «Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки» (Про освіту, 2019). Відповідно, післядипломна освіта, як і професійне навчання працівників, курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації, безперервний професійний розвиток і інші є складниками освіти дорослих.

Післядипломна освіта, відповідно до Закону України «Про освіту», передбачає набуття нових і вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду й охоплює: *спеціалізацію* – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності; *перепідготовку* – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями); *підвищення кваліфікації* – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань; *стажування* – набуття особою практичного досвіду виконання

завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань (Про освіту, № 2657-VIII, 2019). Тобто, головною метою післядипломної освіти є забезпечення неперервності освітнього процесу для втілення концепції «lifelong learning».

Потрібно зазначити, що особа, яка пройшла перепідготовку та успішно пройшла державну атестацію, одержує відповідний документ про вищу освіту, а та, яка успішно пройшла стажування або спеціалізацію чи розширила профіль (підвищила кваліфікацію), одержує відповідний документ про післядипломну освіту. При цьому найбільш популярною освітньою послугою в сфері післядипломної освіти в Україні залишається отримання другої вищої освіти на основі першої спеціалізації. Особливість здобуття другої вищої освіти на базі післядипломної освіти полягає у такому: якщо нова обрана спеціальність близька до попередньої, зокрема, перша освіта – фінансист, а друга – менеджер, то ступінь бакалавра, за рахунок зарахування аналогічних дисциплін, можна одержати за 2 роки.

Післядипломна освіта в англomовних навчальних закладах визначається як «postgraduate education» або освіта, що здобувається після одержання першого ступеня вищої освіти, тобто бакалавра. Післядипломна освіта в значенні «postgraduate education» означає здобуття звання магістра (MA, Master of Arts) чи доктора (PhD, Doctor of Philosophy). Таким чином, не йдеться про післядипломну кваліфікацію як про формальне розширення навичок в межах здобутого профілю, або ж перепідготовку, як це трактується українським законодавством, хоча, в Законі України «Про вищу освіту» теж допускається, що, пройшовши перепідготовку, можна одержати «відповідний документ про вищу освіту» (Про вищу освіту, № 1556-VII, 2014). Але така українська трактовка «postgraduate education» не відповідає закордонному законодавству. Такі програми післядипломної освіти особливо популярні в США та Канаді, адже дозволяють у стислі терміни (1-1,5 року) за умови відносно низької вартості навчання, порівняно з магістратурою, одержати сертифікат Postgraduate Certificate (PGD) або диплом Postgraduate Diploma

(PGC), з яким можна влаштуватись на роботу (Кисельова, 2017). Але потрібно мати на увазі, що, маючи ступінь магістра, можна претендувати на більш високу посаду.

Основна проблема післядипломної освіти України в тому, що, відповідно до чинного законодавства, для працівників економічних спеціальностей не має чітких приписів і критеріїв щодо основних форм післядипломної освіти, незважаючи на зростаючий попит. Крім того, проблемою є відсутність критеріїв відбору змісту в конкретній галузі, рекомендацій щодо наповнення курсів підвищення кваліфікацій окремих груп фахівців, методик оцінювання фахової компетентності для аналізу результативності тих чи інших заходів щодо підвищення кваліфікації працівників непедагогічних спеціальностей.

Як зазначає М. Дей (2017), розвиток та реформування саме освіти дорослих в Україні здійснюється досить повільно, також не використовуються можливості соціального партнерства, не усвідомлюється потенціал неформальної та інформальної освіти дорослих, не конкретизовано андрагогічні засади навчання дорослої людини (с. 48). Андрагогіка – це «мистецтво і наука допомоги дорослим у навчанні», «система положень» про дорослих, які навчаються, котру необхідно застосовувати диференційовано до різних дорослих людей відповідно до ситуації» (Knowles, 1980, с. 43).

Відповідно до дослідження С. Змеєва, сферу освітніх послуг, що надаються в межах позадипломної освіти, характеризує низка специфічних ознак, що відрізняють її від традиційної системи освіти:

- різноманітність змісту, видів, форм, методів навчання;
- свобода вибору тих, хто навчається, рівня, місця, часу, вартості, термінів і самих викладачів;
- орієнтованість на потреби клієнтів або споживачів: їх не примушують пристосовуватися до наявних освітніх послуг, а сфера освіти створює ті освітні послуги, які необхідні споживачу;
- негарантованість якості освітніх послуг, що надаються;

- високий ступінь конкуренції між різними видами послуг;
- платність освітніх послуг (Змеев, 2003, с. 28-29).

Загалом варіантів підвищення кваліфікації є досить багато. Здобути післядипломну освіту або пройти перепідготовку можна на базі окремих підрозділів університетів (філіали, факультети, відділення, інститути тощо) або в спеціальних науково-методичних центрах. Заклади вищої освіти пропонують різні варіанти підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування. Найпоширенішими є:

- тренінги («Управління IT-проектами», «Міжнародне право: механізми захисту прав людини», «Підприємницький стартап»);
- семінари («Англійська мова для переговорів і укладання угод», «Аналіз оподаткування та податкових розрахунків»);
- дистанційні курси;
- друга вища освіта.

Перші три напрями підвищення кваліфікації є спрямованими на поглиблене опрацювання вибраної теми, що є цікавою конкретному працівнику, та значно обмежені в часі. Крім того, слухачами курсів і семінарів можуть бути представники різних професій, яким, з певних причин, необхідно поглибити знання із зазначеної тематики. Такі групи не є однорідними за своїм складом і виконують одне завдання – надати слухачам інформацію, якої вони потребують. Тому, на нашу думку, можливість для формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування є саме при здобутті другої вищої освіти.

Необхідність формування правової компетентності в процесі здобуття другої вищої освіти з обліку і оподаткування в тому, що бухгалтерський облік є все більш правовим, тому нині будь-якому фахівцеві в сфері економічних знань не обійтися без достатньої юридичної підготовки. Бухгалтери-економісти, чия діяльність може бути пов'язана з участю в адміністративному, кримінальному, цивільному або арбітражному процесах, повинні мати комплексні знання та уміння розпізнавати в бухгалтерській

інформації ознаки протиправної діяльності. При цьому варто врахувати, що особливості навчання дорослих впливають не лише на добір змісту навчання, а й на форми та методи навчання, на організацію й управління навчальним процесом.

Освіта дорослих характеризується своєрідною змістовою специфікою, зумовленою особливостями контингенту слухачів. Загалом освіту дорослих можна охарактеризувати як «пролонгований процес і результат розвитку людини (особистості, громадянина, індивідуальності, фахівця), що відбувається впродовж усього життя, завдяки якому дорослі розвивають свої здібності або підвищують професійну кваліфікацію» (Клокар, 2008, с. 15).

В основі формування змісту навчання в такому випадку мають бути положення андрагогіки, що окреслені в роботах С. Сисоєвої:

- дорослий, який навчається, розраховує на можливість швидкого застосування набутих у процесі навчання знань, умінь та навичок;
- навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінована часом, просторовими, а також побутовими, професійними, соціальними факторами, що гальмують або сприяють процесу навчання;
- процес навчання дорослого має носити характер спільної діяльності з викладачем на всіх етапах навчання: планування, реалізація, оцінювання й аналіз та корегування (Сисоєва, 2011, с. 30).

Загалом, проаналізувавши наукові дослідження, та виходячи з власного педагогічного досвіду організації другої вищої освіти, сформулюємо загальні вимоги до навчального процесу та формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування:

- зміст освіти має бути структурований відповідно до логіки майбутньої професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування. Це передбачає не вивчення окремих положень певної дисципліни, а розгляд професійних питань з різних точок зору: економічної, правової, психологічної тощо. При цьому мають бути враховані положення андрагогіки для забезпечення ефективності навчання;

- процес навчання має бути орієнтований на врахування наявного професійного досвіду працівників, а також їхньої потреби в процесі навчально-пізнавальної діяльності;

- відібраний зміст навчання має бути структурованим та поєднуватися з наявною інформацією у свідомості людини, яка навчається, доповнювати її та розширювати;

- створення належного методичного забезпечення вивчення навчальних дисциплін. При цьому перевага надається саме електронним ресурсам, які є максимально доступними для користування й максимально мобільними до внесення необхідних змін в процесі навчання;

- створення можливості щодо індивідуального синтезу різних форм одержання знань і сучасних технологій, оптимальну комбінацію яких може визначати слухач курсу;

- забезпечення партнерських взаємин з викладачем, оскільки дорослі люди більш критично оцінюють себе та своє спілкування з іншими;

- чітке визначення компетентностей, які мають бути розвинуті або сформовані у процесі навчання для проектування індивідуальної освітньої траєкторії.

Визначені умови цілком узгоджуються із результатами дослідження М. Ноулса, який вважав необхідним дотримання таких вимог в процесі організації освіти дорослих:

- суб'єкту навчання належить провідна роль в процесі взаємодії з викладачем;

- доросла людина ставить перед собою конкретні цілі навчання, прагне до самостійності, самореалізації, самоврядування;

- доросла людина має професійний і життєвий досвід, знання, уміння, навички, що мають бути використані в процесі навчання;

- дорослий шукає швидкого застосування набутих під час навчання знань і умінь;

- процес навчання значною мірою визначається часовими,

просторовими, побутовими, професійними, соціальними чинниками, які або обмежують, або сприяють йому;

– процес навчання організований у вигляді спільної діяльності учня та учителя на всіх його етапах (Knowles, 1970).

Узагальнюючи наведені умови, на рисунку 4.9 ми зобразили схему організації процесу здобуття другої вищої освіти.

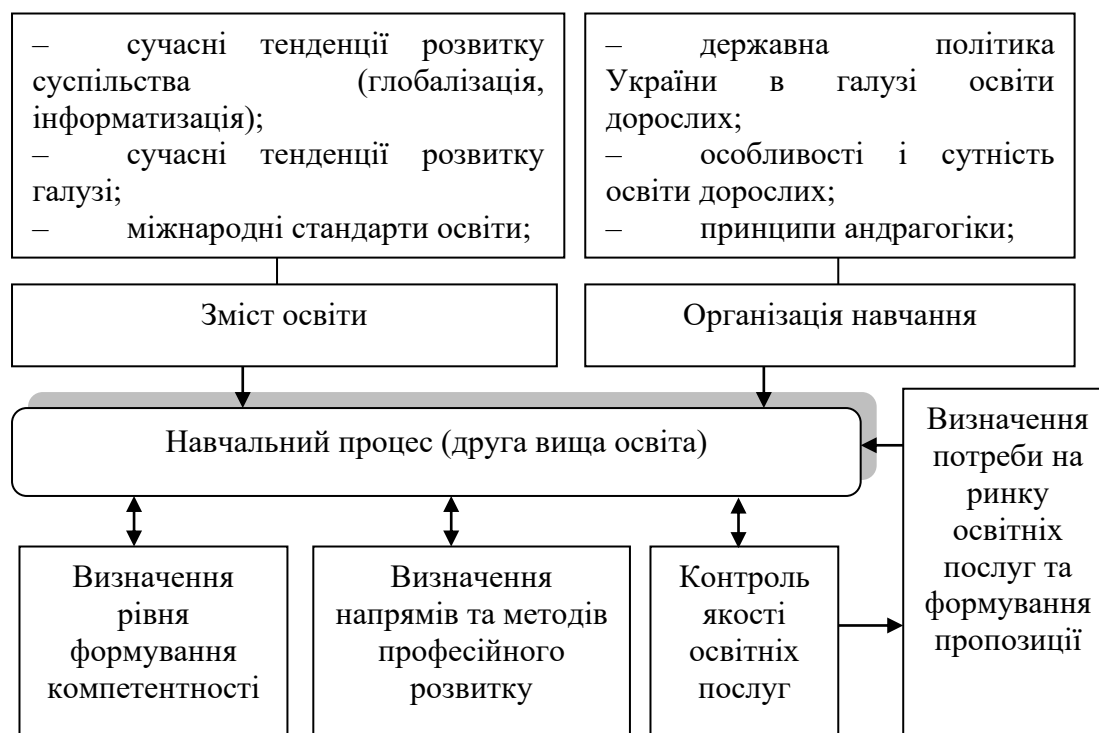

Рисунок 4.9 Схема організації навчального процесу на етапі здобуття другої вищої освіти (підвищення кваліфікації)

Ураховуючи, що студентська аудиторія, яка отримує другу вищу освіту, досить вмотивована на набуття знань і навичок (як правило, другу вищу освіту здобувають фахівці, які певний час працюють в даній галузі та знають, чого хочуть; вибір спеціальності, на відміну від бакалаврів, вони зробили свідомо та розуміють у чому полягає її специфіка), вважаємо за доцільне додати до програми підготовки такі моменти:

– проведення професійно орієнтованих семінарів, які забезпечують слухачів правовими знаннями, що необхідні в їхній практичній діяльності (тематика таких семінарів базується на висловлених пропозиціях самих

слухачів);

- створення тренінгових програм для відпрацювання навичок використання правових знань у практичній діяльності фахівця з обліку і оподаткування (як правило, такі тренінгові програми проводяться за результатами проведеного семінару);

- створення дистанційного курсу на тему «Юридичне забезпечення обліку та оподаткування підприємства».

Особливостями формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі підготовки магістрів є наголос на таких моментах:

- розробка та впровадження семінарів, тренінгів, дистанційного курсу на тему «Юридичне забезпечення обліку та оподаткування підприємства»;

- використання наявного фахового досвіду для подальшого формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування;

- організація навчальної діяльності з урахуванням вимог до освіти дорослих.

Загалом процес формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в процесі отримання другої вищої освіти зображений на рисунку 4.10. В моделі узагальнено зміст, структуру та завдання формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття другої вищої освіти. Особливостями цього етапу є наявність у них практичного досвіду роботи у галузі. Тому ми вважаємо за доцільне в процесі розвитку правової компетентності використовувати їхні практичні навички та наявну мотивацію та, як результат, – свідомий вибір напрямку підготовки.

Завданнями визначеної в моделі структурно-змістової системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття другої вищої освіти є вдосконалення та подальший розвиток системи правових знань, відпрацювання навичок аудиту бухгалтерської діяльності на відповідність дотримання вимог нормативних актів, розвиток здатності особистості до передбачення можливих результатів і правових наслідків прийнятого рішення, відпрацювання навичок знаходити нестандартні рішення виробничих ситуацій на підставі правової інформації.

Рисунок 4.10. Модель структурно-змістової системи формування правової компетентності фахівців на етапі отримання другої вищої освіти

Запропонована структурно-змістова система формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття другої вищої освіти підпорядкована структурі формування правової компетентності на попередніх етапах та є їх логічним продовженням.

Для визначення та вдосконалення формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в процесі здобуття другої вищої освіти нами були враховані фундаментальні положення додаткової освіти дорослих, сформульовані О. Огієнко (2007):

1) пріоритетне завдання освіти дорослих – забезпечити людину розумінням навколишнього світу, знаннями та вміннями, необхідними для повноцінного, творчого та задоволеного життя у сучасному суспільстві;

2) проблеми розвитку освіти дорослих необхідно розглядати в термінах особистісно орієнтованого підходу, ґрунтуючись у процесі відбору змісту та вибору форм і методів навчання на інтереси розвитку людини як особистості, а також активного і компетентного суб'єкта різних видів соціальної діяльності;

3) навчальна діяльність не є відокремленою сферою життєдіяльності дорослої людини, вона має бути інтегрованою з іншими видами її соціальної діяльності в єдиний та цілісний процес довічного збагачення її духовного світу і творчих потенцій.

4) відмінності між формальною, неформальною та інформальною освітою дорослих мають умовний характер; неважливо, яким чином набуто наявні у людини знання і вміння, але важливо, щоб вони були, реальний же рівень компетентності працівника має бути визнаний документально.

Крім того, погоджуємося з думкою Л. Барановської та М. Барановського (2014), що проблема освіти дорослих не може бути ефективно вирішена шляхом використання традиційних форм і методів навчання, коли навчання має інтелектуально пасивний характер. Застосування активних методів навчання веде до активізації пізнавальної

діяльності студентів, слухачів, підвищення мотивації й емоційності навчання, формування професійних умінь та навичок (с. 15).

Уважаємо за доцільне в процесі формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування під час здобуття другої вищої освіти використовувати такі принципи активного навчання:

- забезпечення активізації розумової діяльності під час усіх видів занять;
- постійний характер активності студентів, які здобувають другу вищу освіту;
- самостійне вироблення рішень у процесі навчання;
- постійна взаємодія студентів з викладачами за допомогою прямих та зворотних зв'язків;
- залучення студентів до розробки елементів освітнього процесу.

Форми роботи, що використовувалися нами, з метою формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в умовах здобуття другої вищої освіти, зображені на рисунку 4.11.

Таким чином, необхідність формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в процесі отримання другої вищої освіти визначається характером сучасних господарських відносин і зростаючими вимогами до професійної компетентності таких фахівців впродовж професійної діяльності.

Ураховуючи принципи андрагогіки, професійне навчання фахівців з обліку і оподаткування має відбуватися як системне та комплексне підвищення кваліфікації з урахуванням професійного досвіду та здібностей фахівців.

Впровадження інноваційних підходів щодо формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, створення якісного навчально-методичного забезпечення та використання активних методів навчання є основними умовами забезпечення ефективності процесу освіти дорослих, зокрема другої вищої освіти.

Здійснення навчання дорослих базується на принципі системності в особистісному та професійному розвитку. При його організації повинні застосовуватися принципи доступності, неперервності та наступності освіти та визнання результатів попереднього навчання.

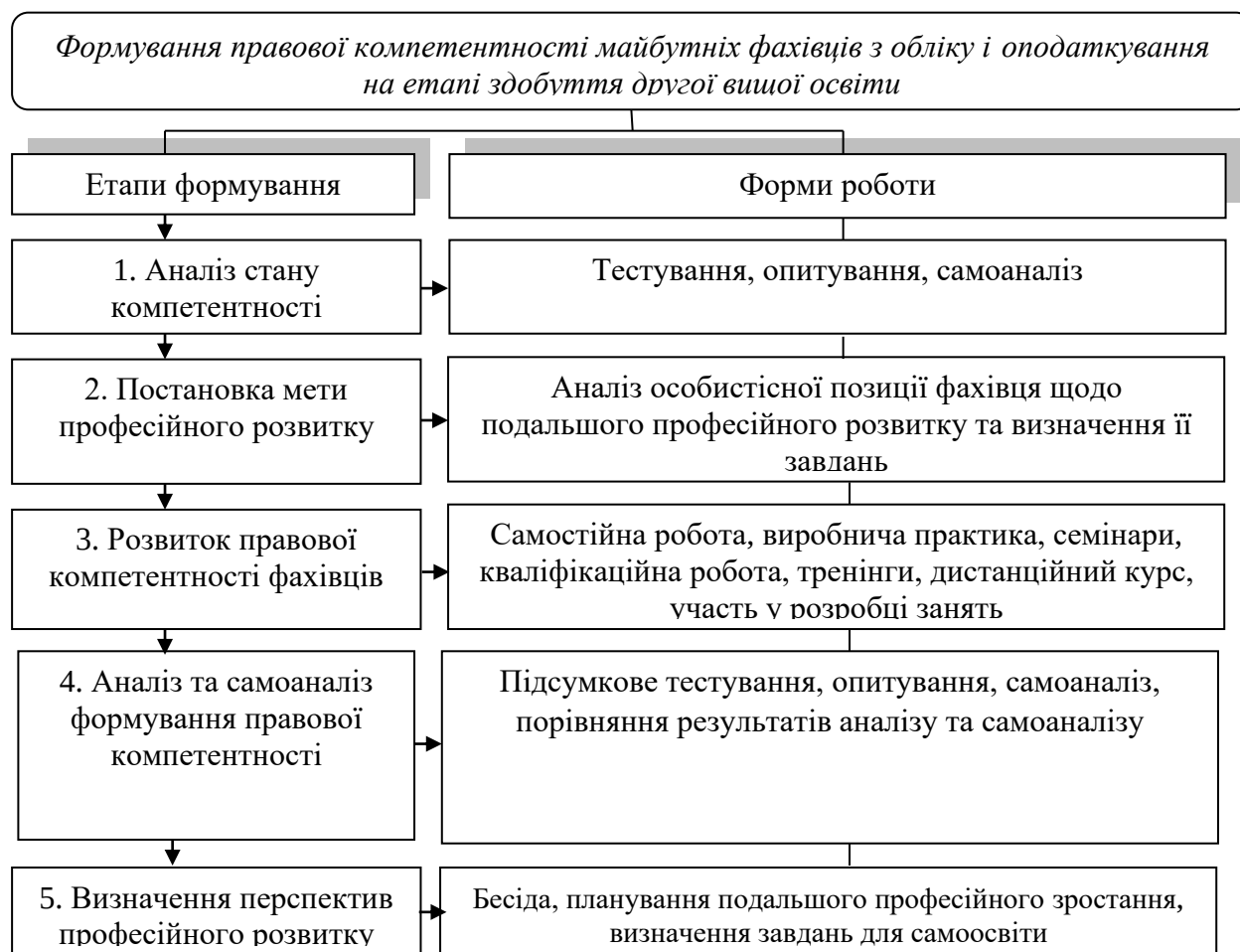

Рисунок 4.11. Алгоритм форм роботи під час формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття другої вищої освіти

Формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття другої вищої освіти відрізняється від попередніх етапів усвідомленою потребою в неперервному професійному зростанні. Суб'єкт, який бере участь у такому навчальному процесі, має чітко визначену мету, усвідомлює наслідки від успішності чи неуспішності у навчанні та має нагальну потребу у підвищенні кваліфікації.

Висновки до розділу 4

Узагальнюючи результати аналізу проблеми дослідження, в четвертому розділі розглянуто формування правової компетенції майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в освітньому процесі закладів вищої освіти.

З метою забезпечення наступності та неперервності формування правової компетентності було обґрунтовано доцільність її формування, починаючи з етапу навчання у закладах загальної середньої освіти.

Були визначені та обґрунтовані мета (соціальна, мотиваційна, функціональна), завдання (формування системи правових знань; забезпечення громадського становлення особистості; формування вмінь захищати свої права та законні інтереси, а також права й інтереси інших осіб, навичок правомірної поведінки; формування правової основи для подальшого фахового становлення), етапи та форми роботи, що доцільно використовувати в процесі формування правової компетентності в закладах загальної середньої освіти з урахуванням вікових особливостей учнів. Крім того, окреслені принципи підготовки вчителів загальноосвітніх дисциплін щодо формування правової компетенції учнів. Необхідність такого підходу у тому, що саме у шкільному віці у дитини закладаються правові й моральні принципи життя та взаємодії з соціумом. Крім того, це створює передумови для подальшого ефективного формування правової компетенції бакалаврів з обліку і оподаткування в процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти.

Були окреслені етапи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти та визначені завдання на кожному з визначених етапів, зокрема: уточнення поняття «правова компетентність» для освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр», уточнення змісту правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування (для освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр»), конкретизація стратегій виконання поставленого завдання з визначенням відповідних методів і засобів з покроковим плануванням на відповідному етапі, аналіз дієвості стратегії на підставі проведеного педагогічного експерименту з виділенням

позитивних і негативних моментів та шляхів корекції на наступних етапах тощо.

Були визначені специфічні завдання щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування й розроблена структурно-змістова система формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування для освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр» з метою організації педагогічного експерименту. Здійснено відбір і застосування методів реалізації визначених педагогічних умов в процесі педагогічного експерименту, зокрема під час вивчення фахових (циклу професійної та практичної підготовки) та юридичних дисциплін, організації самостійної та наукової роботи студентів, а також впровадження в навчальний процес розроблених нами дистанційних курсів.

Усі заходи щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування здійснювалися з урахуванням окреслених методичних принципів (поступальність і наступність у формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; цілісність освітнього процесу; інтеграція навчальної та практичної діяльності; урахування особливостей підготовки бакалаврів і магістрів з обліку і оподаткування; єдність фахової та правової підготовки; методичне забезпечення навчально-пізнавальної діяльності студентів).

Обґрунтовано та визначено необхідність й особливості формування правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку і оподаткування. Для цього етапу уточнені мета (подальший розвиток правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в процесі отримання другої вищої освіти), завдання (вдосконалення та подальший розвиток системи правових знань; відпрацювання навичок аудиту бухгалтерської діяльності на відповідність дотримання вимог нормативно-правових актів; розвиток здатності особистості до передбачення можливих результатів та правових наслідків внаслідок прийнятого рішення; відпрацювання навичок знаходити нестандартні рішення виробничих

ситуацій на підставі правової інформації) та специфічні особливості формування правової компетентності, запропонована структурно-змістова система формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі отримання другої вищої освіти.

Результати даного розділу відображені в публікаціях (Пугач, 2013а; Пугач, 2019b; Пугач, 2018а; Пугач, 2018с; Пугач, 2019е; Пугач, 2019f; Пугач, 2019g; Пугач, 2019h; Пугач, 2019i; Пугач, 2019j; Пугач, 2019п; Пугач, 2019 Пугач, 2019о; Пугач, 2019и; Пугач, 2019v; Пугач, 2019w).

РОЗДІЛ 5 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ

5.1 Організація та методика педагогічного експерименту

Обґрунтована та створена нами концепція формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти має загальнотеоретичний та прогностичний характер, а її реалізація – прикладний. Виникає необхідність у впровадженні розробленої моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування на кожному рівні освітнього процесу, з метою перевірки визначених педагогічних умов та методичних особливостей формування правової компетентності фахівців у системі неперервної освіти.

Як зазначає Е. Панасенко (2011), «педагогічний експеримент – це комплексний багато компонентний метод дослідження, призначений для об'єктивної та доказової перевірки вірогідності гіпотези, теоретичних конструкцій, уточнення окремих висновків наукової теорії, який є ієрархічно організованим і контрольованим процесом науково-педагогічної діяльності» (с. 28). Академік С. Гончаренко (2008) вважав, що для одержання кращих результатів педагогічний експеримент повинен складатися з таких частин: невеликий за обсягом (камерний або лабораторний) і статистичною вибіркою експеримент, який слугує для перевірки ідей і моделі навчально-виховного процесу; коригування концепції, гіпотези та моделі навчально-виховного процесу за матеріалами досліджень; масовий педагогічний експеримент. Як правило, камерний педагогічний експеримент проводиться в кількох класах чи групах, а масовий охоплює максимально можливу кількість учнів чи студентів. При його проведенні важливо забезпечити рівність умов в експериментальних і контрольних групах чи класах, хоча, для одержання достовірних результатів контрольними часто беруть групи чи класи з дещо вищою успішністю (с. 181).

З метою перевірки загальної гіпотези дослідження, а також упровадження результатів педагогічного експерименту в педагогічну практику, його було проведено в умовах реального навчально-виховного процесу (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1

Завдання та методи експерименту

Етап	Завдання експерименту	Методи експерименту
Констатувальний етап (2014 / 2016 рр.)	– здійснити аналіз сучасного стану професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на всіх рівнях неперервної освіти; – з'ясувати особливості формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в Україні та за кордоном з метою узагальнення передового досвіду та виділення невирішених проблем; – визначити критерії, показники та рівні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; – визначити рівень правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на початок експерименту та вдосконалити методику її оцінювання; – визначити особливості оцінювання правової компетентності на кожному етапі в умовах неперервної освіти; – провести камерний експеримент та проаналізувати одержані результати.	– аналіз публікацій з проблеми дослідження; – узагальнення і систематизація матеріалу; – експертне оцінювання викладачів закладів вищої освіти та викладачів, які працюють в системі післядипломної освіти з метою визначення особливостей формування правової компетентності; – анкетування майбутніх фахівців з обліку і оподаткування щодо визначення початкового рівня сформованості правової компетентності на констатувальному етапі експерименту.
Формувальний етап (2016 / 2018 рр.)	– експериментально перевірити ефективність розробленої системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти: на етапі здобуття ОКР «бакалавр», ОКР «Магістр» та в умовах післядипломної освіти; – визначити та усунути ускладнення, що виникли в процесі педагогічного експерименту;	– анкетування з метою визначення рівня правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування (авторські анкети); – метод експертних оцінок; – статистичні методи обробки результатів експерименту.
Корегувальний етап (2018 / 2019 рр.)	– аналіз одержаних в процесі проведення педагогічного експерименту даних, їх опрацювання; – статистичне доведення достовірності сформульованої гіпотези; – підведення підсумків.	– узагальнення, порівняння експериментальних даних; – статистичні методи доведення достовірності висуненої гіпотези; – наочне подання результатів експерименту; – підведення підсумків.

В процесі досліджень здійснювалася експериментальна перевірка запропонованих педагогічних умов, що сприяють формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Педагогічний експеримент був проведений на базі Комунального закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 27 Вінницької міської ради», Комунального закладу «Фізико-математична гімназія №17 Вінницької міської ради», Тернопільського національного економічного університету (ТНЕУ), Вінницький національний технічний університет (ВНТУ), Донецький національний університет імені Василя Стуса (ДНУ), Миколаївський національний аграрний університет (МНАУ), Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти» Вінницької обласної державної адміністрації (КВНЗ «ВАНО» ВОДА), Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (КВНЗ «ХАНО» ХОР) в 2014-2019 роках у три взаємопов'язані етапи констатувальний, формувальний і коригувальний) на чотирьох рівнях формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти: у закладах загальної середньої освіти, для освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр» і під час одержання другої вищої освіти (підвищення кваліфікації). Експериментом було охоплено 1029 респондентів, у тому числі 182 учня, 475 студентів, які здобували освітній рівень «бакалавр», 160 студентів – «магістр», 199 слухачів академії неперервної освіти. Було сформовано експериментальні (ЕГ) та контрольні групи (КГ) відповідно до вимог проведення педагогічного експерименту.

Експеримент проводився в процесі викладання фахових і юридичних дисципліни з урахуванням міжпредметної інтеграції. В процесі проведення педагогічного експерименту достовірності одержаних результатів сприяли такі чинники: спостереження проводилися за заздалегідь розробленою програмою, експеримент проводився в умовах звичайного навчально-

виховного процесу, вибірка складалася зі студентів однієї галузі знань та одного напрямку підготовки, в КГ і ЕГ вивчався подібний за змістом навчальний матеріал, контрольні зрізи в КГ і ЕГ проводилися одночасно, були визначені критерії для визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Основні завдання, які були виконані в процесі педагогічного експерименту такі:

- визначення структури правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та обґрунтування характеристик рівнів її сформованості;

- перевірка гіпотези дослідження щодо ефективності визначених педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування;

- апробація визначених методичних особливостей формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування та розробленого методичного забезпечення навчального процесу на кожному з етапів в умовах неперервної освіти;

- коригування теоретичних і практичних рекомендацій щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти після проведення педагогічного експерименту.

В процесі констатувального етапу педагогічного експерименту (2014-2016 рр.) було проведено аналіз стану професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку та оподаткування у системі неперервної освіти. На початку констатувального етапу педагогічного експерименту (2014-2015 рр.) було проведено камерний педагогічний експеримент у Вінницькому навчально-науковому інституті економіки (ВННІЕ) Тернопільського національного економічного університету.

З метою вдосконалення змісту фахових дисциплін та встановлення

взаємозв'язків із правовими дисциплінами проводилося опитування експертів, до складу яких входили викладачі закладів вищої освіти, викладчі, які працюють в системі післядипломної освіти, фахівців з обліку і оподаткування високої кваліфікації, а також практикуючі юристи в сфері обліку і оподаткування. Міру узгодження оцінок експертів було оцінено за допомогою застосування коефіцієнта кореляції Спірмена (Фещур, Барвінський, & Кічор, 2003, с.165):

$$R_s = 1 - \frac{d^2 \sum_{i=1}^N D_i^2}{N(N^2 - 1)}, \quad (5.1)$$

де R_s – коефіцієнт кореляції рангів, D_i^2 – квадрат різниці рангів, N – кількість об'єктів, які порівнюються.

Для аналізу результатів педагогічного експерименту були використані методи математичної статистики, за допомогою яких можливо оцінити ступінь достовірності зроблених висновків.

За нульову гіпотезу експериментального дослідження прийнято твердження, що відсутні відмінності у вибіркових середніх величинах: $H_0: \bar{x}_1 = \bar{x}_2$, де $\bar{x}_1$ – рівень правової компетентності у контрольній групі, $\bar{x}_2$ – рівень правової компетентності в ЕГ, тобто ЕГ та КГ на початку експерименту є однорідними за складом та за рівнями сформованості правової компетентності суттєво не відрізняються. Була сформована альтернативна гіпотеза: $H_1: \bar{x}_1 < \bar{x}_2$, зміст якої в тому, що ЕГ та КГ на початок експерименту не є однорідними за складом та за рівнями сформованості правової компетентності суттєво відрізняються. Для її перевірки було обрано рівень значущості $\alpha = 0,05$, тобто припускаємо можливість похибки у розрахунках не більше 5%.

Для перевірки однорідності ЕГ та КГ за складом та за рівнями сформованості правової компетентності під час проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було використано критерій Стюдента.

Для перевірки однорідності вибірок під час проведення формувального етапу педагогічного експерименту нами використовувався φ^* - критерій Фішера, який дозволяє встановити статистично значущу відмінність між процентними долями двох вибірок. В процесі аналізу статистичних даних було враховано, що даний критерій має певні обмеження:

- жодна із часток, що співставляються, не повинна дорівнювати нулю.

У цих випадках результат може виявитись невинувато завищеним;

- для одержання правильних даних вибірка не має бути менша ніж 5 осіб.

З метою визначення особливостей та процедури діагностики правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, були проаналізовані наукові напрацювання О. Новікова (2010), В. Багрії (2012), В. Синятіна (2010), С. Кузнєцова (2011), Н. Ржевської (2016) та інших. На основі аналізу для визначення рівнів правової компетентності нами виділено пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний та результативний критерії. Аналізувати кожний з визначених критеріїв будемо на трьох рівнях: початковому, середньому та високому.

Оскільки педагогічний експеримент проводиться з метою перевірки процесу формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, то він є багаторівневим. Нами було виділено чотири рівня. На першому рівні перевірялася можливість та необхідність формування правової компетентності учнів старшої школи, які навчаються за економічним профілем, на другому – впроваджувалася розроблена модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на етапі здобуття ступеня бакалавра, на третьому – ступеня магістра та на четвертому досліджувалися можливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в умовах здобуття другої вищої освіти (підвищення кваліфікації). Особливості організації та проведення педагогічного експерименту зображено на рисунку 5.1.

Рисунок 5.1. Педагогічний експерименту в системі неперервної освіти

Під час педагогічного експерименту були враховані особливості формування правової компетентності в умовах неперервної освіти. Відповідно, вимоги, які висуваються до знань, умінь, навичок, особливостей формування правової компетентності в різних за рівнем освіти та віком категорій людей теж будуть різними. Для цього ми уточнили критерії правової компетентності для закладів середньої та вищої освіти та закладів із підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування. Уточнені критерії наведені в додатку Л. Відповідно до уточнених критеріїв було розроблено три тестові методики, за допомогою яких нами було діагностовано рівні сформованості правової компетентності (додаток Ж-К). Адже, як було зазначено вище, використання універсальної методики в процесі діагностики рівнів сформованості правової компетентності

майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в умовах неперервної освіти не буде коректним.

Під час розробки процедури діагностики рівня сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в системі неперервної освіти нами були визначені критерії, які відображали стан сформованості певного структурного компонента правової компетентності. На підставі аналізу науково-методичної літератури та власного педагогічного досвіду були виділили пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний та результативний критерії правової компетентності.

Пізнавальний критерій характеризує рівень розвитку когнітивного компоненту правової компетентності та відображає рівень засвоєння майбутніми фахівцями з обліку та оподаткування системи нормативно-правових знань, рівень засвоєння та розуміння юридичної термінології, галузевих нормативних актів тощо. Зазначений критерій оцінювався за результатами тестової перевірки. На констатувальному етапі педагогічного експерименту були враховані результати початкового тестування. Результати на кінець педагогічного експерименту визначалися за результатами модульного та екзаменаційного (залікового) контролю з правових дисциплін, які передбачені робочим навчальним планом спеціальності 071 «Облік і оподаткування».

Цільовий критерій характеризує рівень розвитку мотиваційного компоненту правової компетентності та відображає особисте ставлення людини до набуття правових знань на підставі розуміння їх значимості у фаховій діяльності, готовність до подолання труднощів, які пов'язані із юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання; ступінь пізнавальної активності та самостійності в процесі навчальної діяльності. Цільовий критерій визначався за методикою оцінювання мотивації А. Дербеньової з внесенням авторських змін, які враховують рівень освіти та вік респондентів.

Практичний критерій характеризує рівень розвитку діяльнісного

компоненту правової компетентності та відображає наявність у студентів уміння застосовувати одержані правові знання для розв'язання практичних завдань та професійних ситуацій, сформованість навичок досліджень, вміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію та здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права та положень законодавства в фаховій діяльності. Під час визначення практичного критерію ми приймали до уваги особливості виконання практичних та індивідуальних дослідницьких завдань, результати захисту творчих проектів, участь студентів у науково-дослідній роботі з правового напрямку. Рівень сформованості практичного критерію визначався на підставі аналізу індивідуальної роботи студента викладачем, який був залучений до педагогічного експерименту.

Особистісний критерій характеризує рівень розвитку рефлексивного компоненту правової компетентності та відображає здатність студентів до самовиховання, самоконтролю, самовдосконалення, а також вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку. Діагностика за особистісним критерієм відбувалася за адаптованою методикою рефлексії професійного становлення М. Варбан (1999).

Результативний критерій характеризує рівень розвитку інформаційно-логічного компоненту правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування та показує вміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, а також вміння критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використовувати правову інформацію для вирішення поставленого завдання, прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому. Для визначення даного критерію були прийняті до уваги: особливості виконання практичних та індивідуальних дослідницьких завдань, які виконувалися з творчим підходом, результати захисту творчих проектів, участь студентів у науково-дослідній роботі з правового напрямку, креативні теоретичні та

практичні розробки студентів, їх участь у конкурсах та олімпіадах. Рівень сформованості результативного критерію визначав викладач, який був залучений до педагогічного експерименту, на підставі аналізу роботи студента.

За результатами діагностування (максимальна кількість набраних студентом балів за кожним критерієм складала 20, а в цілому – 100 балів) були визначені рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, у відповідності з такою шкалою оцінювання: початковий (0-59 балів), середній (60-89 балів), високий (90-100 балів). Скориговані вимоги щодо рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на кожному етапі неперервної освіти висвітлені в додатку М.

В процесі педагогічного експерименту впровадження концептуальної моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування, з метою перевірки її дієвості, здійснювалося з врахуванням особливостей умов навчання на кожному етапі неперервної освіти.

В закладах середньої освіти економічного спрямування перевірялася можливість впровадження педагогічних умов щодо формування основ правової компетентності майбутніх фахівців у галузі економіки. До проведення педагогічного експерименту були залучені учні з двох шкіл м. Вінниці: КЗ «Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів № 27 ВМР» та КЗ «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР». Ці заклади були обрані тому, що в них є профільні економічні класи, учні яких планують продовжити навчання в закладах вищої освіти економічного спрямування, зокрема й за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування».

В процесі констатувального етапу педагогічного експерименту було проведено аналіз рівнів сформованості правової компетентності учнів, які навчаються у цих профільних економічних класах. На підставі результатів проведеного аналізу були визначені учні, які продемонстрували високий рівень правової компетентності та під час формувального етапу

експерименту надавали допомогу в організації та проведенні навчально-виховних заходів.

У співпраці з класними керівниками класів економічного спрямування та вчителями правознавства заздалегідь була розроблена програма проведення експерименту, якою було передбачено проведення навчально-виховних заходів, зокрема екскурсій, конференцій, конкурсів, заходів з діагностики рівнів сформованості правової компетентності тощо та визначені відповідальні особи під час проведення експерименту.

Зусилля педагогів, які брали участь в педагогічному експерименті, на даному етапі були направлені на: забезпечення якості засвоєння учнями правових знань; формування вмінь учнів реалізувати та послідовно обстоювати свої права, використовуючи правові знання та навички; формування в учнів здатності реалізовувати різні способи діяльності та моделі поведінки в межах чинного законодавства України, розпізнати протиправну діяльність і вміти протистояти їй, а також розвиток здатності до рефлексії та саморегуляції (самоосвіти, самовиховання, самооцінки). За результатами самоаналізу кожен учень складав свій індивідуальний освітній план (додаток Н), в межах якого здійснював певні кроки. Усі напрацювання відображалися в учнівських портфоліо і були основою для визначення рівнів сформованості правової компетентності.

Особливість формувального етапу полягає в тому, що під час формування правової компетентності учнів не можливо використовувати фахову мотивацію та взаємозв'язок із фаховими дисциплінами, адже вони обрали лише можливий напрям свого подальшого навчання без визначення конкретної спеціальності майбутньої фахової підготовки. Тому формування правової компетентності учнів закладів загальної середньої освіти відбувалося за таких умов:

- фахове становлення, не залежно від обраного фаху, потребує формування правової компетентності;
- правова освіта є інтегруючою складовою, яка стосується моральної

поведінки учнів і студентів у різних сферах життєвого простору;

– правова компетентність потрібна для формування в учнів саморегуляції, саморозвитку, адекватної поведінки в життєвому просторі на морально-правовій основі.

Впровадження концептуальної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування в процесі навчання бакалаврів здійснювалося на базі Тернопільського національного економічного університету, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Миколаївського національного аграрного університету, Вінницького національного технічного університету.

На початку педагогічного експерименту, були проаналізовані робочі плани підготовки фахівців за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», з метою визначення особливостей їх фахової підготовки, а також змісту правових дисциплін, які вони вивчають. За результатами аналізу, у співпраці з викладачами юридичних і фахових дисциплін була заздалегідь розроблена програма проведення експерименту, якою було передбачено проведення навчально-виховних заходів, зокрема екскурсій, конференцій, конкурсів, заходів з діагностики рівнів сформованості правової компетентності тощо та визначені відповідальні особи під час проведення експерименту.

Під час організації експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування, ми здійснювали:

– врахування наступності змісту освіти у процесі вивчення правових та фахових дисциплін. Для цього були переглянуті навчальні програми тих дисциплін, в межах яких здійснювалося формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, та внесені відповідні корективи із узгодженням з викладачами цих дисциплін, а також визначено та узгоджено зміст індивідуальної та самостійної роботи студентів. На випускових кафедрах узгоджено тематику науково-дослідної роботи студентів таким чином, щоб максимально забезпечити реалізацію виділених

нами у процесі дослідження педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. Було визначено координатора експерименту за кожною групою, який вирішував різні проблемні моменти, які виникали в процесі проведення педагогічного експерименту;

– за результатами початкового зрізу були виділені студенти, які виявили високий рівень правової компетентності, які ввійшли до складу групи, що приймала участь в організації та проведенні різних освітніх та наукових закладів. Для кожного студента, враховуючи вимоги особистісно орієнтованого методологічного підходу, процес формування правової компетентності конкретизувався за допомогою індивідуального освітнього плану, розроблення багатоваріантних та різнорівневих завдань з урахуванням наявного рівня знань студентів, які вони виявили за результатами проведеного констатувального етапу експерименту. Усі напрацювання студента, які він здійснив, відображалися в особистому порт фоліо, що було підставою для визначення рівнів сформованості правової компетентності в кінці формувального етапу педагогічного експерименту;

– систематичний моніторинг стану розвитку правової компетентності на кожному етапі підготовки шляхом проведення консультацій.

Впровадження концептуальної моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування в процесі підготовки магістрів було логічним продовженням роботи, яка здійснювалася на етапі підготовки бакалаврів із врахуванням відмінностей на цих етапах. Проведення педагогічного експерименту здійснювалося на базі Тернопільського національного економічного університету, Вінницького національного технічного університету, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Миколаївського національного аграрного університету.

На початку проведення педагогічного експерименту, були проаналізовані робочі плани підготовки магістрів за спеціальністю 071

«Облік і оподаткування» з метою визначення особливостей їх фахової підготовки, змісту правових дисциплін, які вони вивчають, а також встановлення наступності з попереднім етапом підготовки.

За результатами аналізу, в співпраці з викладачами юридичних і фахових дисциплін була заздалегідь розроблена програма проведення експерименту, якою було передбачено проведення навчально-виховних заходів, зокрема екскурсій, конференцій, конкурсів, заходів з діагностики рівнів сформованості правової компетентності тощо та визначені відповідальні особи під час проведення експерименту. Було враховано, що на етапі підготовки магістрів з обліку та оподаткування основним завданням є поглиблення теоретичних та практичних знань за обраною спеціальністю, посилення наукової роботи студентів, вдосконалення компетентностей, які дозволяють фахівцям виконувати завдання інноваційного характеру. Зважаючи на це, наголос робився на творчу та наукову роботу студентів магістратури.

Під час організації експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування, ми здійснювали:

— врахування наступності змісту освіти у процесі вивчення правових та фахових дисциплін. Для цього були переглянуті навчальні програми тих дисциплін, в межах яких здійснювалося формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, та внесені відповідні корективи із узгодженням з викладачами цих дисциплін, а також визначено та узгоджено зміст індивідуальної та самостійної роботи студентів. На випускових кафедрах узгоджено тематику науково-дослідної роботи студентів таким чином, щоб максимально забезпечити реалізацію виділених нами у процесі дослідження педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування та дотримання наступності із попереднім етапом підготовки. Було визначено координатора експерименту за кожною групою, який вирішував різні проблемні моменти,

які виникали в процесі проведення педагогічного експерименту;

– за результатами початкового зрізу були виділені студенти, які виявили високий рівень правової компетентності, які ввійшли до складу групи, що приймала участь в організації та проведенні різних освітніх та наукових закладів. Для кожного студента, враховуючи вимоги особистісно орієнтованого методологічного підходу, процес формування правової компетентності конкретизувався за допомогою індивідуального освітнього плану, розроблення багатоваріантних та різнорівневих завдань з урахуванням наявного рівня знань студентів, які вони виявили за результатами проведеного констатувального експерименту. Усі напрацювання студента, які він здійснив, відображалися в особистому порт фоліо, що було підставою для визначення рівнів сформованості правової компетентності в кінці формувального етапу педагогічного експерименту;

– наукова робота студентів магістратури була структурована відповідно до логіки майбутньої професійної діяльності фахівця з обліку та оподаткування. Поставлене професійне завдання вирішувалося комплексно: шляхом врахування усіх можливих аспектів – економічних, правових, психологічних, соціальних тощо. Крім того, розглядалися варіанти розвитку подій із врахуванням міжнародного досвіду з даного питання;

– відбір методів та засобів, які максимально сприяють формуванню фахової компетентності магістра. При цьому перевага надається проблемним, особистісно-орієнтованим та інтерактивним технологіям;

– систематичний моніторинг стану розвитку правової компетентності на кожному етапі підготовки шляхом проведення консультацій.

Оскільки неперервність освіти передбачає вдосконалення фахової компетентності впродовж усієї професійної кар'єри, нами був проведений наступний етап педагогічного експерименту із залученням закладів післядипломної освіти. До експерименту були залучені заклади, в яких здійснюється стажування та підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» та КВНЗ

«Херсонська академія неперервної освіти». На даному етапі перевірялася можливість та доцільність розвитку правової компетентності працюючих фахівців з обліку та оподаткування.

Особливостями цього етапу є те, що у працівників уже сформований стійкий професійний інтерес та бачення власної траєкторії професійного вдосконалення. Якщо на етапі фахової підготовки студенти лише уявляють свій професійний шлях та приблизно окреслюють для рівень необхідних знань, умінь, навичок і компетенцій, то працівники вже визначилися, які їм потрібні знання та компетентності.

Основна проблема післядипломної економічної освіти України полягає в тому, що відповідно до чинного законодавства для працівників економічних спеціальностей не існує конкретних критеріїв щодо основних форм післядипломної освіти. В тому числі, немає розробленого методичного забезпечення цього процесу. Тому кожний навчальний заклад може на власний розсуд пропонувати зручну для нього програму підвищення кваліфікації, часто ігноруючи бажання самих працівників.

З метою вирішення цієї проблеми, на початку формувального етапу експерименту нами була виділена група експертів (фахівців з обліку і оподаткування високої кваліфікації), які прийняли участь в опитуванні та визначили, які напрямки вдосконалення правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування є доцільними. Одержані дані були враховані під час корегування робочих програм підготовки здобувачів другої вищої освіти.

Під час організації експерименту щодо формування правової компетентності фахівців з обліку та адміністрування в умовах отримання другої вищої освіти, нами було здійснено:

- узгодження та структурування змісту освіти відповідно до логіки професійної діяльності фахівця з обліку та оподаткування, враховуючи проведене опитування експертів;
- процес навчання має бути орієнтований на врахування наявного професійного досвіду працівників, а також їх потреби в процесі навчально-

пізнавальної діяльності. Для цього була проведена робота із викладачами, які забезпечують освітній процес, ознайомлення їх із отриманими даними експертного оцінювання та корегування змісту навчальним дисциплін;

- забезпечення партнерських взаємин з викладачем, оскільки дорослі люди більш критично цінують себе та своє спілкування з іншими;
- чітке визначення завдань на даному етапі експерименту, напрямків вдосконалення правової компетентності та відповідно до цього проектування індивідуальної освітньої траєкторії.

Для кожного етапу педагогічного експерименту розроблялося відповідне навчально-методичне забезпечення. При цьому перевага надавалася саме електронним ресурсам, які є максимально доступними для користування та мобільними до внесення необхідних змін в процесі навчання. Систематично здійснювалося консультування викладачів, які приймали участь в проведенні педагогічного експерименту, щодо особливостей його здійснення, та забезпечувався зворотній зв'язок за допомогою технічних засобів та проведення систематичних робочих нарад.

5.2 Результати констатувального етапу експерименту

На констатувальному етапі педагогічного експерименту, який відбувався протягом 2014-2016 р.р., з метою обґрунтування доцільності формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в умовах неперервної освіти проведено опитування фахівців, які працюють за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» та є висококваліфікованими фахівцями. Вибірка таких фахівців була здійснена у закладах післядипломної освіти, де вони проходили підвищення кваліфікації. Відбір здійснювався на підставі тестування, розробленого викладачами фахових дисциплін (додаток П). Працівники, які отримали 82-100 балів за шкалою навчальних досягнень, увійшли до складу експертної групи. Всього у складі експертної групи було 51 працівник. В опитувальнику було запропоновано вказати, які навички доцільно вдосконалити працівникам (їх

підлеглим, оскільки, більшість з тих, хто ввійшов до групи експертів виявилися керівниками відділу) для ефективного здійснення фахової діяльності. Результати опитування відображені на рисунку 5.2.

Рисунок 5.2. Результати опитування фахівців з обліку та оподаткування

За результатами опитування, 60,78% опитаних (31 особа) вважають, що майбутнім працівникам цієї галузі необхідно вдосконалювати правові знання. Більше відсотків набрав лише варіант щодо вдосконалення фахових знань. Такий результат відповідає теоретичним засадам нашого дослідження в тому контексті, що працівникам економічних спеціальностей необхідно постійно підвищувати свій фаховий рівень, а система післядипломної освіти економістів на даному етапі розвитку не задовольняє наявний попит за цими вимогами. Отже, на підставі проведеного опитування було доведено необхідність у формуванні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. Крім цього, були визначена найбільш актуальна тематика правових знань для професійної діяльності фахівця з обліку та оподаткування. На підставі отриманої інформації були внесені зміни до навчальних програм фахових дисциплін, які використовувалися нами в процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

В 2014-2015 роках для перевірки наявності та значущості проблеми дослідження, а також можливості забезпечення формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування було проведено камерний педагогічний експеримент (констатувальний етап). До проведення камерного експерименту було залучено чотири академічні групи студентів третього та четвертого курсу ВННІЕ ТНЕУ спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «бакалавр» (всього 96 студентів), відповідно, дві ЕГ – 24 та 26 студентів і дві КГ – 21 і 25 студентів. Одержані на початку камерного експерименту результати наведені в таблиці 5.2.

Таблиця 5.2

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на початку камерного експерименту

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ-1	13	61,90	6	28,57	2	9,52	21
ЕГ-1	16	66,67	7	29,17	1	4,17	24
КГ-2	16	64,00	7	28,00	2	8,00	25
ЕГ-2	17	65,38	7	26,92	2	7,69	26
КГ (всього)	29	63,04	13	28,26	4	8,70	46
ЕГ (всього)	33	66,00	14	28,00	3	6,00	50

Для перевірки однорідності вибірок під час проведення камерного експерименту використаємо критерій Стюдента. Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження:

– H_0 – частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ більша, ніж у КГ.

Для обчислення критерію Стюдента знаходимо статистичні показники (проміжні дані для обчислення наведені в таблицях Р.1 та Р.2, додаток Р):

$$1. \text{ Середнє значення } M(x) = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} . \quad (5.2)$$

$$\text{Для КГ } M(x) = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{2728}{46} = 59,30 ,$$

$$\text{для ЕГ } M(x) = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{2961}{50} = 59,22 .$$

2. Значення дисперсії аналізованої ознаки в кожній групі

$$D(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n} . \quad (5.3)$$

$$\text{Для КГ } D(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n} = \frac{12687,74}{46} = 275,82 ,$$

$$\text{для ЕГ } D(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n} = \frac{13203,04}{50} = 264,06 ,$$

де x_i – індивідуальний бал, $M(x)$ – середній бал групи, n – об'єм вибірки (кількість студентів).

3. Середнє квадратичне відхилення неперервної випадкової величини

$$\sigma = \sqrt{D(x)} . \quad (5.4)$$

$$\text{Для КГ } \sigma = \sqrt{D(x)} = \sqrt{275,82} = 16,61 ,$$

$$\text{для ЕГ } \sigma = \sqrt{D(x)} = \sqrt{264,06} = 16,25 .$$

Для визначення типу розподілу, розрахуємо коефіцієнт асиметрії кривої (A_s) (Гласс, & Стенли, 1976):

$$A_s = \frac{1}{\sigma^3} \sum_{i=1}^N (x_i - M(x))^3 \cdot P_i , \quad (5.5)$$

де $P_i = f_i / n$ – частота одержання певного балу (оцінка); f_i – частота балу (оцінки) для даної сукупності студентів n .

$$\text{Для КГ } A_s = \frac{2168,21}{16,61^3} = \frac{2168,21}{4582,57} = 0,473 ,$$

$$\text{для ЕГ } A_s = \frac{1763,88}{16,25^3} = \frac{1763,88}{4291,05} = 0,411.$$

За результатами підрахунків коефіцієнти асиметрії становлять +0,473 для КГ та +0,411 для ЕГ. Оскільки вони не перевищують нормоване значення 0,5, то для перевірки однорідності можна використовувати критерій Стьюдента.

При кількості ступенів вільності $k = 104$ та рівні значимості $\alpha = 0,05$, $t_{\text{табл}} = 1,98$ (І. Хом'юк, В. Хом'юк, & Краєвський, 2009).

Стандартна похибка різниці середніх арифметичних знаходиться за формулою:

$$\sigma_{1-2} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - M_1(x))^2 + \sum (x_i - M_2(x))^2}{n_1 + n_2 - 2} \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}, \quad (5.6)$$

де $M_1(x)$ та $M_2(x)$ – середні показники в ЕГ та КГ, що порівнюються (середній бал за рівнями сформованості правової компетентності); n_1 та n_2 – кількість студентів у групах.

Розраховуємо статистику критерію:

$$t = \frac{M_2(x) - M_1(x)}{\sigma_{1-2}}. \quad (5.7)$$

Підставивши дані, маємо:

$$\sigma_{1-2} = \sqrt{\frac{12687,74 + 13203,04}{46 + 50 - 2} \left(\frac{1}{46} + \frac{1}{50} \right)} = 3,2336,$$

$$t = \frac{59,30 - 59,22}{3,2336} = 0,025.$$

Оскільки $t < t_{\text{табл}}$, підтверджена нульова гіпотеза, що частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ. Результати аналізу по закінченню камерного експерименту наведені в таблиці 5.3.

Для наочності одержані дані на початку та по закінченню камерного експерименту наведено графічно (рисунок 5.3). Як видно з рисунка 5.3, динаміка збільшення кількості студентів експериментальної групи із

середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності суттєва в порівнянні з контрольною групою. Для перевірки статистичної значущості отриманих змін використаємо критерій Стюдента. Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження:

– H_0 – частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ більша, ніж у КГ.

Таблиця 5.3

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування по закінченню камерного експерименту

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ-1	12	57,14	7	33,33	2	09,52	21
ЕГ-1	5	20,83	12	50,00	7	29,17	24
КГ-2	14	56,00	9	36,00	2	08,00	25
ЕГ-2	6	23,08	9	34,62	11	42,31	26
КГ (всього)	26	56,52	16	34,78	4	08,70	46
ЕГ (всього)	11	22,00	21	42,00	18	36,00	50

Для обчислення критерію стьюдента знаходимо статистичні показники (проміжні дані для обчислення наведено в таблицях Р.3 та Р.4, додаток Р):

1. Середнє значення:

$$\text{для контрольної групи } M(x) = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{2699}{46} = 58,67,$$

$$\text{Для експериментальної групи } M(x) = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{3650}{50} = 73.$$

2. Значення дисперсії аналізованої ознаки у кожній групі:

Для контрольної групи $D(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n} = \frac{9920,11}{46} = 215,65$,

для експериментальної групи $D(x) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n} = \frac{13638}{50} = 272,76$,

де x_i – індивідуальний бал, $M(x)$ – середній бал групи, n – об'єм вибірки (кількість студентів).

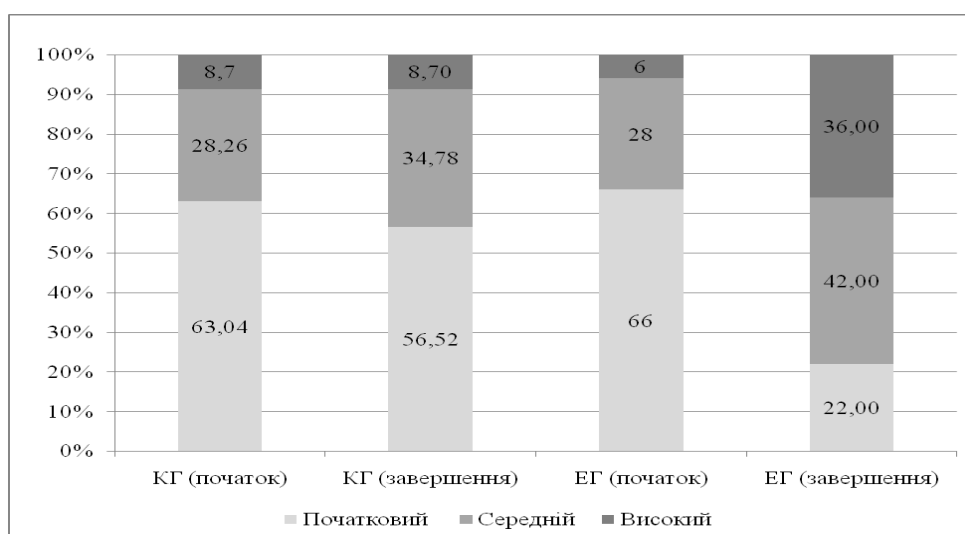

Рисунок 5.3. Динаміка змін рівнів правової компетентності на початку та по завершенню камерного експерименту

3. Середнє квадратичне відхилення неперервної випадкової величини:

Для контрольної групи $\sigma = \sqrt{D(x)} = \sqrt{215,65} = 14,69$,

Для експериментальної групи $\sigma = \sqrt{D(x)} = \sqrt{272,76} = 16,52$.

Для визначення типу розподілу, розрахуємо коефіцієнт асиметрії кривої (A_s) за формулою (5.5):

для КГ $A_s = \frac{1396,33}{14,69^3} = \frac{1396,33}{3170,04} = 0,441$,

для ЕГ $A_s = \frac{-287,16}{16,52^3} = \frac{-287,16}{4508,48} = -0,064$.

За результатами підрахунків коефіцієнти асиметрії становлять +0,441 для КГ та -0,064 для ЕГ. Оскільки вони не перевищують нормоване значення

0,5, то для перевірки однорідності можна використовувати критерій Стьюдента.

При кількості ступенів вільності $k = 104$ та рівні значимості $\alpha = 0,05$, $t_{\text{табл}} = 1,98$ (І. Хом'юк, В. Хом'юк, & Краєвський, 2009).

Знаходимо стандартну похибку різниці середніх арифметичних знаходиться за формулою (5.6):

$$\sigma_{1-2} = \sqrt{\frac{9920,11 + 13638}{46 + 50 - 2} \left(\frac{1}{46} + \frac{1}{50} \right)} = 2,469.$$

$$\text{Розраховуємо статистику критерію: } t = \frac{73,00 - 58,67}{2,469} = 5,804.$$

Оскільки $t > t_{\text{табл}}$, отримали підтвердження альтернативної гіпотези, що частка студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у експериментальній групі більша, ніж у контрольній та не є випадковою.

На початку констатувального етапу експерименту було проведено вхідний контроль на кожному з рівнів проведення експерименту. Як нами обґрунтовано раніше, ми виділили такі рівнів проведення експерименту:

- I рівень – класи економічного спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах;
- II рівень – заклади вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»);
- III рівень – заклади вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»);
- IV рівень – заклади, які здійснюють післядипломну підготовку фахівців.

У процесі дослідження було встановлено, що правова компетентність майбутнього фахівця з обліку та оподаткування складається з таких компонентів: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний, інформаційно-логічний, і визначено зміст зазначених компонентів. З метою аналізу стану розвитку правової компетентності фахівців з обліку та

оподаткування, були визначені критерії (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний та результативний), показники та рівні (початковий, середній та високий) їхнього розвитку. Так як на кожному з рівнів задіяні різні за віком та рівнем освіти учні та студенти, то на кожному з рівнів використовувалася адаптована до його особливостей тестова методика.

Оскільки формування правової компетентності є складним комплексним процесом, то в процесі дослідження ми дійшли висновку, що потрібен комплекс взаємопов'язаних критеріїв, на підставі яких можна аналізувати одержані результати. На основі сформульованих критеріїв було обрано такі методи діагностики правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: анкети, опитувальники, контрольні роботи, аналіз результатів наукової роботи студентів. На підставі розробленого діагностичного інструментарію відповідно до визначених критеріїв та показників було проведено констатувальний зріз сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Для того, щоб зменшити похибку, яка може виникнути під час тестування, одержані рівні правової компетентності студентів порівнювалися із індивідуальною оцінкою, яку виставляв викладач правових дисциплін на підставі роботи студента під час навчання. Якщо розбіжність була суттєвою, з цим студентом проводилася співбесіда, з метою з'ясування його реального рівня правової компетентності. Проаналізуємо результати вхідного контролю на кожному з рівнів проведення експерименту.

I рівень: визначення початкового стану сформованості правової компетентності учнів закладів середньої освіти економічного спрямування. В констатувальному етапі експерименту прийняло участь 182 учнів, які навчаються в класах економічного спрямування: 94 учні КЗ «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 27 ВМР» (ЗОШ № 27) та 88 учнів КЗ «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР» (ФМГ № 17). Динаміка рівнів сформованості правової компетентності учнів закладів середньої освіти економічного спрямування наведена в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності учнів,
які навчаються в класах економічного спрямування

Заклад освіти	Рівні сформованості правової компетентності, у %		
	Початковий	Середній	Високий
ЗОШ № 27	36,17	56,38	7,45
ФМГ № 17	34,09	53,41	12,50

Для наочності одержані дані подано графічно (рис. 5.4).

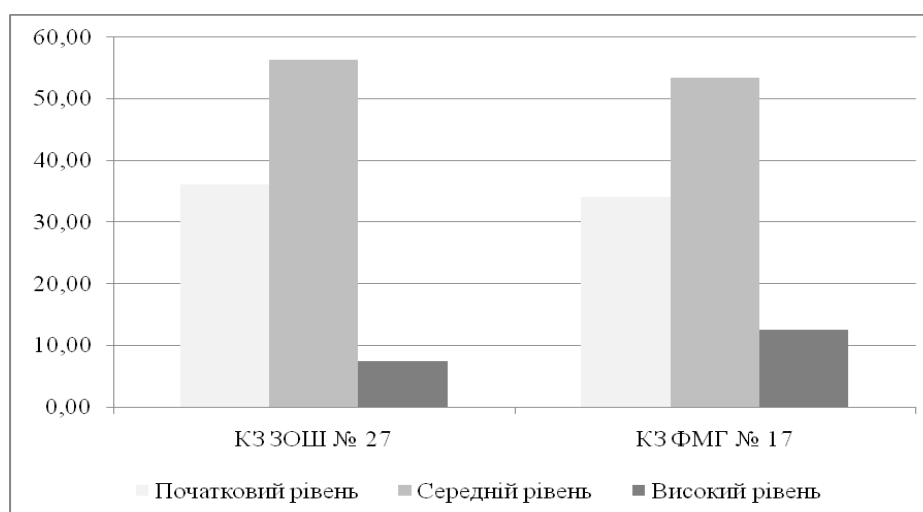

Рисунок 5.4. Рівні сформованості правової компетентності учнів, які навчаються в класах економічного спрямування

Проведене тестування дало змогу отримати такі результати:

– більша частина учнів, які навчалися в класах економічного спрямування та приймали участь у експерименті, мають середній рівень правової компетентності, відповідно, 56,38% у ЗОШ № 27 та 53,41 % у ФМГ № 17. Це пов'язано з тим, що у цих закладах освіти діють гуртки з правознавства та ринкової економіки;

– високий рівень правової компетентності має не значна кількість учнів, відповідно, 7,45% у ЗОШ № 27 та 12,5 % у ФМГ № 17, що свідчить про необхідність упровадження заходів щодо підвищення рівня правової компетентності майбутніх фахівців економічної галузі.

На підставі результатів проведеного тестування для проведення

формувального етапу експерименту з учнів, які навчаються в класах економічного спрямування цих закладів освіти, було сформовано КГ та ЕГ з урахуванням таких особливостей:

1) в КГ та ЕГ спостерігалися приблизно рівні значення сформованості правової компетентності учнів цих закладів освіти;

2) під час визначення КГ та ЕГ була врахована однорідність їхнього кількісного складу. Поділ учнів здійснено відповідно до таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності учнів, які навчаються в класах економічного спрямування (констатувальний етап)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ-1 (ЗОШ № 27)	27	54,00	20	40,00	3	6,00	50
ЕГ-1 (ЗОШ № 27)	17	38,64	23	52,27	4	9,09	44
КГ-2 (ФМГ № 17)	19	44,19	19	44,19	5	11,63	43
ЕГ-2 (ФМГ № 17)	15	33,33	25	55,56	5	11,11	45

Перед впровадженням запропонованих педагогічних умов формування правової компетентності учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, визначимо, як підібрані КГ та ЕГ щодо рівнів сформованості правової компетентності та статистичної схожості за складом.

Оскільки для проведення педагогічного експерименту сформовані КГ та ЕГ, які утворюють дві незалежні вибірки, тому погоджуємося з висновками Я. Гончаренка, В. Горбачука (2012) та Н. Сачанюк-Кавецької (2018) про доцільність використання для аналізу результатів досліджень кутового перетворення Фішера ϕ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок, у яких досліджується рівень сформованості правової компетентності. Можливість використання даного критерію полягає в тому, що кількість можливих варіантів (рівнів правової компетентності) не перевищує трьох (Вальчук, 2013, с. 51).

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези щодо розподілу учнів у КГ та ЕГ групах за допомогою φ^* -критерію Фішера за таким алгоритмом:

1) відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера:

$$\varphi_1 = 2 \arcsin \sqrt{P_1}, \quad \varphi_2 = 2 \arcsin \sqrt{P_2}, \quad (5.8)$$

де P_1 та P_2 – частки, які порівнюються;

2) обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для КГ та ЕГ для одного навчального закладу за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (5.9)$$

де n_1 та n_2 – обсяги вибірок КГ та ЕГ, які досліджуються.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ більша, ніж у КГ.

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку С (таблиця С.1), підсумкові – в таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера на початок експерименту для учнів, які навчаються в класах економічного спрямування

Групи	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ-1 і ЕГ-1	1,499	1,199	0,571	2,31	1,64
КГ-2 і ЕГ-2	1,055	1,069	0,075		

За результатами таблиці 5.6 бачимо, що підтвердження отримала гіпотеза H_0 , відповідно до якої частка учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ. Тому, визначені КГ та ЕГ учнів, які навчаються в класах економічного спрямування, на констатувальному етапі експерименту є однорідними за складом. Застосування φ^* -критерію Фішера за рівнів значущості 0,01 і 0,05 засвідчили, що між КГ та ЕГ відсутні статистично значущі розбіжності в рівнях правової компетентності, тому, що всі обчислені значення нижчі критичних.

II рівень: визначення початкового стану сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр». До констатувального етапу експерименту було залучено 488 студентів, які навчалися за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», 104 – з Тернопільського національного економічного університету, 154 – з Вінницького національного технічного університету, 112 – з Донецького національного університету імені Василя Стуса, 118 – з Миколаївського національного аграрного університету. Стан сформованості правової компетентності студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр в різних закладах вищої освіти за курсами наведений в таблиця 5.7.

Аналіз результатів проведеного експерименту засвідчив, що:

– більшість студентів у цих закладах вищої освіти мають початковий рівень правової компетентності (більше 60%), з яких найбільша кількість таких студентів навчалася у ВНТУ (63,64%), а найменша – у ДНУ (53,57%);

– кількість студентів з середнім рівнем правової компетентності коливалася в межах 32–40%, з яких найбільша кількість таких студентів навчалася в ДНУ (40,18%), а найменша – у ВНТУ (32,47%);

– найбільша кількість студентів, які продемонстрували високий рівень правової компетентності навчалася в ДНУ (6,25%), а найменша – в МНАУ (2,54%);

– спостерігається несуттєве зростання правової компетентності, в залежності від курсу навчання. Така тенденція пояснюється тим, що в процесі навчання в закладах вищої освіти студенти практично не вивчають правові дисципліни, а лише окремі правові питання, зокрема при вивченні безпеки життєдіяльності, охорони праці (основ і галузевих питань), цивільного захисту тощо, що не дозволяє сформувати на належному рівні їхню правову компетентність.

Таблиця 5.7

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «бакалавр» (за курсами)

Курс	Рівні сформованості правової компетентності, у %		
	Початковий	Середній	Високий
<i>Тернопільський національний економічний університет (ТНЕУ)</i>			
I курс	62,50	37,50	0,00
II курс	59,26	37,04	3,70
III курс	58,33	37,50	4,17
IV курс	58,62	34,48	6,90
<i>Донецький національний університет імені Василя Стуса (ДНУ)</i>			
I курс	53,85	42,31	3,85
II курс	64,00	36,00	0,00
III курс	55,00	40,00	5,00
IV курс	46,34	41,46	12,20
<i>Миколаївський національний аграрний університет (МНАУ)</i>			
I курс	64,29	35,71	0,00
II курс	70,83	29,17	0,00
III курс	63,33	33,33	3,33
IV курс	55,56	38,89	5,56
<i>Вінницький національний технічний університет (ВНТУ)</i>			
I курс	65,52	34,48	0,00
II курс	76,00	24,00	0,00
III курс	56,52	36,96	6,52
IV курс	62,96	31,48	5,56

Стан сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, які навчаються за ОКР «бакалавр» у цих закладах вищої освіти наведений в таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «бакалавр» (констатувальний етап)

Заклад вищої освіти	Рівні сформованості правової компетентності, у %		
	Початковий	Середній	Високий
ТНЕУ	59,62	36,54	3,85
ДНУ	53,57	40,18	6,25
МНАУ	62,71	34,75	2,54
ВНТУ	63,64	32,47	3,90

Для наочності одержані дані подано графічно (рис. 5.5).

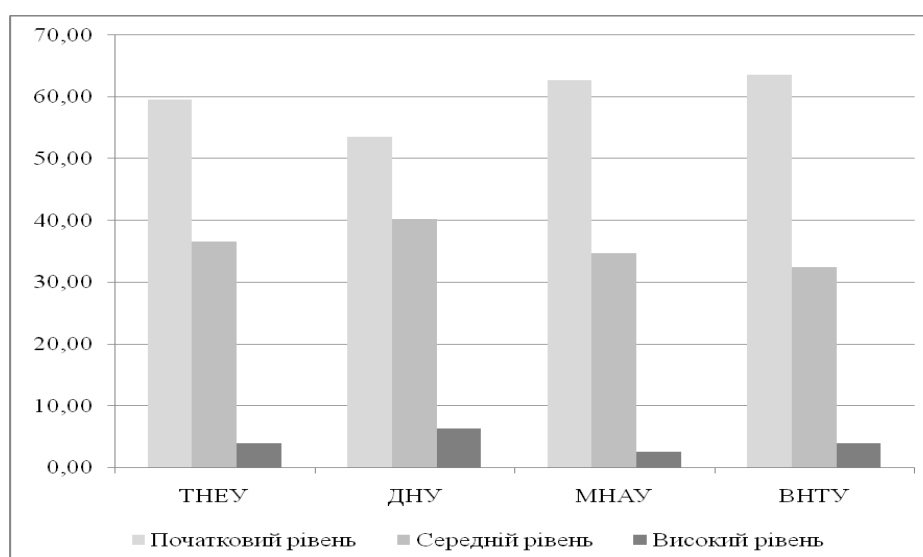

Рисунок 5.5. Рівні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «бакалавр» (констатувальний етап)

Проведене дослідження довело необхідність у реалізації визначених педагогічних умов, які забезпечують формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, без якої їхнє успішне здійснення фахової діяльності та професійне вдосконалення не можливе. Незважаючи на недостатній рівень правової компетентності, студенти усвідомлюють необхідність опанування правових знань, які дозволять їм виконувати майбутні професійні обов'язки, орієнтуючись у правовому полі. Адже, на запитання «Чи необхідні фахівцю з обліку та оподаткування правові знання?» студенти, які прийняли участь в опитуванні, відповіли

таким чином (рисунок 5.6).

Отже, доведено, що формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування – складна педагогічна проблема, одним із шляхів розв’язання якої є впровадження в навчальний процес запропонованої концептуальної моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. А неперервність процесу правової підготовки фахівців повинна забезпечуватись дотриманням визначених педагогічних умов на кожному з етапів підготовки в умовах неперервної освіти.

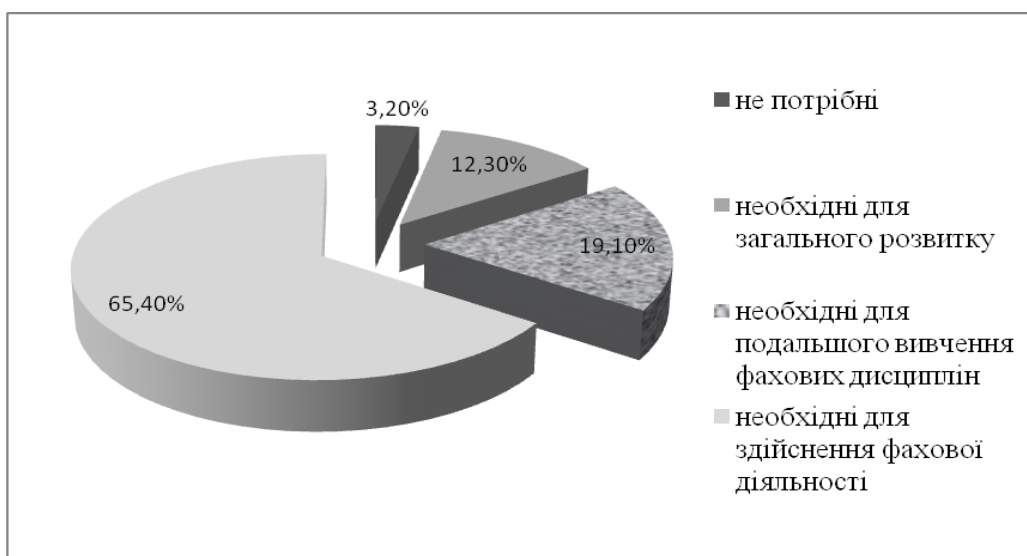

Рисунок 5.6. Результати опитування студентів ОКР «бакалавр» щодо необхідності вивчення правових дисциплін

Для подальшого проведення формувального етапу експерименту було сформовано КГ та ЕГ студентів на підставі проведеного тестування. Розподіл студентів, які навчаються за ОКР «бакалавр» на КГ та ЕГ здійснювався з урахуванням таких особливостей:

1) в КГ та ЕГ було діагностовано приблизно рівні значення сформованості правової компетентності в майбутніх фахівців з обліку та оподаткування;

2) під час визначення КГ та ЕГ була врахована однорідність кількісного складу студентів, які входили до цих груп. Поділ студентів на КГ та ЕГ здійснено відповідно до таблиці 5.9.

Перед впровадженням розробленої концептуальної моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування проаналізуємо рівні сформованості правової компетентності та статистичну схожість за складом ЕГ та КГ за допомогою кутового перетворення Фішера.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка студентів-бакалаврів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів-бакалаврів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ більша, ніж у КГ.

Таблиця 5.9

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «бакалавр»

Групи, навчальні заклади	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (ТНЕУ)	27	57,45	18	38,30	2	4,26	47
ЕГ (ТНЕУ)	35	61,40	20	35,09	2	3,51	57
КГ (ДНУ)	34	57,63	21	35,59	4	6,78	59
ЕГ (ДНУ)	26	49,06	24	45,28	3	5,66	53
КГ (МНАУ)	36	60,00	22	36,67	2	3,33	60
ЕГ (МНАУ)	38	65,52	19	32,76	1	1,72	58
КГ (ВНТУ)	41	57,75	27	38,03	3	4,23	71
ЕГ (ВНТУ)	57	68,67	23	27,71	3	3,61	83

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези за допомогою ϕ^* -критерію Фішера, щодо розподілу студентів у КГ та ЕГ за таким алгоритмом:

1) відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «бакалавр» переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8);

2) обчислюємо значення ϕ^* -критерію Фішера для експериментальної

та контрольної груп одного навчального закладу за формулою (5.9). Оскільки до педагогічного експерименту в кожному навчальному закладі була залучена достатня для його проведення кількість студентів, це дозволило сформувати в кожному з них КГ та ЕГ для перевірки визначених педагогічних умов щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування;

3) здійснюємо перевірку достовірності сформульованої гіпотези.

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку С (таблиці С.3 та С.4), підсумкові результати – в таблиці 5.10.

Таблиця 5.10

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера на початку експерименту (ОКР «бакалавр»)

Групи, заклади вищої освіти	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ (ТНЕУ)	0,388	0,422	0,204	2,31	1,64
КГ і ЕГ (ДНУ)	0,898	1,046	0,243		
КГ і ЕГ (МНАУ)	0,619	0,445	0,559		
КГ і ЕГ (ВНТУ)	1,404	1,355	0,192		

Аналізуючи наведені в таблиці 5.10 результати, бачимо, що підтвердження отримала гіпотеза H_0 , відповідно до якої частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ. Тому, сформовані КГ та ЕГ майбутніх фахівців з обліку та оподаткування на констатувальному етапі експерименту є однорідними за складом. Застосування φ^* -критерію Фішера за рівнів значущості 0,01 і 0,05 засвідчили, що між КГ та ЕГ відсутні статистично значущі розбіжності в рівнях правової компетентності, адже, всі обчислені значення нижчі критичних.

III рівень: визначення початкового стану сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр». В

констатувальному етапі експерименту прийняли участь 160 студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр», 26 – з Тернопільського національного економічного університету, 48 – з Вінницького національного технічного університету, 52 – з Донецького національного університету імені Василя Стуса, 34 – з Миколаївського національного аграрного університету. Стан сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» у різних закладах вищої освіти, наведений в таблиці 5.11.

Таблиця 5.11

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «магістр»

Заклад вищої освіти	Рівні сформованості правової компетентності, у %		
	Початковий	Середній	Високий
ТНЕУ	50,00	34,62	15,38
ВНТУ	54,17	35,42	10,42
ДНУ	59,62	32,69	7,69
МНАУ	61,76	32,35	5,88

Для наочності одержані дані графічно подано на рисунку 5.7.

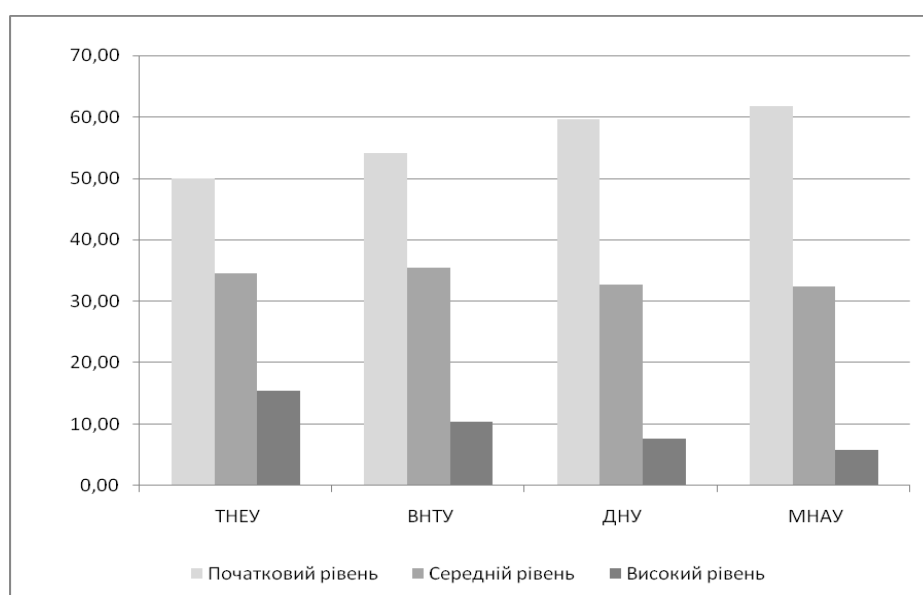

Рисунок 5.7. Рівні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «магістр» (констатувальний етап)

Аналіз результатів проведеного експерименту засвідчив, що:

– більшість студентів має початковий рівень правової компетентності (більше 50%), з яких найбільша кількість таких студентів навчається в МНАУ (61,79%), а найменша – у ТНЕУ (50,00%);

– кількість студентів з середнім рівнем правової компетентності коливається в межах 30-35%, з яких найбільша кількість таких студентів навчалася у ВНТУ (35,42%), а найменша – в МНАУ (32,35%);

– найбільша кількість студентів, які продемонстрували високий рівень правової компетентності, навчалася в ТНЕУ (15,38%), а найменша – в МНАУ (5,88%);

– аналіз рівнів правової компетентності бакалаврів (таблиця 5.7) та магістрів (таблиця 5.11) доводить, що в магістрів спостерігається більш високе зростання рівнів правової компетентності в порівнянні з бакалаврами (рисунок 5.8). Це, на нашу думку, пояснюється тим, що під час підготовки магістрів ефективно формується професійна компетентність, за рахунок перебування на виробничій практиці, розв'язанні професійних і квазіпрофесійних завдань, участі у науковій роботі тощо.

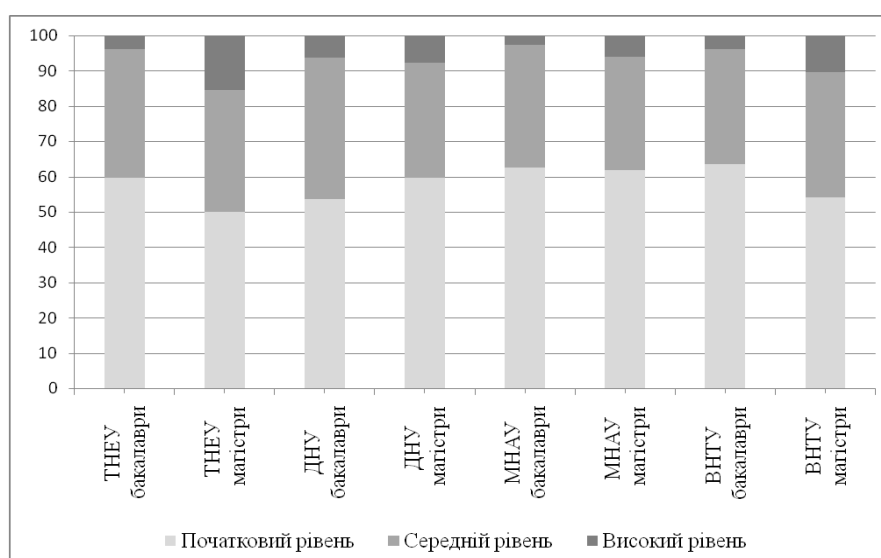

Рисунок 5.8. Рівні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «магістр» (констатувальний етап)

Для проведення формувального етапу експериментального дослідження було відібрано ЕГ та КГ студентів на підставі проведеного тестування. Так як кількість залучених до участі в експерименті магістрів значно менша, ніж бакалаврів, а в більшості закладів вищої освіти є лише одна група магістрів, то поділ було зроблено таким чином: з магістрів ДНУ була створена КГ, а з інших – ЕГ.

Розподіл студентів, які навчаються за ОКР «магістр» на КГ та ЕГ здійснювався з урахуванням таких особливостей:

1) в КГ та ЕГ спостерігалися приблизно рівні значення сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування;

2) під час формування КГ та ЕГ була здійснена перевірка однорідності кількісного складу студентів, які входили до цих груп. Поділ студентів на КГ та ЕГ здійснено відповідно до таблиці 5.12.

Таблиця 5.12

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «магістр» (констатувальний етап)

Група	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (ДНУ)	29	55,77	19	36,54	4	7,69	52
ЕГ-1 (ТНЕУ)	13	50	9	34,62	4	15,38	26
ЕГ-2 (ВНТУ)	26	54,17	17	35,42	5	10,42	48
ЕГ-3 (МНАУ)	21	61,76	11	32,35	2	5,88	34

Як і для бакалаврів, перед впровадженням розробленої концептуальної моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування проаналізуємо рівні сформованості правової компетентності та статистичну схожість за складом ЕГ та КГ за допомогою кутового перетворення Фішера φ^* .

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка студентів-магістрів з відповідним рівнем сформованості

правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів-магістрів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу студентів у КГ та ЕГ за таким алгоритмом:

1) відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування (ОКР «магістр») переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8).

2) обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для КГ та ЕГ попарно за формулою (5.9),

3) здійснюємо перевірку достовірності сформульованої гіпотези.

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку С (таблиці С.5 та С.6), підсумкові – в таблиці 5.13.

Таблиця 5.13

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера на початку експерименту (ОКР «магістр»)

Групи	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	0,483	0,162	1,020	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	0,160	0,115	0,475		
КГ і ЕГ-3	0,553	0,390	0,322		

Аналізуючи наведені в таблиці 5.13 результати, бачимо, що підтвердження отримала гіпотеза H_0 , відповідно до якої частка магістрів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ у будь-яких комбінаціях. Тому, визначені КГ та ЕГ майбутніх фахівців з обліку та оподаткування на констатувальному етапі експерименту є однорідними за складом. Застосування φ^* -критерію Фішера за рівнів значущості 0,01 і 0,05 засвідчили, що між КГ та ЕГ відсутні статистично

значущі розбіжності в рівнях правової компетентності, тому, що всі обчислені значення нижчі критичних.

IV рівень: визначення початкового стану сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в системі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації). В експерименті на констатувальному етапі прийняли участь 199 фахівців з обліку та оподаткування, які проходили курси підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти, зокрема у КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» та в КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти. Стан сформованості правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування, які проходили підвищення кваліфікації в різних закладах вищої освіти наведений в таблиці 5.14.

Таблиця 5.14

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в закладах післядипломної освіти

Група	Рівні сформованості правової компетентності, у %		
	Початковий	Середній	Високий
1	41,98	37,04	20,99
2	30,77	38,46	30,77
3	32,56	41,86	25,58
4	33,33	38,10	28,57
5	35,71	32,14	32,14

Для наочності одержані дані подані графічно на рисунку 5.9.

Аналіз результатів проведеного експерименту засвідчив, що:

– більшість опитаних слухачів продемонстрували середній рівень сформованості правової компетентності;

– найбільшу кількість слухачів з високим рівнем сформованості правової компетентності було виявлено в 5 групі (32,14% або 9 осіб з 28), найменшу – в I групі (20,99% або 17 осіб з 81);

– найбільшу кількість працівників з початковим рівнем сформованості правової компетентності було діагностовано в I групі (41,98% або 34 особи з

81), найменшу – в 2 групі (30,77% або 8 осіб з 26);

– порівняння отриманих даних з результатами аналізу рівнів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, що здобували фах у закладах вищої освіти доводить, що в працівників економічної галузі рівень правової компетентності суттєво вищий. Така ситуація пояснюється тим, що фахівці-економісти змушені самостійно постійно підвищувати свій професійний рівень, у тому числі, й за рахунок опрацювання необхідних у роботі нормативно-правових актів, консультування з фахівцями в юридичній галузі тощо, що позитивно впливає на рівень сформованості їхньої правової компетентності.

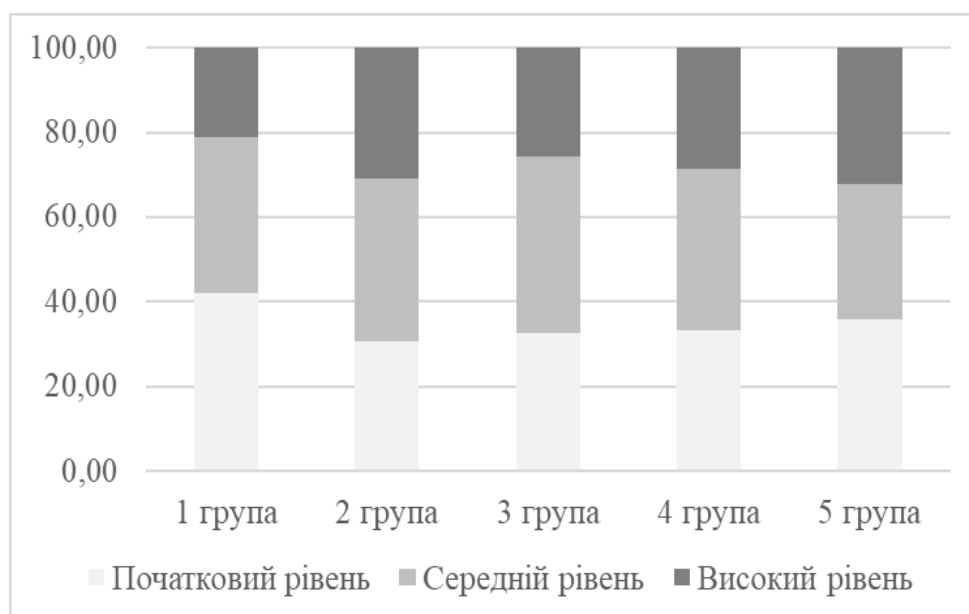

Рисунок 5.9. Рівні правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти

На підтвердження висловленого припущення серед фахівців з обліку та оподаткування було проведене додаткове опитування стосовно важливості правової компетентності в їхній професійній діяльності. В результаті опитування були одержані такі результати:

– на запитання «Чи відчували ви нестачу правових знань та вмінь у професійній діяльності?» відповіли «так» 64,8% респондентів;

– на запитання «Яким чином ви вирішуєте питання, що вимагають правових вмінь та навичок?» 17,6 % респондентів перенаправляють питання юристам (даний варіант актуальний для великих підприємств, які мають у штаті фахівців-юристів), 58,4% намагаються самостійно розв'язати правову проблему, а у випадку невдачі – ідуть на консультацію до юриста;

– на запитання «Чи підвищували Ви свій рівень правових знань?» 87,8% респондентів відповіли ствердно, з них: 10,6% отримали другу вищу юридичну освіту, 28,2% – проходили он-лайн або дистанційні курси з правових питань та 61,2% – самостійно опрацьовували правові питання, які їх цікавили.

Отже, ми переконалися, що фахівцям з обліку та оподаткування систематично доводиться розв'язувати різні професійні завдання, розв'язання яких потребує певного рівня правової компетентності. На великих підприємствах і в організаціях, де у штаті є юрист, ці питання вирішуються завдяки консультаціям з ним. Відповідно, на малих підприємствах, яких більшість у нашій державі, фахівці з обліку та оподаткування змушені самостійно розвивати свою правову компетентність, щоб самостійно розв'язувати професійні проблеми, або користуватися не дешевими послугами приватних юристів.

Для подальшого проведення формувального етапу експерименту було відібрано КГ та ЕГ фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) за результатами проведеного тестування під час констатувального етапу експерименту.

Розподіл фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) на КГ та ЕГ здійснювався з урахуванням таких особливостей:

1) в контрольній та експериментальній групах спостерігалися приблизно рівні значення сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування;

2) під час визначення контрольних та експериментальних груп було

здійснено врахування однорідності кількісного складу фахівців, які входили до цих груп;

З) так як фахівці з обліку та оподаткування навчаються в академіях неперервної освіти (курсах підвищення кваліфікації) нетривалий термін та задіяні у формуальному педагогічному експерименті групи підвищували кваліфікацію у різний час, тому із досліджуваних груп одна з КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» була визначена як контрольна, а інші – як експериментальні групи. Поділ фахівців на контрольні та експериментальні групи здійснено відповідно до таблиці 5.15.

Таблиця 5.15

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в закладах післядипломної освіти

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ	8	30,77	10	38,46	8	30,77	26
ЕГ-1	34	41,98	30	37,04	17	20,99	81
ЕГ-2	14	32,56	18	41,86	11	25,58	43
ЕГ-3	7	33,33	8	38,10	6	28,57	21
ЕГ-4	10	35,71	9	32,14	9	32,14	28

Перед впровадженням розробленої концептуальної моделі розвитку правової компетентності у фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) проаналізуємо рівні сформованості правової компетентності та статистичну схожість за складом ЕГ та КГ за допомогою кутового перетворення Фішера ϕ^* .

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка фахівців-економістів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка фахівців-економістів з відповідним рівнем сформованості

правової компетентності у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) у КГ та ЕГ за таким алгоритмом:

1) відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8)

2) обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для КГ та ЕГ попарно за формулою (5.9).

3) здійснюємо перевірку достовірності сформульованої гіпотези.

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку С (таблиці С.7, С.8), підсумкові результати – в таблиці 5.16.

Таблиця 5.16

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера на початку експерименту
(заклади післядипломної освіти)

Групи	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	1,034	0,138	0,998	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	0,169	0,306	0,515		
КГ і ЕГ-3	0,181	0,031	0,164		
КГ і ЕГ-4	0,382	0,492	1,103		

За результатами статистичного аналізу, наведеними в таблиці 5.16, бачимо, що підтвердження отримала гіпотеза H_0 , відповідно до якої частка фахівців з обліку та оподаткування з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ. Отже, визначені КГ та ЕГ фахівців з обліку та оподаткування на констатувальному етапі експерименту є однорідними за складом. Застосування φ^* -критерію Фішера за рівнів значущості 0,01 і 0,05 засвідчило, що між КГ та ЕГ відсутні статистично значущі розбіжності в рівнях правової компетентності, тому, що всі

обчислені значення нижчі критичних.

Таким чином, на констатувальному етапі експерименту були сформовані однорідні щодо рівнів правової компетентності групи учасників педагогічного експерименту на усіх його рівнях. Це створило передумови для коректного проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

5.3 Кількісний та якісний аналіз результатів педагогічного експерименту

Формувальний етап педагогічного експерименту тривав впродовж 2016-2018 років. Метою формувального етапу педагогічного експерименту була перевірка гіпотези дослідження та визначення ефективності розробленої системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Формувальний етап педагогічного експерименту, як і констатувальний, було реалізовано на чотирьох рівнях системи безперервної освіти: на першому рівні формувального етапу експерименту відбувалася перевірка можливості та доцільності формування правової компетентності учнів, які навчаються в класах з економічним спрямуванням, на другому – майбутніх фахівців обліку та оподаткування в закладах вищої освіти, які навчаються за ОКР «бакалавр», на третьому – майбутніх фахівців обліку та оподаткування в закладах вищої освіти, які навчаються за ОКР «магістр», на четвертому – фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації). Враховуючи вікові та освітні відмінності на кожному з рівнів експерименту, було розроблено діагностичний інструментарій для кожної категорії суб'єктів освітнього процесу: учні, студенти та фахівці з обліку та оподаткування.

До формувального етапу експерименту було залучено сформовані на констатувальному етапі КГ та ЕГ, у яких перевірялася відсутність суттєвих відмінностей за допомогою кутового перетворення Фішера ϕ^* . Проведемо кількісний та якісний аналіз результатів педагогічного експерименту на

кожному з його рівнів.

I рівень: аналіз зміни рівнів правової компетентності учнів, які навчаються в класах економічного спрямування. До експерименту на формувальному етапі було залучено 182 учня, які навчаються в класах економічного спрямування: 94 учні КЗ «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 27 ВМР» та 88 учнів КЗ «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР». В цих закладах освіти здійснювалася перевірка щодо можливості впровадження та дієвості розроблених педагогічних умов формування правової компетентності на етапі дофахової підготовки. Було здійснено методичну підготовку учителів правових на економічних дисциплін щодо особливостей формування правової компетентності учнів. У таблиці 5.17 наведені одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту результати щодо формування правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, в КГ та ЕГ.

Таблиця 5.17

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування (формувальний етап)

Група, заклад	Стан етапу експер-ту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-ть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ-1 (ЗОШ № 27)	Початок	27	54,00	20	40,00	3	6,00	50
	Завершення	19	38,00	24	48,00	7	14,00	50
ЕГ-1 (ЗОШ № 27)	Початок	17	38,64	23	52,27	4	9,09	44
	Завершення	12	27,27	25	56,82	7	15,91	44
КГ-2 (ФМГ № 17)	Початок	19	44,19	19	44,19	5	11,63	43
	Завершення	14	32,56	21	48,84	8	18,60	43
ЕГ-2 (ФМГ № 17)	Початок	15	33,33	25	55,56	5	11,11	45
	Завершення	11	24,44	28	62,22	6	13,33	45

Результати, одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту щодо формування правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, в КГ та ЕГ, наведені в таблиці 5.18.

Таблиця 5.18

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування (формувальний етап)

Група та стан етапу експерименту	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (початок)	46	49,46	39	41,94	8	8,60	93
КГ (завершення)	33	35,48	45	48,39	15	16,13	93
ЕГ (початок)	32	35,96	48	53,93	9	10,11	89
ЕГ (завершення)	23	25,84	53	59,55	13	14,61	89

Для наочності одержані дані відображено графічно на рисунку 5.10.

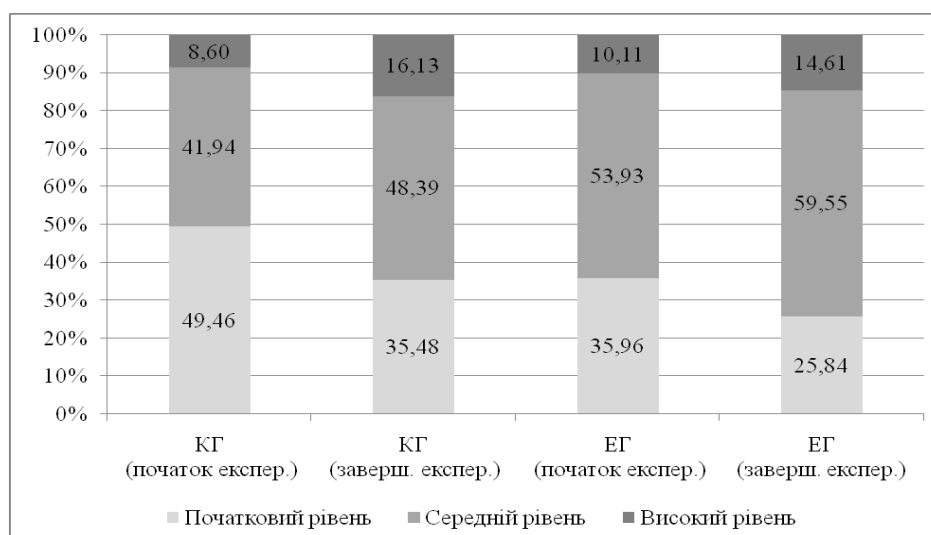

Рисунок 5.10. Рівні сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування

Аналіз експериментальних даних показав, що на початку експерименту значна частина респондентів мала початковий рівень сформованості правової компетентності, відповідно, 49,46% та 35,48% в КГ та ЕГ. По завершенню експерименту ці показники змінилися, відповідно, до 35,96% та 25,84% в КГ та ЕГ. Середній рівень сформованості правової компетентності виявили на початку експерименту, відповідно у 41,94% та 48,39% учнів в КГ та ЕГ. По завершенню експерименту ці показники змінилися до 53,93% та 59,55%.

Високий рівень сформованості правової компетентності виявили на початку експерименту, відповідно у 8,60% та 16,13% учнів в КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники становили вже, відповідно 10,11% та 14,16%. Тобто, аналіз результатів проведеного формувального етапу експерименту засвідчив, що:

1) в учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, в КГ та ЕГ впродовж формувального етапу експерименту відбулося зростання кількості учнів з високим та середнім рівнями правової компетентності;

2) в учнів ЕГ таке зростання було ефективнішим, ніж у КГ.

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера φ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, з відповідним рівнем сформованості правової компетентності у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, у КГ та ЕГ за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для ЕГ та КГ одного навчального закладу за формулою (5.9).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку Т

(таблиці Т.1, Т.2), підсумкові – в таблиці 5.19.

Таблиця 5.19

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера по завершенню експерименту для учнів, які навчалися в класах економічного спрямування

Групи	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ-1 і ЕГ-1	1,103	0,851	0,256	2,31	1,64
КГ-2 і ЕГ-2	0,853	1,266	0,680		

На підставі наведених у таблиці 5.19 даних було доведена гіпотеза (H_0). Це означає, що реалізація розроблених педагогічних умов майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в умовах неперервної освіти статистично не значуща для підвищення рівня сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування. Модель та педагогічні умови формування правової компетентності для її використання у закладах середньої освіти вимагає уточнень із врахуванням вікових особливостей учнів та особливостей їхньої допрофесійної підготовки. Не зважаючи на суттєве підвищення кількості учнів з середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності в ЕГ у порівнянні з КГ, статистична значущість цих змін не підтвердилася.

II рівень: аналіз зміни рівнів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр».

До формувального етапу експерименту було залучено 475 студентів, які навчалися за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»: 108 – з Донецького національного університету імені Василя Стуса, 102 – з Тернопільського національного економічного університету, 148 – з Вінницького національного технічного університету, 117 – з Миколаївського національного аграрного університету.

У ВНТУ та ТНЕУ модель розвитку правової компетентності майбутніх

фахівців з обліку та оподаткування впроваджувалася повністю, в інших навчальних закладах – частково. У них впроваджувалися окремі педагогічні умови визначені нами як необхідні для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. Зокрема, у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса здійснювалося забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань із створенням відповідного навчально-методичного інструментарію; у Миколаївському національному аграрному університеті реалізувалися заходи щодо формування стійкої мотивації до опанування правових знань студентами економічних спеціальностей та використання інноваційних методів навчання. Таке часткове впровадження педагогічних умов та окремих елементів розробленої моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування здійснювалося для перевірки значимості кожної з умов при формуванні правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування.

А в таблиці 5.20 наведені узагальнені дані по всіх закладах вищої освіти на початку та по завершенню формувального експерименту при формуванні правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в КГ та ЕГ.

Таблиця 5.20

Динаміка узагальнених змін рівнів сформованості правової компетентності студентів ОКР «бакалавр» на початку та по завершенню формувального етапу

Група та стан етапу експер-ту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-сть осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (початок)	186	65,26	88	30,88	11	3,86	285
КГ (завершення)	157	58,36	95	35,32	17	6,32	269
ЕГ (початок)	212	69,06	86	28,01	9	2,93	307
ЕГ (завершення)	107	39,05	131	47,81	36	13,14	274

У таблиці 5.21 деталізовано результати, одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту по кожному закладу вищої освіти щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за ОКР «бакалавр» в КГ та ЕГ.

Таблиця 5.21

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності студентів ОКР «бакалавр» на початку та по завершенню формувального етапу

Група, заклад	Стан етапу експер-нту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-сть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (ТНЕУ)	Початок	27	57,45	18	38,30	2	4,26	47
	Завершення	25	54,35	18	39,13	3	6,52	46
ЕГ (ТНЕУ)	Початок	35	61,40	20	35,09	2	3,51	57
	Завершення	9	16,07	35	62,50	12	21,43	56
КГ (ДНУ)	Початок	34	57,63	21	35,59	4	6,78	59
	Завершення	28	49,12	23	40,35	6	10,53	57
ЕГ (ДНУ)	Початок	26	49,06	24	45,28	3	5,66	53
	Завершення	14	27,45	31	60,78	6	11,76	51
КГ (МНАУ)	Початок	36	60,00	22	36,67	2	3,33	60
	Завершення	30	50,85	25	42,37	4	6,78	59
ЕГ (МНАУ)	Початок	38	65,52	19	32,76	1	1,72	58
	Завершення	33	56,90	22	37,93	3	5,17	58
КГ (ВНТУ)	Початок	41	57,75	27	38,03	3	4,23	71
	Завершення	36	52,17	29	42,03	4	5,80	69
ЕГ (ВНТУ)	Початок	57	68,67	23	27,71	3	3,61	83
	Завершення	21	26,58	43	54,43	15	18,99	79

Для наочності експериментальні дані по всім закладам вищої освіти на початку та по завершенню формувального експерименту відображено графічно на рисунку 5.11.

Методична підготовка викладачів щодо особливостей формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування здійснювалася в усіх закладах вищої освіти, оскільки без цього проведення педагогічного експерименту є неможливим.

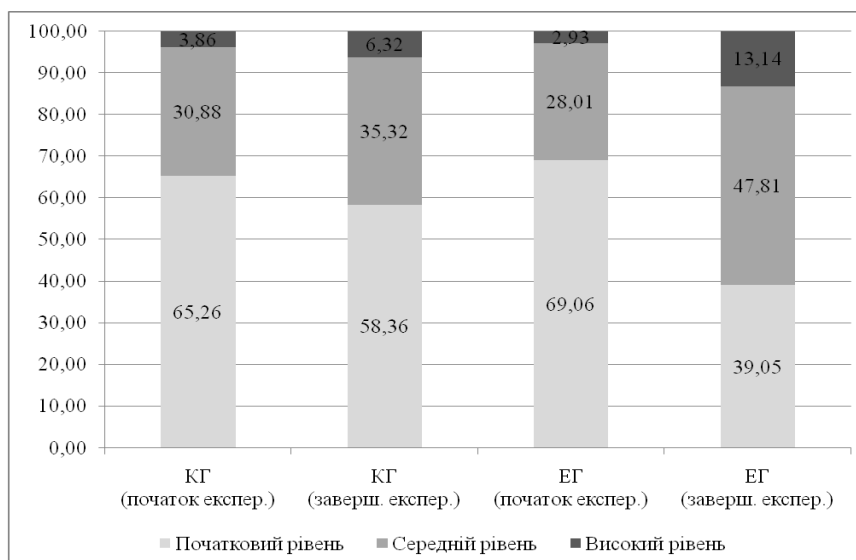

Рис. 5.11. Рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «бакалавр»

Аналіз наведених у таблиці 5.21 даних показав, що на початку формувального етапу експерименту більша частина респондентів мала початковий рівень сформованості правової компетентності, відповідно 65,26% та 69,06% в КГ та ЕГ. По завершенню формувального етапу експерименту ці показники змінилися, відповідно до 58,36% та 39,05% в КГ та ЕГ. Середній рівень сформованості правової компетентності виявили на початку експерименту, відповідно в 30,88% та 28,01% студентів КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники відповідно змінилися до 35,32% та 47,81%. Високий рівень сформованості правової компетентності виявили на початок експерименту, відповідно в 3,86% та 2,93% студентів КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники становили вже 6,32% та 13,14%.

Аналіз зміни рівнів сформованості правової компетентності в окремих закладах вищої освіти показав, що:

- в ЕГ відбулося значене збільшення кількості студентів із середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності в порівнянні із КГ;
- і в КГ, і в ЕГ кожного закладу вищої освіти впродовж експерименту відбулося зростання кількості студентів із високим та середнім рівнями правової компетентності, але в ЕГ таке зростання відбувалося більш

ефективно;

– найбільш ефективне формування правової компетентності як високого (з 3,51% до 21,43% та з 3,61% до 18,99%), так і середнього (з 32,09% до 62,50% та з 27,71% до 54,43%) рівнів зафіксовано, відповідно в студентів ЕГ ТНЕУ та ВНТУ.

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера φ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які завчаються за ОКР «бакалавр» у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які завчаються за ОКР «бакалавр» у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевіряємо сформульовані нами гіпотези за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу майбутніх фахівців з обліку та оподаткування (ОКР «бакалавр») у КГ та ЕГ за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності учнів, які навчалися в класах економічного спрямування, переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для ЕГ та КГ одного навчального закладу за формулою (5.9).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку Т (таблиці Т.3, Т.4), підсумкові – в таблиці 5.22.

Таблиця 5.22

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера по завершенню формувального етапу експерименту для студентів ОКР «бакалавр»

Група, заклад	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ (ТНЕУ)	4,186	2,372	2,341	2,31	1,64
КГ і ЕГ (ДНУ)	2,329	2,132	0,213		
КГ і ЕГ (МНАУ)	0,649	0,498	0,368		
КГ і ЕГ (ВНТУ)	3,222	1,511	2,525		

На підставі аналізу наведених у таблиці 5.22 даних видно, що лише в двох закладах вищої освіти, де проводився формувальний етап експеримента (ВНТУ та ТНЕУ), було одержано підтвердження альтернативної гіпотези (H_1). У зв'язку з цим було зроблено висновок, що *реалізація моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за ОКР «бакалавр» не є випадковим явищем для формування відповідного рівня правової компетентності*. В КГ та ЕГ інших закладів вищої освіти знайшла підтвердження нульова гіпотеза. Це означає, що *реалізація окремих педагогічних умов розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в умовах неперервної освіти статистично не значуща для підвищення рівня сформованості правової компетентності, а значуща лише реалізація усього комплексу педагогічних умов*.

III рівень: аналіз зміни рівнів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр».

В формувальному етапі експерименту прийняло участь 155 студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»: 24 – з Тернопільського національного економічного університету, 47 – з Вінницького національного технічного університету, 52 – з Донецького

національного університету імені Василя Стуса, 32 – з Миколаївського національного аграрного університету.

У Вінницькому національному технічному університеті та Тернопільському національному економічному університеті розроблена модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування впроваджувалася повністю, в інших навчальних закладах – частково. У них впроваджувалися окремі педагогічні умови, визначені нами як необхідні для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. Зокрема, у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса здійснювалося забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань із створенням відповідного навчально-методичного інструментарію, а у Миколаївському національному аграрному університеті в процесі правової підготовки студентів використовувалися інноваційні методи навчання, зокрема інформаційно-комунікаційні технології. Таке часткове впровадження педагогічних умов та окремих елементів розробленої моделі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування здійснювалося для перевірки значимості кожної з умов для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування. Методична підготовка викладачів щодо особливостей формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування здійснювалася в усіх закладах вищої освіти, оскільки без цього проведення педагогічного експерименту є неможливим.

У таблиці 5.23 наведені результати, одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в закладах вищої освіти, які навчаються за ОКР «магістр» в КГ та ЕГ.

Узагальнені результати по всіх закладах вищої освіти, одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «магістр» в КГ та ЕГ, наведені в таблиці 5.24.

Таблиця 5.23

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності студентів за ОКР «магістр» на початку та по завершенню формувального етапу

Група, заклад	Стан етапу експ-ту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-сть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (ДНУ)	Початок	29	55,77	19	36,54	4	7,69	52
	Завершення	25	48,08	21	40,38	6	11,54	52
ЕГ-1 (ТНЕУ)	Початок	13	50	9	34,62	4	15,38	26
	Завершення	2	8,33	13	54,17	9	37,5	24
ЕГ-2 (ВНТУ)	Початок	26	54,17	17	35,42	5	10,42	48
	Завершення	5	10,64	32	68,09	10	21,28	47
ЕГ-3 (МНАУ)	Початок	21	61,76	11	32,35	2	5,88	34
	Завершення	16	50	12	37,5	4	12,5	32

Таблиця 5.24

Динаміка узагальнених змін рівнів сформованості правової компетентності студентів ОКР «Магістр» на початку та по завершенню формувального етапу

Група та стан етапу експерименту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-ть осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (початок)	29	55,77	19	36,54	4	7,69	52
КГ (завершення)	25	48,08	21	40,38	6	11,54	52
ЕГ (початок)	60	55,56	37	34,26	11	10,19	108
ЕГ (завершення)	23	22,33	57	55,34	23	22,33	103

Аналіз одержаних під час формувального етапу експерименту даних свідчить, що на початку експерименту значна частина респондентів мала початковий рівень сформованості правової компетентності, відповідно 55,77% та 55,56% в КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники змінилися, відповідно до 48,08% та 22,33%. Середній рівень сформованості правової компетентності виявили на початок формувального етапу в 36,54% та 34,26% студентів КГ та ЕГ, по завершенню експерименту ці показники змінилися, відповідно до 40,38% та 55,34%. Високий рівень сформованості

правової компетентності було виявлено в 7,69% та 10,19% студентів КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники становили вже, відповідно 11,54% та 22,33%. Варто зауважити, що кількість студентів, які виявили високий рівень сформованості правової компетентності у магістрів значно більша, ніж бакалаврів.

Аналіз зміни рівнів сформованості правової компетентності в окремих закладах вищої освіти показав, що:

- в ЕГ відбулося значене збільшення кількості студентів із середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності в порівнянні з КГ;
- і в КГ, і в ЕГ кожного закладу вищої освіти за час експерименту відбулося зростання кількості студентів із високим та середнім рівнями правової компетентності, але в ЕГ таке зростання було більш значним;
- найбільш ефективно формування правової компетентності як високого (з 15,38% до 37,50% та з 10,42% до 21,48%), так і середнього (з 34,72% до 54,17% та з 35,42% до 68,09%) рівнів зафіксовано, відповідно в студентів ЕГ ТНЕУ та ВНТУ.

Для наочності наведені у таблиці 5.24 дані відображені на рисунку 5.12.

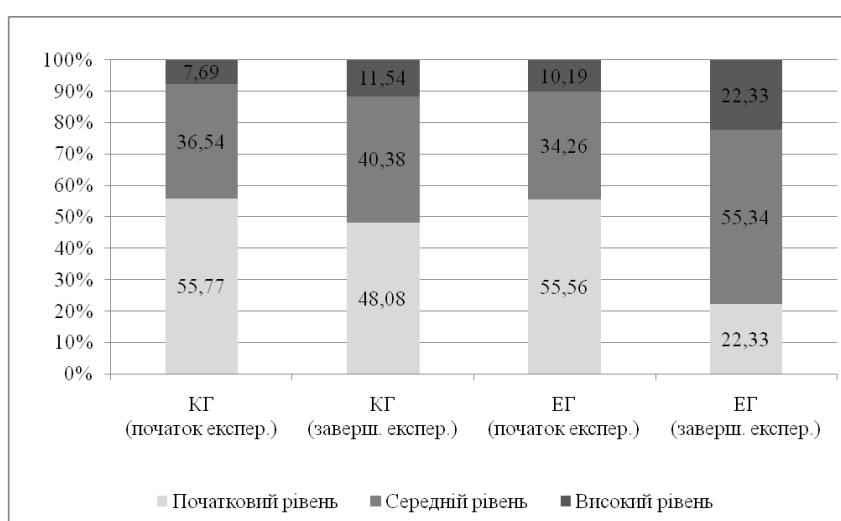

Рис. 5.12. Рівні сформованості правової компетентності студентів ОКР «Магістр» на початку та по завершенню експерименту

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера φ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження. Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за ОКР «магістр» у ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за ОКР «магістр» у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевірку сформульованих нами гіпотез за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу студентів у КГ та ЕГ здійснюємо за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування (ОКР «магістр») переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для ЕГ та КГ одного навчального закладу за формулою (5.9).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку Т (таблиці Т.5, Т.6), підсумкові – в таблиці 5.25.

Таблиця 5.25

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера по завершенню формувального етапу експерименту для студентів ОКР «Магістр»

Група	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	3,846	1,124	2,537	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	4,323	2,798	1,327		
КГ і ЕГ-3	0,169	0,267	0,138		

На підставі даних таблиці 5.25 можна зробити висновок, що лише в двох закладах вищої освіти, де проводився педагогічний експеримент (ВНТУ та ТНЕУ) було одержано підтвердження альтернативної гіпотези (H_1). У зв'язку з цим можна стверджувати, що *реалізація моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, які навчаються за ОКР «магістр» не є випадковим явищем для формування відповідного рівня правової компетентності*. В КГ та ЕГ інших закладів вищої освіти знайшла підтвердження нульова гіпотеза. Це означає, що *реалізація окремих педагогічних умов розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в умовах неперервної освіти статистично не значуща для підвищення рівня сформованості правової компетентності, а значущою є лише реалізація усього комплексу визначених педагогічних умов*.

IV рівень: аналіз зміни рівнів правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в системі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації).

В формувальному етапі експерименту прийняли участь 199 фахівців з обліку та оподаткування, які проходили підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти, зокрема у КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» та в КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Педагогічний експеримент в закладах післядипломної освіти було проведено, з метою визначення ефективності розробленої моделі формування правової компетентності для розвитку правової компетентності фахівців, які мають певний стаж роботи за фахом. У таблиці 5.26 наведені одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту результати щодо формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти в КГ та ЕГ.

Таблиця 5.26

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти

Група	Стан етапу експ-нту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-ть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ	Початок	8	30,77	10	38,46	8	30,77	26
	Завершення	5	19,23	12	46,15	9	34,62	26
ЕГ-1	Початок	34	41,98	30	37,04	17	20,99	81
	Завершення	19	23,46	40	49,38	22	27,16	81
ЕГ-2	Початок	14	32,56	18	41,86	11	25,58	43
	Завершення	7	16,28	20	46,51	16	37,21	43
ЕГ-3	Початок	7	33,33	8	38,10	6	28,57	21
	Завершення	3	14,29	8	38,10	10	47,62	21
ЕГ-4	Початок	10	35,71	9	32,14	9	32,14	28
	Завершення	5	17,86	10	35,71	13	46,43	28

Узагальнені результати по двом закладам неперервної освіти, одержані на початку та по завершенню формувального етапу експерименту щодо формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти в КГ та ЕГ, наведені в таблиці 5.27.

Таблиця 5.27

Динаміка узагальнених змін рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти

Група та стан етапу експ-ту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-сть осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ (початок)	8	30,77	10	38,46	8	30,77	26
КГ (завершення)	5	19,23	12	46,15	9	34,62	26
ЕГ (початок)	65	37,57	65	37,57	43	24,86	173
ЕГ (завершення)	34	19,65	78	45,09	61	35,26	173

Для наочності одержані дані відображено на рисунку 5.13.

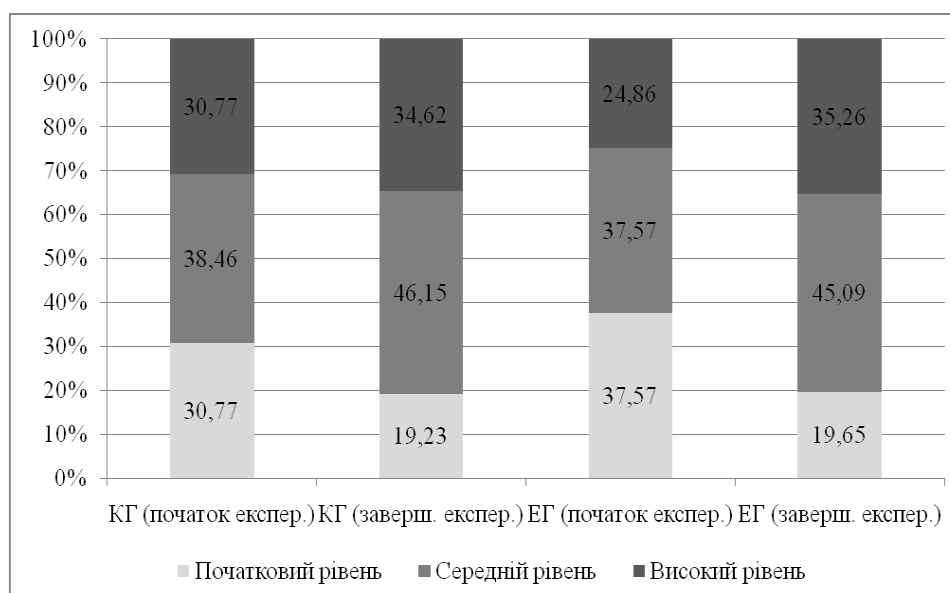

Рисунок 5.13. Рівні сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти

Аналіз отриманих в процесі експерименту даних доводить, що на початку експерименту значна частина респондентів в КГ та ЕГ мала початковий рівень сформованості правової компетентності, відповідно 30,77% та 37,57%, по завершенню експерименту ці показники змінилися до 19,23% та 19,65%. Середній рівень сформованості правової компетентності виявили на початку експерименту 38,46% та 37,57% слухачів у КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники, відповідно, змінилися до 46,15% та 45,09%. Високий рівень сформованості правової компетентності було виявлено на початку експерименту в 30,77% та 24,86% слухачів у КГ та ЕГ, а по завершенню експерименту ці показники становили, відповідно, вже 34,62% та 35,26%. Варто зауважити, що кількість фахівців з обліку та оподаткування, які виявили високий рівень сформованості правової компетентності, значно більша, ніж бакалаврів та магістрів. Це свідчить про те, що в процесі професійної діяльності вони систематично вдосконалюють свою правову компетентність для розв'язання професійних завдань.

Аналіз зміни рівнів сформованості правової компетентності, що відбулися в КГ та ЕГ в процесі підготовки в закладах післядипломної освіти

показав, що:

- в ЕГ та КГ відбулося значене збільшення кількості фахівців із середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності в порівнянні з КГ;

- і в КГ, і в ЕГ за час проведення експерименту відбулося зростання кількості фахівців з обліку та оподаткування з високим та середнім рівнями правової компетентності, але в ЕГ таке зростання відбувалося більш ефективно;

- найбільш ефективно формування високого рівня правової компетентності зафіксовано в експериментальних групах ЕГ-2 (з 25,58% до 37,21%) та ЕГ-3 (з 28,57% до 47,62%), а середнього рівня зафіксовано в ЕГ-1 (з 37,04% до 49,38%).

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера φ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

- H_0 – частка фахівців з обліку та оподаткування, які проходять стажування в закладах післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності у ЕГ не більша, ніж у КГ;

- H_1 – частка фахівців з обліку та оподаткування, які проходять стажування в закладах післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розробленої моделі формування правової компетентності у ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевірку сформульованих нами гіпотез за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу фахівців з обліку та оподаткування у КГ та ЕГ здійснюємо за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем

сформованості правової компетентності переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для експериментальної та контрольної груп за формулою (5.9).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку Т, таблиці Т.7, Т.8), підсумкові – в таблиці 5.28.

Таблиця 5.28

Динаміка зміни значень φ^* -критерію Фішера по завершенню формувального етапу експерименту (в закладах післядипломної освіти)

Група	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	0,466	0,248	0,714	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	0,306	0,032	0,217		
КГ і ЕГ-3	0,446	0,562	0,903		
КГ і ЕГ-4	0,121	0,786	0,900		

На підставі аналізу наведених у таблиці 5.28 даних було одержано підтвердження гіпотези (H_0). Це означає, що реалізація розроблених педагогічних умов майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти статистично не значуща для підвищення рівня сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування, які мають певний професійний досвід. Отже, модель та педагогічні умови формування правової компетентності для її використання в закладах післядипломної освіти вимагає уточнень із врахуванням професійних потреб фахівців з обліку та оподаткування.

5.4. Аналіз результатів коригувального етапу педагогічного експерименту

Результати проведеного формувального етапу експерименту довели наявність підстав для проведення його коригувального етапу. Зокрема, у Миколаївському національному аграрному університеті та Донецькому національному університеті імені Василя Стуса в процесі формувального

етапу експерименту не було одержано підтвердження статистичної значущості у розбіжності отриманих показників. Крім того, не було одержано підтвердження статистичної значущості у розбіжності отриманих в процесі формульовального етапу експерименту показників у закладах післядипломної освіти.

Коригувальний етап педагогічного експерименту був проведений у цих закладах впродовж 2018-2019 років:

- I рівень – проведення коригувального етапу педагогічного експерименту у ЗВО;
- II рівень – проведення коригувального етапу педагогічного експерименту в закладах післядипломної освіти.

На коригувальному етапі експерименту були визначені та реалізовані такі завдання:

- вдосконалена програма формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування у ЗВО, зокрема в напрямі розширення переліку педагогічних умов, відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі;
- проведено методичні консультації з викладачами, які були задіяні на формульовальному етапі експерименту щодо розширення програми експериментальної роботи;
- вдосконалення системи міжпредметних зв'язків на основі встановлених недоліків в процесі проведення формульовального етапу педагогічного експерименту: корекція розроблених змін у програмах правових та фахових дисциплін, вдосконалення системи проблемних завдань, вдосконалення змісту та організації науково-дослідної роботи студентів міжпредметного характеру;
- підведені підсумки дослідно-експериментальної роботи на формульовальному етапі експерименту, проаналізовані отримані результати, визначені недоліки та шляхи їх усунення;
- поширено педагогічний досвід з проблеми дослідження, шляхом

проведення науково-практичного семінару за результатами експериментальної роботи, оформлення наукових публікацій з проблеми дослідження експериментального характеру.

В процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту було встановлено, що в освітянській практиці існує низка чинників, які прямо чи опосередковано впливають на очікуваний результат, як позитивно так і негативно. Зокрема, до позитивних моментів віднесено:

- зростання мотивації майбутніх фахівців з обліку і оподаткування щодо набуття правових знань, умінь та навичок. Внаслідок цього, студенти за власної ініціативи опановували додаткову інформацію, займалися науковою роботою в напрямку дослідження правових питань в професії обліковця, ставали слухачами дистанційних курсів, прослуховували майстер-класи та вебінари. Ці заходи не входили у програму формувального етапу педагогічного експерименту, але сприяли формуванню більш високого рівня правової компетентності;

- залучення ініціативних викладачів фахових дисциплін до експериментальної роботи. Низка викладачів, які досить вмотивовані на вдосконалення освітнього процесу, активно включилися до експериментальної роботи та паралельно із запропонованими інноваціями вносили інші зміни міжпредметного характеру, мотивували студентів до виконання науково-дослідної роботи міжпредметного характеру. Це позитивно вплинуло на формування правової компетентності студентів експериментальних груп.

До негативних моментів віднесено таке:

- програма формувального етапу педагогічного експерименту у ЗВО передбачала наявність у студентів певних правових знань та умінь. Однак, як показало вхідне тестування, не всі студенти їх демонстрували. Відповідно, виникла необхідність додаткового опанування шкільної програми з правознавства для отримання певних результатів. Такі ускладнення зменшували мотивації найслабших студентів та призводили до їх пасивної

позиції під час навчання;

– частина студентів, які навчалися за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» висловили думку, що в подальшому не планують працювати за спеціальність. Свій вибір вони пояснили тим, що саме на дану спеціальність були зараховані на бюджет, тому всі заходи, які були направлені на забезпечення мотивації до вивчення правових дисциплін шляхом формування думки щодо їх необхідності у подальшій професійній діяльності для цієї категорії студентів були малоефективними;

– частина викладачів, які були задіяні у педагогічному експерименті не виявила бажання використовувати запропоновані інновації, адже працювати за звичною методикою простіше. Тому, у цьому випадку, не були повною мірою реалізовані запропоновані нами інновації, що не призвело до очікуваного зростання рівнів правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування.

В програму формувального етапу експерименту були внесені та реалізовані на коригувальному етапі такі зміни:

1. Впровадження усіх визначених нами заходів щодо реалізації визначених та обґрунтованих педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у тих ЗВО, де вони були реалізовані частково (в ДНУ імені В. Стуса та МНАУ) з метою виявлення їх впливу на рівень сформованості правової компетентності у студентів.

2. Уточнення змісту, методів і форм професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у ЗВО із врахуванням визначених недоліків в процесі формувального етапу, а також вдосконалення змісту, методів і форм роботи слухачів закладів післядипломної освіти (таблиця 5.29).

3. Врахування специфіки організації навчання в закладах післядипломної освіти: визначення їх потреб та інтересів в певних галузях права та внесення відповідних змін в зміст програм післядипломної підготовки. Експертами щодо цього питання виступили слухачі курсів

підвищення кваліфікації, які приймали участь на формуальному етапі педагогічного експерименту та виявили значний рівень професійної майстерності та високий рівень сформованості правової компетентності.

Таблиця 5.29

Уточнення змісту та методів формування правової компетентності
фахівців з обліку та оподаткування

№	Компонент	ЗВО	Післядипломна освіта
1	Когнітивний	Вдосконалення лекційних занять, організації самостійної та науково-дослідної роботи студентів	Оновлення програми курсів підвищення кваліфікації, залучення провідних фахівців галузі до формування змісту навчання
2	Мотиваційний	Повідомлення практичного значення матеріалу, створення проблемних ситуацій, постановка близьких і далеких перспектив професійного становлення	Опора на професійний досвід, наукові та проблемні дискусії, постановка близьких і далеких перспектив професійного зростання
3	Діяльнісний	Вдосконалення практичних та семінарських занять, оновлення їх змісту, проведення позааудиторних навчальних заходів	Аналіз реальних виробничих ситуацій з правової точки зору, проведення круглих столів та консультацій з окремих правових питань
4	Рефлексивний	Організація та проведення тренінгів, направлених на розвиток самоаналізу, обговорення та оцінка відповіді студентами з виставленням відповідної оцінки	Організація та проведення тренінгів, направлених на розвиток та вдосконалення самоаналізу
5	Інформаційно-логічний	Аналіз та обговорення джерел права, визначення шляхів їх вдосконалення	Аналіз діючого законодавства та передбачення наслідків в перспективі внесення змін

4. Вдосконалення тестової методики, розроблених нами для визначення рівнів сформованості правової компетентності на кожному рівні проведення педагогічного експерименту із врахуванням зауважень, які були зроблені викладачами, що приймали участь в формувальному етапі педагогічного експерименту.

Таким чином, програма коригувального етапу педагогічного експерименту максимально враховувала усі недоліки, які були визначені в процесі формувального етапу, та передбачала такі заходи:

- вдосконалення методики та оновлення матеріалів для проведення експериментальної роботи;
- упровадження в експериментальних групах майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в ЗВО та фахівців з обліку і оподаткування в закладах післядипломної освіти комплексу вдосконалених педагогічних умов щодо формування правової компетентності;
- проведення тестового оцінювання на початку та після завершення коригувального етапу педагогічного експерименту.

Послідовність експериментальної роботи на коригувальному етапі:

1. Визначення учасників коригувального етапу педагогічного експерименту: науково-педагогічного складу, навчальних груп ДНУ імені В. Стуса, МНАУ та КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», а також ознайомлення їх з конкретними завданнями на період проведення коригувального етапу педагогічного експерименту.

2. Проведення методичних консультацій для викладачів ДНУ імені В. Стуса та МНАУ, що приймали участь у коригувальному етапі педагогічного експерименту. Уточнення з ними методичних заходів щодо реалізації запропонованих педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування щодо їх упровадження в освітній процес. Проведення методичних консультацій для викладачів КВНЗ «Вінницької академія неперервної освіти», які приймають участь на

коригувальному етапі педагогічного експерименту щодо уточнення змісту програм підвищення кваліфікації для фахівців з обліку та оподаткування.

3. Проведення експериментальної роботи, початкового та підсумкового контролю на завершення коригувального етапу. Опрацювання отриманих статистичних даних. Оформлення результатів експериментальної роботи.

Проаналізуємо результати коригувального етапу педагогічного експерименту.

I рівень: аналіз результатів коригувального етапу педагогічного експерименту майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в ЗВО.

До коригувального етапу експерименту було залучено 315 студентів:

– 229 студентів, які навчалися за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»: 111 – з Донецького національного університету імені Василя Стуса, 118 – з Миколаївського національного аграрного університету;

– 86 студентів, які навчалися за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»: 52 – з Донецького національного університету імені Василя Стуса, 34 – з Миколаївського національного аграрного університету.

В процесі організації та проведення коригувального етапу педагогічного експерименту у ЗВО були враховані такі його особливості:

1. *Мета:* визначити чи досягнуто статистично значуще зростання рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у ЗВО в контрольних та експериментальних групах в результаті внесення змін в програму педагогічного експерименту. Визначення впливу усього комплексу розроблених інновацій щодо формування правової компетентності у тих групах, де не була підтверджена альтернативна гіпотеза. Це дозволить зробити висновок про вплив запропонованих педагогічних заходів на формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

2. *Особливості експериментальної діяльності:* впровадження повного комплексу визначених в процесі наукового дослідження педагогічних умов

та інновацій, які впливають на формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у ЗВО. Використання скорегованого плану формувального етапу педагогічного експерименту із усуненням встановлених недоліків.

3. Діагностичний інструментарій: було використано розроблений нами діагностичний інструментарій, який використовувався на попередніх етапах для визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у ЗВО з метою забезпечення можливості порівняння отриманих результатів на констатувальному, формувальному та коригувальному етапах педагогічного експерименту.

4. Результативність: визначається шляхом порівняння рівнів сформованості правової компетентності у контрольних та експериментальних групах, динаміки її зростання на початку та на завершення коригувального етапу педагогічного експерименту, а також встановлення статистично значущих відмінностей за допомогою використання кутового перетворення Фішера.

Одержані результати на початку та по закінченню коригувального етапу педагогічного експерименту в ЗВО наведені в таблиці 5.30.

Аналіз зміни рівнів сформованості правової компетентності, що відбулися в КГ та ЕГ в процесі коригувального етапу експерименту в цих закладах освіти показав, що:

- в КГ та ЕГ в результаті проведення експерименту відбулося зростання кількості студентів з високим та середнім рівнями правової компетентності, але в ЕГ таке зростання відбувалося більш ефективно;
- найбільше зростання кількості студентів із високим рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-3 (з 5,88% до 26,47%);
- найбільше зростання кількості студентів із середнім рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-2 (з 32,76% до 62,07 %);
- найбільше зменшення кількості студентів із початковим рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-3 (з 61,76% до 14,71 %).

Таблиця 5.30

Динаміка зміни рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування у ЗВО на коригувальному етапі

Заклад, рівень екс-ту	Групи (стан етапу)	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл- сть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
ДНУ, бакалаври	КГ-1 (початок)	34	57,63	21	35,59	4	6,78	59
	КГ-1 (завершення)	28	49,12	23	40,35	6	10,53	57
ДНУ, бакалаври	ЕГ-1 (початок)	26	49,06	24	45,28	3	5,66	53
	ЕГ-1 (завершення)	9	16,98	32	60,38	12	22,64	53
КГ-2 МНАУ, бакалаври	КГ-2 (початок)	36	60,00	22	36,67	2	3,33	60
	КГ-2 (завершення)	30	50,85	25	42,37	4	6,78	59
МНАУ, бакалаври	ЕГ-2 (початок)	38	65,52	19	32,76	1	1,72	58
	ЕГ-2 (завершення)	12	20,69	36	62,07	10	17,24	58
ДНУ, магістри	КГ-3 (початок)	29	55,77	19	36,54	4	7,69	52
	КГ-3 (завершення)	25	48,08	21	40,38	6	11,54	52
МНАУ, магістри	ЕГ-3 (початок)	21	61,76	11	32,35	2	5,88	34
	ЕГ-3 (завершення)	5	14,71	20	58,82	9	26,47	34

Для наочності одержані дані відображені на рисунку 5.14.

Для порівняння змін, які відбулися у структурі експериментальних груп за рівнями сформованості правової компетентності студентів на початок та завершення коригувального етапу педагогічного експерименту, зобразимо отримані дані графічно. Зміни у структурі експериментальних груп за рівнями сформованості правової компетентності студентів на початок та завершення коригувального етапу педагогічного експерименту для студентів

ОКР «Бакалавр» наведені на рисунках 5.15 та 5.16.

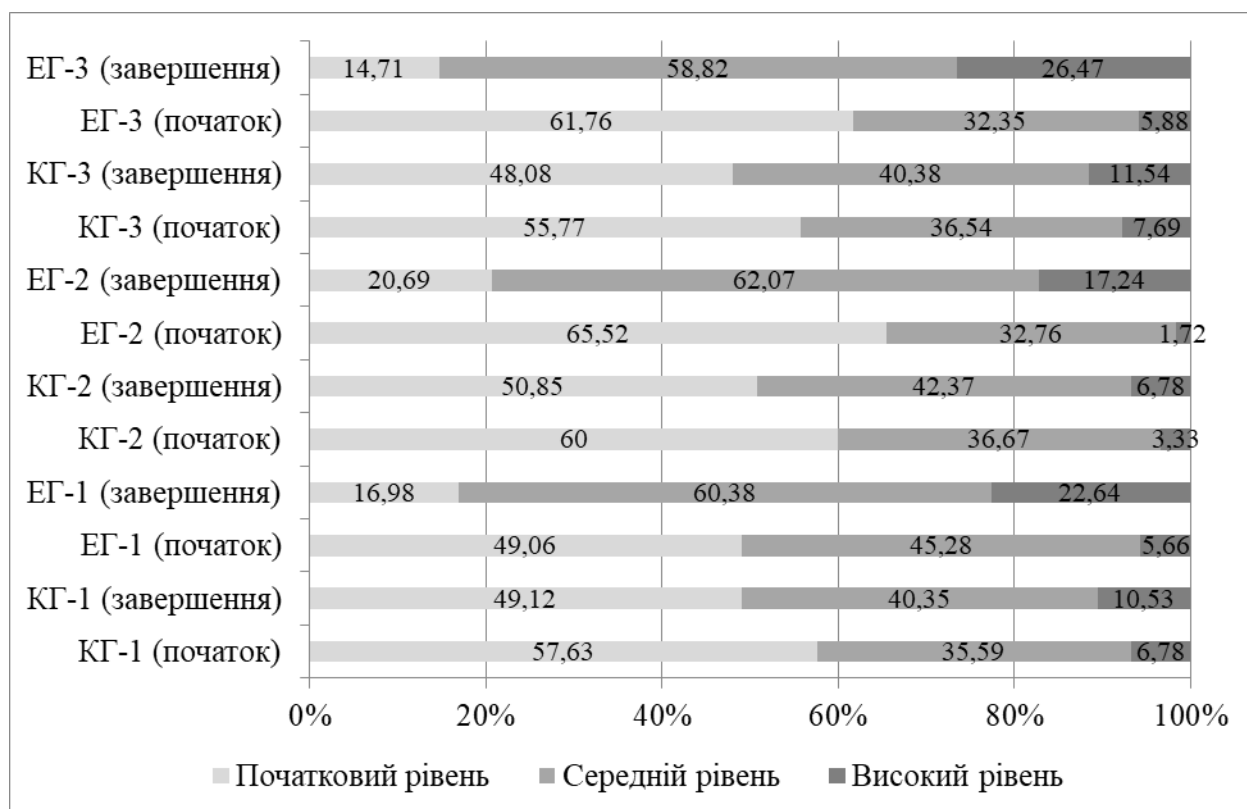

Рисунок 5.14. Рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування на коригувальному етапі експерименту

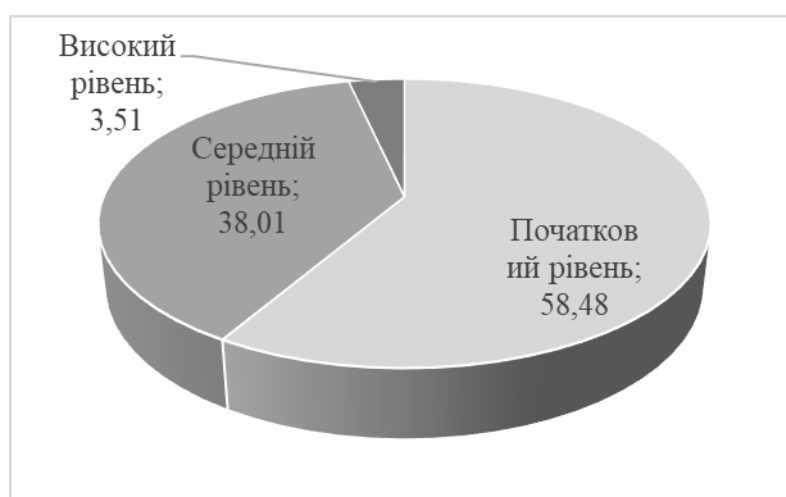

Рисунок 5.15. Структура ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності студентів-бакалаврів на початку коригувального етапу

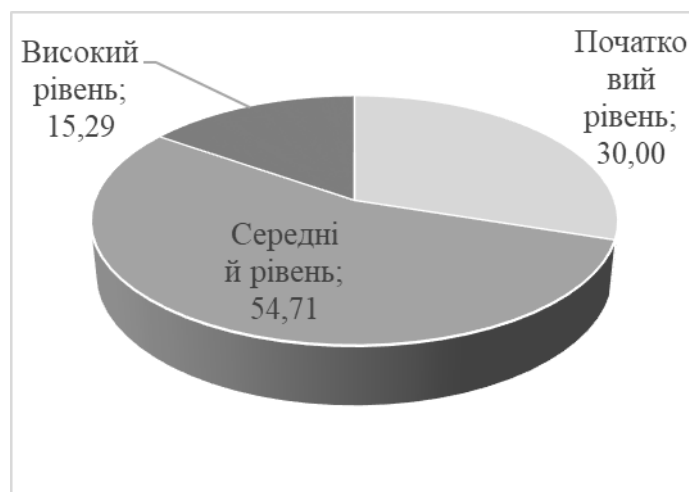

Рисунок 5.16. Структура ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності студентів-бакалаврів на завершення коригувального етапу

Аналіз рисунків 5.15 та 5.16 дає підстави стверджувати, що за результатами коригувального етапу педагогічного експерименту у структурі експериментальної групи відбулося суттєве зменшення частки студентів з початковим рівнем сформованості правової компетентності та зростання частки студентів із середнім та високим рівнями правової компетентності.

Зміни у структурі ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності студентів на початок та завершення коригувального етапу педагогічного експерименту для студентів-магістрів наведені на рисунках 5.17 та 5.18.

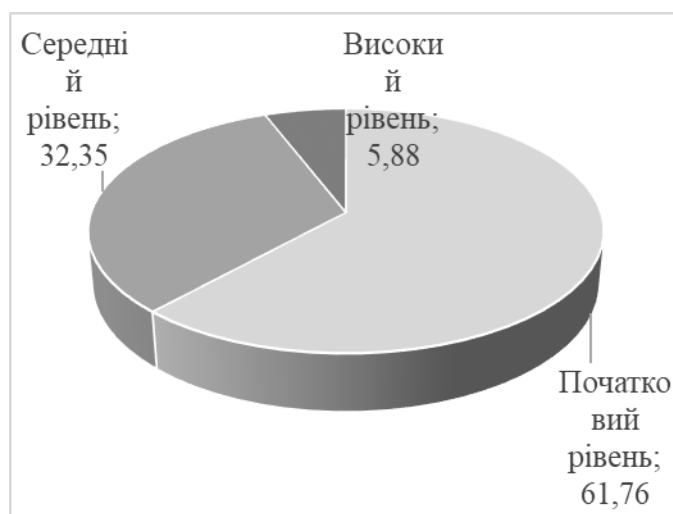

Рисунок 5.17. Структура ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності студентів ОКР «Магістр» на початку коригувального етапу

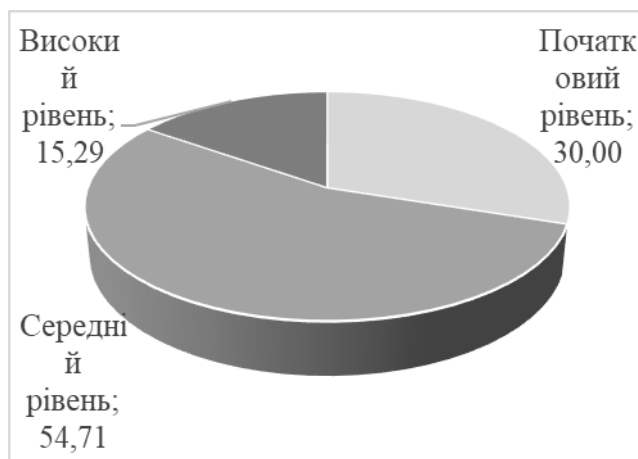

Рисунок 5.18. Структура ЕГ за рівнями сформованості правової компетентності студентів ОКР «Магістр» на завершення коригувального етапу

Аналіз рисунків 5.17 та 5.18 дає підстави стверджувати, що за результатами коригувального етапу педагогічного експерименту у структурі експериментальної групи студентів ОКР «Магістр», як і у випадку бакалаврів, відбулися суттєві зміни. Зокрема, ми спостерігаємо суттєве зменшення частки студентів з початковим рівнем сформованості правової компетентності та зростання частки студентів із середнім та високим рівнями правової компетентності студентів ОКР «Магістр» ЗВО.

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера ϕ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розроблених заходів на коригувальному етапі педагогічного експерименту в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка студентів з відповідним рівнем сформованості правової

компетентності після реалізації розроблених заходів на коригувальному етапі педагогічного експерименту в ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевірку сформульованих нами гіпотез за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу студентів у КГ та ЕГ було здійснено за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.1) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для ЕГ та КГ кожного закладу вищої освіти за формулою (5.2).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в додатку У (таблиці У.1, У.2), а підсумкові – в таблиці 5.31.

На підставі наведених у таблиці 5.31 даних була підтверджена альтернативна гіпотеза (H_1), що свідчить про наявність статистично значущих змін у рівнях сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Таблиця 5.31

Динаміка змін значень φ^* -критерію Фішера по завершенню коригувального етапу експерименту

Групи	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ-1 і ЕГ-1 (бакалаври ДНУ)	3,68	2,11	1,74	2,31	1,64
КГ-2 і ЕГ-2 (бакалаври МНАУ)	3,48	2,15	1,77		
КГ-3 і ЕГ-3 (магістри)	3,38	1,68	1,77		

Спостереження за навчальною діяльністю в процесі проведення формувального та коригувального етапів педагогічного експерименту показало, що студенти, які входили до складу ЕГ продемонстрували творчий підхід до розв'язання професійних завдань, особливо, якщо вони вимагали

поєднання знань з різних дисциплін фахової підготовки. В ЕГ збільшилася частка студентів, які приймали участь у конкурсах наукових студентських робіт та олімпіадах із власної ініціативи.

Бесіди зі студентами КГ та ЕГ засвідчили, що студенти ЕГ могли пояснити значення правової інформації в майбутній професійній діяльності, в той час, коли студенти КГ розуміли її значення досить поверхнево.

Контрольні зрізи та опитування, які були проведені в процесі педагогічного експерименту продемонстрували, як змінювалися в часі рівні сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування, що додатково підтвердило одержані результати.

Крім того, було встановлено вищу ефективність запропонованої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування у закладах вищої освіти, ніж у школах з класами з економічним спрямуванням і закладах післядипломної освіти. Використання запропонованої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування у закладах середньої освіти та закладах післядипломної освіти вимагає уточнення з врахуванням вікових психологічних особливостей учнів, особливостей їх дофахової підготовки та професійного досвіду фахівців.

II рівень: аналіз результатів коригувального етапу педагогічного експерименту фахівців в системі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації).

В коригувальному етапі експерименту прийняли участь 111 фахівців з обліку та оподаткування, які проходили підвищення кваліфікації в КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти». За своїм змістом даний етап був проведений, практично, як формувальний за оновленою програмою. Це пов'язано з тим, що термін навчання в системі післядипломної освіти скорочений і у ньому прийняли участь вже інші слухачі, які проходили навчання у 2018-2019 навчальному році.

Тому, вважаємо за потрібне перевірити, як підібрані слухачі КГ та ЕГ

щодо рівнів сформованості правової компетентності та статистичної схожості за складом. Результати вхідного тестування на початку коригувального етапу педагогічного експерименту в системі післядипломної освіти наведені в таблиці 5.32.

Таблиця 5.32

Результати вхідного тестування слухачів в системі післядипломної освіти
(коригувальний етап)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ	14	50,00	11	39,29	3	10,71	28
ЕГ-1	19	48,72	16	41,03	4	10,26	39
ЕГ-2	22	50,00	18	40,91	4	9,09	44

Аналіз результатів вхідного тестування показав таке:

- кількість слухачів закладів післядипломної освіти з початковим рівнем сформованості правової компетентності приблизно однакова та становить 48-50%. Найменший показник зафіксований у ЕГ-1 (48,72% або 19 осіб), найбільший – у КГ (50,00% або 14 осіб) та ЕГ-2 (50,00% або 22 особи);

- кількість слухачів закладів післядипломної освіти з середнім рівнем сформованості правової компетентності по групах відрізняється лише на 5% та знаходиться в межах 39-42%. Найменший показник зафіксований у КГ (39,29% або 11 осіб), найбільший – у ЕГ-1 (41,03% або 16 осіб);

- кількість слухачів закладів післядипломної освіти з високим рівнем сформованості правової компетентності по групах відрізняється менш ніж на 5% та знаходиться в межах 9-11%. Найменший показник зафіксований у ЕГ-2 (9,09% або 4 особи), найбільший – у КГ (10,71% або 3 особи).

Для наочності подаємо отримані дані графічно (рис. 5.19).

Для перевірки статистичної розбіжності у структурі виокремлених груп за рівнями сформованості правової компетентності сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності в ЕГ більша, ніж у КГ.

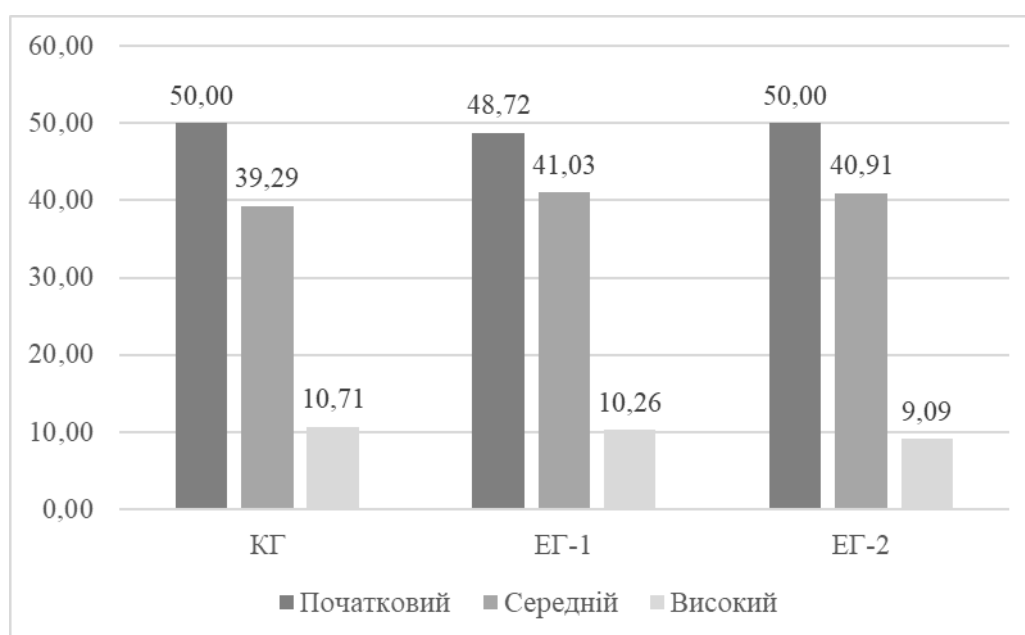

Рис. 5.19. Результати вхідного тестування слухачів в системі післядипломної освіти (коригувальний етап)

Перевірку сформульованих нами гіпотез за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу фахівців з обліку та оподаткування у КГ та ЕГ здійснюємо за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.8) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для експериментальної та контрольної груп за формулою (5.9). Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в таблицях 5.33 та 5.34, результати дослідження – в таблиці 5.35.

Таблиця 5.33

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти (початок коригувального етапу)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ	0,500	1,571	0,393	1,355	0,107	0,666	28
ЕГ-1	0,487	1,545	0,410	1,390	0,103	0,653	39
ЕГ-2	0,500	1,571	0,409	1,388	0,091	0,613	44

Таблиця 5.34

Розрахунок φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти (початок коригувального етапу)

Рівні	Для КГ і ЕГ-1
Низький рівень	$\varphi^* = (1,571 - 1,545) \sqrt{\frac{28 \cdot 39}{28 + 39}} = 0,105$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,390 - 1,355) \sqrt{\frac{28 \cdot 39}{28 + 39}} = 0,141$
Високий рівень	$\varphi^* = (0,666 - 0,653) \sqrt{\frac{28 \cdot 39}{28 + 39}} = 0,052$
	Для КГ і ЕГ-2
Низький рівень	$\varphi^* = (1,571 - 1,571) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 0$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,388 - 1,355) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 0,136$
Високий рівень	$\varphi^* = (0,666 - 0,613) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 0,219$

На підставі даних таблиць 5.34 і 5.35 можна зробити висновок, що

підтвердження отримала нульова гіпотеза та досліджувані групи є однорідними за кількістю фахівців із відповідним рівнем сформованості правової компетентності.

Таблиця 5.35

Значення φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти (початок коригувального етапу)

Група	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	0,105	0,141	0,052	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	0	0,136	0,219		

Особливості організації та проведення коригувального етапу педагогічного експерименту в системі післядипломної освіти (підвищення кваліфікації) полягають у такому:

1. *Мета:* визначити чи досягнуто суттєве зростання рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування у системі післядипломної освіти в експериментальних групах в результаті проведення педагогічного експерименту із внесеними змінами.

2. *Особливості експериментальної діяльності:* впровадження повного комплексу визначених в процесі наукового дослідження педагогічних умов та інновацій, які впливають на формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти.

3. *Діагностичний інструментарій:* було використано розроблений нами діагностичний інструментарій, який використовувався в системі післядипломної освіти на попередньому етапі з метою забезпечення можливості порівняння отриманих результатів на констатувальному, формувальному та коригувальному етапах педагогічного експерименту.

4. *Результативність:* визначається шляхом порівняння рівнів сформованості правової компетентності у контрольних та експериментальних групах, динаміки її зростання на початку та на

завершення коригувального етапу педагогічного експерименту, а також встановлення статистично значущих відмінностей за допомогою використання кутового перетворення Фішера.

Одержані результати на початку та по закінченню коригувального етапу педагогічного експерименту в системі післядипломної освіти наведені в таблиці 5.36. Аналіз зміни рівнів сформованості правової компетентності, що відбулися в КГ та ЕГ в процесі коригувального етапу експерименту в закладах післядипломної освіти показав, що:

– в КГ та ЕГ в результаті проведення експерименту відбулося зростання кількості слухачів закладів післядипломної освіти з високим та середнім рівнями правової компетентності, але в ЕГ таке зростання відбувалося більш ефективно;

– найбільше зростання кількості слухачів закладів післядипломної освіти із високим рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-2 (з 9,09% до 27,27 %);

– найбільше зростання кількості студентів із середнім рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-2 (з 40,91% до 63,64%).

Таблиця 5.36

Динаміка змін рівнів сформованості правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти

Група	Стан етапу експ-нту	Рівні сформованості правової компетентності						Кіл-ть осіб у групі
		Початковий		Середній		Високий		
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	
КГ	Початок	14	50,00	11	39,29	3	10,71	28
	Завершення	13	46,43	12	42,86	3	10,71	28
ЕГ-1	Початок	19	48,72	16	41,03	4	10,26	39
	Завершення	3	7,69	25	64,10	11	28,21	39
ЕГ-2	Початок	22	50,00	18	40,91	4	9,09	44
	Завершення	4	9,09	28	63,64	12	27,27	44

Для наочності одержані дані відображені на рисунку 5.20.

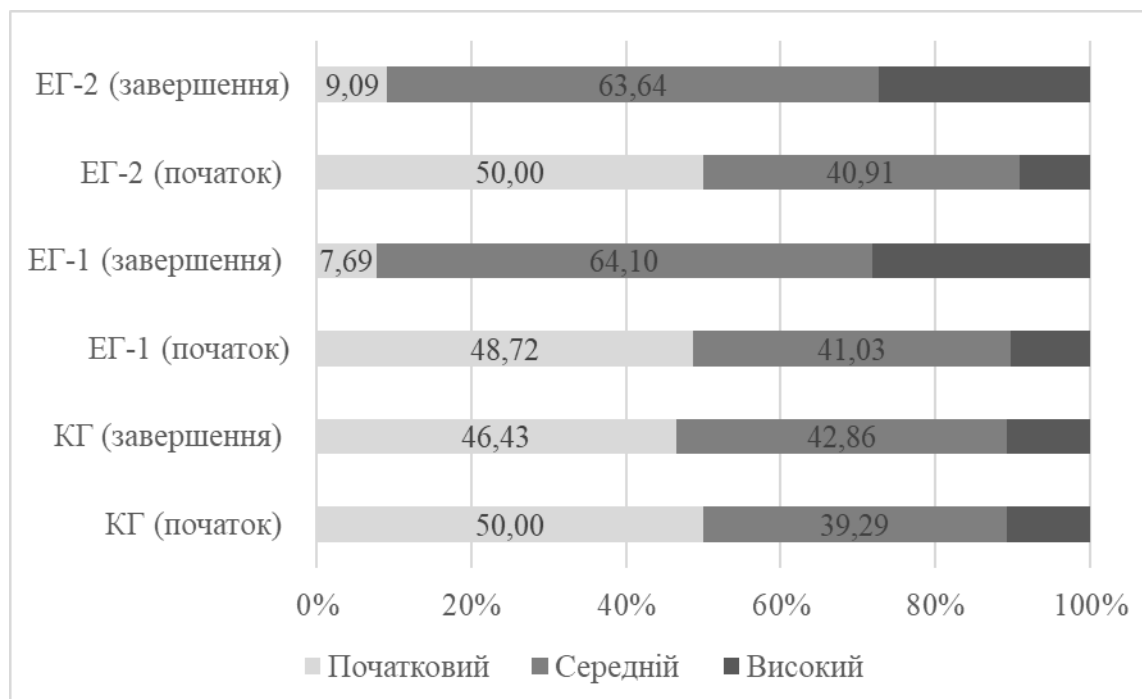

Рисунок 5.20. Рівні сформованості правової компетентності фахівців у системі післядипломної освіти на коригувальному етапі експерименту

Для порівняння змін, які відбулися у структурі експериментальних груп за рівнями сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти на початок та завершення коригувального етапу педагогічного експерименту, зобразимо отримані дані графічно. Зміни у структурі експериментальних груп за рівнями сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти на початок та завершення коригувального етапу педагогічного експерименту для студентів наведені на рисунках 5.21 та 5.22.

Аналіз рисунків 5.21 та 5.22 дає підстави стверджувати, що за результатами коригувального етапу педагогічного експерименту у структурі експериментальної групи відбулися суттєві зміни. Зокрема, ми спостерігаємо суттєве зменшення частки слухачів закладів післядипломної освіти з початковим рівнем сформованості правової компетентності та зростання частки слухачів закладів післядипломної освіти із середнім та високим рівнями правової компетентності.

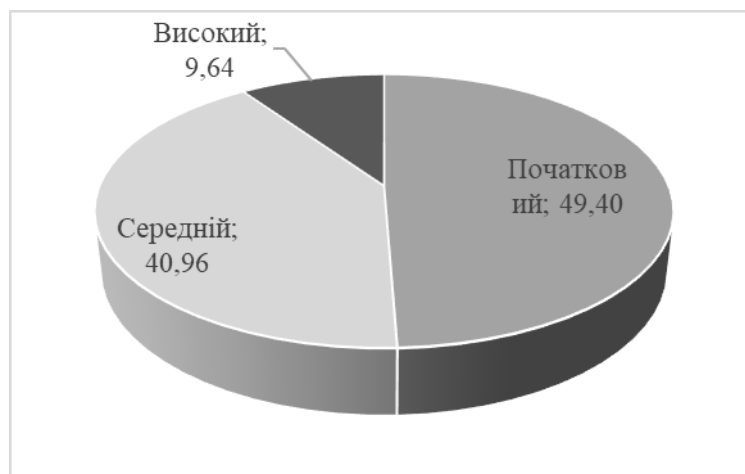

Рис. 5.21. Структура експериментальної групи за рівнями сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти на початку коригувального етапу

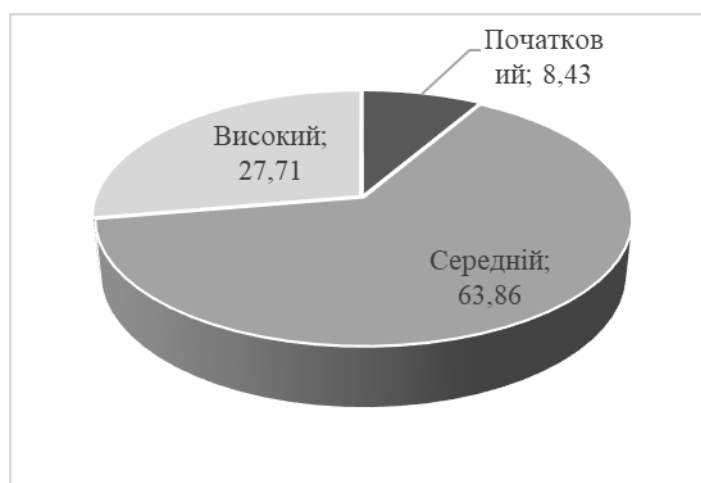

Рис. 5.22. Структура експериментальної групи за рівнями сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти на завершення коригувального етапу

Для того, щоб переконатися в суттєвості змін, що відбулися в ЕГ, використаємо кутове перетворення Фішера ϕ^* , яке дозволить оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок КГ та ЕГ, де проводилися дослідження.

Сформулюємо нульову та альтернативну гіпотези експериментального дослідження при використанні критерію Фішера:

– H_0 – частка фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розроблених заходів на коригувальному етапі педагогічного експерименту в ЕГ не більша, ніж у КГ;

– H_1 – частка фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти з відповідним рівнем сформованості правової компетентності після реалізації розроблених заходів на коригувальному етапі педагогічного експерименту в ЕГ більша, ніж у КГ.

Перевірку сформульованих нами гіпотез за допомогою φ^* -критерію Фішера, щодо розподілу фахівців з обліку і оподаткування в системі післядипломної освіти у КГ та ЕГ було здійснено за таким алгоритмом: відсоткові частки за кожним рівнем сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування переводимо в радіани за формулою кутового перетворення Фішера (5.1) та обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера для ЕГ та КГ за формулою (5.2).

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера наведені в таблицях 5.37 та 5.38, результати дослідження – в таблиці 5.39.

Таблиця 5.37

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти (завершення коригувального етапу)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кіль-сть осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	
КГ	0,464	1,499	0,429	1,428	0,107	0,666	28
ЕГ-1	0,103	0,653	0,641	1,857	0,282	1,120	39
ЕГ-2	0,077	0,562	0,636	1,846	0,273	1,1000	44

Таблиця 5.38

Розрахунок φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти
(початок коригувального етапу)

Рівні	Для КГ і ЕГ
Низький рівень	$\varphi^* = (1,499 - 0,562) \sqrt{\frac{28 \cdot 39}{28 + 39}} = 3,783$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,857 - 1,428) \sqrt{\frac{28 \cdot 83}{28 + 83}} = 1,732$
Високий рівень	$\varphi^* = (1,120 - 0,666) \sqrt{\frac{28 \cdot 39}{28 + 39}} = 1,833$
Для КГ і ЕГ-2	
Низький рівень	$\varphi^* = (1,499 - 1,993) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 2,093$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,846 - 1,428) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 1,729$
Високий рівень	$\varphi^* = (1,100 - 0,666) \sqrt{\frac{28 \cdot 44}{28 + 44}} = 1,795$

На підставі наведених у таблиці 5.38 даних було одержано підтвердження альтернативної гіпотези (H_1), що свідчить про наявність статистично значущих змін у рівнях сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти.

Таблиця 5.39

Значення φ^* -критерію Фішера для слухачів закладів післядипломної освіти
(завершення коригувального етапу)

Група	Значення φ^* -критерію Фішера			За рівнями значущості	
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	0,01	0,05
КГ і ЕГ-1	3,665	2,169	1,833	2,31	1,64
КГ і ЕГ-2	2,093	1,729	1,795		

Для порівняння отриманих даних із результатами формувального етапу педагогічного експерименту подаємо їх графічно (рис. 5.23).

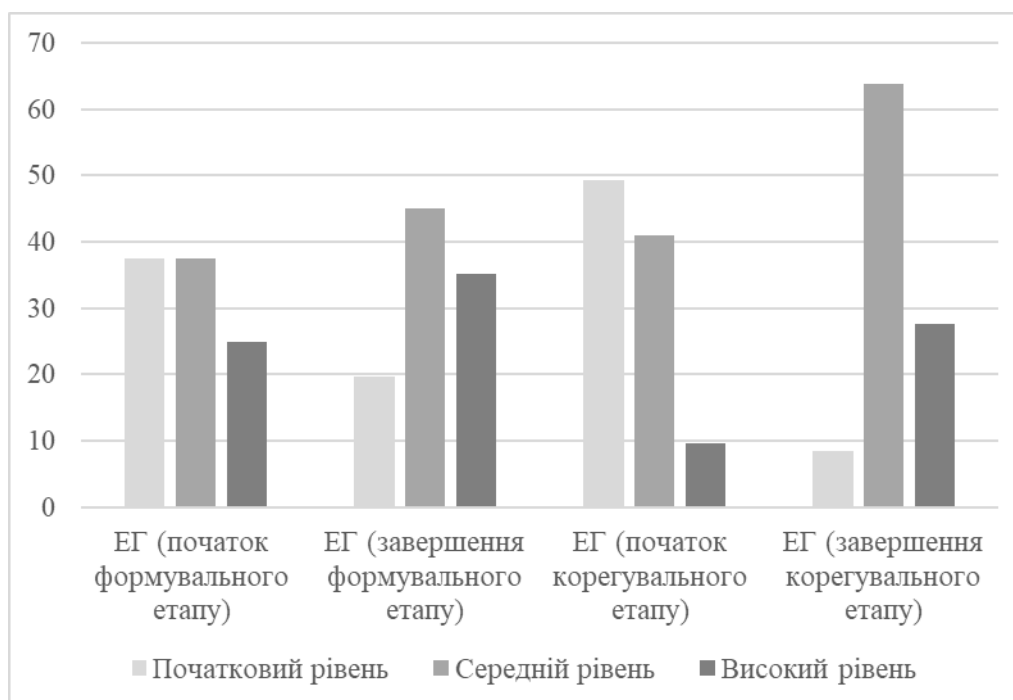

Рис. 5.23. Динаміка рівнів сформованості правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти за результатами формувального та коригувального етапів педагогічного експерименту

Аналіз рисунка 5.23 показав, що внесені зміни до програми формувального етапу педагогічного експерименту, які були апробовані на коригувальному етапі, є доцільними та дієвими.

Таким чином, на формування відповідного рівня правової компетентності вплив має впровадження повного комплексу визначених та обґрунтованих педагогічних умов та інновацій. Впровадження окремих педагогічних умов підвищує рівень сформованості правової компетентності, однак це підвищення не є статистично значущим.

На кожному етапі неперервної освіти є суттєві особливості, які потрібно враховувати для ефективного формування правової компетентності. Зокрема, у закладах середньої освіти економічного профілю учні ще не визначилися із майбутнім фахом. В подальшому вони обиратимуть професію

в економічній галузі, а частина з них взагалі змінить напрямок професійної підготовки. На цьому етапі необхідно забезпечити студентів тією базою професійних знань та умінь, які в подальшому будуть необхідні для професійного становлення в будь-якій спеціальності економічної галузі. В першу чергу, це знання з теорії держави та права, вміння аналізувати законодавчі акти, знаходити відповіді на питання, які їх цікавлять, а також вміння захищати свої права та інтереси, оперуючи правовими поняттями.

У ЗВО набуття правових знань, умінь та навичок, а також формування правової компетентності є ефективним, якщо здійснюється шляхом розвитку мотивації та формування професійного інтересу до правових знань. на цьому етапі, набуття правових знань має позиціонуватися як основа подальшої професійної адаптації та кар'єрного зростання. Найбільш ефективними є методи активного навчання: створення проблемних ситуацій, проведення лекцій у вигляді співбесіди зі студентами, а не монологу викладача, оновлення змісту та методів організації науково-дослідної роботи студентів на рівні випускової кафедри тощо. Паралельно із зазначеними заходами має відбуватися реалізації міжпредметних зв'язків як під час вивчення фахових дисциплін, так і під час вивчення правових дисциплін. Крім того, в процесі педагогічного експерименту буда доведена ефективність позааудиторних навчальних заходів, семінарів, тренінгів, дистанційних курсів.

Досить ефективно зарекомендувало себе як ефективна форму розвитку мотивації щодо набуття правових знань та навичок участь у роботі науково-практичних конференцій. Впродовж експериментальної роботи в різних науково-практичних конференціях, в тому числі і організованих у Тернопільському національному економічному університеті та Вінницькому національному технічному університеті прийняли участь 82 студенти, залучених до експериментальної роботи. Зокрема, ними були розглянуті та проаналізовані питання правового регулювання підприємницької діяльності та малого бізнесу, аналіз змін у правовому полі щодо організації обліку і оподаткування на підприємствах різних форм власності, аналіз акціонерного

права в Україні та за кордоном, особливості правового регулювання інвестиційної діяльності тощо. в процесі підготовки доповідей та публікацій була використана додаткова навчальна та наукова література з правових питань.

У закладах післядипломної освіти формування правової компетентності є ефективним, якщо опирається на професійний інтерес фахівців з обліку і оподаткування. Фахівці, які є слухачами закладів післядипломної освіти, як правило, працюють не перший рік зв фахом та є вмотивованими щодо оновлення своїх професійних знань. для цієї категорії актуальним є саме практичний аспект. Формування правової компетентності слухачів закладів післядипломної освіти відбувається ефективно шляхом організації наукових диспутів, проведення аналізу законодавчих активі та запланованих змін до них, аналізу реальних виробничих ситуацій, я яких виникають колізії чи ускладнення правового характеру. Крім того, фахівці з обліку і оподаткування, які є слухачами закладів післядипломної освіти можуть бути консультантами щодо оновлення змісту та методів підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, оскільки вони перші реагують на інновації цієї галузі.

Висновки до розділу 5

Проведення педагогічного експерименту щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в реальних умовах навчального процесу в цілому підтвердило сформульовану гіпотезу щодо ефективності запропонованої системи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в системі неперервної освіти.

Впровадження у навчальний процес авторської моделі на основі визначених та обґрунтованих педагогічних умов засвідчило суттєве підвищення правових знань майбутніх фахівців з обліку та оподаткування та рівня сформованості правової компетентності в цілому. Результативність формувального педагогічного експерименту була забезпечена впровадженням оновлених програм фахових дисциплін, реалізації міжпредметної інтеграції в процесі фахової підготовки, забезпеченню мотивації щодо вивчення правових дисциплін як необхідної умови професійного вдосконалення, впровадженням інноваційних та інформаційних технологій. Розроблене навчально-методичне забезпечення щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в умовах неперервної освіти враховував вимоги щодо фахової підготовки в умовах компетентнісного підходу.

Для кількісної оцінки та аналізу результатів експериментального навчання використовувалися методи математичної статистики, які дозволили оцінити ступінь достовірності зроблених висновків. Порівняння розрахованого та табличного значення ϕ^* -критерію Фішера засвідчило, що різницю між рівнями сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування ОКР «бакалавр» та ОКР «магістр» з імовірністю 99 % не можна пояснити випадковістю вибірки, та, відповідно, рівень сформованості правової компетентності в експериментальних групах об'єктивно вищий.

Кількісний аналіз результатів формувального етапу експерименту показав:

1. не зважаючи на загальне підвищення кількості учнів в ЕГ та КГ з середнім (+5,7% і +7,0%) та високим (+4,5% і +7,5%) рівнями сформованості правової компетентності статистична значущість не підтвердилася, тобто сформувати правову компетентність у учнів ЕГ не вдалося. Це, на нашу думку, пояснюється відсутністю в шкільній програмі дисципліни «Правознавство», а в учнів – належної мотивації;

2. суттєве зменшення кількості бакалаврів із початковим рівнем (–28,2 %), суттєве зростання респондентів середнього рівня (17,3%) та позитивну динаміку високого рівня (10,9 %) в ЕГ. Аналогічні зміни відбувалися й у магістрів: визначено суттєве зменшення респондентів з початковим рівнем (–29,0%), суттєве зростання респондентів середнього рівня (18,8%) та позитивну динаміку високого рівня (10,2%) в ЕГ. Відмінності між досягненнями учасників експериментальної та контрольної вибірок бакалаврів і магістрів є статистично значущими (доведено за рахунок застосування кутового перетворення Фішера). У КГ ця тенденція виражена меншою мірою, істотних кількісних та якісних змін тут не відбулося;

3. найбільш ефективно формування високого рівня правової компетентності закладів післядипломної освіти було зафіксовано в експериментальних групах ЕГ-2 (+11,6%) та ЕГ-3 (+18,9%), а середнього рівня – в ЕГ-1 (+12,3%), але статистична значущість змін у формуванні правової компетентності не підтвердилася.

Отже, за результатами проведеного формувального етапу експерименту була доведена необхідність проведення коригувального етапу педагогічного експерименту в закладах післядипломної освіти після реалізації комплексу коригувальних заходів: вдосконалення програми формування правової компетентності, проведення науково-методичного семінару з викладачами тощо.

Аналіз змін рівнів сформованості правової компетентності в КГ та ЕГ

на початку та по закінченню коригувального етапу експерименту в цих закладах освіти показав, що в ЕГ, на відміну від КГ, відбулися статистично значущі зміни в кількості студентів з високим та середнім рівнями правової компетентності, найбільше зростання кількості студентів із високим рівнем правової компетентності зафіксовано в ЕГ-3 (+20,6%); а найбільше зростання з середнім зафіксовано в ЕГ-2 (+29,3%).

На підставі одержаних на формувальному етапі педагогічного експерименту даних було розроблено програму коригувального етапу педагогічного експерименту у тих ЗВО, де не була визначена статистично значуща розбіжність у рівнях сформованості правової компетентності. Проведення корегувального етапу педагогічного експерименту та його результати повністю підтвердили висунуту гіпотезу дослідження.

Для учнів, які навчалися у класах з економічним спрямуванням, і фахівців з обліку та оподаткування в закладах післядипломної освіти, незважаючи на значне зростання (у відсотках) кількості респондентів із середнім та високим рівнями сформованості правової компетентності в порівнянні з контрольними групами, значуща розбіжність не була досягнута. Було зроблено висновок про необхідність врахування вікових та психологічних особливостей цих категорій щодо ефективного формування правової компетентності. Зокрема, для учнів педагогічна умова щодо забезпечення мотивації до вивчення правових дисциплін на основі міжпредметної інтеграції не є достатньо дієвою, оскільки вони ще не визначилися з фахом. Для фахівців, які проходили курси підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти, формування правової компетентності доцільно здійснювати на основі врахування наявного професійного досвіду у галузі.

Результати формувального етапу експерименту довели ефективність впровадження розробленої моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування в системі неперервної освіти.

Хід дослідження та основні результати, одержані в п'ятому розділі,

опубліковані в працях (Пугач, 2018b; Пугач, 2019a; Заюков, Кобилянський, & Пугач, 2019a; Заюков, Кобилянський, & Пугач, 2019b; Кобилянський, Заюков, & Пугач, 2019).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів педагогічного дослідження теоретико-методологічних засад процесу формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти дало підстави для таких висновків:

1. Тенденції інтернаціоналізації освіти, зростання академічної мобільності, стрімкого розвитку інформаційних технологій, трансформаційні процеси, активне входження України у світовий економічний й освітній простір шляхом налагодження співробітництва, партнерства та інтеграції з ринковими економіками економічно розвинутих країн суттєво підвищили вимоги до рівня професійної компетентності фахівців з обліку і оподаткування, зокрема правової. Крім того, фахівці, які забезпечують функціонування економічної галузі, мають оволодіти розвинутою здатністю до самоосвіти для збереження фахової мобільності впродовж усього життя.

Обґрунтовано сукупність взаємопов'язаних соціально-педагогічних передумов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. Зокрема, зовнішні: рівень розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти; процеси, що відбуваються в суспільстві; суспільне замовлення, яке відображає загальний рівень суспільно-економічного розвитку суспільства, людської цивілізації загалом; внутрішні: мотивація досягнення успіху, рівень самооцінки особистості.

Аналіз понятійно-термінологічного апарату дослідження дозволив визначити сутність понять: «правова компетентність», «правова компетентність фахівців з обліку і оподаткування», «формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування», «модель розвитку правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування».

З'ясовано, що «правова компетентність» – це вміння використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-правовим способом, а «правова компетентність

фахівців з обліку і оподаткування» – це система правових знань, практичних вмінь, навичок, досвіду, що дозволяють працівникам орієнтуватись у нормативно-правовому полі в процесі фахової діяльності, знаходити юридично доцільні рішення, мислити правовими категоріями під час виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, що виникають у процесі функціонування організації у ринкових умовах. Виконання внутрішніх і зовнішніх завдань, які виникають в процесі функціонування організації у ринкових умовах зумовлює прагнення до удосконалення та розширення професійної, зокрема правової, підготовки фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

2. Вивчення наукових джерел й освітньої практики дозволило визначити, що формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування є складним, багатокomпонентним процесом, успішність якого зумовлена сукупністю чинників, повинно відповідати вимогам часу, бути зорієнтованим на розширення спектру професійних функцій, на перспективу міжнародної співпраці, забезпечувати академічну мобільність, адже професія податківця затребувана у всіх галузях виробничої та невиробничої сфери будь-якої країни.

До фахівців-податківців, особливо на керівних посадах, висуваються вимоги: розуміти сутність правових приписів, уявляти зміст правових явищ та особливості використання юридичних норм у професійній діяльності тощо. При цьому фахівці з обліку і оподаткування повинні чітко усвідомлювати, які наслідки, в першу чергу, юридичні, будуть мати складені ними документи та прийняті рішення.

Аналіз історичного досвіду правової підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування показав, що їхній правовій освіті не приділяється достатньо уваги: в процесі отримання середньої освіти учні перестали вивчати дисципліну «Правознавство», студенти вивчають окремі правові дисципліни, які, зазвичай, належать до дисциплін вільного вибору студента, відірвані одна від одної та від майбутньої професійної діяльності, що

унеможливилює формування їхньої правової компетентності на достатньому рівні. Вивчення досвіду формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в зарубіжних країнах сприяло визначенню основних методологічних та дидактико-методичних засад правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

За результатами аналізу зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в Австрії, Великій Британії, Італії, Канаді, країнах Скандинавії, Німеччині, США та Франції доведено, що, по-перше, більш ефективною є практика включення до змісту суміжних професійно орієнтованих дисциплін правових питань, з метою здобуття студентом комплексних фахових знань; по-друге, питанням правового виховання значна увага приділяється ще в процесі одержання середньої освіти, тому на момент вибору професії абітурієнт вже має певний обсяг правових знань, що є основою для подальшого формування його правової компетентності.

3. Сукупний аналіз публікацій та узагальнення власного педагогічного досвіду дозволив обґрунтувати комплекс традиційних та інноваційних методологічних підходів і принципів формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти, що застосовуються в єдності та взаємодоповнюють один іншого: системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований.

Виокремлення та аналіз методологічних підходів спонукали необхідність у визначенні принципів дидактики вищої школи, котрі потрібно використовувати з метою формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: зв'язку теорії з практикою, науковості, системності та послідовності, свідомості та активності в навчанні, доступності, наочності, міцності знань, умінь і навичок, індивідуального підходу та виховного характеру навчання.

За результатами аналізу вітчизняних і зарубіжних концепцій формування професійної компетентності фахівців розроблено та

впроваджено в практику авторську концепцію формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Концептуально формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти розглядається нами як складний, багатокomпонентний пролонгований у часі процес, що має відповідну структуру, підпорядковану причинно-наслідковим зв'язкам і передбачає розробку індивідуальної освітньої траєкторії. Врахування особливостей навчання на кожному етапі неперервної освіти здійснювалося шляхом уточнення змісту правової компетентності та індивідуального освітнього плану.

4. Розкрито сутність і зміст сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, визначено її компоненти, критерії та показники. Обґрунтовано, що сформованість виступає як стійка багатовимірна, багатокomпонентна характеристика особистості майбутніх фахівців, що включає п'ять основних груп компонентів, а саме: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний та інформаційно-логічний, їх зміст та напрями розвитку.

З метою визначення особливостей діагностики рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на основі наукового обґрунтування як в теоретичному, так і у практичному плані було визначено комплекс критеріїв (пізнавальний, цільовий, практичний, особистісний і результативний) і їх показників. Для оцінки сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування було також визначено триступеневу шкалу (початковий, середній, високий рівні розвитку правової компетентності), що є релевантною специфіці досліджуваного об'єкту та визначено ступінь критеріїв на кожному з рівнів.

5. За результатами аналізу наукової, педагогічної, психологічної та науково-методичної літератури, узагальнення педагогічних умов удосконалення процесу формування правової компетентності майбутніх

фахівців з обліку і оподаткування в закладах вищої освіти, а також проведених досліджень у закладах загальної середньої освіти, у закладах вищої та неперервної освіти в процесі підготовки бакалаврів, магістрів, здобувачів другої вищої освіти, підвищенні кваліфікації та перепідготовці фахівців визначено, що формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти може бути забезпечено за таких педагогічних умов: формування мотивації до набуття та вдосконалення правових знань як необхідної умови професійного вдосконалення; забезпечення взаємозв'язку фахових дисциплін зі змістом правових знань у процесі вирішення управлінських, проектних і технологічних завдань; використання у процесі професійної підготовки активних форм та методів навчання з метою опанування майбутніми фахівцями з обліку і оподаткування правового інструментарію для виконання майбутніх фахових завдань; методична підготовка викладачів до формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності; створення якісного навчально-методичного інструментарію; використання інформаційних технологій в процесі розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Обґрунтовано, що педагогічні умови формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти становлять системну єдність і їхня реалізація потребує вдосконалення основних напрямів організації навчально-методичної роботи та проектування інноваційного та професійно орієнтованого освітнього середовища у ЗВО.

6. Розроблена концепція покладена в основу моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Під час моделювання процесу формування правової компетентності були враховані вимоги системного (визначення цілей, засобів формування правової компетентності, форм організації освітнього процесу, суб'єктів й об'єктів освітнього процесу як елементів

проектованої системи), особистісно орієнтованого (орієнтація на особистісний розвиток майбутнього фахівця в процесі формування правової компетентності), діяльнісного (виокремлення структурних елементів правової компетентності, встановлення характеру зв'язків між ними та форм діяльності студентів для забезпечення їх розвитку) та компетентнісного методологічних підходів.

Під час проектуванні були визначені структурні елементи моделі та встановлені зв'язки між ними. З урахуванням основних положень теорії управління педагогічними системами інноваційне та професійно орієнтоване освітнє середовище для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти представлено у вигляді комплексної структурно-функціональної моделі формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти та чотирьох окремих і водночас взаємозв'язаних і взаємозалежних структурних моделей для розвитку правової компетентності: учнів, бакалаврів, магістрів і фахівців на етапі здобуття другої вищої освіти.

Спроектowana модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування складається з п'яти блоків: цільового, методологічно-конструктивного, організаційно-діяльнісного, діагностичного та корегувального. Цільовий блок відображає мету педагогічного процесу, методологічно-конструктивний – теоретичні основи формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; організаційно-діяльнісний – визначені та обґрунтовані нами педагогічні умови формування правової компетентності; діагностичний – методику оцінювання рівнів сформованості правової компетентності; коригувальний – передбачає внесення змін в організацію педагогічного експерименту.

Визначено, що модель формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти є структурно-функціональною, тобто такою, що імітує внутрішню організацію об'єкта (формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і

оподаткування) у статиці (весь процес навчання у ЗВО) і у динаміці (навчальні дисципліни, форми, методи, засоби та технології навчання тощо), а також відображає способи взаємодії об'єкта з інноваційним і професійно орієнтованим освітнім середовищем через педагогічні умови як представлення реальних обставин, що характеризують та обумовлюють існування, розвиток і функціонування об'єкта.

7. Особливості розробленої навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти полягають у наступному: реалізовується поетапно в динаміці освітнього процесу, кожен з етапів характеризується конкретними цілями та завданнями, основними формами, методами та засобами навчання, навчально-методичним забезпеченням; забезпечує реалізацію в освітньому процесі ЗВО сукупності педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування; здійснюється на основі розробленого комплексу навчально-методичного супроводу цього процесу (навчально-методичний посібник і методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи та ін.) та перевіряється за допомогою відповідного діагностичного інструментарію.

Освітній процес поетапно реалізується таким чином. У загальноосвітніх навчальних закладах були визначені такі завдання формування загальних правових знань, що є основою для подальшого формування правової компетентності: формування системи правових знань; забезпечення громадського становлення особистості; формування вмінь захищати свої права та законні інтереси, а також права й інтереси інших осіб, навичок правомірної поведінки; формування правової основи для подальшого фахового становлення, а також підібрані відповідні засоби та методи.

У закладах вищої освіти в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «Бакалавр» визначені такі завдання: формування стійкої мотивації щодо розвитку правової компетентності;

набуття та відпрацювання вмінь використовувати правові знання для виконання практичних завдань професійного спрямування; розвиток здатності особистості до прийняття самостійних правових рішень; набуття вмінь працювати із джерелами права, нормативними документами, підібрані відповідні засоби та методи, уточнено модель формування правової компетентності з урахуванням освітнього рівня.

У закладах вищої освіти в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з обліку і оподаткування ОКР «Магістр» визначені такі завдання: вдосконалення та подальший розвиток системи правових знань; набуття вміння аналізувати нормативне забезпечення бухгалтерського обліку; розвиток здатності особистості до прийняття самостійних правових рішень; набуття вмінь знаходити нестандартні рішення виробничих ситуацій на підставі правової інформації, підібрані відповідні засоби та методи, уточнено модель формування правової компетентності з урахуванням освітнього рівня.

За особливостями формування правової компетентності в процесі здобуття другої вищої освіти та підвищення кваліфікації, окреслені такі завдання: вдосконалення та подальший розвиток системи правових знань; відпрацювання навичок аудиту бухгалтерської діяльності на відповідність дотримання нормативних актів; розвиток здатності особистості до передбачення можливих результатів та правових наслідків прийнятого рішення; відпрацювання навичок знаходити нестандартні рішення виробничих ситуацій на підставі правової інформації, підібрані відповідні засоби та методи із урахуванням принципів освіти дорослих, уточнено модель формування правової компетентності.

8. Експериментально перевірено ефективність упровадження в освітній процес навчальної технології формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Кількісний аналіз результатів експерименту показав суттєве зменшення кількості бакалаврів із початковим рівнем (–30,6%), суттєве зростання респондентів середнього рівня (19,4%) та позитивну динаміку високого рівня

(11,2%) в ЕГ. Аналогічні змін відбувалися й у магістрів: визначено суттєве зменшення респондентів з початковим рівнем (–33,2%), суттєве зростання респондентів середнього рівня (21,1%) та позитивну динаміку високого рівня (12,1%) в ЕГ. Відмінності між досягненнями учасників експериментальної та контрольної вибірок бакалаврів і магістрів є статистично значущими (доведено за рахунок застосування кутового перетворення Фішера). У КГ ця тенденція виражена меншою мірою, істотних кількісних та якісних змін тут не відбулося.

Таким чином, педагогічний експеримент щодо формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в реальних умовах навчального процесу в цілому підтвердив сформульовану гіпотезу щодо ефективності розроблених і впроваджених в освітній процес теоретичних і методичних засад формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування в системі неперервної освіти. На коригувальному етапі підсумовано, інтерпретовано, систематизовано експериментальні дані формувального етапу, внесені відповідні корективи в навчальну технологію та визначено прогностичні напрями подальших досліджень. Відповідно, результати дисертаційного дослідження дають підстави для висновків про те, що мету дослідження досягнуто, визначені завдання реалізовано, використання розробленої педагогічної системи суттєво підвищує ефективність формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Здійснене дослідження дало змогу сформулювати такі пропозиції: МОН України доцільно відобразити зміст правової компетентності в стандартах вищої освіти; ЗВО економічного спрямування розробити навчальні програми фахових дисциплін з урахуванням міжпредметних зв'язків в умовах неперервної освіти; ЗВО економічного спрямування вдосконалювати навчально-методичне забезпечення й урізноманітнювати форми навчальної діяльності студентів, з метою формування правової компетентності на основі компетентнісного підходу та сучасних

інформаційно-комунікаційних технологій.

Проведене дослідження, певна річ, не розв'язує усіх завдань формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Подальші дослідження доцільно спрямувати на уточнення педагогічних умов формування правової компетентності фахівців з обліку і оподаткування в загальноосвітніх навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. Результати проведеного дослідження є основою для розроблення навчальних технологій викладання правових дисциплін професійної підготовки фахівців з обліку і оподаткування в коледжах та закладах вищої та післядипломної освіти.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Aleksander, T. (1996). *Cele, kierunki i funkcje edukacji dorosłych*. W: Wprowadzenie do andragogiki. Red. t. Wujek, Warszawa.
- Americans for a Society Free from Age Restrictions*. Взято з <https://web.archive.org/web/20110314110939/http://asfar.org/>.
- Berbenet, W. G. (1989). *Education for sustainable development: A call for reform*. Los Angeles.
- Blömeke, S., & Zlatkin-Troitschanskaia, O. (2013). *Kompetenzmodellierung und Kompetenzerfassung im Hochschulsektor: Ziele, theoretischer Rahmen, Design und Herausforderungen des BMBF Forschungsprogramms KoKoHs* (KoKoHsWorkingPapers, 1). Berlin&Mainz: Humboldt-Universität & Johannes Gutenberg-Universität. Взято з <http://www.kompetenzen-im-hochschulsektor.de>.
- Coolahan J. (1997). *Key Competencies for Europe. Report of the Symposium in Berne 27–30 March 1996, Strasbourg*. Council of Europe, p. 26.
- CTS Users' Guide. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (2009). Взято з http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/ects/guide_en.pdf.
- Enseignement supérieures France. Collection franco-russe de documents d'information*. (2000). Ambassade de France à Moscou. Paris.
- Falterbaum, J. (2009). *Rechtliche Grundlagen Sozialer Arbeit: Eine praxisorientierte Einführung*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag. 260 s.
- Figuerola-Rodríguez, B. Figuerola-Sandoval, B. & Figuerola-Rodríguez, K. (2012). Competence training in higher education: the case of the technological master “Prestación De Servicios Profesionales” from The Colegio De Postgraduados (México). *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 46, 2389–2393. Retrieved from doi: 10.1016/j.sbspro.2012.05.490
- Fligstein, N. (2008). *Eurodash. The EU. European Identity and Future of Europe*. Oxford.

- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen handelns B. II*. Frankfurt.
- Halfdan Farstad. (2004). Competencies for Life: Some Implications for Education. UNESCO 47th International Conference on Education Quality education for all young people: Challenges, trends and priorities: Background paper to Workshop 3: Quality Education and Competencies for Life. Geneva, 8–11 September.
- Human Rights Organizations. Взято з <http://www.humanrights.com/>.
- Hutmacher Walo. (1997). Key competencies for Europe: Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27-30 March 1996 / Council for Cultural Cooperation (CDCC). *Secondary Education for Europe Strasburg*.
- Jacobson, B., Laegreid, P., & Pedersen, P. (2004). *Europeanization and Transnational States*. Comparing Nordic Gavernments. L.
- Jarvis, P. (1983). *Adult and Continuing Education: Theory and Practice*. London.
- Key competences. *European Commission. Education and Training* Retrieved from http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc42_en.htm.
- Key Competencies. (2002). *A developing concept in general compulsory education*. Brussels: Eurydice.
- Klimek, J., & Nikolajew, J. (2014). Dynamika przemian społeczno-gospodarczych w procesie edukacji – refleksje socjologiczne. *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 7, 71–79.
- Knowles, M. S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. New York: Association Press.
- Knowles, M. S. (1980). *The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy*. Chicago.
- Lapard, D. (2009). *Education program. Management*. Richmond University in London, London Press.
- Law for Life. Взято з www.lawforlife.org.uk.
- Millar, R., & Abrahams, I. (2009, September). Practicalwork: making it more effective. *SSR*, 91 (334), pp. 59–64.
- Muhray, R. D. (2008). *Education plan on management (Bachelor degree)*.

Edinburgh.

People's Law School. Взято з <http://www.publiclegaled.bc.ca>.

Perrenoud P. (1997). *Construire des compétences dès l'école. Pratiques et enjeux pédagogiques*. Paris: ESF éditeur.

Philip, C. (1990). Schlechty. *Schools for the 21-st Century. Leadership Imperatives for Education Reform*. San Francisco.

Public Legal Education Association of Saskatchewan Взято з www.plea.org.

Public legal education. Britain's future depends on empowering the next generation to become active citizens. Взято з <http://www.citizenshipfoundation.org.uk/>.

Public legal education. Improving lives, empowering communities Взято з www.plenet.org.uk.

Public legal education. Improving lives, empowering communities. Взято з www.plenet.org.uk.

Pugach, S. S. (2020). Features of development of legal competence pupils of general education schools. *The scientific heritage* (Budapest, Hungary), Vol. 4, № 43, 54–60.

Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (2008/C 111/01). *Official Journal of the EU*, 6.5.2008.

Romainville, M. (1994). A la recherche des compétences transversales. In *Forum Pédagogie*, p. 18–22.

Romainville, M. (1996). L'irrésistible ascension du terme compétence en éducation. *Enjeux*, № 37/38.

Ruchen, Dominique (2003). *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*. Hogrefe & Huber Publishers, Germany, 65–67.

Sadker, M. P., & Sadker, D. M. (1997). *Teachers, School and society*. New York: Mc Grow – Hill Ink.

Short, E. (1985). The Concept of Competence: Its Use and Misuse in Education. *Journal of Teacher Education*, Vol. 36, № 2, 5.

Smith, Mark K. Competence and Competency. *The Encyclopedia of Informal*

- Education (2005). Retrieved from <http://www.infed.org/biblio/b-comp.htm>.
- Spector, J. Michael de la Teja, Ileana. (2002). ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification, 1–3.
- Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Ekonomia Retrieved from <http://www.wpt.dracosk.pl/files/dydaktyka/Standardy%20Ekonomia.pdf>.
- Swati Gupta, & Amit Gupta. (2013). The Systems Approach in Education. *International Journal of Management*, MIT College of Management Vol. 1, No.1, July.
- Technical assistance guide for developing and using competency models – One solution for the workforce development system. (2012). Personnel Decisions Research Institutes & JBS International.
- The National Youth Rights Association. Взято з <https://www.youthrights.org/>.
- Van Loo J., & Semeijn J. (2004). *Defining and measuring competences: An application to graduate surveys*. Research Centre for Education and the Labour Market, Maastricht University.
- Vukowich, W. T. (1971). Comment: The Lack of Practical Training in Law Schools: Criticisms, Causes and Programs for Change. *Case Western Reserve University School of Law*, Volume 23, issue 1, pp. 140–154.
- Weinert, F. E. (2001). Concept of Competence: A Conceptual Clarification. In: Rychen, D.S. u. Salganik, L.H. (Hgg.). *Defining and Selecting Key Competencies*. Seattle. 45–65.
- Woodruffe C. (1991). Competent by any other name. *Presental Management*, September, 30–33.
- Woodruffe C., Boam, R., & Sparrow, P. (1992). *What is meant by a competency. Designing and Achieving Competency: A Competency Approach to Developing People and Organizations*. London: McGraw–Hill.
- Zimmerman, J. (2001). Can American business schools survive? The Bradley Policy Research Center Working Paper, 5 September. Взято з <http://papers.ssrn.com/abstract=283112>.

- Азимов, Э. Г., & Щукин А. Н. (2009). *Новый словарь методических терминов и понятий*. Москва: Издательство ИКАР.
- Аксёнова, О. П. (1998). *Методика викладання економіки: навч. посіб.* Київ: КНЕУ.
- Андреев, В. И. (1990). *Интенсификация творческой деятельности студентов*. Казань: Изд-во Казан. ун-та.
- Андрусишин, Б. І., & Гуз, А. М. (2008). *Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»*. Київ: Знання.
- Аникина, А. (2011). *Формирование правовой компетентности будущего педагога с использованием комплекта профессионально ориентированных задач*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Тюменский государственный университет», Тюмень.
- Аникина, А. С., & Постников, П. Г. (2012). Правовая компетентность как планируемый результат профессиональной подготовки педагога. *Педагогическое образование и наука*, 2, 24–28.
- Анохин, П. К. (1972). *Общие принципы теории функциональной системы*. Москва: Знание.
- Артеменко, И. (2007). *Правовая компетентность и криминализация российского общества: социологический анализ взаимовлияния* (Автореф. дис. канд. социол. наук). Краснодар.
- Асаул, А. Н., & Капаров, Б. М. (2007). *Управление высшим учебным заведением в условиях инновационной экономики*. СПб.: «Гуманистика».
- Асеев, В. Г. (1976). *Мотивация учебной деятельности и формирование личности*. Москва: «Мысль».
- Астахов, В. (2015). Економіст з углубленою правовою підготовкою: необхідність чи вигадка: із опыта підгот. на фак. «Бізнес-управління». *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, Т. 21, 179–188.

- Афанасьев, В. Г. (1981). *Общество: системность, познание и управление*. Москва: Политиздат,
- Бабкова-Пилипенко, Н. (2012). Особливості професійної підготовки економістів в університетах Великої Британії та України. *Педагогіка. Наукові праці*, вип. 146, Т. 158, 76–80.
- Бабюк, А. М. (2016). Позитивне право і правосвідомість. Теорія та історія держави і права. *Філософія права Часопис Київського університету права*, 3, 22–23.
- Багрій, В. Н. (2012). Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна»*, 6, 10–15.
- Байденко, В. (2004). Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентного подхода). *Высшее образование в России*, 11, 3–13.
- Байниязов, Р. С. (2001). Философия правосознания: постановка проблемы. *Правоведение*, 5, 12–23.
- Баклан, О. (2014). Еволюція правосуб'єктності європейського союзу щодо сфери економіки та підприємництва держав-членів ЄС: спрямування та принципи. *Правова інформатика*, 2(42), 106–112.
- Баклан, О. В. (2011). *Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва: теоретико-правовий аспект: монографія*. Київ: Магістр-XXI сторіччя.
- Бакланова, Н. М. (2016). Формування правової компетентності майбутніх учителів. *Освітологічний дискурс*, 2 (14), 115–124.
- Баловсяк, Н. (2006). Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова, 4 (11), 3–5.
- Барановська, Л. В., & Барановський, М. М. (2014). Концептуальний аспект навчання дорослих у системі вищої освіти України. *Вісник*

- Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія.* Київ: НАУ. Вип. 5(1), 14–19.
- Батечко, Н. Г. (2013). Сучасні підходи до формування змісту підготовки майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури. *Педагогічний процес: теорія і практика*, вип. 4, 5–21.
- Беньковська, Н. (2016). Порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду щодо підготовки економістів у вищих навчальних закладах. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія».* Педагогічні науки, 2 (12), 146–151.
- Березюк, О. С. (2015). Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у сучасному освітньому просторі. О. А. Дубасенюк (ред.). *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія.* Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 193–209.
- Бермус, А. (2005). *Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании.* 31. Взято з <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>.
- Беседа, Н. (2017). Системний підхід як основа формування здоров'я збережувальної компетентності майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту. *Системний підхід у професійній підготовці фахівців галузевих напрямків» Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з проблем вищої освіти і науки (дистанційна форма).* Полтава: ПДАА, Вип. 2, 18–20.
- Беспалько, В. (1990). О возможностях системного подхода в педагогике. *Советская педагогика*, 7, 59–60.
- Бібік, К. (1993). Історико-психологічні аспекти формування політичної й правової культури українського суспільства. *Право України*, 2, 24–28.
- Біланович, Н. (2011). Інтегративний підхід до формування правової компетенції студентів-аграріїв. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* Вип. 60, 205–210. Херсон: ХДУ.
- Білоус, О. (2015). Системний підхід у формуванні творчої активності

- майбутнього педагога. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, 1(9), 227–232.
- Бобрышов, С. В. (2006). *Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория: монография*. Ставрополь: СКСИ.
- Бова, А. А. (2001). *Зміст і структура правосвідомості населення України*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Інститут соціології НАН України, Київ.
- Богачов, С. В. (2010). *Теоретико-правові засади правової освіти в Україні*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Інститут законодавства ВР України, Київ.
- Богачов, С. В. (2011). Особливості процесу формування правової культури в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2 (53). Спеціальний випуск «Незалежній Україні – 20 років». Взято з http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2011_53/53/6.pdf.
- Богданова, І. (2003). *Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.
- Божович, Л. (1979). Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*, 4, 23–34.
- Бойчук, І (2010). *Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх фармацевтів у коледжі*. (Автореф. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Болотов, В. А., & Сериков, В. В. (2003). Компетентностная модель : от идеи к образовательной программе. *Педагогика*, 10, 8–14.
- Болюбаш, Н. (2010). Формування і розвиток професійних компетенцій майбутніх економістів при вивченні дисциплін комп'ютерного циклу. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2, 81–87.
- Болюбаш, Н. (2011). *Формування професійної компетентності майбутніх*

- економістів засобами мережевих технологій.* (Автореф. канд. пед. наук). Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет», Ялта.
- Болюбаш, Н. (2012). Проблема формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій у педагогічній теорії та практиці. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка.* Т. 199, Вип. 187, 48–54.
- Большаков, В., Євсєєва, Г., & Лисенко Г. (2016). Из витоків столітньої історії будівельної освіти в Катеринославі – Дніпропетровську. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*, 10–11 (223–224), 12–21.
- Бондар, С. (2007). Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: сутність та структура. *Освіта і управління*, 2, 93–99.
- Бондарева, Е. (2003). Профессиональная компетентность специалиста в условиях становления информационного общества. *Вестник Волгоградского гос. ун-та*, 6 (Серия 6: «Университетское образование»), 44–48.
- Бондаревская, Е. (1997). Гуманистическая парадигма личностно-ориентованного образования. *Педагогика*, 4, 11–17.
- Бондаревская, Е. В., & Кульневич, С. В. (1999). *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания.* Ростов-на-Дону: Учитель.
- Борисюк, Л. (2016). *Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін.* (Автореф. канд. пед. наук). Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький.
- Бочан, І. (2003). Впровадження самостійної, індивідуальної роботи студентів як важливого чинника формування особистісно-орієнтованої системи

- навчання. *Новітні технології навчання: наук.-метод. зб.* К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 164–168.
- Боярчук Н. (2013). Модель формування професійної компетентності майбутніх економістів. *Педагогічні науки*, 1 (57), 85–95.
- Бражник, Е. И. (2013). Организация научно-исследовательской работы магистрантов социальных педагогов. *Вестник ТОГИРРО*, 3 (27), 12–13.
- Будас, А. (2012). *Методика навчання правознавства студентів економічної спеціальності*. (Автореф. дис. канд. пед. наук), Ін-т педагогіки НАПН України, Київ.
- Бура, Н. А., Бурлай, Е. В., Головченко, В. В., Зенин, В. П., Котюк, В. А., Оксамытный, В. В. ... Козюбра, Н. И. (Ред.). (1985). *Правовое воспитание молодежи*. Киев: Наук. думка.
- Валиахметова, Л. (2015). Ключевые компетенции экономистов, необходимые для развития во время подготовки в вузе. *Молодой учёный*, 15 (95), Август, 572–575.
- Вальчук, О. А. (2013). Використання статистичного критерію Колмогорова для обробки результатів психолого-педагогічних експериментів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні та психологічні науки, 3(68), 46–52.
- Варбан, М.Ю. (1999). *Рефлексія професійного становлення у студентські роки*. (Автореф. дис. канд. псих. наук). НАПНУ, Київ.
- Васаженко, Н. О.(2018). *Формування базових компетентностей фахівців з обліку та адміністрування в процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Вінниця.
- Васильева, В. (2016). Научно-теоретические основы концепции развития коммуникативной компетенции педагогов дошкольных образовательных организаций. *Международный научно-исследовательский журнал*, 11 (53), часть 3, 27–29.

- Васянович, Г. П. (1997). *Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект)*. (Дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Васькович, Й. (1998). Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу. *Право України*, 6, 108–111.
- Вахитова, В. Г. (2011). Психолого-педагогические аспекты компетентностного подхода в системе высшего профессионального образования. *Вестник Томского государственного педагогического университета*, Вып. 10, 9–12.
- Введенский, В. (2003). Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*, 10, 51–55.
- Вербицкий, А. А. (1991). *Активное обучение в высшей школе: контекстный подход*. Москва: Высшая школа.
- Верлан-Кульшенко, О. (2013). Правова компетенція як вагомий чинник діяльності медичного працівника. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*, Випуск 21, Ч. II, Т. 1, 20–23.
- Вишпольська, В. (2008). *Зміст та структура професійної компетентності фахівця з міжнародних економічних відносин*. Взято з http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/vyshpolska.pdf.
- Відповідність чинного законодавства України розвитку інформаційних технологій в частині забезпечення прав дітей на безпечний інформаційний Інтернет-простір: Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Взято з <http://www.moral.gov.ua/news>.
- Вінтюк, Ю. (2017). Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ. *Молодий вчений*, № 4(44), Ч. III, 351–355.
- Вітвицька, С. С. (2006). *Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів*

- магістратури*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Власюк, І. (2015). *Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх бакалаврів економіки в процесі вивчення фахових дисциплін*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Возович, А. А. (2017). *Психологічні особливості формування правосвідомості студентів коледжу*. (Дис. канд. психол. наук). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ.
- Войнаровська, Н. (2011). *Підготовка бакалаврів з економіки у вищих навчальних закладах США*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Войтов, В. В. (2007). *Соціально-філософський зміст правосвідомості*. (Дис. канд. філос. наук). Запорізький національний університет, Запоріжжя.
- Войтович, О. П., Сергієнко, В. П., & Бондаренко, С. І. (2016). *Дидактичні засади структурування змісту технічної підготовки майбутніх екологів*. Взято з <file:///C:/Users/home2/Downloads/94590-199474-1-SM.pdf>.
- Володько, М. В., & Карпов, О. М. (1994). Правове виховання в школі, сім'ї – основа профілактики правопорушень серед учнівської молоді. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнівської та студентської молоді»*. К.: ІСДО МО України, 120–122.
- Вульфсон, Б. (1999). Высшее образование на Западе на пороге XXI века: успехи и нерешенные проблемы. *Педагогика*, 2, 84–96.
- Гайсина, Л. М. (2006). *Развитие правового сознания студентов юридического колледжа в процессе профессионального обучения*. (Дис. канд. психол. наук). Самарский государственный педагогический университет, Самара.

- Галімов, А. В. (2004). *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом*. Хмельницький: Вид-во НАДСПУ
- Галус, О. (2010). Наукові підходи щодо професійної підготовки майбутніх педагогів у ступеневому вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького : педагогічні та психологічні науки*, 54, 13–17.
- Галушак, І. (2016). Шляхи формування правової компетентності майбутніх економістів в умовах гірського регіону. *Гірська школа українських карпат*, 15 (2016), 102–105.
- Галушак, І. (2018а). Підготовка майбутніх економістів до правового забезпечення професійної діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія «Педагогіка та психологія»*. Вип. 1 (7), 90–93.
- Галушак, І. (2018b). Правова підготовка майбутніх економістів у контексті компетентнісного підходу. *Вісник ЛДУ БЖД*, 7, 135–139.
- Ганніченко, Т. (2009). Етапи формування комунікативної компетенції майбутніх економістів у процесі мовної освіти. *V Международная научно-практическая Интернет-конференция «Альянс наук: ученый – ученому» (20 марта 2009 г.)*. Взято з http://www.confcontact.com/2009_03_18/pe2_gannichenko.php.
- Гарафутдинова, Г. Р. (2008). Модель формирования профессиональной компетентности выпускника вуза. *Фундаментальные исследования. Серия «Педагогические науки»*, 5, 57–59.
- Гетьман, А. П. (Ред.). (2012). *Філософія правового виховання: навч. посіб.* Харків: Право.
- Главацька, А. О. (2013). Критерії формування правової компетентності майбутнього викладача в процесі професійної підготовки. *Педагогіка*, 34–43.

- Гладун, З. С. (2009). До питання про формування правової свідомості і правової культури медичних працівників. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: «Фенікс», Вип. 36, 43–49.
- Гласс Дж., & Стенли Дж. (1976). *Статистические методы в педагогике и психологии*. Москва: Прогресс.
- Глушко, К. М. (2018). *Морально-правова освіта – норма життя. Основи правового виховання студентської молоді*. Київ «Агроосвіта».
- Гнезділова, К. М., & Касярум, С. О. (2011). Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А.
- Головань, М. (2012). Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитнотрансферної системи. *Нова педагогічна думка*, 1, 139–143.
- Головань, М. (2014). Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. Збірник статей. Ялта: РВВ КГУ, Вип. 44, Ч. 3, 79–88.
- Головко, Н. І. (2007). *Правова педагогіка: навч. посіб.* Київ: МАУП.
- Головченко, В. В. (2004). Особливості формування правової культури молоді. *Право України*, 10, 120–123.
- Головченко, В. В., & Потьомкін, А. (2006). Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України*, 4, 100–103.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Вінниця: ДОВ «Вінниця».
- Гончаренко, Я.В., & Горбачук, В.О. (2012). Математичні методи аналізу результатів педагогічного експерименту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі*, Вип. 10, 168–175.

- Горкуненко, П. (2010). *Формування професійної компетентності викладача педагогічного вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації в контексті загальноєвропейської інтеграції*. Взято з http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_1/Gorkunen.pdf.
- Горностаева, И. (2002). *Формирование профессионально важных качеств личности будущих менеджеров*. (Дис. канд. пед. наук). Брянский государственный университет имени академика И. Г. Петровского, Брянск
- Горобець, С. (2007). Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*, вип. 31, 106–109.
- Гриньова, Я. Г. (2011). *Формування правової культури майбутніх фахівців транспортної галузі у процесі вивчення правових дисциплін*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Класичний приватний університет, Запоріжжя.
- Грицанов, А. А. (2001). *Новейший философский словарь*. Минск: Интерпрессервис.
- Грицик, Н. В. (2011). *Принципи формування культурологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови*. Взято з http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_2_29.pdf.
- Губа, А. (2010). *Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти*. (Дис. д-ра пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.
- Губарь, О. М. (2003). Тенденции развития правосознания молодежи в современной Украине. *Молодежь и государство: материалы Второй международной научно-практической конференции*, г. Святогорск, 24–26 октября 2003 года. Донецк, 2003, 69.
- Гузеева, Г. Н. (2010). Особенности профессиональной компетентности будущих менеджеров. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*, 4, 9–14.

- Гузій, Н. (2007). *Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога* (Дис. д-ра пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
- Гуревич, Р. С. (2008). *Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах*. Вінниця: ДОВ «Вінниця».
- Гуревич, Р. С. (2012). *Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
- Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю., & Козяр, М. М. (2012). *Інформаційно-комунікаційні технології у професійній освіті*. Львів: Сполом.
- Гусаковский, М. (Ред). (2006). *Оценивание: образовательные возможности: сб. науч.-метод. статей*. Вып. 4. Минск: БГУ.
- Данильян, О. Г. (2013). *Основи організації та управління правовим вихованням. Правове виховання в сучасній Україні: моногр.* За заг. ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Правознавство, 159–179.
- Дарманська, І. М. (2004). *Правова підготовка майбутніх вчителів початкової школи в умовах ступеневої освіти*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Дегтярьова, Г. С. (2012). Принципи педагогічної взаємодії у професійній підготовці. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 6, 9–17.
- Дей, М. (2017). Світові тенденції розвитку освіти дорослих. *Освіта дорослих у перспективі змін: інновації, технології, прогнози: колективна монографія*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М.
- Дем'янчук, М. (2015). *Підготовка бакалаврів сестринської справи до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу*. (Автореф. канд. пед. наук). Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький.
- Демченко, С. (2008). *Структура професійно-педагогічної компетентності викладача спеціальних технічних дисциплін*. Взято з <http://www.intellect->

invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_18/.

Денищич, Т. А. (2014) Загальнодидактичні принципи формування термінологічної компетентності студентів. *Наука і освіта*, № 6, 181–186.

Дергай, Н. С. (2018). *Теоретичні основи правового виховання студентської молоді*. Взято з http://nmcbook.com.ua/wpcontent/uploads/2018/03/Zb_pravo.pdf.

Дерев'янка, О. (2013). Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів в процесі навчання фахових дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, Випуск 5. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_10.

Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст. (1994). Київ: Райдуга.

Дзюбань, О. П., & Мануйлов, Є. М. (2009). *Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти*. Пробл. законності: респ. міжвідом. наук. збірник. Х.: Нац. юрид. акад. України, Вип. 100, 407–416.

Дибкова, Л. (2006). *Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів*. (Дис. канд. пед. наук). АПН України, Інститут вищої освіти, Київ.

Дивногорцева, С. Ю. (2003). *Теоретическая педагогика : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений*. (Ч. 1). Москва: Изд-во: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет.

Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб.* Київ: Академвидав.

Дмитрієнко, Ю. М. (2006). *Новий напрям досліджень в теорії держави та права: комп'ютерне моделювання української правосвідомості як форми української держави. Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Стан, проблеми, перспективи*. Київ: Край.

- Дмитрієнко, Ю. М. (2012). *Українська правова свідомість та правова культура: проблеми їх формування*. Взято з http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/1_109482.doc.htm.
- Доценко, Н. (2017). Методологічні підходи щодо підготовки здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей в умовах інформаційно-освітнього середовища. *Молодий вчений*, № 11 (51), листопад, 298–301.
- Драч, І., & Станкевичус, Л. (2010). Інтегрований підхід у процесі вивчення фахових дисциплін майбутніми бухгалтерами у ВНЗ I-II рівня акредитації. *Теорія та методика управління освітою*, 4. Взято з http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/5.pdf.
- Дутка, Г. Я. (2006). Принцип фундаменталізації у професійній освіті. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 6, 45–50.
- Евенко, Л. (2005). Модели бизнес-образования в западных странах. Взято з www.management.com.ua/be/be031.html.
- Егорова, О., & Зинченко, Е. (2016). Правовая компетентность студентов неюридических специальностей и профессиональная компетентность студентов – будущих юристов. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки»*. Т. 8, 4, 72–80.
- Євтушенко, Р. (2003). Розвиток правової освіти – необхідна умова побудови правової держави. *Історія України*, № 9, 18–25.
- Євхутич, І. М. (2015). *Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства*. (Дис. канд. юрид. наук). Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів.
- Жигулин, А. (2010). *Развитие правовой компетентности студента профессионального колледжа (на примере специалиста неюридического профиля)*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина, Тамбов.
- Жигулин, А. (2011). Психологическая структура правовой компетентности субъекта профессиональной деятельности. *Alma Mater*, 7, 37–40.
- Жидкова, Н. М. (2012). *Формування предметних умінь з правознавства в*

- учнів 9-10 класів. (Дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки НАПН України, Київ.
- Загвязинский, В. И. (2005). *Практическая методология педагогического поиска*. Тюмень: Изд-во ЗАО «Легион-Групп».
- Загородня, А. (2015). Зміст професійної підготовки фахівців економічної галузі в Республіці Польщі. *Проблеми економіки*, 4, 25–29.
- Загрева, В. Я. (2002). *Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). АПН України. Ін-т пробл. виховання, Київ.
- Захарченко, В., Луговий, В., Рашкевич, Ю., & Таланова, Ж. (2014). *Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації*. Київ. ДП «НВЦ «Пріоритети».
- Заюков, І. В., Кобилянський, О. В., & Пугач, С. С. (2019a). *Методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» (модуль «Охорона праці в галузі») для студентів заочної форми навчання магістерського напрямку підготовки*. Вінниця: ВНТУ.
- Заюков, І. В., Кобилянський, О. В., & Пугач, С. С. (2019b). *Охорона праці в галузі управління та адміністрування: навчальний посібник*. Вінниця: ВНТУ, 2019.
- Зимняя, И. (2003). Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*, 5, 37–39.
- Зимняя, И. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия*. Москва. Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
- Зимняя, И. (2006). Общая культура и социальнопрофессиональная компетентность человека. *Профессиональное образование*, 2, 18.
- Зиновьев, С. И. (1975). *Учебный процесс в советской высшей школе*. Москва: Высшая школа.

- Змеев, С. И. (2003). *Андрагогика: основы теории технологии обучения взрослых*. Москва: ПЕРСЭ.
- Зязюн, І. (2005). Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. *Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія*. Київ, Глухів: РВВ ГДПУ, 10–18.
- Зязюн, І. А. (2000). *Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти*. Київ: ВІПОЛ.
- Зязюн, І. А. (2001). Неперервна освіта як основа соціального поступу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць*. Київ: Вид. центр НТУ «ХП», Ч. 1, 15–23.
- Зязюн, І. А., & Пєхота, О. М. (Ред.). (2003). *Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій*. Київ: А.С.К.
- Ильязова, М. Д. (2008). Компетентность, компетенция, квалификация – основные направления современных исследований. *Профессиональное образование*, 1, 28–31.
- Ипполитова, Н. & Стерхова, Н. (2012). Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*, 1, 8–14.
- Іваній, О. (2012). *Структурно-змістова модель формування правової компетентності майбутнього вчителя у навчально-виховному процесі університету*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
- Іваній, О. (2016). Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспонденція*, 22, 42–45.
- Іванова, І. М. (2016) Принципи формування у майбутніх фахівців сфери туризму професійно орієнтованої англомовної компетентності в укладанні текстів оглядових екскурсій. Взято з http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2959.
- Іванова, С. В. (2010). Критерії та показники розвитку професійної

- компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 52. Пед. науки, 152–156.
- Іванюк, І. (2017). *Профільна школа правознавчого спрямування у контексті проблем неперервності освітнього процесу*. Освітній простір ХХІ століття: реалії, новації, перспективи: матеріали наук.-практ. конф. м. Тернопіль, 23 лют. 2017 р. Тернопіль: ТНЕУ, 112–117.
- Іова, В. Ю., & Красномоєць, Л. В. (2009). *Правове виховання та правовий захист учнів*. Кам'янець-Подільський: Абетка.
- Калиновський, Ю. Ю., & Жданенко, С. Б. (2005). Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства. *Грані*, 6, 100–104.
- Калінін, В. (2004). Особливості формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в новій мовній політиці. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць*: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 193–196.
- Калінін, В. (2005). *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур*. (Автореф. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Камынина, Т. (2006). *Формирование учебно-проектной деятельности студента в образовательном процессе*. (Дис. канд. пед. наук). Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Оренбургский государственный педагогический университет», Оренбург.
- Карпова, Г. (1987). Функции инженера-педагога как источник формирования содержания его подготовки. *Содержание подготовки инженеров-педагогов: Сб. науч. тр.*, 47–55.
- Карпова, Л. (2004). *Формування професійної компетентності вчителя*

- загальноосвітньої школи. (Автореф. канд. пед. наук). ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, Харків.
- Кисельова, В. (2017). *FAQ: післядипломна освіта в Україні*. Взято з: <https://studway.com.ua/faq-pislyadiplomna-osvita/>.
- Кінаш, І. (2011). Інформаційні технології в економічній освіті. *Інформаційні технології в освіті*, Вип. 10, 80–87.
- Кічук, Я. (2010). *Правова компетенція – інваріантна суб'єктна характеристика сучасної студентської молоді*. е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку», 3. Взято з http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_13/.
- Клімова, Г. П. (2009). Правове виховання громадян України в сучасних умовах. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, вип. 1, 108–114.
- Клокар, Н. (2008). Андроґогічна модель підвищення кваліфікації педагогів на засадах диференційованого підходу. *Післядипломна освіта в Україні*, 2, 23–28.
- Князян, М. О. (2007). *Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки*. (Дис. д. пед. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса.
- Кобилянська, І. М., & Кобилянський, О. В. (2013). Формування загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, вип. 4, ч. I, 296–301.
- Кобилянська, І. (2015). *Формування компетентності з безпеки життєдіяльності майбутніх спеціалістів фінансово-економічних спеціальностей у фаховій підготовці*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький національний технічний університет, Вінниця.

- Кобилянський, О. В. (2009а). Міжпредметні зв'язки та особливості викладання безпеки життєдіяльності бакалаврам економічного спрямування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 6, 114–120.
- Кобилянський, О. В. (2009b). Особливості організації самостійної роботи студентів при вивченні безпеки життєдіяльності. *Освіта Донбасу*, 5(136), 34–42.
- Кобилянський, О. В. (2010). Вивчення безпеки життєдіяльності при підготовці бакалаврів економічного спрямування. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 1, 243–250.
- Кобилянський, О. В. (2012). *Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах*. Вінниця: ВНТУ.
- Кобилянський, О. (2013). Компетентнісний підхід до вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки*. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 7(256), 43–48.
- Кобилянський, О., & Дембіцька, С. (2014а). Використання інтернет-технологій у процесі вивчення безпеки життєдіяльності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, вип. 132, 61–65.
- Кобилянський, О. В., & Дембіцька, С. В. (2014b). Педагогічні умови використання інтернет-технологій у процесі вивчення безпеки життєдіяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр.* Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», вип. 38, 310–315.
- Кобилянський, О. В., Дембіцька, С. В., & Кобилянська, І. М. (2014).

Теоретичні засади формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у студентів економічних спеціальностей: монографія. Вінниця: ВНТУ.

Кобилянський, О. В., & Кобилянська, І. М. (2014). *Безпека життєдіяльності: навч. посібник.* Вінниця: ВНТУ.

Кобилянський, О. В., Заюков, І. В., & Пугач, С. С. (2019). *Методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності». Галузь знань 07 «Управління та адміністрування». Спеціальність 073 – «Менеджмент». Модуль «Безпека життєдіяльності».* Вінниця: ВНТУ.

Ковалев, Г. А. (1989). Основные направления методов активного обучения в странах Запада. *Психологический журнал*, 1, 28–34.

Ковалевська, Н. В. (2007). *Професійна підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ях.* (Дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.

Коваленко, Д. (2013). Професійно-правова компетентність інженера-педагога як мета професійно-правової підготовки майбутнього фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* Вип. 33, 194–202.

Коваленко, Д. (2015). Професійно-правова компетентність майбутнього інженера педагога як результат професійно-правової підготовки фахівця. *Наукові записки. Серія «Педагогіка»*, 1, 69–74.

Коваленко, Д. (2015). *Професійно-правова компетентність майбутнього інженера-педагога як результат професійно-правової підготовки фахівця.* Взято з: <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/viewFile/61846/57585>.

Коваленко, І. І. (2011). Поняття правової культури у вітчизняній та західній науці: компаративний аналіз. *Культура України: зб. наук. пр.* Вип. 35, 148–155.

- Коваленко, І. І. (2012). Суспільний інтерес як складова системи правового навчання та виховання в Польщі. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософ., філософ. права, політолог., соціол.* Вип. 2 (12), 120–126.
- Коваленко, Н. (2008). Формування правосвідомості і правової культури студентів неюридичних навчальних закладів. *Часопис Київського університету права*, 1, 53–58.
- Коваленко, Н. Ю. (2009). *Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Національний університет ім. Т. Шевченка, Київ.
- Ковальова, В. (2016). Правова компетентність як складова управлінської діяльності майбутніх менеджерів. *Психолого-педагогічні науки*, 3, 26–31.
- Ковальська, О. П. (2012). *Управління правовою освітою у загальноосвітніх навчальних закладах*. (Дис. канд. пед. наук). НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Київ.
- Ковальчук, В. (2007). *Педагогічні умови формування професійного мислення майбутніх фахівців економічного профілю у вищих навчальних закладах*. (Дис. канд. пед. наук). Державна льотна академія України, Київ.
- Ковальчук, Г. (2003). *Активізація навчання в економічній освіті: навч. посіб.* К.: КНЕУ.
- Козаков, В. А. (1990). *Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: учебное пособие*. Киев: Выща школа.
- Козлова, Н. (2003). *Развитие профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка в процессе иноязычной подготовки в вузе*. (Автореф. канд. пед. наук). Магнитогорский государственный университет, Магнитогорск.
- Козловська, І. М. & Кміт, Я. М. (2004). *Проблеми інтеграції у сучасній професійній освіті: методологія, теорія, практика: монографія*. Львів: Сполом.

- Козырева В. А., Радионова Н. Ф. (Ред.). (2004). *Компетентностный подход в педагогическом образовании: коллективная монография*. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена.
- Козюбра, Н. (Ред.). (1985). *Правовое воспитание молодежи*. Киев: Наук. думка.
- Колесникова, Т. Г. (2002). Межпредметная координація как основа оптимизации содержания обучения. *Образование и наука в третьем тысячелетии: сборник научных трудов*. Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та. Вып. 4, 136–138.
- Конвенція про права дитини*. № 995_021. (1989). Взято з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/print.
- Кондратюк, О. П. (2006). *Система виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі*. Київ: Кондор.
- Концепція розвитку економічної освіти в Україні (2004). *Вища освіта*, 13, 3–7.
- Концепція розвитку економічної освіти в Україні (2004). *Освіта в Україні*, 23 січня, с. 4–5.
- Кордонська, А. В. (2018). *Особенности правового воспитания студентов у вищому навчальному закладі*. Київ «Агроосвіта».
- Коротун, А. (2010). *Формирование правовой компетенции у будущих социальных педагогов в процессе профессиональной подготовки*. (Дис. канд. пед. наук). ГОУ ВПО «Российский государственный профессионально-педагогический университет».
- Кошевніюк, Г. (2015). *Правова компетентність як складова професійної компетентності соціального педагога*. Взято з: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_1/69.pdf.
- Красовська, Н. (2013). Проблеми підготовки економістів в умовах трансформації вищої школи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, Ужгород: Говерла. Вип. 27, 89–93.

- Кремень, В. (2006). Нові вимоги до якісної освіти. *Освіта України*, 45–46, 6–7.
- Кремень, В. (Ред). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.
- Кремень, В. Г. (2016). *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)*. Київ: Грамота.
- Кремень, В. Г. (Ред). (2004а). *Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2004b). *Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу*. Київ, Тернопіль.
- Кремень, В. Г., & Ільїн В. В. (2012). *Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму*. Київ: Педагогічна думка.
- Кречетников, К. (2002). Интеграция дисциплин в учебном процессе. *Образовательные технологии и общество*. Взято з: <http://www.aeli.altai.ru/nauka/sbornik/2001/krehetnikov.html>.
- Крижанівський, А. (2001). Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. ОНЮА*. Вип. 11, 34–39.
- Крутоус, Т. (2015). *Формування фахової компетентності майбутніх бакалаврів економіки у процесі навчання природничо-наукових дисциплін*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Кудринская, Л. (2010). *Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе: учеб. пособие*. Омск: Изд-во ОмГТУ.
- Кудрицкий, А. Н. (Ред). (1988). *Украинский советский энциклопедический словарь*. Т. 2. Киев: УСЭ.
- Кузнецов, С. А. (2011). Критерии и показатели сформированности социальноправовой компетентности будущего специалиста по физической культуре и спорту. *Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта*, 1(18), 1–6.
- Кузьмина, Н. В. (1990). *Профессионализм личности преподавателя и*

- мастера производственного обучения*. Москва: Высш. школа.
- Кулюткин, Ю. (1987). Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя. *Вопросы психологии*, 2, 21–30.
- Курлянд, З. (1992). *Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Одесский педагогический ин-т им. К. Д. Ушинского, Одесса.
- Курлянд, З. Н. (Ред), (2005). *Педагогіка вищої школи: навч. посіб.* Київ: Знання.
- Лазарев, О.В. (2014). Критерії, показники та рівні сформованості професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців аграрного профілю. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Ч. 1, 211–216.
- Лазарчук, Г. (2012). Правова компетентність інженера-педагога економічного профілю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 36, 51–57.
- Лазарчук, Г. (2013). Актуальність формування правової компетентності у майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю. *Наукова скарбниця освіти Донецчини*, 2, 76–79.
- Лазарчук, Г. (2014). *Правова компетентність інженера-педагога економічного профілю*. Взято з: http://innvik.ucoz.com/index/pravovaja_kompetentnost_i_uslovija_ee_formirovanija/0-49;
http://www.rusnauka.com/23_NTP_2012/Pedagogica/2_114830.doc.htm.
- Леонтьев, А. Н. (1971). *Потребности, мотивы, эмоции*. Москва: Политиздат.
- Лесько, Н. В. (2014). *Правове виховання дітей – важливий напрям профілактики правопорушень*. Взято з: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29135/1/007_033_037.pdf.
- Лодатко, Є. (2011). Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічне вимірювання: that is that? *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*, Вип. 3, т. 1, 339–344.
- Лозова, В. І., & Троцько, Г. В. (2002). *Теоретичні основи виховання і навчання: посіб.* Харків.

- Локшина, О. І. (2009). Становлення «компетентної» ідеї в європейській освіті. *Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару*. Київ: Педагогічна думка, 19–33.
- Ломакина, Г. (2012). Компетентностный поход как прагматико-ориентированный подход к результатам высшего образования. *Теория и практика общественного развития*, 12.
- Луговська, Е. М. (2013). Критерії оцінювання фахової компетентності техніків-механіків агропромислового виробництва. *Науковий вісник Донбасу*, 1. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_1_21.
- Лузік, Е. (2006). Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України. *Вища освіта України*, 3, 76–82.
- Лук'янова, Л. (2006). *Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах* (Автореф. дис. доктора пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Любінська, О. (2018). Структура професійної компетентності майбутніх бакалаврів з лабораторної медицини. *Молодий вчений*, № 2 (54), лютий, 276–279.
- Ляшенко, О. О. (2010). *Правове виховання учнів з вадами інтелектуального розвитку в навчально-виховному процесі*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
- Малькова, М. О. (2006). *Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками*. (Дис. канд. пед. наук). Луганський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка, Луганськ.
- Манько, В. (2000). Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*, Вип. 2, 153–161.
- Маркова, А. К., Матис, Т. А., & Орлов, А. Б. (1990). *Формирование*

- мотивации учения: книга для учителя.* Москва: Просвещение.
- Масленнікова, К. (2009). *Критерії та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів.* Взято з file:///C:/Users/home2/Downloads/Vnadps_2009_2_12.pdf.
- Маслоу, А. (1999). *Мотивация и личность.* Пер. с англ. СПб.: Евразия.
- Матушинский, Г., & Фролов, А. (2000) Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. *Educational Technology and Society*, 3 (4), 183–192.
- Махмутов, М. И. (1975). *Проблемное обучение: Основные вопросы теории.* Москва: Педагогика.
- Мачинська, Н. І. (2012). Теоретичні аспекти духовно-моральної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка».* Вип. 21, 131–137.
- Миропольська, О. (2010). *Формування професійної компетентності фахівців митних органів в умовах службової діяльності.* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, Хмельницький.
- Мисечко, Є. М., Астахова, Л. Є., & Мисечко, О. Є. (1999). *Дидактичні принципи формування професійної компетентності вчителя.* Взято з <http://eprints.zu.edu.ua/744/1/99maepkv.pdf>.
- Михасюк, К. (2016). *Формування професійної компетентності майбутніх бухгалтерів в процесі навчально-виробничої практики в коледжах економічного профілю.* (Дис. канд. пед. наук). Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне.
- Михеев, В. И. (2006). *Моделирование и методы теории измерений в педагогике.* М.: КомКнига.
- Мороз, Є. (2016). Правова культура у площині філософсько-педагогічної рефлексії. *Науковий вісник ХНПУ. Серія «Філософія».* Вип. 47 (ч. II), 190–198.

- Мостовой, О. А. (2011). *Адміністративно-правові та організаційні засади провадження за зверненнями громадян до органів виконавчої влади України*. (Дис. канд. юрид. наук). Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ.
- Мруга, М. (2007). *Структурно-функціональна модель професійної компетентності майбутнього лікаря як основа діагностування його фахових якостей*. (Дис. канд. пед. наук). Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України, Київ.
- Набока, О. Г. (2012). *Професійно-орієнтовані технології навчання у фаховій підготовці майбутніх економістів: теорія і методика застосування: монографія*. Слов'янськ: Підприємство Маторін Б. І.
- Нагорняк, С. (2018). *Умови формування правосвідомості студентів за спеціальністю правознавство у процесі виховної роботи коледжу*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Наугольникова, О. (2013). *Становлення і розвиток вищої економічної освіти в США*. Взято з [nbuv.gov.ua/j-pdf/pspo_2013_39\(2\)_2.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pspo_2013_39(2)_2.pdf).
- Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті: Проект (2001). *Освіта України*, 29, 4–6.
- Нічуговська, Л. І. (2008). *Адаптивна концепція математичної освіти студентів ВНЗ і конкурентоспроможність випускників: методологія, теорія, практика*. Полтава: РВВ ПУСКУ.
- Новиков, А. М. (2010). *Методология научного исследования*. Москва: Либроком.
- Ножовнік, О. (2016). *Фундаменталізація економічної освіти: зарубіжний досвід формування підприємницьких навичок*. Взято з <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/12416>.
- Нуриахметова, Н. Р. (2012). *Формирование нормативно-правовой компетентности педагогов как условие кадровой поддержки современной школы*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). ФГБОУ ВПО

- «Томский государственный педагогический университет».
- Овчарук, О. В. (2004). Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Київ: «К.І.С.».
- Овчарук, О. В. (Ред) (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ: «К.І.С.».
- Огієнко, О. І. (2007). *Андрагогічний підхід у неперервній освіті дорослих*. Київ, Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка.
- Огороднійчук, І. (2012). *Формування правової компетентності майбутніх інженерів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Одеса.
- Оргєєва, С., Хачатрян, В., & Черниш, Л. (2015). Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.*, вип. 6, 134–139.
- Основы современного менеджмента: учеб.-метод. пособие: в 5 кн.* (1997). Кн. 1. Ужгород: ПИК ПАТЕНТ.
- Оспенникова, Е. В. (2008). *Основы проектирования учебного процесса по физике в условиях ИКТ – насыщенной среды обучения: учебно-методическое пособие*. Пермь: ПГПУ.
- Островська, Н. (2016). Особистісно орієнтований підхід у підготовці економістів аграрного профілю. *Молодий вчений*, № 12.1 (40), 497–500.
- Павлютенков, Є. М. (2008). *Моделювання в системі освіти (усхемах і таблицях)*. Харків: Основа.
- Панасенко, Е. (2011). Зміст і структура експерименту як методу наукового дослідження у теорії та практиці вітчизняної педагогіки (1945–1991 рр.). *Рідна школа*, 11 (листопад), 28–35.
- Панова, О. (2002). *Формирование правовой компетентности педагогов*

- современной школы*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Академия повышения квалификации и переподготовки работников образования, Москва.
- Петрук, В. (2008). *Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетентностей у майбутніх фахівців технічних спеціальностей*. (Дис. д-ра пед. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
- Пиаже, Ж. (1994). *Избранные психологические труды*. Москва: Международная педагогическая академия.
- Пикельная, В. (1993). *Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект)*. (Дис. д-ра пед. наук). Криворізький державний педагогічний інститут, Кривий Ріг.
- Питання захисту неповнолітніх глядачів у медійному середовищі: Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення. Взято з <http://www.nrada.gov.ua>.
- Плотинский, Ю. М. (2001). *Модели социальных процессов: учеб. пособие для высших учебных заведений*. Москва: Логос.
- Поліщук, О. (2018) Сутність та структура правової компетентності майбутніх менеджерів у вищих аграрних навчальних закладах. *Молодь і ринок*, 2 (157), 73–80.
- Пометун, О. І. (2004). Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Київ: «К.І.С.», 7–25.
- Попков, В. А., & Коржуев, А. В. (2004). *Теория и практика профессионального образования*. Москва: Академический Проект.
- Пошуруева, О. (2005). Проблема выбора: спрос или же престиж? *Сучасна освіта*, 2, 14–15.
- Поясок, Т. (2009). *Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних*

- закладах. (Дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Київ.
- Про вищу освіту. № 1556-VII, ст. 2004 (2014).
- Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти. № 12_7290-03 (2003). Взято з https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_7290-03.
- Про національну програму правової освіти населення № 992/2001 (2001). Взято з :<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
- Про освіту. № 2657-VIII. (2017). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Проценко, О. Б. (2012). *Нормативно-правове забезпечення інституту магістратури в Україні*. Взято з http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pptp/2012_5/Procenko.pdf.
- Пугач, С. С. (2012). *Реалізація конституційних гарантій рівності громадян перед законом і судом при провадженні досудового розслідування*^Λ монографія. Тернопіль: Крок.
- Пугач, С. С. (2013a). Особливості правового регулювання права дитини на безпечний інформаційний простір. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 95–98.
- Пугач, С. С. (2013b). Становлення концепції права дитини на гідність у поглядах мислителів стародавнього світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 22, 74–77.
- Пугач, С. С. (2013c). Суб'єкти застосування норм права: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 6, 10–12.
- Пугач, С. С. (2018a). Розвиток правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Педагогіка безпеки*, 2, 120–130. DOI:10.31649/2524-1079-2018-3-2-120-130
- Пугач, С. С. (2018b). Досвід правої підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, вип. 56, 170–175.

- Пугач, С. С. (2018с). Формування правової компетентності у майбутніх учителів. *Професійне становлення особистості майбутнього вчителя: монографія*. Акімова О. (Ред.). Вінниця: «Твори», 124–143.
- Пугач, С. С. (2018d). Методологічні підходи та принципи формування правової компетенції майбутніх економістів у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки Національної академії Державної прикордонної служби України»*, 4(15), 355–370.
- Пугач, С. С. (2019а). Визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 2, 131–141. DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-2-131-141.
- Пугач, С. С. (2019b). Закордонний досвід формування правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Науковий Вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць*, 1(64), 194–198.
- Пугач, С. С. (2019с). Зміст і структура правової компетенції майбутніх економістів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць*, вип. 57, 130-136. DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-130-136.
- Пугач, С. С. (2019d). Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 1, 43–53. DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-1-043-053.
- Пугач, С. С. (2019е). *Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування*. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матер. Міжнар. наук. конф. Дніпро: СПД Охотнік, 395–396.
- Пугач, С. С. (2019f). *Особливості розвитку правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування*. Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців. Матер. IV

- Міжнар. наук.-практ. конф.: збірн. наук. праць. Вінниця: ВНТУ, 36–40.
- Пугач, С. С. (2019g). Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»*, 2(98), 29–34.
- Пугач, С. С. (2019h). Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку й оподаткування в системі післядипломної освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, вип. 59, 98–103. DOI: 10.31652/2415-7872-2019-59-98-103.
- Пугач, С. С. (2019i). Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»: зб. наук. праць*, вип. 2, 144–148.
- Пугач, С. С. (2019j). *Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи. Міждисциплінарні перспективи. Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт*, 147–149.
- Пугач, С. С. (2019k). Проблеми реалізації принципів навчання в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. пр., вип. 54, 131–135. DOI: 10.31652/2412-1142-2019-54-131-135.
- Пугач, С. С. (2019l). *Проблеми формування правової компетентності в процесі підготовки менеджерів*. Міжн. наук.-техн. конф. «Перспективи розвитку машинобудування та транспорту-2019»: збірн. тез. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 371–373.
- Пугач, С. С. (2019m). *Професійна підготовка фахівців вищої кваліфікації в умовах трансформації економіки*. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права: збірник

- тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 26 січня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, ч. 7, 60–62.
- Пугач, С. С. (2019п). Розвиток правової компетентності дітей у закладах загальної освіти. *Університет-Школа: співпраця в умовах євроінтеграції: монографія*. Акімова О. В. (Ред). Вінниця: Твори, 2019, 238–263.
- Пугач, С. С. (2019о). *Розвиток правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування*. Травневі наукові читання: XVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.: тези доповідей, Дніпро: ГО «НОК», ч. 2, 54–58.
- Пугач, С. С. (2019р). Розвиток правової компетентності фахівців-економістів у закладах вищої освіти. *Педагогічний альманах: збірник наук. праць*, вип. 41, 219–226.
- Пугач, С. С. (2019q). *Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти: монографія*. Вінниця: ВНАУ.
- Пугач, С. С. (2019г). Формирование у будущих экономистов правовой компетентности. *Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета*, 1 (41), 66–71.
- Пугач, С. С. (2019s). *Формування правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування*. Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти: матер. II Всеукр. заочної науково-практ. конф. Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту НУВГП. Рівне, 70–75.
- Пугач, С. С. (2019t). *Формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування*. Nowoczesna nauka: teoria i praktyka: Mater. III Miedz. konf. nauk.-prakt., 106–107. Взято з <https://nowanauka.files.wordpress.com/2019/05/materiac581y2019.pdf>.
- Пугач, С. С. (2019u). *Формування правової компетентності учнів у закладах загальної освіти*. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: Матер. III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції.

- Вінниця: «Твори», 184–186.
- Пугач, С. С. (2019v). *Формування правової компетентності фахівців у системі безперервної освіти*. Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти: зб. наук. праць за матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ «П-ХДПУ ім. Г. Сковороди», 143–146.
- Пугач, С. С. (2019w). Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, вип. 53, 199–202.
- Пугач, С. С. (2019x). Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Вінниченка. Серія: Педагогічні науки*, вип. 178, 148–153.
- Равен Дж. (2002). *Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация*. Москва: Когнито-Центр.
- Рапацевич, Е. С. (2005). *Педагогика: большая современная энциклопедия*. Минск: Современное слово.
- Рейтинг вищих навчальних закладів. Взято з <http://www.eduniversal-ranking.com>.
- Рекомендация о развитии образования взрослых, принятая Генеральной конференцией на ее 19-й сессии, Найроби, 26 ноября 1976 г. (1976). Париж: ЮНЕСКО.
- Рем, О. (2013). *Формування правової культури майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький.
- Ржевська, Н. В. (2016). Критерії та показники сформованості правової компетентності майбутніх бакалаврів із підприємництва, торгівлі та біржової діяльності. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. Випуск LXXIV. Т. 3, 96–99.

- Рибалка, В. В. (1998). *Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників*. Київ: Деміур.
- Рибалка, В. В. (Ред.). (2002). *Психологія особистісно-орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Рішення Вінницької обласної ради «Про Обласну програму правової освіти населення на 2016 – 2020 роки» № 125 від 30 червня 2016 року. Взято з <http://vmte.vn.ua/uploads/files/rishennya/2019/3/%E2%84%96601%2007-03-2019.pdf>.
- Розіна, Н. (2016). *Формування соціально-правової компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах*. (Дис. канд. пед. наук). Національна академія педагогічних наук України. Інститут професійно-технічної освіти, Київ.
- Романова, І. (2008). Компетентнісний підхід до правової освіти студентів. *Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*, вип. 33, 26–35.
- Ротар, В. (2014). Критерії та показники правової компетентності фахівця пожежної безпеки. *Людинознавчі студії. Випуск двадцять дев'ятий. Педагогіка*, 179–187.
- Рубинштейн, С. Л. (1989). *Основы общей психологии*: В 2 т. Т.2. Москва: Педагогика.
- Рябовол, Л. (2013). *Правова предметна компетентність: поняття, структура, правові предметні компетенції*. Взято з http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section5/article_ryabovol.pdf.
- Рябовол, Л. Т., Чернік С. Д., & Шатрав, С. О. (2017). Формування предметних умінь і навичок з правознавства в учнів 9 класів. *Science and Education*, Issue 8, 23–33.
- Рябышева, Е., & Плаксина, Н. (2015). Особенности развития правовой компетентности современного специалиста. *Научно-исследовательские публикации*, Т. 1, 1(21).
- Самарук, Н. (2011). Формування професійної компетентності майбутніх

- економістів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2. Взято з http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/5117/1/Vnadps_2011_2_12%20%281%29.pdf.
- Самборська, Н. (2015). Соціально-комунікативна компетентність майбутніх медичних працівників у контексті системного та компетентнісного підходів. *Проблеми освіти: Наук.-метод. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 85, 97–101.
- Саніахметова, Н. (1998). *Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційноправові аспекти)*. (Дис. докт. юрид. наук). Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса.
- Сачанюк-Кавецька, Н. В. (2018). *Кутове перетворення фішера для аналізу успішності студентів*. Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 14-23 березня 2018 р. Взято з <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fitki/all-fitki-2018/paper/view/4060>.
- Святокум, О. Є. (2009). *Наступність у навчанні прав людини учнів початкової і основної школи*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.
- Седова, И. (2012). *Формирование основ информационно-аналитической культуры бакалавров экономики в вузе*. (Дис. канд. пед. наук). Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российский государственный социальный университет», Москва.
- Селевко Г. (2004). Компетентности и их классификация. *Народное образование*, 4, 138–143.
- Серая, Г. (2008). К вопросу о формировании профессионально важных компетенций будущих экономистов на занятиях естественно-математического цикла. *Новые технологии в образовании*, 3.
- Сердюк, О. П. (2003). Особистісно-орієнтоване навчання. *Вища школа. Концептуальна модель. Освіта*, 14–15, 7.

- Сидоренко, С. (2009). Правове виховання та правова освіта у навчальних закладах. *Історія України*, 36, 1–8.
- Сидорчук, І. (2007). Формування громадянської й правової компетентності на уроках правознавства. *Історія України*, 48, 7–9.
- Сисоєва, С. О. (2011). *Інтерактивні технології навчання дорослих*. Київ: ВД «Екмо».
- Сисоєва, С. О., & Батечко, Н. Г. (2011). *Вища освіта України: реалії сучасного розвитку*. Київ: ВДЕКНО.
- Ситянін, В. (2010). *Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Київ.
- Слепкань, З. І. (2005). *Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі*. Київ: Вища школа.
- Соболева, М. Н. (2013) *Формирование правовой компетентности студента медицинского института (на примере специальности «Лечебное дело»)*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Орловский государственный университет», Орел.
- Соболева, М. (2012). *Поняття і структура правової компетенції фахівця сфери охорони здоров'я*. Педагогічна майстерність: матеріали II Міжнар. науч. конф. Москва, грудень 2012 року.
- Соколенко, Т. (2009). Моделювання в управлінні: цілеспрямована організація педагогічної діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук, праць*, Вип. XLIX, Слов'янськ: СДНУ, 76–82.
- Сохань, Л. В. (Ред). (2003). *Життєва компетентність особистості*. Київ: Богдана.
- Спенсер Лайн М., Спенсер Сайн М. (2005). *Компетенции в работе. Модели максимальной эффективности работы*. Пер. с англ. Москва: НІРРО.
- Станкевич, П. (2014) *Модели содержания естественно-научного*

- образования бакалавров и магистров. (Дис. д-ра пед. наук). Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена», Санкт-Петербург.
- Стернберг, Р. Дж., Форсайт, & Дж. Б., Хедланд, Дж. (2002). *Практический интеллект*. СПб.: Питер.
- Столяренко, Т. (2014). *Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх економістів*. Взято з <http://oaji.net/articles/2014/982-1414763490.pdf>.
- Твердохліб, Л. В. (1999). *Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Луганський державний педагогічний університет ім. Т. Шевченка, Луганськ.
- Теплицька, А. (2015). Модель і моделювання в професійній освіті майбутніх учителів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 6 (69), 181–192.
- Тернова, І., & Махиня, Т. (2014). *Використання активних методів навчання у процесі вивчення економічних дисциплін*. Взято з <http://tme.umo.edu.ua/docs/almanax/53.pdf>
- Тернопільська, В. І. (2010). Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів. *Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Пед. науки. Вип. 31, 264–267.
- Тернопільська, В. І., & Деревянко, О. В. (2012). Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 31, 264–267.
- Тимошенко, В. (2001). *Психологічні особливості формування мотивації досягнення майбутніх учителів (на матеріалі вивчення іноземної мови)*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
- Титовец, Т. (2008). Междисциплинарная интеграция в специализирующей и

- генерализирующей моделях содержания педагогического образования. *Интеграция образования. Научно-методический журнал*, 2(51), 31–36.
- Ткаченко, О. (2012). Принципи формування етнопедагогічної компетентності вчителя. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*, Вип. 106, 154–162.
- Ткачова, Н. (2012). Професійна правова культура, її зміст та роль у подальшому цивілізованому розвитку України. *Юридичний вісник*, 3(24), 154–158.
- Ткачук, О. В. (2010). Соціально-правова компетентність: співвідношення наукових категорій. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ. Вип. 14, кн. II, 28–35.
- Туркіна, М. В. (2011). Сутність поняття самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у психологічній та педагогічній літературі. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*, 5 (216), 110–114.
- Туркот Т. І. (2011). *Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Кондор,
- Федієнко, В. (2009). *Моделі кваліметрії і порівняння рівнів навчальних досягнень студентів у різних оціночних системах*. (Дис. канд. пед. наук). Кіровоградський соціально-педагогічний інститут «Педагогічна академія», Кіровоград.
- Фещур, Р. В. Барвінський, А. Ф., & Кічор, В. П. (2003). *Статистика: теоретичні засади і прикладні аспекти*. Львів: «Інтелект-Захід».
- Филатов, С. В. (2012). Концепция формирования профессиональной компетентности бакалавра в техническом университете. *Транспортное дело России*, (3), 93–96.
- Фіцула М. М. (2006). *Педагогіка вищої школи: навчальний посібник*. Київ: Академвидав.
- Фіцула, М. М. (2002). *Педагогіка*. Київ: Видавничий цент «Академія».

- Флегонтова, Н. (2011). Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації культурного дозвілля школярів на основі маркетингового підходу. *Проблеми освіти*, 68, 145–149.
- Фурман, А. В., & Шандрук, С. К. (2013). Психологічні особливості розвитку професійної креативності майбутніх фахівців соціогуманітарного профілю. Взято з <https://core.ac.uk/download/pdf/48403412.pdf>C/32-36 2013.
- Фурман, Т. (2012). *Формування професійної компетентності у майбутніх фахівців економіки та підприємництва в процесі вивчення економічних дисциплін*. (Дис. канд. пед. наук). Національний авіаційний університет, Київ.
- Хом'юк, І. В., Хом'юк, В. В., & Краєвський, В. О. (2009). *Теорія ймовірностей та математична статистика*. Навч. посіб. Вінниця: ВНТУ.
- Хуторской, А. & Хуторская, Л. (2008). Компетентность как педагогическое понятие: содержание, структура и модели конструирования. *Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: межвуз. сб. науч. тр.* Тула: Изд-во Тул. гос. пед. университета им. Л. Н. Толстого, вып. 1, 117–137.
- Хуторской, А. (2003). Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования. *Народное образование*, 2, 58–64.
- Хуторской, А. В. (2005). *Методика личностно-ориентированного обучения: Как обучать всех по-разному?: пос. для учителя*. Москва: изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС.
- Цвік, М. В., Ткаченко, В. Д., & Петришин, О. В. (Ред). (2002). *Загальна теорія держави і права*. Харків: Право.
- Цимбал, С. (2006). *Психологічні особливості формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів засобами іноземної мови*. (Автореф. канд. психол. наук). НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, Хмельницький.

- Чаплак, М., & Котова, С. (2010). *Сучасні тенденції формування професійної компетентності майбутніх педагогів*. Современные вопросы мировой науки: матеріали конференції. Взято з http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Pedagogica/58932.doc.htm.
- Чирчик, С. (2017). *Теоретичні і методичні основи формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з дизайну інтер'єру*. (Дис. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Чобітько, М. Г. (2006). *Особистісно-орієнтована професійна підготовка майбутнього вчителя: теоретико-методологічний аспект: монографія*. Черкаси: Брама-Україна.
- Шабанова, Ю. О. (2014). *Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури*. Дніпропетровськ: НГУ.
- Шапран, Ю. (2012). Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*, 12 (грудень), 39–42.
- Шигалугов, Т. (2007). *Использование межпредметных связей в формировании познавательной самостоятельности учащихся*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Карачаево-Черкесский государственный университет им. У. Д. Алиева», Карачаевск.
- Штофф, В. А. (1966). *Моделирование и философия*. М.: Наука.
- Шэннон, Р. (1987). *Имитационное моделирование систем – искусство и наука*. Москва: Мир.
- Щукина, Г. И. (1972). *Познавательный интерес в учебной деятельности школьника*. Москва: Знание.
- Щукина, Г. И. (1979). *Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе*. Москва: Просвещение.
- Яворська, Н. В. (2017). Формування професійної компетентності майбутніх

юристів у контексті стандартизації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, (14), 223–228.

Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка: навч. посібник*. Київ: Либідь.

Яковенко, О. (2013). *Технологічна модель формування ключових компетенцій професійної діяльності майбутніх економістів у процесі практичної підготовки*. Взято з <https://www.sworld.com.ua/konfer31/938.pdf>.

Яременко, В. В., & Сліпушко, О. М. (2006). *Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Том 1, А-К*, К.: Вид-во «Аконіт».

Додатки

Додаток А

Таблиця А.1

Зміст правових знань для фахівців з обліку та оподаткування

Допрофесійна освіта	Знання	Загальні засади конституційного ладу України, сутність конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, міжнародно-правові гарантії захисту прав і свобод. Правопорушення: поняття, склад, види. Юридична відповідальність: поняття, підстави, види. Механізми захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні. Органи державної влади в Україні. Місцеве самоврядування в Україні. Цивільна правоздатність і цивільна дієздатність. Обсяг цивільної правосуб'єктності неповнолітніх. Прийняття на роботу неповнолітніх. Робочий час і час відпочинку неповнолітніх. Оплата праці. Особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми. Охорона праці неповнолітніх.
	Вміння	<i>Визначити</i> ознаки державної влади, соціальних норм, права; схарактеризувати функції держави, державний лад, джерела права, елементи системи права; навести приклади соціальних норм, джерел права; <i>назвати</i> ознаки правовідносин, правопорушення, юридичної відповідальності; ознаки конституції; механізми захисту прав і свобод людини та громадянина; схарактеризувати обсяг цивільної правосуб'єктності неповнолітніх осіб, права неповнолітніх як власників, права споживачів, права й обов'язки батьків і дітей, робочий час і час відпочинку неповнолітніх, адміністративну та кримінальну відповідальність неповнолітніх; <i>описати</i> шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми;
	Навички	<i>Висловити</i> судження щодо ролі соціальних норм, держави і права в житті людини та суспільства; схарактеризувати підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин; склад і види правопорушень; підстави і види юридичної відповідальності; <i>розв'язати</i> правові ситуації з використанням знань про правовідносини, правопорушення та юридичну відповідальність; <i>оцінити</i> власну поведінку й поведінку інших осіб щодо її правомірності; <i>проаналізувати</i> окремі статті Конституції України; <i>оцінити</i> значення Конституції України; форми участі громадян у житті держави та місцевої громади; <i>розв'язати</i> правові ситуації з використанням знань і положень цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального законодавства України щодо неповнолітніх; <i>висловити</i> судження щодо взаємних прав і обов'язків батьків та дітей; охорони праці неповнолітніх; особливостей адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Продовження таблиці А.1

Освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр»	Знання	Загальні положення основних галузей права України; Зміст суспільних відносин, які врегульовані відповідними галузями права; Зміст правових положень, які формують правовий стан людини і громадянина у державі; Обсяг прав і свобод людини у сучасному суспільстві; Зміст сучасних економічних правовідносин у державі; Обсяг нормативно-правових документів, які регулюють сферу майбутньої професійної діяльності; Загальні засади підприємницьких правовідносин та особливості правового врегулювання підприємництва в обраній сфері діяльності; Загальні процесуальні норми захисту прав та інтересів людини в сучасному суспільстві; Обсяг правових положень, необхідних для здійснення керівництва власним бізнесом у обраній спеціалізації; Основи податкового права та комплекс прав та обов'язків платника податків-фізичної особи; порядок притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів за порушення законодавства (процесуально-діяльнісна компетенція);
	Вміння	Здійснювати правовий аналіз конкретних суспільних відносин та самостійно класифікувати їх відповідно до конкретної галузі права; Вільно користуватися нормативно-правовою базою у професійній діяльності; Аналізувати та порівнювати суспільно-політичні події в Україні та світі, а також давати їм правову оцінку; застосовувати теоретичні знання та принципи нормативних актів у практичному житті; правильно користуватися юридичною термінологією
	Навички	Самостійно розв'язувати практичні правові ситуації; розшукувати потрібні нормативно-правові документи для розв'язування юридичної проблеми; Складати документи правового характеру; Мати практичні навички організації трудових правовідносин на підприємстві; визначати та розв'язувати трудові суперечки; організувати та ефективно здійснювати підприємницьку діяльність у обраній сфері оцінювати які наслідки наступають в результаті правопорушень та злочинів;-орієнтуватися в чинному законодавстві України, аналізувати зміст нормативних актів; правильно застосовувати відповідне законодавство України; готувати акти державного управління та приймати управлінські рішення; реалізовувати юридичні права громадян України; готувати проекти різних видів договорів, відокремлювати істотні та звичайні умови договору

Продовження таблиці А.1

Освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»	Знання	джерел правових актів в області обліку та оподаткування; організаційний і економічні механізми використання правових актів в галузі обліку та оподаткування та забезпечення економічної безпеки; поняття й структури правовідносин у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій; цілі, принципи та основні завдання забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій; основні заходи правового регулювання забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів; особливості структури та змісту документів що регламентують всі види діяльності підрозділу економічної безпеки підприємства; організацію правового регулювання внутрішнього трудового розпорядку; організацію нормативного регулювання виміру ефективності діяльності персоналу щодо охорони і збереження майна установи, організації, підприємства; особливості юридичної відповідальності за порушення стану економічної безпеки суб'єктів господарювання; міжнародно-правове співробітництво в сфері обліку та оподаткування;
	Вміння	тлумачити й застосовувати закони та інші нормативні правові акти, що регулюють відносини в області обліку та оподаткування; юридично правильно кваліфікувати факти та обставини в області обліку та оподаткування; розробляти документи в досліджуваній сфері, здійснювати правову експертизу нормативних актів, давати кваліфіковані юридичні висновки й консультації; встановлювати факти правопорушень в області обліку та оподаткування, вживати необхідних заходів до відновлення порушених прав; розробляти проекти положень, наказів та інструкцій що регламентують діяльність облікового підрозділу підприємств, установ, організацій; розробляти проекти документів щодо забезпечення фахової дієздатності персоналу; організовувати розроблення документів що визначають повноваження структурних підрозділів на основі організаційної структури та кадрового складу; надавати пропозиції щодо накладання на працівників, у відповідності з чинним законодавством, стягнення за дії, які несуть загрозу фінансово-економічній безпеці підприємств, установ, організацій;
	Навички	організації розроблення планів роботи персоналу на підставі переліку робіт; контролювання стану, організації охорони і збереження будівель та іншого майна; мати навички роботи з інформаційними правовими системами, що існують в електронному варіанті.

Таблиця А.2

Засоби розвитку правової компетентності

		Засоби розвитку правової компетентності
Допрофесійна освіта	Знання	Отримання інформації на уроках Опрацювання заданого матеріалу самостійно Самоосвіта Проходження дистанційних курсів
	Вміння	Набуття навичок під час уроків Позакласні навчально-виховні заходи Міжшкільні навчально-виховні заходи Тематичні гуртки Проходження дистанційних курсів
	Навички	Тематичні семінари Тренінги Тематичні гуртки
Освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр»	Знання	Отримання інформації на лекціях Виконання завдань відповідно до плану самостійної роботи студентів Виконання завдань відповідно до плану науково-дослідної роботи студентів Самоосвіта Проходження дистанційних курсів
	Вміння	Набуття навичок під час практичних та лабораторних занять Позаурочні тематичні заходи Участь у конкурсах студентських наукових робіт та олімпіад Участь у студентських наукових конференціях Написання бакалаврської кваліфікаційної роботи
	Навички	Тематичні семінари Тренінги Тематичні гуртки Написання бакалаврської кваліфікаційної роботи
Освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»	Знання	Отримання інформації на лекціях Виконання завдань відповідно до плану самостійної роботи студентів Виконання завдань відповідно до плану науково-дослідної роботи студентів Самоосвіта Проходження дистанційних курсів
	Вміння	Набуття навичок під час практичних та лабораторних занять Позаурочні тематичні заходи Участь у конкурсах студентських наукових робіт та олімпіад Участь у студентських наукових конференціях Написання бакалаврської кваліфікаційної роботи
	Навички	Тематичні семінари Тренінги Тематичні гуртки Написання бакалаврської кваліфікаційної роботи

Додаток Б

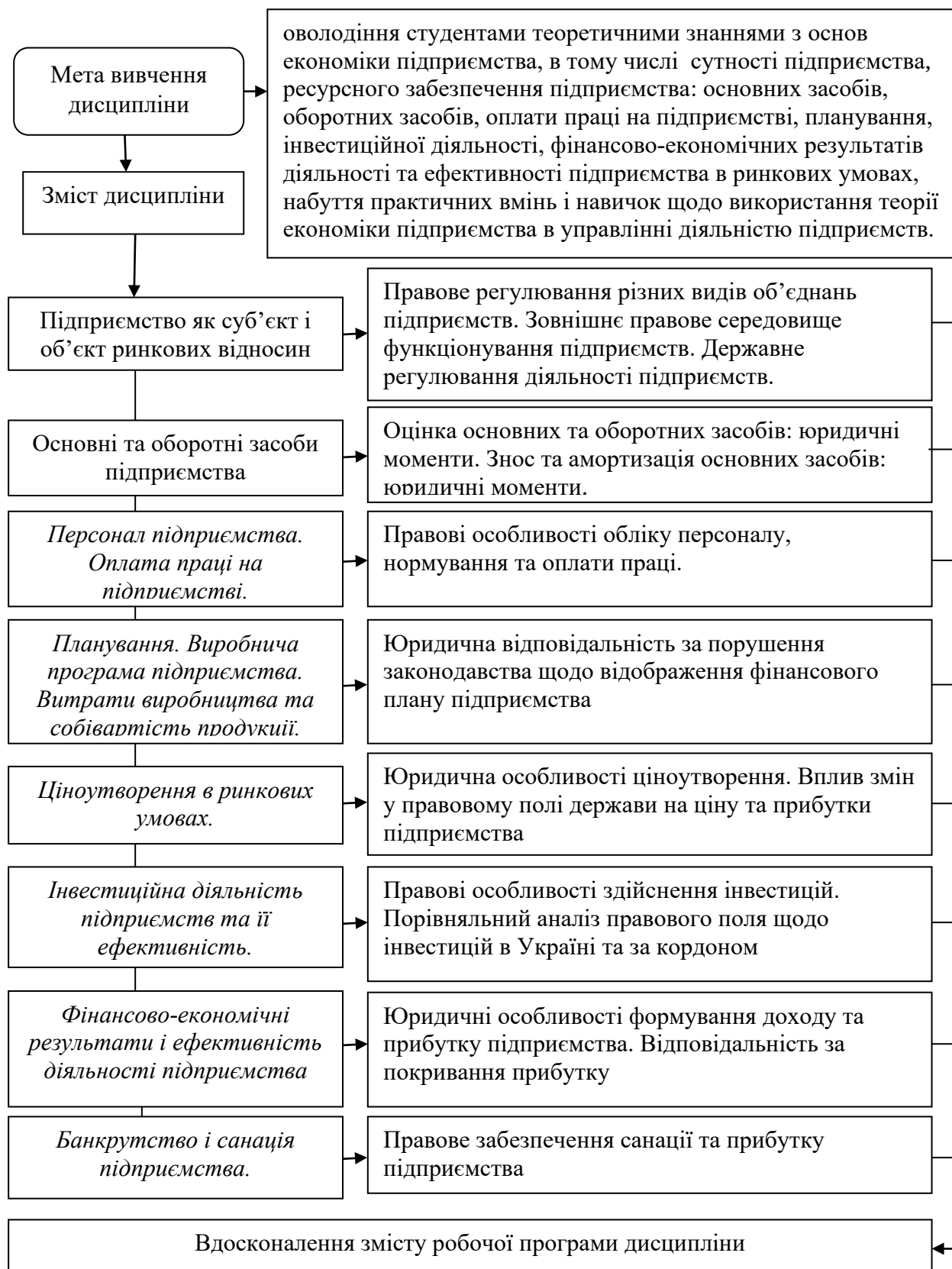

Рис. Б.1. Оновлення змісту дисципліни «Економіка підприємств»

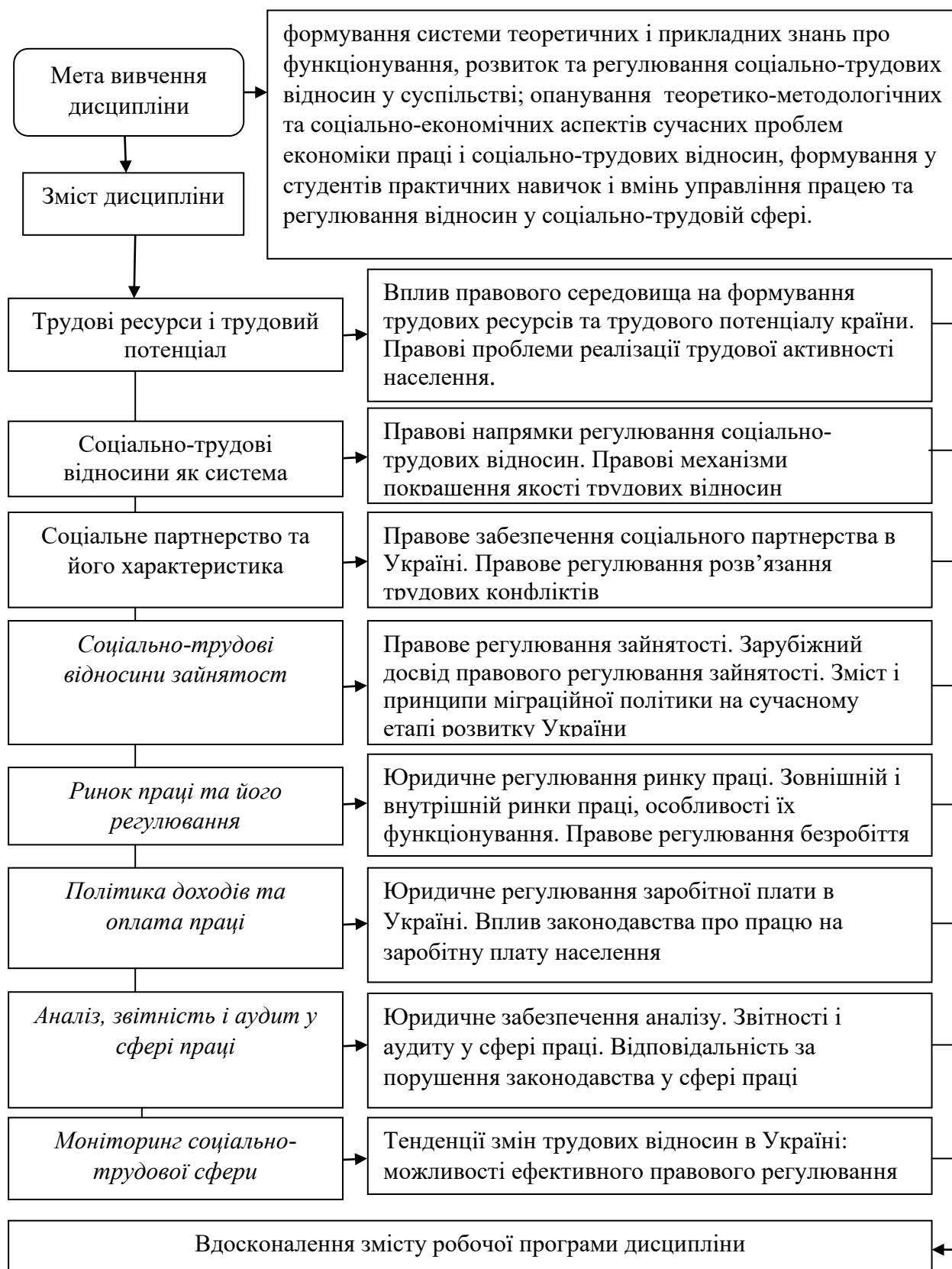

Рис. Б.2. Оновлення змісту дисципліни «Економіка праці і соціально-трудові відносини»

Рис. Б.3. Оновлення змісту дисципліни «Світова економіка та міжнародні економічні відносини»

Рис. Б.4. Оновлення змісту дисципліни «Менеджмент»

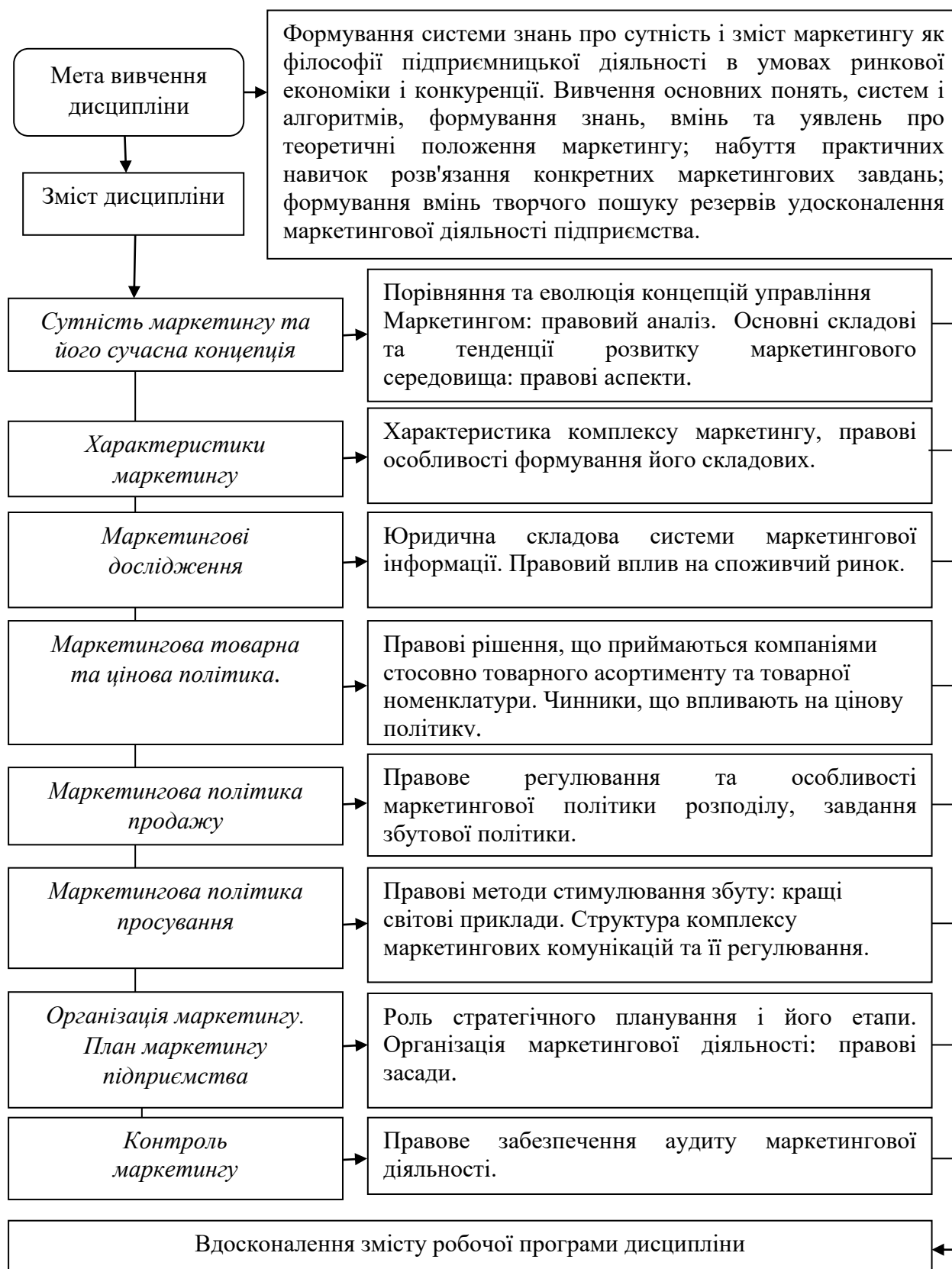

Рис. Б.5. Оновлення змісту дисципліни «Маркетинг»

Рис. Б.6. Оновлення змісту дисципліни «Гроші і кредит»

Рис. Б.7. Оновлення змісту дисципліни «Податкова система»

Рис. Б.8. Оновлення змісту дисципліни «Аудит»

Додаток В

Програма факультативу «Права та свободи громадянина» для учнів закладів середньої освіти економічного профілю

Пояснювальна записка

Актуальність запропонованого факультативу з правознавства для учнів закладів середньої освіти економічного профілю в тому, що існує нагальна необхідність у формуванні правової культури і навичок школярів, напрацювання вміння легальними правовими засобами захищати суспільні та індивідуальні цінності.

Необхідність організації правового виховання учнівської молоді зумовлена розбудовою Української держави, існування якої немислиме без відповідного рівня правової культури її громадян, інтенсивною трансформацією правової системи, необхідністю подолання правового нігілізму та правової неграмотності. Здатність людини розуміти правила співжиття і вимоги законів та відповідним чином поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів, є наслідком спілкування з іншими людьми, участі в різних видах діяльності.

Крім того, необхідність проведення та вдосконалення правового виховання в закладах середньої освіти ще на етапі допрофесійної підготовки пояснюється тим, що воно сприяє розвитку: міцної бази знань у галузі права й політики (прав людини і демократії), уміння критично мислити і спілкуватися з людьми, а також бажання й здатності брати участь у суспільному житті.

Метою навчання факультативу «Права та свободи громадян» в закладах середньої освіти економічного профілю є ознайомлення з найважливішими нормативно-правовими документами держави і міжнародного права, що захищають і визначають права дитини, а також формування розуміння того, що економічне життя держави відбувається із врахуванням правових процесів.

Завдання факультативу:

- 1) усвідомлення учнями прав та свобод як громадян держави та членів суспільства;
- 2) ознайомлення з особливостями функціонування законодавства держави та світу;
- 3) формування активної громадянської позиції учнів;
- 4) формування системи правових поглядів і переконань учнів як основи для подальшого розвитку правової компетентності майбутніх фахівців економічної галузі.

Зміст факультативу

Тема 1. Людська гідність і права людини

Поняття людської гідності. Людська гідність – основа природного права. Рівноправність. Охорона й захист людської гідності. Гідність людини як моральна основа її прав. Індивідуальність та універсальність людських прав.

Права дитини в законодавстві України:

Стаття 16 Конвенції про права дитини: Кожна дитина має право на гідне ставлення до своєї особи.

Стаття 10 Закону України про охорону дитинства Кожній дитині гарантовано право на свободу, особисту недоторканність, захист гідності.

Стаття 3 Конституції України Визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки в Україні є найвищою соціальною цінністю.

Стаття 21 Конституції України Усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними.

Стаття 52 Конституції України Діти є рівними у своїх правах незалежно від походження.

Тема 2. Еволюція прав людини

Природа прав людини. Основоположні права і свободи людини в конституції України: громадянські (без них неможливе життя людини та її

нормальний розвиток), політичні (обумовлені статусом громадянина і дають змогу брати участь у житті держави), соціально-економічні (дають змогу забезпечувати своє життя матеріально), культурні (уможливлюють розвиток і самореалізацію особистості), екологічні (забезпечують стан довкілля як умову життя людини), права в галузі правосуддя (гарантують правову захищеність особи).

Покоління прав людини. Перші акти, що закріплюють права людини: Велика хартія вольностей (Англія, 1215), Петиція про права (Англія, 1628), Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (Англія, 1679), Білль про права (Англія, 1689), Декларація прав Вірджинії (США, 1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (США, 1791), Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789) та ін.

Класифікація прав людини: від категорії людей, яких вони стосуються (загальні права, права жінок, права дітей тощо); за значенням для їх носія (основні і неосновні); за характером і способом здійснення (активні і пасивні); за суб'єктивним складом здійснення (індивідуальні і колективні); за можливістю обмеження (абсолютні та відносні).

Борці за права людини (Махатма Ганді, Емелін Панкгерст, Елізабет Кейді Стентон, Ніна Караванська (Строката), Микола Руденко, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус). Майбутнє прав людини.

Тема 3. Людина і держава

Взаємовідносини «людина – держава». Дві моделі взаємовідносин: коли держава пригнічує особистість, підпорядковує її, стирає відмінності між особистим і суспільним, індивідуальним і публічним; коли між державою і особистістю встановлюються відносини партнерства і співробітництва.

Верховенство права. Права і свободи людини та відповідальність держави за їх дотримання. Гарантії конституційних прав і свобод: особисті гарантії, економічні гарантії, ідеологічні гарантії, політичні гарантії, правові гарантії, організаційні гарантії, міжнародні гарантії.

Позитивні і негативні зобов'язання держави: історія становлення, загальна характеристика, співвідношення негативних та позитивних зобов'язань, мета та види позитивних зобов'язань, Нормативна основа позитивних зобов'язань.

Тема 4. Права дитини та механізми його захисту

Поняття прав дитини. Історія розвитку законодавства про права дитини: створення Міжнародного товариства опіки над дитиною (1892); виникнення у Великій Британії першої у світі організації щодо захисту дітей— Захист дітей (Save the Children, 1919); прийняття Декларації про права дитини (Женевська Декларація прав дитини, 1924); прийняття рішення про створення ЮНІСЕФ (UNICEF – United Nations Children’s Fund – Дитячий фонд ООН, 1946); початок діяльності ЮНЕСКО (1946); проголошення Генеральною Асамблеєю ООН Декларації прав дитини (1959); затвердження Конвенцію про права дитини (1989); затвердження Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996).

Конвенція ООН про права дитини: особливості та характеристика. Основні принципи: принцип благополуччя дитини, принцип рівності, принцип поваги до прав та відповідальності обох батьків, принцип допомоги з боку держави.

Захист прав дитини. Законодавство України про права дитини: Закон «Про охорону дитинства», Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, національна програма «Діти України».

Порушення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації.

Тема 5. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти.

Поняття стереотипів і упереджень. Забобони. Аналіз понять «стереотипи», «упередження», «забобони», «дискримінація», «ксенофобія».

Шляхи подолання стереотипів. Протидія булінгу. Поняття дискримінації. Форми дискримінації: правова (de jure), закріплена в законах; неофіційна (de facto), що укоренилася в соціальних звичаях. Види дискримінації: пряма дискримінація (намір дискримінувати особу чи групу), непряма дискримінація (зумовлена впливом політики або конкретних заходів).

Толерантність та інклюзія. Поняття конфлікту та його види. Зародження конфліктів та шляхи їх подолання. Міжнародні конфлікти. Поняття солідарності та конкурентності як необхідних умов соціального прогресу. Способи подолання конфліктів. Переговори і медіація. Консенсус і компроміс.

Тема 6. Комунікація, інформація, медіа, інтернет. Їх вплив на права та свободи людини.

Поняття мас-медіа(медіа). Роль інформації та медіа в сучасному світі. Мас-медіа, комунікація, аудиторія.медіатекст.. Різновиди медіа (книга, преса, фото, радіо, кіно, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок) та їхній розвиток. Реклама. Вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини.

Свобода слова. Обмеження свободи слова. Десять загроз свободи слова: механізми державного контролю над ЗМІ; кримінальна відповідальність за наклеп; насильство над журналістами; обмеження прав на інформацію; дискримінація права на свободу вираження поглядів та думок; комерційний тиск; виклики, які стосуються підтримки публічних і громадських ЗМІ; безпека і свобода вираження думки; свобода вираження думки в Інтернеті; доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

Баланс між свободою вираження поглядів та відповідальністю. Свобода мас-медіа – критерій демократичності суспільства. Що таке цензура. Замовні матеріали («джинса») та їхні ознаки. Суспільні медіа і їхня місія. Шкільні медіа.

Маніпуляції в медіапросторі. Як розпізнати фейкову інформацію,

пропаганду. Роль медіа у провокуванні конфліктів та поширенні стереотипів. Що таке «мова ворожнечі», і як її розпізнати.

Достовірність інформації в мас-медіа. Джерела інформації. Факт та судження. Авторство медіа тексту Стандарти подання інформації. Критичний аналіз медіатекстів.

Приватність та конфіденційність у віртуальному світі. Цифрова ідентичність. Соціальні мережі. Права людини в Інтернеті. Безпека та етика поведінки у мережі. Кіберзлочинність. Особливості захисту прав дітей та молоді в Інтернеті.

Десять принципів управління Інтернетом (прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 21 вересня 2011 року): захист усіх основоположних прав і свобод та затвердження їх універсальності, неподільності, взаємозалежності та взаємозв'язку; забезпечення всебічної участі урядів, представників приватного сектора, громадянського суспільства, технічного співтовариства та користувачів; підтвердження обов'язків держав у відповідності до міжнародних питань державної політики, пов'язаних з Інтернетом; розширення прав і можливостей користувачів Інтернету з метою реалізації основних прав і свобод та забезпечення участі у заходах з питань управління Інтернетом; універсальність Інтернету, визнана глобальним характером Інтернету та можливістю загального доступу; цілісність Інтернету його завдяки забезпеченню безпеки, стабільності, надійності та стійкості; збереження децентралізованого характеру відповідальності за щоденне управління Інтернетом; збереження відкритих стандартів та інтероперабельності Інтернету, а також його завершеності природи; забезпечення максимально можливого доступу до інтернет-контенту, програм та послуг; збереження культурної та мовної різноманітності Інтернету.

Література, електронні та інтернет-ресурси

Міжнародні акти

- Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й

освіти з прав людини. <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

- Конвенція про права дитини
- Декларація прав дитини
- Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (скорочене видання) <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

- "Хартія для всіх" (дитяче видання "Хартії") <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

- Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини / <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>

- Глобальні цілі ООН. UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1 / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

Українське законодавство з питань прав дитини

- Конституція України (статті 21, 53)
- Сімейний кодекс України
- Цивільний кодекс України
- Житловий кодекс Української РСР
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (в редакції від 20.01.2018 № 2623-IV)
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (в редакції від 31.08.2018 № 2342-IV)
- Закон України «Про охорону дитинства» (в редакції від 09.08.2019 № 2402-III)
- Закон України «Про освіту»
- Кодекс законів «Про працю»

Посібники Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини

– *Том I з ОДГ/ОПЛ "Навчаючи демократії"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Том II з ОДГ/ОПЛ "Зростаємо у демократії"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Том III з ОДГ/ОПЛ "Живемо в демократії"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Том IV з ОДГ/ОПЛ "Беремо участь у демократії"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Том V з ОДГ/ОПЛ "Досліджуємо права дитини"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Том VI з ОДГ/ОПЛ "Навчання демократії"*

<http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

– *Освіта для демократичного громадянства: посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона. К. : НАДУ, 2009. // <http://osvita.khpg.org/files/docs/1366804266.pdf>*

Інтернет-ресурси:

– *Рада Європи* - <http://www.coe.int/en/>

– *Офіс Ради Європи в Україні* - <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>

– *ООН* - <http://www.un.org/en/index.html>

– *Офіс ООН в Україні* - <http://www.un.org.ua/en/>

– *ЮНЕСКО* - <http://en.unesco.org/>

- *ЮНІСЕФ* - <https://www.unicef.org/>
- *Представництво ЮНІСЕФ в Україні* -
<https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>
- *Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ)* –
<http://www.osce.org/>
- *Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ ОБСЄ)* –
<http://www.osce.org/odihr>
- *Координатор проектів ОБСЄ в Україні* -
<http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
- *Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія)* -
<http://ukr.theewc.org/>
- *Amnesty International* - <https://www.amnesty.org/en/>
- *Amnesty International в Україні* - <http://amnesty.org.ua/>

Додаток Д

Програма факультативу «Правова підготовка обліковця» для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Магістр»

Пояснювальна записка

Актуальність запропонованого факультативу для студентів ЗВО в тому, що суттєві зміни, які відбуваються в економічній, соціальній та політичній системах сучасного суспільства, мають бути відображені і в особливостях підготовки майбутніх фахівців.

Професійна підготовка майбутніх фахівців з обліку і оподаткування вимагає конструктивних перетворень не тільки в методиці економічної освіти, але і в її змісті, адже випускниками економічних ЗВО необхідні правові знання і уміння як для виконання професійних обов'язків, так і для організації підприємницької діяльності.

Крім того, необхідність організації правового виховання молоді зумовлена розбудовою Української держави, існування якої немислиме без відповідного рівня правової культури її громадян, інтенсивною трансформацією правової системи, необхідністю подолання правового нігілізму та правової неграмотності. Здатність людини розуміти правила співжиття і вимоги законів та відповідним чином поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів, є наслідком спілкування з іншими людьми, участі в різних видах діяльності.

Метою навчання факультативу «Правова підготовка обліковця» в ЗВО є ознайомлення з найважливішими нормативно-правовими документами держави і міжнародного права, що регулюють економічні процеси та використовуються під час виконання професійних обов'язків фахівців з обліку і оподаткування.

Завдання факультативу:

1) поглиблення та розширення системи правових знань у майбутніх фахівців з обліку та оподаткування;

2) ознайомлення із міжнародним і національним досвідом правового регулювання економічних процесів та забезпечення обліку і оподаткування на підприємствах різних форм власності;

3) формування розуміння наслідків прийнятих рішень, особливостей відповідальності за здійснені порушення в процесі обліку та оподаткування на підприємстві;

4) формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Зміст факультативу

Тема 1. Взаємозумовлений вплив розвитку економічної та юридичної наук

Співвідношення «юридичного» і «економічного», їх взаємозумовлений розвиток. Поява перших джерел писаного права як наслідку розшарування суспільства. Виникнення і зростання середньовічних міст, руйнування феодального натурального господарства, і як наслідок — поява міського та торговельного права. Римське право, як вимога розвинутого товарного виробництва, панування приватної власності та високої юридичної культури. Становлення права справедливості в Англії як наслідок появи ранньокапіталістичних відносин.

Право як різновид соціального нормативного регулятора. Ідеї соціально-економічної рівності та справедливості та їх відображення в офіційних правових джерелах. Формування принципів невід'ємності прав і свобод людини і рівності людей у правовій свідомості капіталістичного суспільства.

Характер і форми взаємодії права та економіки та фактори, якими вони обумовлені. Характеристика загального процесу юридизації економіки. Негативні риси криміналізації економіки: суттєві прогалини і неузгодженості податкового законодавства України, наявність яких призводить до ухилення від сплати податків; відсутність реального і надійного механізму захисту іноземних інвестицій; популяризації в рамках діючого права потенційних

можливостей українських виробників; наявність великої кількості обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності, а відтак зростання фактів корупції й хабарництва з боку посадових осіб органів державної влади; діяльність підприємств-монополістів, що створює штучні перешкоди розвитку малого та середнього бізнесу. Поява «тіньового законодавства», «тіньової норми» як наслідку «тіньової економіки». Посилення уваги до питання соціально-політичної та юридичної відповідальності бізнесу.

Тема 2. Правове регулювання бухгалтерського обліку

Види регулювання бухгалтерського обліку: економічне (розробка методичних рекомендацій, роз'яснень з ведення обліку, обмін досвідом. Спрямоване на одержання корисної інформації для оцінки ефективності діяльності та прийняття управлінських рішень. Має ненормативний характер); правове (здійснюється державою, яка встановлює правові норми, окреслюючи межі можливої поведінки суб'єктів. Є обов'язковим щодо дотримання. Взаємодія економічного та правового регулювання проявляється в тому, що підприємство при веденні обліку обирає для себе економічно доцільні напрями поведінки, але при цьому воно змушене враховувати правові норми, порушення яких призводить до юридичної відповідальності та економічних втрат); морально-етичне (охоплює всі сфери суспільного життя. Вплив спрямовано, передусім, на підсвідомість людей. Якщо норми права закріплено державою, то моральні норми існують у підсвідомості людей, в громадській думці, знаходять відображення у творах літератури, мистецтва, засобах масової інформації. У ряді країн прийняті етичні “стандарти” поведінки аудиторів і бухгалтерів, але вони не можуть розглядатися як нормативно-правові документи).

Рівні нормативного регулювання бухгалтерського обліку в Україні: перший (Конституція України, Кодекси та Закони України); другий (Укази та розпорядження Президента України, постанови Кабінету міністрів України); третій (положення (стандарти) бухгалтерського обліку, нормативно-правові документи, затверджені Міністерством фінансів України); четвертий

(нормативно-правові акти та методичні рекомендації Міністерства фінансів України та інших органів, які розробляються та затверджуються на основі положень (стандартів) бухгалтерського обліку); п'ятий (рішення щодо організації і ведення бухгалтерського обліку на підприємстві).

Характеристика Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», його зміст та особливості. Положення про облікову політику підприємства, його характеристика та особливості.

Тема 3. Законодавче і нормативно-правове регулювання звітності підприємства

Звітність підприємства як заключний крок системи бухгалтерського обліку. Нормативно-правове забезпечення звітності та мета її складання. Характеристика нормативних актів щодо складання звітності підприємства (укази Президента, Закони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів України та інші нормативно-правові акти). Вимоги законодавства України щодо ведення обліку і складання звітності підприємств.

Інформаційні потреби користувачів звітності. Порядок виправлення помилок і зміни у фінансових звітах підприємства. Забезпечення достовірності показників звітності.

Тема 4. Правове регулювання банківської системи

Банківська система України, її структура. Правовий статус банків в Україні. Види банків відповідно до законодавства України. Порядок створення, реєстрації, ліцензування діяльності, реорганізації та ліквідації банків: юридичні нюанси.

Характеристика нормативно-правової бази (Конституція України, Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закону України «Про Національний банк України», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України).

Порівняльна характеристика міжнародного досвіду правового регулювання банківської діяльності: США (збереження децентралізованої

роздробленої банківської системи), Німеччини (характеризується досконалістю банківського законодавства), Польщі (банківська система забезпечена високою якістю і безпечними банківськими послугами).

Характеристика міжнародного співробітництва у сфері правового регулювання банківської діяльності, адаптації його до відповідного законодавства Європейського Союзу, поступового приведення нормативних актів України до європейських стандартів.

Тема 5. Міжнародне економічне право

Міжнародне економічне право: характеристика та історія розвитку. Комплексний характер міжнародного економічного права. Норми і принципи міжнародного економічного права, його система й складові елементи, галузі та інститути.

Галузі міжнародного економічного права та їх характеристика: міжнародне торгове право (в рамках якого здійснюється правове регулювання торгівлі не тільки товарами, а й послугами, правами інтелектуальної власності тощо); міжнародне фінансове право (регулює транснаціональний рух капіталів через розрахункові, валютні, кредитні відносини); міжнародне інвестиційне право (пов'язане з міжнародним фінансовим правом і регулює відносини у сфері руху іноземних інвестицій); міжнародне трудове право (регулює публічно-правові відносини у сфері руху міжнародних трудових ресурсів); міжнародне транспортне право (регулює відносини у сфері міжнародного економічного співробітництва з питань використання різних видів транспорту).

Особливості міжнародного економічного співробітництва держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного публічного права у різних сферах світової господарської діяльності: міжнародній торгівлі, міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносинах, міжнародних інвестиційних відносинах, міжнародних митних відносинах, відносинах міжнародної економічної допомоги, у сфері транспорту, зв'язку, енергетики, інтелектуальної та іншої власності, туризму тощо.

Україна та міжнародне економічне співробітництво. Становлення та розвиток міжнародної правосуб'єктності України в економічній сфері. Правові засади правонаступництва України після розпаду СРСР. Україна – сторона багатосторонніх та двосторонніх міжнародних економічних договорів. Правові засади регулювання економічного співробітництва між Україною та регіональними економічними організаціями. Правові механізми співпраці між Україною та Європейським Союзом. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: основні положення, структура, проблеми підписання та набуття чинності. Зона вільної торгівлі як основоположна частина Угоди про асоціацію.

Тема 6. Економіка підприємництва: юридичний аспект

Підприємство як суб'єкт господарювання: особливості правового регулювання. Організаційно-правові форми підприємств: асоціація (договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій); корпорація (договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації); консорціум (тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети); концерн (статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності).

Ринок юридичних послуг як складова ринкового середовища підприємства. Підприємство як суб'єкт широкого спектра правовідносин: господарських, цивільних, трудових, інноваційних, фінансових, аграрних, зовнішньоекономічних та ін. Види юридичних послуг підприємствам:

постановка і супровід ведення правового документообігу, розробка формулярів, типової документації, підготовка документів з правових та інших питань діяльності підприємства; претензійно-позовна діяльність; представництво інтересів підприємства у відносинах з бізнес-партнерами, органами державної влади, судовими, іншими органами з питань захисту та реалізації його законних прав та інтересів; створення і державна реєстрація нових та реструктуризація існуючих суб'єктів господарювання; ліквідація підприємства; внесення змін до установчих документів; оскарження рішень судових органів в апеляційних та касаційних інстанціях; юридичний супровід діяльності підприємств.

Інвестиційний проект: правові нюанси. Правове забезпечення інноваційної діяльності підприємства. Економічна безпека підприємства: правові аспекти. Основні ризики та загрози господарській діяльності підприємства.

Тема 7. Правові питання державного регулювання економіки

Основні типи економічних систем та правові механізми їх регулювання.

Особливості державного регулювання економіки перехідного типу (на прикладі України). Головні завдання реформування економічної системи (зміна відносин власності шляхом її роздержавлення та приватизації; створення системи конкуренції та вільного підприємництва; структурна перебудова економіки з орієнтацією на останні досягнення НТП; підвищення рівня життя і соціальної захищеності населення; створення правової і соціальної бази реформ, виховання ринкової психології і ринкового економічного мислення населення).

Державні замовлення та контракти в системі державного регулювання економіки, їх правове забезпечення.

Підприємництво як об'єкт державного регулювання. Основні напрямки інституційних перетворень: реформування правових інститутів та створення ринкового законодавства; трансформація відносин власності (роздержавлення і приватизація), забезпечення легітимності цих процесів,

пошук ефективного власника; демонополізація економіки та формування конкурентного середовища; реформування системи державного управління (адміністративна реформа); формування системи нових організацій і установ ринкового типу, створення інститутів ринкової інфраструктури; реформування кредитно-грошової, фінансової та банківської систем тощо.

Державне регулювання і підтримка малого та середнього підприємництва: правові нюанси. Сутність соціальної політики держави. Правові механізми соціального захисту населення.

Тема 8. Правове забезпечення аудиту

Основні підходи до нормативно-правової бази регулювання аудиторської діяльності: державна законодавча ініціатива та державне регулювання; законодавча ініціатива громадських професійних організацій регулювання спільно з державою. Нормативно-правове регулювання здійснення аудиторської діяльності.

Аудиторська палата України (АПУ). Регіональні відділення АПУ. Основні завдання АПУ: сприяння розвитку аудиту в державі; вирішення принципових питань аудиторської діяльності в Україні на єдиній методологічній основі; здійснення сертифікація (визначення кваліфікаційної придатності) аудиторів. Сертифікація аудиторської діяльності. Спілка аудиторів України.

Тема 9. Державний фінансовий контроль

Система державного фінансового контролю та її основні елементи. Правове забезпечення здійснення функцій державного фінансового контролю.

Правова основа державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки (Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», Господарський кодекс України, Закон України «Про публічні закупівлі» та ін). Системи державного внутрішнього фінансового контролю в різних країнах Європи: порівняльний аналіз).

Тема 10. Відповідальність за порушення законодавства і професії професійної діяльності

Державний контроль (нагляд) за діяльністю комерційних організацій: правові нюанси. Види юридичної відповідальності в сфері економіки. Відповідальність за порушення порядку надання бухгалтерської і фінансової звітності. Визначення заходів стягнення за правопорушення в сфері економіки. Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Особливості юридичної відповідальності керівника організації і бухгалтера.

Закони України

- Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні (N 2545-VIII в редакції від 18.09.2018 року).
- Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень (від 05.10.17 № 2164-VIII).
- Про правила етичної поведінки (від 17.05.2012 № 4722 – VI).
- Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб - підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності (від 04.04.2018 № 4448-VI).

Розпорядження Кабінету міністрів України

- Про схвалення Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року (від 20.06.2018 № 437-2018-р).
-

Накази Міністерства фінансів України

- Про внесення змін до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку у державному секторі 103 «Фінансова звітність за сегментами» (№ 52 від 03.03.2019);

- Про затвердження Порядку заповнення форм фінансової звітності в державному секторі та Змін до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 "Подання фінансової звітності" (№ **z0384-17** від 14.12.2018);

Інтернет-ресурси:

<http://zakon4.rada.gov.ua>

<http://crimecor.rada.gov.ua>

<http://www.acrc.org.ua>

<http://www.viche.info/journal/2181>

Додаток Е

Програма факультативу «Запобігання корупції»
для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Магістр»

Пояснювальна записка

Актуальність запропонованого факультативу для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування ОКР «Магістр» у тому, що проблема корупції виступає суттєвою перепорою економічному розвитку української держави та чинником політичної нестабільності українського суспільства. В умовах поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи корупція стає загрозою національній безпеці України, впливає на ефективність системи державного управління, функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування, підриває усталені основи правопорядку, захищеність прав і свобод громадян. Такі явища й процеси викликають занепокоєння суспільства й громадян в Україні.

Створення ефективної системи протидії корупції визнано одним із чільних національних пріоритетів. Прийнято низку нормативно-правових актів щодо посилення боротьби з корупцією та запобігання їй. Існує міжнародний досвід успішної протидії корупції, що включає чітке регламентування дій та етичних стандартів діяльності посадових осіб та відповідальність за їх порушення; відкритість влади, прозорість і зрозумілість процедур прийняття державних рішень; дієві механізми контролю за діяльністю державних органів із боку громадянського суспільства; свободу слова та незалежність засобів масової інформації тощо.

Невдовзі майбутні фахівців з обліку та оподаткування займатимуть відповідальні посади в державних структурах, відіграватимуть значну роль в економічному й громадському житті нашого суспільства. Саме цим викликана необхідність виховання в молоді негативного ставлення до корупції й будь-яких її проявів, подолання схильності до корупційної

поведінки, формування обізнаності в способах протидії корупції.

Метою навчання факультативу «Запобігання корупції» в ЗВО в процесі фахової підготовки майбутніх фахівців з обліку та оподаткування є надання студентам знань щодо причин, видів, проявів, наслідків корупції як негативного соціально-правового явища, формування вмінь й навичок протидії корупції, забезпечення умов для розвитку правової компетентності студентів, формування антикорупційних моделей поведінки, розвиток нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно-небезпечного явища.

Завдання факультативу:

- 1) усвідомлення студентами небезпеки явища корупції для суспільства, кожного громадянина, наслідків корупції для держави;
- 2) ознайомлення із міжнародним і національним досвідом боротьби з корупцією, шляхами запобігання їй, змістом основних антикорупційних документів;
- 3) формування активної громадянської позиції студентів у запобіганні й протидії корупції;
- 4) формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування.

Зміст факультативу

Тема 1. Вплив корупції на державу, суспільство, громадянина

Поняття корупції. Історія розвитку корупції. Основні характеристики корупції: соціальна обумовленість; «ціна», яку платить суспільство за її існування; негативний вплив на всі сфери суспільного життя; транснаціональний характер; економічні, політичні, правові, психологічні та моральні аспекти; здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя.

Причини корупції. Причини корупції в політиці: несформованість політичної культури, що відбивається, зокрема, на процесі виборів, коли виборці віддають свої голоси за дешеві подачки чи піддавшись явною

демагогії; нерозвиненість партійної системи, коли партії не в змозі брати на себе відповідальність за підготовку і просування своїх кадрів і програм; недосконалість законодавства, яке надміру захищає депутатський статус, не забезпечує реальної залежності виборних осіб від виборців, провокує порушення при фінансуванні виборчих кампаній.

Наслідки корупції: економічні наслідки (розширення тіньової економіки; порушення конкурентних механізмів ринку; сповільнення появи ефективних приватних власників; неефективне використання бюджетних коштів; підвищення ціни за рахунок корупційних «накладних витрат», невіра агентів ринку у здатність влади встановлювати, контролювати і дотримуватися чесних правил ринкової гри; розширення масштабів корупції в неурядових організаціях); соціальні наслідки (відволікання коштів від цілей суспільного розвитку; закріплення і збільшення різкої майнової нерівності великої частини населення; несправедливий перерозподіл коштів на користь вузьких груп за рахунок найбільш вразливих верств населення; дискредитація права як основний інструмент регулювання життя держави і суспільства; формування уявлення про беззахисність громадян як перед злочинністю, так і перед обличчям влади; зміцненню організованої злочинності як наслідок корумпованості правоохоронних органів; збільшення соціальної напруженості); політичні наслідки (зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення володарювання тих чи інших кланів; зменшення довіри до влади; падіння престижу країни на міжнародній арені, зростання загрози її економічної та політичної ізоляції); економічні втрати від корупції.

Кримінологічні ознаки корупції: вона можлива лише у сфері діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; її суб'єктом може бути тільки особа, наділена владою чи посадовими повноваженнями; корупційні відносини виникають внаслідок зловживання особою, наділеною владою чи посадовими повноваженнями, своїми повноваженнями.

Завдання емпіричного вивчення корупції. Специфічні українські

проблеми виникнення корупції: слабкість судової системи (бюджет і виконавча влада погано забезпечують утримання суддів і діяльність судів; слабо виконуються судові рішення; низька пропускна здатність господарських судів, а отже, різко збільшуються терміни розгляду справ у них, що нерідко паралізує комерційну діяльність; не вистачає кваліфікованих кадрів, відповідних вимогам нових економічних умов), нерозвиненість правової свідомості населення, вична орієнтованість правоохоронних органів та їх представників на захист виключно «інтересів держави» і «загальнонародної власності», традиція підпорядкування чиновників не закону, а інструкції та начальнику, економічні умови корупції.

Тема 2. Держава проти корупції.

Основні сфери державної присутності в економіці, що заповнені корупцією: приватизація державної власності, виконання бюджету та розподіл бюджетних коштів, банківська сфера, протизаконний лобізм в законодавчих органах, правоохоронні органи та економічна злочинність.

Основні сфери низової корупції в Україні: житлово-комунальна сфера, правоохоронні органи, податки та митні збори, охорона здоров'я, освіта, збір штрафів та інших платежів з населення різними відомствами, видача дозволів на заняття різними видами діяльності, дозвіл на будівництво і наділення земельними ділянками, контроль з боку державних служб (пожежники, санепідемстанції тощо), від якого особливо страждає малий бізнес.

Характеристика законодавства України про запобігання корупції. Правові основи запобігання корупції.

Поняття і класифікація основних принципів запобігання та протидії корупції

Тема 3. Громадянська протидія корупції.

Економічний занепад і політична нестабільність як наслідки корупції. Слабкість громадянського суспільства, відрив суспільства від влади.

Роль та можливості участі громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції.

Можливість участі громадськості, в тому числі об'єднань громадян, їх членів або уповноважених представників, а також окремих громадян, у діяльності щодо запобігання, виявлення і протидії корупційним правопорушенням: повідомлення про виявлені факти вчинення корупційних право-порушень спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції; проведення, замовлення проведення громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, подання за результатами експертизи пропозицій до відповідних органів державної влади; участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання і протидії корупції; внесення пропозицій суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання і протидії корупції; проведення, замовлення проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання і протидії корупції; вжиття заходів щодо інформування населення з питань запобігання і протидії корупції; здійснення громадського контролю за виконанням законів у сфері запобігання і протидії корупції, з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству.

Співпраця державних органів з громадськістю у запобіганні та протидії корупції. Показники ефективності взаємодії держави та громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції: проведення органами державної влади періодичних кампаній щодо інформування громадян про їхні права; наявність у громадян можливостей легкого отримання консультацій щодо їхніх прав; існування та дієвість каналів подання скарг до органів державної влади, інформованість громадян про результати розгляду цих скарг; захист інформаторів, як державних службовців, так і працівників приватного сектору, від помсти з боку керівників-корупціонерів; наявність практики проведення органами державної влади опитувань громадської думки щодо послуг, які вони надають; у країнах з достатнім рівнем доступу більшості громадян до Інтернету розміщення на веб-сайтах органів державної влади інформації, що відповідає потребам громадян;

оприлюднення хартій громадян або інших подібних документів, що визначають обов'язки надавачів послуг та права клієнтів.

Громадський контроль як засіб запобігання та протидії корупції.

Тема 4. Антикорупційна політика.

Сутність державної антикорупційної політики України, пріоритети, шляхи та принципи її реалізації.

Принципи запобігання корупції: верховенство права; законність; комплексне здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів; пріоритетність запобіжних заходів; невідворотність відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; участь громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, державного захисту осіб, які надають допомогу у здійсненні таких заходів; забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням.

Завдання Національного антикорупційного бюро як державного правоохоронного органу: протидія кримінальним корупційним правопорушенням; розроблення загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН; щорічні слухання у Верховній Раді України національного звіту про стан справ щодо запобігання корупції; імплементація міжнародних стандартів співпраці влади та громадськості в прийнятті рішень у сфері антикорупційної політики; проведення на постійній основі інформаційних кампаній, орієнтованих на різні соціальні групи та спрямованих на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції.

Основні методи запобігання корупції, необхідність нових підходів до формування державної антикорупційної політики. Формування антикорупційної культури українського суспільства.

Тема 5. Правове регулювання антикорупційних заходів у міжнародному економічному просторі.

Корупція як глобальна проблема. Досвід зарубіжних країн у здійсненні заходів щодо боротьби з корупцією.

Аналіз комплексу міжнародних обов'язкових актів (договори й конвенції) та актів рекомендаційного характеру (рекомендації, резолюції, інструкції та декларації), підготовлених і прийнятих у рамках таких організацій, як ООН, Рада Європи, Організація економічного співробітництва і розвитку, Організація американських держав, Африканський Союз і Європейський Союз.

Моделі корупції, що відповідають особливостям культури суспільства: західно-європейська (низький рівень корупції; корупція сприймається суспільством як явна аномалія; у суспільних традиціях високою є частка громадянської культури та правосвідомості), азіатська (корупція пов'язана з історією, культурою й віковими традиціями народу; корупційні зв'язки найтісніше переплітаються з іншими соціальними відносинами: сімейними, етнічними, корпоративними та ін.); африканська (влада продається «накорені» групі основних економічних кланів, які домовилися між собою; політична влада в країні залишається неконсолідованою; існує олігархічний консенсус між консолідованими фінансово-бюрократичними групами й частиною політичної еліти); латино-американська («тіньові» та криміналізовані сектори економіки запотування уряду досягають могутності, порівнюваної з державною). Зарубіжний досвід протидії корупції: уроки для України.

Література, електронні та інтернет-ресурси

Міжнародні акти

- Конвенція ООН проти корупції, підписана від імені України 11.12.03 в м. Меріда (Мексиканські Сполучені Штати) та ратифікована згідно із Законом України від 18.10.06 № 251-V

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 27.01.99 в м. Страсбурзі та ратифікована згідно із Законом України від 18.10.06 № 252-V
- Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 04.11.99 в м. Страсбурзі та ратифікована згідно із Законом України від 16.03.05 № 2476-IV
- Модельний кодекс поведінки державних службовців країн Ради Європи (схвалено Рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи Європейським країнам «Про кодекси поведінки для державних службовців», травень 2000 р., № R (2000)10).

Закони України

- Про запобігання корупції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст. 2056, поточна редакція від 19.04.2020, підстава – 114-IX).
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення (від 07.04.11 № 3207-VI).
- Про правила етичної поведінки. (від 17.05.2012 № 4722 – VI).
- Про Національне антикорупційне бюро України (від 14.10.2014 № 1698-VII).
- Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки (від 08.08.2015 № 1699-VII).

Укази Президента України

- Про утворення Національного антикорупційного комітету (від 26.02.10 № 275/2010, прийнято рішення про утворення, визначено основні завдання НАК).
- Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки (від 21.10.11 № 1001/2011, затверджено Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки).
- Про першочергові заходи з реалізації Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» (від 05.10.11 № 964/2011, покладено тимчасово на Мін'юст функції спеціально уповноваженого органу з питань

антикорупційної політики, доручено підготувати законодавчі та підзаконні акти з реалізації вказаного Закону).

- Про делегацію України для участі в роботі Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) (від 20.08.2012 № 479/2012)
- Про Національну раду з питань антикорупційної політики» (від 14.10. 2014 № 808/2014)

Постанови Кабінету Міністрів України

- Питання запобігання та виявлення корупції (від 04.09.2013 № 706, текст документа від 03.12.2019);
- Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції (від 08.03.2015 № 118).

Інтернет-ресурси:

<http://zakon4.rada.gov.ua>

<http://crimecor.rada.gov.ua>

<http://www.acrc.org.ua>

<http://www.viche.info/journal/2181>

Додаток Ж

Анкета для визначення рівнів правової компетентності учнів закладів
середньої освіти економічного профілю

Анкета для визначення рівня пізнавального критерію

Дайте відповідь на поставлене запитання: впишіть у відведене для цього місце чи відмітьте єдиний, на Вашу думку правильний варіант. За кожну правильну відповідь Ви отримаєте 1 бал. Розподіл балів відбувається таким чином:

1. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
2. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
3. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

1. Місцезнаходження Конституційного суду України.

- 1) Харків;
- 2) Брюссель;
- 3) Київ;
- 4) Київська область;
- 5) Львів.

2. Посадова особа в кримінальній справі – це ... суб'єкт злочину

- 1) особливий;
- 2) владний;
- 3) спеціальний;
- 4) виключний.

3. Специфічними рисами адміністративної відповідальності є:

- 1) відповідальність лише за реально вчинену шкоду суспільству чи особистості;
- 2) переважно грошовий характер покарань;
- 3) накладається лише в судовому порядку;
- 4) застосування спричиняє особливий стан адміністративного покарання.

4. До приватного права відносяться галузі права, що регулюють відносини:

- 1) органів місцевого самоврядування з громадянами з приводу
- 2) організації охорони здоров'я;
- 3) роботодавців і робітників у процесі праці;
- 4) платників податків і податкових агентів;
- 5) автора та виконавців твору.

5. Вилучення майна з чужого незаконного володіння – це:

- 1) віндикація;
- 2) реквізиція;
- 3) конфіскація;
- 4) цесія;
- 5) делікт.

6. Право – система норм:

- 1) встановлена державою;
- 2) схвалена народом;
- 3) запропонована зверху.

7. Що, за Конституцією України є найвищою цінністю держави?

- 1) процвітання держави;
- 2) права людини;
- 3) збереження цілісності й непорушності держави та державних кордонів.

8. Заперечення значення права інакше можна назвати:

- 1) правовий нігілізм;
- 2) правовий абсентизм;
- 3) правовий аскетизм.

9. Стосовно якого компонента права правильне визначення: основні ідеї, вихідні положення чи основи процесу формування, розвитку та функціонування права»

- 1) принцип права;
- 2) метод права;
- 3) технологія права.

10. Вкажіть, яка з ознак не є ознакою первісного суспільства:

- 1) збір податків;
- 2) рівність усіх членів суспільства;
- 3) влада має суспільний характер;
- 4) відносини між членами регулювалися звичаями.

11. Державна структура, котра на території України здійснює контроль за дотриманням усіх законів:

- 1) уряд України;
- 2) Конституційний Суд України;
- 3) прокуратура України;
- 4) Верховний Суд.

12. Основні визначальні ідеї, що складають основу системи права:

- 1) правові норми;
- 2) нормативно-правові акти;
- 3) правові принципи;
- 4) норми суспільної моралі.

13. Закони, котрі закріплюють основи суспільного та державного устрою називаються:

- 1) конституційними;
- 2) звичайними (поточними);
- 3) підзаконними нормативними актами;
- 4) надзвичайними законами.

14. Основою для розмежування правопорушень на злочини та проступки є:

- 1) означення закону;
- 2) кількість здійснених правопорушень даного виду;
- 3) суспільна шкода правопорушення;
- 4) судові рішення.

15. Особливе соціальне явище, котре характеризує правовий стан, як окремого індивіда так і суспільства, називається:

- 1) правосвідомість;

- 2) законністю;
- 3) правопорядком;
- 4) правовою культурою.

16. *Означення «Загальноприйняте правило поведінки, установлене державою і закріплене в нормативно-правових актах» відноситься до поняття:*

- 1) норма права;
- 2) галузь права;
- 3) норма моралі;
- 4) інститут права.

17. *Мета юридичної відповідальності полягає в тому, щоб:*

- 1) перевиховати правопорушника;
- 2) покарати правопорушника;
- 3) попередити здійснення протиправних дій у майбутньому;
- 4) усе вищеперераховане.

18. *Конституційна можливість отримання громадянином яких-небудь благ називається:*

- 1) гарантією;
- 2) правом;
- 3) свободою
- 4) привілеєм.

19. *Чи правильні наступні твердження про конституційно-правовий статус Президента України?*

- 1) за Конституцією головою виконавчої влади є Президент України;
- 2) за Конституцією Президент України є головою держави;
- 3) вірними є обидва твердження;
- 4) обидва твердження неправильні.

20. *Чи правильні наступні твердження про парламент України?*

- 1) Конституція України розділяє функції обох палат парламенту
- 2) України;
- 3) Конституція України називає парламент України Верховною Радою;

4) правильними є обидва твердження;

5) обидва твердження неправильні.

21. *Трудові відносини виникають між працівником та роботодавцем із моменту:*

1) укладання трудового договору;

2) прийняття заяви робітника з проханням прийняти його в штат;

3) фактичного допуску робітника до виконання трудової функції;

4) розпорядження уповноваженого представника робітника;

5) внесення в трудову книжку робітника запису про початок роботи.

22. *Що таке «апатрид»?*

1) те саме, що й космополит;

2) іноземний громадянин;

3) особа без громадянства.

23. *Для чого необхідний Конституційний суд?*

1) щоб слідкувати за точним виконанням Конституції;

2) для тлумачення норм Конституції України та вирішення спірних питань між органами влади України та її суб'єктів;

3) для забезпечення верховенства Конституції.

24. *Які норми є найдавнішими:*

1) релігійні норми;

2) норми звичаїв;

3) норми моралі;

4) норми права.

25. *Президент України закони України:*

1) затверджує;

2) підписує;

3) схвалює;

4) приймає.

26. *Винуватими діями можуть вважатися:*

1) думки;

- 2) почуття;
- 3) бездіяльність;
- 4) нічого з вищеперерахованого.

27. Правовідносини – це:

- 1) врегульовані правом суспільні відносини;
- 2) врегульовані правом суспільні відносини, котрі знаходяться під захистом держави;
- 3) відносини, побудовані на основі прав суб'єктів суспільних відносин і регульовані суспільством;
- 4) відносини, котрі відповідають нормам права.

28. Верховна Рада закони:

- 1) підписує;
- 2) схвалює;
- 3) затверджує;
- 4) приймає.

29. Принцип конституційного устрою України, який реалізується через визнання народу єдиним джерелом влади:

- 1) суверенітет народу;
- 2) визнання людини та її прав найвищою цінністю;
- 3) республіканська форма правління;
- 4) жоден із вищеперерахованих.

30. Чи правильні наступні судження про пріоритети, закріплені в Конституції України?

- 1) в Конституції України закріплений пріоритет обов'язків над правами;
- 2) в Конституції України закріплений пріоритет прав над обов'язками;
- 3) правильні обидва судження;
- 4) обидва судження неправильні.

31. Яке з наведених понять характеризує одну з форм політичного режиму?

- 1) монархія;

- 2) демократія;
- 3) республіка;
- 4) федерація.

32. *Яке правове поняття означає силу, яка за допомогою авторитету, переконання, примусу має можливість підкоряти своїй волі?*

- 1) влада;
- 2) правила;
- 3) держава;
- 4) мораль.

33. *Укажіть правильне поняття для визначення: Особлива організація політичної влади в соціально неоднорідному суспільстві це...*

- 1) держава;
- 2) край;
- 3) країна;
- 4) земля.

34. *Що є обов'язковою ознакою держави*

- 1) населення;
- 2) територія;
- 3) апарат державної влади;
- 4) посада Президента.

35. *Укажіть, що не є ознакою держави?*

- 1) політична партія;
- 2) територія;
- 3) система правових норм;
- 4) публічний характер влади.

36. *Основними напрямками діяльності держави є:*

- 1) ідеологія держави;
- 2) політика держави;
- 3) функції держави;
- 4) завдання держави.

37. Визначте, яка з зазначених умов трудового договору є обов'язковою:

- 1) трудова функція працівника (посада, кваліфікація);
- 2) строк дії договору;
- 3) умови надання неповного робочого часу;
- 4) пільги, що надаються працівникові.

38. Визначте, яке з зазначених тверджень є помилковим:

- 1) учасниками цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи;
- 2) цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження;
- 3) зміст договору не повинен суперечити законодавству України та моральним засадам суспільства;
- 4) цивільний договір повинен бути обов'язково укладений в письмовій формі.

39. Яка діяльність є підприємницькою

- 1) робота за трудовим договором на заводі державної форми власності;
- 2) робота за контрактом у фермерському господарстві;
- 3) надання послуг у ремонті телевізорів;
- 4) допомога влітку бабусі на дачі.

40. Визначте, який обсяг цивільної дієздатності мають фізичні особи у віці до 14 років:

- 1) повну;
- 2) неповну;
- 3) обмежену;
- 4) часткову.

Анкета для визначення рівня цільового критерію

(Модифікація опитувальника А. А. Реана)

Дорогий друже! Прочитай наведені думки і виріши, які з них стосуються тебе і, якщо ти з ними згоден, обери «так». Якщо думка тебе не стосується, то обери «ні». Будь відвертий.

1.	Починаючи роботу на уроці, я сподіваюся на успіх.	Так	Ні
2.	Звичайно на уроках я активно працюю, часто піднімаю руку, коли потрібно відповісти на питання.	Так	Ні
3.	У мене поки немає планів на майбутнє.	Так	Ні
4.	Якщо навчальний матеріал з правознавства мені не зрозумілий, я прагну в ньому обов'язково розібратися	Так	Ні
5.	Я обов'язково хочу досягти успіху в навчанні.	Так	Ні
6.	Я прагну покращувати свій освітній рівень шляхом вивчення правознавства	Так	Ні
7.	Якщо завдання з правознавства важке чи незрозуміле для мене, я не буду його вирішувати, оскільки не вважаю цізнання корисними у майбутній фаховій діяльності в економічній галузі	Так	Ні
8.	Якщо мені хочуть доручити яке-небудь завдання з правознавства, то я спробую знайти поважну причину і відмовитися від доручення.	Так	Ні
9.	При зустрічі з будь-якими труднощами у навчання я шукаю способи їх подолання.	Так	Ні
10.	Я наполеглива людина	Так	Ні
11.	Якщо я отримаю недостатню кількість балів із правознавства, то намагаюся їх покращити	Так	Ні
12.	У мене є вже плани на майбутнє	Так	Ні
13.	Мої близькі вважають мене ледачим.	Так	Ні
14.	Для мене дуже важливо робити свою справу якомога краще, навіть якщо через це у мене виникають непорозуміння з друзями.	Так	Ні
15.	Мої батьки мене дуже суворо контролюють.	Так	Ні
16.	Я часто відчуваю сумнів в успіху при виконанні якої-небудь справи.	Так	Ні
17.	При невдачі я відмовляюся від поставленої цілі.	Так	Ні
18.	Успіх у моєму навчанні залежить від моєї цілеспрямованості й наполегливості, а не контролю батьків.	Так	Ні
19.	Якщо у мене виникає яке-небудь бажання, я обов'язково прагну його здійснити.	Так	Ні
20.	Якщо я не виконав поставлене завдання з правознавства, я не переживаю через те, що мене будуть лаяти або засуджувати.	Так	Ні

Ключ до опитувальника:

Відповідь «Так» — питання № 1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 19.

Відповідь «Ні» — питання № 3, 7, 8, 13, 15, 16, 17, 20.

Критерії оцінки результатів опитування такі:

від 0 до 13 балів – початковий рівень сформованості цільового критерію (виражена мотивація на невдачу, учень вважає для себе більш важливим уникнути якої-небудь неприємності, помилки, неуспіху, ніж спробувати досягти якого-небудь результату в діяльності);

від 14 до 17 балів – середній рівень сформованості цільового критерію (мотиваційний полюс яскраво не виражений, проте учень має тенденцію до уникнення невдачі та схильний до вияву тенденції до досягнень в ситуації, які він зацікавлений);

від 18 до 20 балів – високий рівень сформованості цільового критерію (яскраво виражені мотивація до вивчення правових дисциплін, прагнення до досягнень у діяльності й у спілкуванні, цілеспрямованість).

Анкета для визначення рівня особистісного критерію

У запропонованій позначте бал напроти запропонованого твердження, який відповідає Вашій думці (0 – не володію взагалі; 4 – володію повною мірою).

1. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
2. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
3. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

№	Твердження	Бальні оцінки				
1.	Я часто аналізую результати власної роботи.	0	1	2	3	4
2.	Я вмію зробити правильні висновки за результатами власного аналізу	0	1	2	3	4
3.	Я постійно оцінюю результати власної роботи, аналізую правильність прийнятих рішень.	0	1	2	3	4
4.	Під час бесіди я контролюю її хід та вмію направити у потрібне для мене русло	0	1	2	3	4
5.	Мої прогнози щодо результатів навчання як правило справджуються	0	1	2	3	4
6.	Моя самооцінка співпадає із оцінками батьків та оцінками, які я отримую під час навчання	0	1	2	3	4
7.	Я вмію виявити причини успіхів та невдач у процесі використання навчальних завдань	0	1	2	3	4
8.	Я можу пояснити зміст терміну «самоаналіз»	0	1	2	3	4
9.	Перед прийняттям рішення я намагаюся прорахувати можливі варіанти подій	0	1	2	3	4
10	Я вмію виділяти позитивні риси набутого досвіду та використовувати у своїй подальшій діяльності	0	1	2	3	4
	Всього					

Додаток 3

Анкети для визначення рівнів правової компетентності студентів ОКР
«Бакалавр» спеціальності 071 «Облік і оподаткування»

Анкета для визначення рівня пізнавального критерію

Дайте відповідь на поставлене запитання: впишіть у відведене для цього місце чи відмітьте єдиний, на Вашу думку правильний варіант. За кожну правильну відповідь Ви отримаєте 1 бал. Розподіл балів відбувається таким чином:

4. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
5. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
6. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

1. Право від інших соціальних норм відрізняють такі ознаки:

- 1) нормативність, обов'язковість, формальна визначеність;
- 2) системність;
- 3) забезпеченість державним примусом;
- 4) всі перераховані.

2. До джерел права не належать:

- 1) правовий звичай;
- 2) ритуал;
- 3) юридичний прецедент;
- 4) нормативно-правовий акт.

3. Як співвідносяться між собою «правовий акт» та «нормативно-правовий акт»?

- 1) ці поняття тотожні;
- 2) правовий акт є різновидом нормативного правового акта;
- 3) нормативно-правовий акт є різновидом правового акта.

4. Галузь права – це:

- 1) сукупність норм права, що регулюють певний вид суспільних відносин;

- 2) сукупність близьких за змістом інститутів права;
- 3) обов'язкове правило поведінки, яке встановлюється і охороняється державою;
- 4) внутрішня будова права, що характеризується об'єктивністю і включає взаємопов'язані і взаємоузгоджені структурні елементи.

5. *Основна відмінність між цивільним законодавством та адміністративним законодавством полягає в тому, що регулюються:*

- 1) першими відносини між фізичними і юридичними особами, другими – тільки між юридичними;
- 2) першими – відносини владні, другими – договірні;
- 3) першими майнові відносини між суб'єктами, а другими – немайнові;
- 4) першими – відносини між суб'єктами на основі рівності учасників, а другими – відносини, засновані на владному підпорядкуванні один одному.

6. *Дефініцією: «Вольове суспільне відношення, що виникає відповідно до норм права і юридичних фактів, учасники якого мають суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки» позначається поняття:*

- 1) правопорушення;
- 2) правовідносини;
- 3) механізм правового регулювання;
- 4) правосвідомість.

7. *Правомірна поведінка – це:*

- 1) такі правомірні дії, які не мають на меті виникнення, зміну або припинення правовідносин, проте тягнуть за собою такі наслідки;
- 2) суспільно небезпечна поведінка правомірного індивіда, суперечить нормам права і завдає шкоди іншим громадянам, суспільству і державі і несе за собою юридичну відповідальність;
- 3) такі правомірні дії, які навмисно вчиняються людьми для вступу в певні правовідносини;
- 4) така поведінка людей, яке відповідає розпорядженням правових норм.

8. *Термін вступу в силу рішення господарського суду:*

- 1) після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано;
- 2) 30 днів;
- 3) 6 місяців.

9. *Підприємницьку діяльність можуть вести:*

- 1) тільки юридичні особи;
- 2) тільки громадяни;
- 3) громадяни з юридичною освітою.

10. *Які ознаки юридичної особи?*

- 1) організаційна єдність, наявність відокремленого майна, самостійна майнова відповідальність і статут;
- 2) відокремлене майно, організаційна єдність і банківський рахунок;
- 3) відокремлене майно, визнання організацією, здатною від свого імені набувати і здійснювати права, нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем в суді.

11. *Термін дії ліцензії на певний вид діяльності:*

- 1) законодавчо не встановлено;
- 2) не може бути менше 1 року;
- 3) не може бути менше 5 років.

12. *До податкових правовідносин цивільне законодавство:*

- 1) взагалі не застосовується;
- 2) не застосовується, якщо інше не передбачено законодавством;
- 3) застосовується, якщо це не суперечить податковому законодавству.

13. *Чим відрізняється ліквідація юридичної особи від реорганізації?*

- 1) ліквідація означає припинення юридичної особи, а реорганізацією юридична особа не припиняється;
- 2) ліквідація означає припинення юридичної особи без правонаступництва, реорганізація – припинення юридичної особи з переходом прав і обов'язків;

- 3) ліквідація означає правонаступництво справ і майна засновниками, реорганізація – передачу справ і майна від однієї юридичної особи другій.

14. Видавництво оголосило про ліквідацію. У ліквідаційну комісію звернулися з такими вимогами:

- 1) рекламні агенти про сплату послуг за рекламу продукції видавництва;
- 2) громадянин А про виплату належних йому сум на відновлення втраченого здоров'я;
- 3) громадянин В про сплату авторського гонорару.

15. В якій черговості повинні бути задоволені їхні вимоги?

- 1) по порядку календарного пред'явлення вимог;
- 2) впершу чергу вимоги громадян, а потім – юридичних осіб;
- 3) впершу чергу вимоги юридичних осіб, а потім – громадян;
- 4) впершу чергу вимоги про виплату сум на відшкодування шкоди, спричиненої здоров'ю, далі – вимоги про виплату авторського гонорару, а потім – вимоги юридичних осіб.

16. Чи може майно використовуватися власником для одержання прибутку шляхом здачі його в найм?

- 1) ні, не може, воно повинно служити тільки задоволенню потреб власника і його сім'ї;
- 2) може, якщо при цьому доходи не перевищують витрат на утримання майна;
- 3) власник має право на свій розсуд вчиняти щодо майна будь-які дії, що не суперечать закону і іншим правовим актам.

17. Знайдіть правильне рішення, вставивши пропущене слово:

Ціна товарів (робіт, послуг), за загальним правилом, встановлюється однаковою для всіх в ... договорі.

18. Якщо за невиконання зобов'язання передбачена неустойка, то при відсутності інших правил, встановлених законом або договором:

- 1) збитки відшкодовуються в частині, не покритій неустойкою;

- 2) збитки стягуються понад стягнутої неустойки;
- 3) збитки не відшкодовуються, а може бути стягнутою лише неустойка.

19. Які презумпції в частині відповідальності боржника закріплені у Цивільному кодексі України?

- 1) презумпція вини боржника;
- 2) презумпція вини кредитора;
- 3) презумпція невинуватості боржника.

20. Суд може зменшити розмір відповідальності боржника, якщо:

- 1) є вина кредитора в невиконанні зобов'язання;
- 2) сторони домовилися про це;
- 3) невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталися з вини обох сторін;
- 4) така можливість передбачена законом або договором.

21. Працівник зобов'язаний відшкодувати роботодавцю, заподіяну йому:

- 1) пряму дійсну шкоду;
- 2) втрачена вигода;
- 3) повний збиток.

22. Платник податків здійснив податкове правопорушення в результаті виконання письмових роз'яснень, даних посадовою особою податкового органу, та в судовому порядку змушений був оскаржити акт перевірки. Яке рішення прийме суд:

- 1) платник податків не може бути притягнутий до відповідальності за здійснення податкового правопорушення;
- 2) ця умова не звільняє платника податків від відповідальності за порушення податкового правопорушення, але податковий орган відшкодовує збитки платнику податків;
- 3) платник податків звільняється від відповідальності тільки в тому випадку, якщо посадова особа податкового органу не вийшла за межі своєї компетенції, податковий орган відшкодовує збитки платник податків.

23. Громадянин К., зареєстрований як індивідуальний підприємець, висунув до господарського суду позов про стягнення збитків, завданих у результаті дорожньо-транспортної пригоди (автомобіль підприємства і автомобіль громадянина). Чи підвідомчий даний спір арбітражному суду?

- 1) так, оскільки суперечки між юридичними особами і підприємцями розглядаються в арбітражному суді;
- 2) ні, оскільки даний спір не належить до економічних спорів;
- 3) ні, оскільки однією зі сторін є громадянин.

24. Внеском в майно господарського товариства можуть бути:

- 1) тільки гроші і речі;
- 2) тільки гроші і цінні папери;
- 3) речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, включаючи майнові права, інші права, що мають грошову оцінку.

25. Правове становище товариства з додатковою відповідальністю визначається:

- 1) спеціальним законом, прийнятим відповідно до Цивільного кодексу України;
- 2) Цивільним кодексом України і законом про товариства з обмеженою відповідальністю;
- 3) тільки Цивільним кодексом України.

26. Акціонерне товариство створюється:

- 1) без обмеження терміну;
- 2) без обмеження терміну, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами;
- 3) без обмеження терміну, якщо інше не встановлено його статутом.

27. Вставте пропущені слова:

Щоб усунути перешкоду прийняттю рішення про зміну Статуту; реорганізації, ліквідації АТ; про вчинення значного правочину (вартість майна понад 50 % балансової вартості активів АТ), пов'язаної з придбанням і відчуженням майна АТ, великі акціонери повинні зменшити.....пакет акцій.

28. Виключіть пункти (1–3), що не мають стосунку до даного завдання:

- 1) Господарські об'єднання;
- 2) акціонерне товариство;
- 3) холдинг;
- 4) асоціація;
- 5) просте товариство;
- 6) консорціум;
- 7) товариство з обмеженою відповідальністю;
- 8) концерн.

29. Приватне підприємство, зареєстроване в м. Вінниці, звернулося до суду з позовом до Головного Управління Державної служби геології та надр України Житомирської області про визнання протиправним та скасування наказу щодо встановлення терміну для усунення порушення. Визначте суд, який уповноважений розглядати дану адміністративну справу.

- 1) місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцем розташування особи-позивача;
- 2) місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцем розташування особи-відповідача;
- 3) окружний адміністративний суд за вибором особи-позивача;
- 4) окружний адміністративний суд за вибором особи-відповідача.

30. Які вимоги кредитора погашаються в першу чергу у разі недостатності суми проведеного платежу для виконання зобов'язання в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором?

- 1) основна сума боргу;
- 2) витрати, пов'язані з одержанням виконання;
- 3) проценти й неустойка;
- 4) відшкодування завданої шкоди.

31. Укажіть, що із наведеного є об'єктом авторського права.

- 1) проект офіційного герба м. Горішні Плавні;
- 2) прес-інформація про новини дня;

- 3) дизайн банкноти номіналом 500 грн;
- 4) офіційний переклад Указу Президента англійською мовою.

32. *О. продав свою частку в праві спільної часткової власності на будинок, НЕ повідомивши про це 2-х інших співвласників. Який позов можуть пред'явити до суду співвласники для захисту порушеного переважного права купівлі?*

- 1) про переведення на них прав та обов'язків покупця;
- 2) про визнання за ними права власності на відчужену частку;
- 3) про визнання договору купівлі-продажу частки недійсним;
- 4) про відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди.

33. У довіреності, яка була видана юридичною особою на представництво в державних органах, не були вказані строк довіреності та дата її видачі, а також не було відбитку печатки юридичної особи. Які правові наслідки видачі такої довіреності?

- 1) її може бути визнано недійсною через відсутність відбитка печатки юридичної особи;
- 2) її може бути визнано недійсною через не встановлення в ній строку дії довіреності;
- 3) вона є нікчемною внаслідок відсутності вказівки дати її вчинення;
- 4) вона є нікчемною через відсутність нотаріального посвідчення.

34. *Який товар може бути предметом договору роздрібної купівлі-продажу?*

- 1) товар, призначений для особистого, домашнього чи іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю;
- 2) будь-який непродовольчий товар незалежно від мети його подальшого використання покупцем;
- 3) тільки продовольчий товар, який дозволено для продажу в закладах роздрібної торгівлі;
- 4) будь-який товар, призначений для використання, яке пов'язане з підприємницькою діяльністю покупця.

35. Підрядник А. відступив від умов договору підряду, укладеного 01 травня 2019 року, що спричинило істотні недоліки в роботі. Яким правом наділено замовника Б. відповідно до Цивільного кодексу України?

- 1) вимагати розірвання договору та відшкодування збитків;
- 2) вимагати виконання умов договору в строк від 83 до 6 місяців;
- 3) вимагати виконання умов договору в строк, що не перевищує 3 місяці;
- 4) вимагати відшкодування збитків та моральної шкоди.

36. Між ПрАТ, ТОВ і ПП укладено безстроковий договір простого товариства. Умовами договору передбачено, що жоден учасник не має права відмовитися від договору без згоди решти учасників. У зв'язку із низькою рентабельністю спільної діяльності ПП вирішило припинити свою участь у договорі. ПрАТ і ТОВ заперечували проти цього. Виберіть правильне твердження щодо можливості (неможливості) припинення участі ПП в договорі.

- 1) ПП має право відмовитися від договору, зробивши заяву про це не пізніше як за три місяці до виходу з договору;
- 2) ПП має право вимагати розірвання договору у відносинах з іншими учасниками за умови відшкодування їм реальних збитків;
- 3) ПП не має права припинити участь у договорі, оскільки немає згоди на це інших учасників договору простого товариства;
- 4) ПП не має права припинити участь у договорі, оскільки низька рентабельність не є поважною причиною для припинення участі в договорі.

37. Менеджера української юридичної особи, який працював у Польщі Г. було звільнено з роботи за скороченням штатів. Під час розгляду в судовому засіданні його позову про поновлення на роботі було встановлено, що скорочення штатів на підприємстві насправді не було. Керівник цього підприємства Б. звільнив Г. через відмову останнього виконати його незаконне розпорядження. Надайте правову оцінку діям Б.

- 1) Б. вчинив грубе порушення угоди про працю, поєднане з обманом;
- 2) Б. вчинив грубе порушення законодавства про працю;

- 3) Б. вчинив грубе порушення угоди про працю, зловживаючи довірою;
- 4) У діях Б. немає складу злочину.

38. Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда за рахунок:

- 1) профспілкових коштів;
- 2) надходжень з державного бюджету;
- 3) Пенсійного фонду України;
- 4) власних коштів підприємства;
- 5) соціальних фондів;
- 6) дотацій органу місцевого самоврядування на території якого знаходиться підприємство.

39. До прогулу прирівнюються:

- 1) використання вихідних днів;
- 2) залишення працівником роботи до закінчення двотижневого терміну попередження про розірвання трудового договору за власним бажанням;
- 3) перебування у відрядженні;
- 4) самовільне використання без погодження з роботодавцем днів відгулів;
- 5) проходження обов'язкового медичного огляду;
- 6) відмова від переведення на легшу роботу, яку він потребував за станом здоров'я відповідно до медичного висновку.

40. Обсяг правової охорони торговельної марки визначається:

- 1) власником відповідного свідоцтва;
- 2) наведеними у свідоцтві її зображенням та переліком товарів і послуг, якщо інше не встановлено законом;
- 3) Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства;
- 4) Договором;
- 5) постановами Кабінету Міністрів України.

Анкета для визначення рівня цільового критерію

Використовуючи 5-бальну шкалу оцінювання, визначте свій рівень цільового критерію правової компетентності, позначивши той бал, який відповідає Вашій думці (0 – не володію взагалі; 4 – володію повною мірою).

7. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).

8. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).

9. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

№	Твердження	Бальні оцінки				
1.	Мені притаманне бажання постійно вдосконалювати свій освітній рівень, в тому числі шляхом набуття правових знань	0	1	2	3	4
2.	У мене наявна потреба постійного оновлення знань, сформоване бажання цікавитися новітніми досягненнями в галузі майбутньої професійної діяльності	0	1	2	3	4
3.	У мене є бажання самовдосконалення, систематичного підвищення освітнього рівня	0	1	2	3	4
4.	Я постійно шукаю нову інформацію та напрацювання в галузі майбутньої професійної діяльності	0	1	2	3	4
5.	Я усвідомлюю значення правових знань для здійснення професійної діяльності	0	1	2	3	4
6.	Я маю прагнення долати труднощі у процесі виконання начальних завдань, зокрема за допомогою опанування нового матеріалу	0	1	2	3	4
7.	У мене є прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок	0	1	2	3	4
8.	Мені притаманне розуміння того, що досягти кар'єрного зростання можливо за умови наполегливої праці над собою	0	1	2	3	4
9.	Я можу пояснити роль та значення правових знань у професійній діяльності фахівця з обліку і оподаткування	0	1	2	3	4
10	Я можу навести приклади ефективного управління підприємством та проаналізувати причини	0	1	2	3	4
	Всього					

Анкета для визначення рівня особистісного критерію

Використовуючи 5-бальну шкалу оцінювання, визначте свій рівень особистісного критерію правової компетентності, позначивши той бал, який відповідає Вашій думці (0 – не володію взагалі; 4 – володію повною мірою).

10. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).

11. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).

12. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

№	Твердження	Бальні оцінки				
1.	Мені притамання здатність аналізувати власну діяльність та результати роботи.	0	1	2	3	4
2.	Я вмію зробити правильні висновки та скоректувати подальші дії відповідно до попередньо отриманих результатів.	0	1	2	3	4
3.	Наявність самооцінки власної діяльності, самоаналіз правильності постановки цілей та виконання.	0	1	2	3	4
4.	Вміння свідомо контролювати свої комунікативні дії, відслідковувати логіку розгортання своєї думки в процесі навчальної діяльності	0	1	2	3	4
5.	Я вмію спрогнозувати результати діяльності відповідно до визначених цілей та влісних орієнтирів	0	1	2	3	4
6.	Я вмію адекватно оцінити власні дії під час навчальної діяльності	0	1	2	3	4
7.	Мені притамання здатність виявити причини успіхів та невдач у процесі використання навчальних завдань	0	1	2	3	4
8.	Мені властива схильність до самоаналізу	0	1	2	3	4
9.	Мені властива здатність проводити аналіз наслідків певного прийнятого рішення	0	1	2	3	4
10	Я вмію виділяти позитивні риси набутого досвіду та використовувати у своїй подальшій діяльності	0	1	2	3	4
	Всього					

Додаток К

Анкети для визначення рівнів правової компетентності студентів ОКР
«Магістр» спеціальності 071 «Облік і оподаткування»

Анкета для визначення рівня пізнавального критерію

Дайте відповідь на поставлене запитання: впишіть у відведене для цього місце чи відмітьте єдиний, на Вашу думку правильний варіант. За кожну правильну відповідь Ви отримаєте 1 бал. Розподіл балів відбувається таким чином:

1. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
2. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
3. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

1. Згідно Конституції України головний обов'язок держави:

- 1) розбудова громадянського суспільства;
- 2) боротьба зі злочинністю в усіх її проявах та видах;
- 3) утвердження і забезпечення прав та свобод людини;
- 4) інтеграція Української держави в європейський правовий простір та вступ до Європейського Союзу.

2. Який з наведених актів видається Кабінетом Міністрів України та може бути джерелом адміністративного права?

- 1) рішення;
- 2) постанова;
- 3) указ;
- 4) наказ.

3. Від якого набувача власник має право вимагати передання усіх доходів від свого майна за весь час володіння ним?

- 1) добросовісного;
- 2) будь-якого;

- 3) власник не має права вимагати передання доходів;
- 4) недобросовісного.

4. До яких наслідків призводить поєднання боржника і кредитора в одній особі у зобов'язанні?

- 1) припинення зобов'язання;
- 2) заміна зобов'язання;
- 3) виконання зобов'язання;
- 4) повернення зобов'язання.

5. Яке право має суд, якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора?

- 1) зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника;
- 2) збільшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника;
- 3) зменшити лише розмір збитків, а збільшити неустойку, яка стягується з боржника;
- 4) збільшити лише розмір збитків, а зменшити неустойку, яка стягується з боржника.

6. Сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна:

- 1) сплатити штраф;
- 2) відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням;
- 3) сплатити пеню за кожен день прострочення;
- 4) сплатити проценти.

7. Якого права НЕ має покупець у разі продажу йому товару неналежної якості?

- 1) вимагати визнання договору недійсним;
- 2) відмовитися від договору;
- 3) вимагати заміни товару;
- 4) вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми, якщо він вже є оплаченим.

8. *Хто може виступати лізингодавцем за договором фінансового лізингу?*

- 1) юридична особа;
- 2) юридична особа, яка має статус лізингової компанії;
- 3) юридична особа або фізична особа-підприємець;
- 4) суб'єкт підприємницької діяльності.

9. *Які умови є істотними для договору оренди землі?*

- 1) об'єкт оренди, неустойка;
- 2) земельна ділянка разом з будівлями, спорудами, які знаходяться на ній, та пеня;
- 3) об'єкт оренди, строк дії договору, орендна плата;
- 4) об'єкт оренди і заходи, спрямовані на охорону та поліпшення об'єкта оренди.

10. *Які правові наслідки невиконання позичкодавцем за договором позички обов'язку передати річ у користування користувачеві?*

- 1) користувач має право вимагати розірвання договору і відшкодування завданих збитків;
- 2) користувач має право відмовитися від договору і вимагати відшкодування завданих збитків;
- 3) користувач має право вимагати передання речі і відшкодування завданих збитків;
- 4) користувач має право відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої плати за користування річчю.

11. *З якого моменту договір страхування набирає чинності, якщо інше не передбачено договором?*

- 1) з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу;
- 2) з моменту видачі страхового поліса (свідоцтва, сертифіката);
- 3) з моменту здійснення страховиком страхової виплати;
- 4) з моменту настання страхового випадку.

12. *Якому поняттю відповідає визначення? брокерський кредит;*

- 1) товарний кредит;

- 2) споживчий кредит;
- 3) комерційний кредит.

13. Які правові наслідки настають у разі, якщо договором банківського вкладу не встановлено розмір процентів?

- 1) банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України;
- 2) договір вважається безвідплатним і банк не зобов'язаний виплачувати проценти;
- 3) договір є неукладеним;
- 4) договір є нікчемним.

14. Працівник звернувся до суду з позовом про визнання звільнення незаконним та поновлення на роботі. Суддя відмовив у відкритті провадження у справі через пропуск строку позовної давності. Чи правильно вчинив суддя?

- 1) так, оскільки для позовних вимог про поновлення на роботі встановлено законом місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки і у разі його пропуску суддя повинен відмовити у відкритті провадження у справі;
- 2) ні, оскільки відмовити у відкритті провадження у справі суддя може тільки після того, як відповідач заявить про застосування строку позовної давності;
- 3) ні, оскільки пропуск строку позовної давності не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі;
- 4) ні, оскільки для позовних вимог про поновлення на роботі законом не встановлено строку позовної давності.

15. Банк вирішив подати позов про стягнення боргу за кредитним договором з фізичної особи. За правилами якої підсудності може бути подана вказана позовна заява?

- 1) загальну підсудність;
- 2) альтернативну підсудність;

- 3) підсудність за ухвалою суду;
- 4) виключну підсудність.

16. *Що означає принцип гуманізму в конституційному праві?*

- 1) визнання в Україні єдиного громадянства;
- 2) визнання людини вищою соціальною цінністю;
- 3) визнання народу єдиним джерелом влади;
- 4) визнання політичного та ідеологічного плюралізму.

17. *Що із нижче перерахованого входить до системи адміністративно-територіального устрою України, визначеної Конституцією України?*

- 1) селище міського типу;
- 2) селищна рада;
- 3) селище;
- 4) хутір.

18. *Що може виступати об'єктом права власності?*

- 1) патент на винахід;
- 2) послуга;
- 3) торговельна марка;
- 4) акція.

19. *Між О. та Р. укладено договір про безоплатне надання послуг. Унаслідок дії непереборної сили виконавець О. не зміг виконати договір. Який обов'язок покладається на замовника Р. по відношенню до виконавця О. внаслідок невиконання умов договору?*

- 1) відшкодувати всі фактичні витрати, необхідні для виконання договору;
- 2) виплатити розумну плату;
- 3) відшкодувати збитки в розмірі, що не перевищує десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 4) відшкодувати збитки в розмірі, що не перевищує двадцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

20. *За ліцензійним договором громадянин Б. (ліцензіар) надав Приватному акціонерному товариству (ліцензіату) дозвіл на використання винаходу.*

Умовами зазначеного договору передбачено, що протягом строку його дії ліцензіар не має права використовувати винахід у сфері, що обмежена ліцензією, та видавати іншим особам ліцензії на використання винаходу в зазначеній сфері. Визначте вид ліцензії за даним договором:

- 1) виключна;
- 2) невиключна;
- 3) одинична;
- 4) примусова.

21. Яка обставина матиме місце в разі від'їзду родича позичкодавця, якщо саме цим фактом сторони договору позички обумовили виникнення в них взаємних прав і обов'язків?

- 1) відкладальна, що пов'язана із припиненням прав та обов'язків щодо майна в родича позичкодавця;
- 2) відкладальна, що пов'язана із виникненням прав та обов'язків у потенційного користувача;
- 3) скасувальна, що пов'язана із припиненням прав та обов'язків щодо майна в родича позичкодавця;
- 4) скасувальна, що пов'язана із виникненням прав та обов'язків у потенційного користувача.

22. Д. уклав договір банківського вкладу строком на один рік. Через п'ять років він вирішив подати до суду позовну заяву з вимогою до банку про видачу йому вкладу. Як у Цивільному кодексі України вирішено питання про позовну давність щодо вказаних вимог?

- 1) для них передбачено загальний строк позовної давності в три роки;
- 2) для них передбачено спеціальний скорочений строк позовної давності в один рік;
- 3) для них передбачено спеціальний збільшений строк позовної давності в п'ять років;
- 4) на них не поширюється позовна давність.

23. Коли проводиться реквізиція майна, що перебуває в приватній власності?

- 1) якщо в результаті дій чи бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення;
- 2) в умовах воєнного або надзвичайного стану, у разі стихійного лиха, аварії, епізоотії з метою суспільної необхідності;
- 3) у випадках встановлених законом як санкція за вчинене правопорушення;
- 4) у разі викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна для суспільних потреб.

24. Яке право виникає в платника ренти на майно, що передається йому за договором ренти?

- 1) право власності;
- 2) право користування;
- 3) право володіння;
- 4) право оперативного управління.

25. Правове становище товариства з додатковою відповідальністю визначається:

- 1) спеціальним законом, прийнятим відповідно до Цивільного кодексу України;
- 2) Цивільним кодексом України і законом про товариства з обмеженою відповідальністю;
- 3) тільки Цивільним кодексом України.

26. Акціонерне товариство створюється:

- 1) без обмеження терміну;
- 2) без обмеження терміну, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами;
- 3) без обмеження терміну, якщо інше не встановлено його статутом.

27. Вставте пропущені слова:

Щоб усунути перешкоду прийняттю рішення про зміну Статуту; реорганізації, ліквідації АТ; про вчинення значного правочину (вартість майна понад 50 % балансової вартості активів АТ), пов'язаної з придбанням і

відчуження майна АТ, великі акціонери повинні зменшити ... пакет акцій.

28. Виключіть пункти (1–3), що не мають стосунку до даного завдання:

- 1) Господарські об'єднання;
- 2) акціонерне товариство;
- 3) холдинг;
- 4) фінансово-промислова група;
- 5) просте товариство;
- 6) консорціум;
- 7) товариство з обмеженою відповідальністю;
- 8) концерн.

29. Приватне підприємство, зареєстроване в м. Вінниці, звернулося до суду з позовом до Головного Управління Державної служби геології та надр України Житомирської області про визнання протиправним та скасування наказу щодо встановлення терміну для усунення порушення. Визначте суд, який уповноважений розглядати дану адміністративну справу.

- 1) місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцем розташування особи-позивача;
- 2) місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцем розташування особи-відповідача;
- 3) окружний адміністративний суд за вибором особи-позивача;
- 4) окружний адміністративний суд за вибором особи-відповідача.

30. Які вимоги кредитора погашаються в першу чергу у разі недостатності суми проведеного платежу для виконання зобов'язання в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором?

- 1) основна сума боргу;
- 2) витрати, пов'язані з одержанням виконання;
- 3) проценти й неустойка;
- 4) відшкодування завданої шкоди;

31. Укажіть, що із наведеного є об'єктом авторського права.

- 1) проект офіційного герба м. Горішні Плавні;

- 2) прес-інформація про новини дня;
- 3) дизайн банкноти номіналом 500 грн;
- 4) офіційний переклад Указу Президента англійською мовою.

32. *О. продав свою частку в праві спільної часткової власності на будинок, НЕ повідомивши про це 2-х інших співвласників. Який позов можуть пред'явити до суду співвласники для захисту порушеного переважного права купівлі?*

- 1) про переведення на них прав та обов'язків покупця;
- 2) про визнання за ними права власності на відчужену частку;
- 3) про визнання договору купівлі-продажу частки недійсним;
- 4) про відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди.

33. У довіреності, яка була видана юридичною особою на представництво в державних органах, НЕ були вказані строк довіреності та дата її видачі, а також не було відбитку печатки юридичної особи. Які правові наслідки видачі такої довіреності?

- 1) її може бути визнано недійсною через відсутність відбитка печатки юридичної особи;
- 2) її може бути визнано недійсною через не встановлення в ній строку дії довіреності;
- 3) вона є нікчемною внаслідок відсутності вказівки дати її вчинення;
- 4) вона є нікчемною через відсутність нотаріального посвідчення.

34. *Який товар може бути предметом договору роздрібної купівлі-продажу?*

- 1) товар, призначений для особистого, домашнього чи іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю;
- 2) будь-який непродовольчий товар незалежно від мети його подальшого використання покупцем;
- 3) тільки продовольчий товар, який дозволено для продажу в закладах роздрібної торгівлі;
- 4) будь-який товар, призначений для використання, яке пов'язане з підприємницькою діяльністю покупця.

35. Підрядник А. відступив від умов договору підряду, укладеного 01 травня 2019 року, що спричинило істотні недоліки в роботі. Яким правом наділено замовника Б. відповідно до Цивільного кодексу України?

- 1) вимагати розірвання договору та відшкодування збитків;
- 2) вимагати виконання умов договору в строк від 83 до 6 місяців;
- 3) вимагати виконання умов договору в строк, що не перевищує 3 місяці;
- 4) вимагати відшкодування збитків та моральної шкоди.

36. Між ПрАТ, ТОВ і ПП укладено безстроковий договір простого товариства. Умовами договору передбачено, що жоден учасник не має права відмовитися від договору без згоди решти учасників. У зв'язку із низькою рентабельністю спільної діяльності ПП вирішило припинити свою участь у договорі. ПрАТ і ТОВ заперечували проти цього. Виберіть правильне твердження щодо можливості (неможливості) припинення участі ПП в договорі.

- 1) ПП має право відмовитися від договору, зробивши заяву про це не пізніше як за три місяці до виходу з договору;
- 2) ПП має право вимагати розірвання договору у відносинах з іншими учасниками за умови відшкодування їм реальних збитків;
- 3) ПП не має права припинити участь у договорі, оскільки немає згоди на це інших учасників договору простого товариства;
- 4) ПП не має права припинити участь у договорі, оскільки низька рентабельність не є поважною причиною для припинення участі в договорі.

37. Менеджера української юридичної особи, який працював у Польщі Г. було звільнено з роботи за скороченням штатів. Під час розгляду в судовому засіданні його позову про поновлення на роботі було встановлено, що скорочення штатів на підприємстві насправді не було. Керівник цього підприємства Б. звільнив Г. через відмову останнього виконати його незаконне розпорядження. Надайте правову оцінку діям Б.

- 1) Б. вчинив грубе порушення угоди про працю, поєднане з обманом;

- 2) Б. вчинив грубе порушення законодавства про працю;
- 3) Б. вчинив грубе порушення угоди про працю, зловживаючи довірою;
- 4) У діях Б. немає складу злочину.

38. Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда за рахунок:

- 1) профспілкових коштів;
- 2) надходжень з державного бюджету;
- 3) Пенсійного фонду України;
- 4) власних коштів підприємства;
- 5) соціальних фондів;
- 6) дотацій органу місцевого самоврядування на території якого знаходиться підприємство.

39. Договір страхування визнається судом недійсним, якщо:

- 1) його укладено після настання страхового випадку;
- 2) закінчився строк дії договору;
- 3) страхувальник помер або оголошений судом померлим;
- 4) сторони не досягли згоди щодо усіх його істотних умов;
- 5) страхувальник прострочив внесення страхового платежу більш, ніж на 10 робочих днів.

40. Який суб'єкт надає згоду на передачу об'єктів з державної у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах?

- 1) сільський, селищний, міський голова;
- 2) органи самоорганізації населення;
- 3) виконавчі органи місцевого самоврядування;
- 4) сільська, селищна, міська рада.

Анкета для визначення рівня цільового критерію

Використовуючи 5-бальну шкалу оцінювання, визначте свій рівень цільового критерію правової компетентності, позначивши той бал, який відповідає Вашій думці (0 – не володію взагалі; 4 – володію повною мірою).

1. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
2. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
3. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

№	Твердження	Бальні оцінки				
1.	Я систематично вдосконалюю свій освітній та професійний рівень, в тому числі шляхом набуття правових знань	0	1	2	3	4
2.	У мене сформоване бажання цікавитися новітніми досягненнями в галузі майбутньої професійної діяльності	0	1	2	3	4
3.	Я можу навести приклади інновацій в галузі професійної діяльності	0	1	2	3	4
4.	Я постійно опрацьовую нову інформацію та напрацювання в галузі майбутньої професійної діяльності	0	1	2	3	4
5.	Я усвідомлюю значення правових знань для здійснення професійної діяльності	0	1	2	3	4
6.	Я працюю над подоланням труднощів у процесі виконання фахових та навчальних завдань, зокрема за допомогою вивчення юридичної інформації	0	1	2	3	4
7.	У мене є прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок та розуміння важливості цього	0	1	2	3	4
8.	Мені притаманне розуміння того, що досягти кар'єрного зростання можливо за умови наполегливої праці над собою	0	1	2	3	4
9.	Я можу пояснити роль та значення правових знань у професійній діяльності фахівця з обліку і оподаткування	0	1	2	3	4
10.	Я можу навести приклади ефективного управління підприємством та проаналізувати причини	0	1	2	3	4
	Всього					

Анкета для визначення рівня особистісного критерію

Використовуючи 5-бальну шкалу оцінювання, визначте свій рівень особистісного критерію правової компетентності, позначивши той бал, який відповідає Вашій думці (0 – не володію взагалі; 4 – володію повною мірою).

1. Початковий рівень (сума балів становить 10 – 20).
2. Середній рівень (сума балів становить 21 – 30).
3. Високий рівень (сума балів становить 31 – 40).

№	Твердження	Бальні оцінки				
1.	Я вмію аналізувати власну діяльність та результати роботи, а також робити адекватні висновки	0	1	2	3	4
2.	Я вмію розробити план дій щодо усунення недоліків у моїй професійній та освітній діяльності	0	1	2	3	4
3.	Я вмію здійснити самоаналіз правильності постановки цілей та виконання.	0	1	2	3	4
4.	В мене наявні вміння на навчання контролювати свої комунікативні дії, відслідковувати логіку розгортання своєї думки в процесі професійної та навчальної діяльності	0	1	2	3	4
5.	Я неодноразово прогнозував результати діяльності відповідно до визначених цілей та власних орієнтирів	0	1	2	3	4
6.	Я вмію адекватно оцінити власні дії під час навчальної та професійної діяльності	0	1	2	3	4
7.	Я вмію виявити причини успіхів та невдач у процесі використання навчальних та професійних завдань	0	1	2	3	4
8.	Я схильний схильність до самоаналізу	0	1	2	3	4
9.	Я вмію проводити аналіз наслідків певного прийнятого рішення	0	1	2	3	4
10.	Я вмію виділяти позитивні риси набутого досвіду та використовувати у своїй подальшій професійній та освітній діяльності	0	1	2	3	4
	Всього					

Додаток Л

Таблиця Л.1

Уточнені показники оцінювання рівня правової компетентності учнів
закладів середньої освіти економічного профілю

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Пізнавальний	1. Наявність загальних знань з теорії держави та права. 2. Розуміння особливостей правового регулювання життя держави та суспільства 3. Розуміння та оперування певною правовою термінологією. 4. Розуміння логіки правових текстів.
Мотиваційний	Цільовий	1. Усвідомлення значущості правових знань для громадянани та повноцінного члена суспільства 2. Наявність прагнення до збагачення правових знань як основи майбутнього особистісного та професійного становлення 3. Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з самоосвітою у правовій площині. 4. Стійке бажання розвиватися та вдосконалювати свої знання, зокрема, правові.
Діяльнісний	Практичний	1. Уміння визначити галузь права у певній ситуації. 2. Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих у заданій ситуації. 3. Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.
Рефлексивний	Особистісний	1. Знання основ самовиховання, самоконтролю. 2. Наявність початкових знань та навичок щодо методів та способів самоаналізу. 3. Стійке бажання до самовдосконалення. 4. Наявність навичок контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку.
Інформаційно-логічний	Результативний	1. Уміння аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань. 2. Навички критичного мислення, які дозволяють, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого навчального завдання. 4. Сформовані навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення.

Таблиця Л.2

Уточнені показники оцінювання рівня правової компетентності студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Бакалавр»

	Критерії	Показники
Когнітивний	Пізнавальний	1. Наявність загальних знань з теорії держави та права. 2. Наявність правових знань щодо здійснення фахової діяльності, забезпечення обліку та оподаткування на підприємстві. 3. Розуміння та оперування юридичною термінологією, яка використовується в професійній діяльності. 4. Розуміння юридичних моментів у документації, яка стосується професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування.
Мотиваційний	Цільовий	1. Усвідомлення значущості правових знань для здійснення професійної діяльності, майбутнього професійного зростання та самовдосконалення. 2. Наявність стійкого прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності підприємства. 3. Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання та забезпечення бухгалтерського обліку та процедури оподаткування підприємства. 4. Стійке бажання розвивати фахову компетентність.
Діяльнісний	Практичний	1. Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань, знаходити необхідну інформацію для вирішення професійного завдання. 2. Уміння аналізувати можливі наслідки для діяльності підприємства в залежності від прийнятого правового рішення. 3. Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.
Рефлексивний	Особистісний	1. Знання основ самовиховання, самоконтролю. 2. Наявність знань про методи та способи самоаналізу. 3. Здатність до самовдосконалення. 4. Стійке бажання самовдосконалення. 4. Сформовані навички контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання

Продовження таблиці Л.2

Інформаційно-логічний	Результативний	1. Навчикм аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань. 2. Наявність умінь для ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє ефективно її використовувати для вирішення професійних завдань. 3. Навички критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого освітнього чи професійного завдання. 4. Уміння сформулювати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації, в залежності від можливих правових нюансів.

Таблиця Л.3

Уточнені показники оцінювання рівня правової компетентності студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування» ОКР «Магістр»

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний	Пізнавальний	1. Наявність загальних знань з теорії держави та права. 2. Наявність та повнота галузевих правових знань щодо забезпечення бухгалтерського обліку та процедури оподаткування підприємства, а також регулювання економічної діяльності підприємства на різних рівнях. 3. Розуміння та оперування юридичною термінологією в процесі здійснення професійної діяльності. 4. Рівень розуміння юридичних текстів, які стосуються сфери професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування.
Мотиваційний	Цільовий	1. Усвідомлення значущості правових знань для професійного самовдосконалення та майбутнього кар'єрного зростання. 2. Стійке прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності та забезпечення бухгалтерського обліку підприємства. 3. Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання. 4. Стійке бажання розвивати фахову компетентність, зокрема, шляхом вдосконалення правових знань, умінь та навичок.

Продовження таблиці Л.3

Діяльнісний	Практичний	1. Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань. 2. Уміння здійснювати господарську діяльність, вибираючи оптимальний варіант з декількох можливих та враховуючи наявні правові нюанси. 3. Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію. 4. Здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.
Рефлексивний	Особистісний	1. Знання особливостей самовиховання та самоконтролю. 2. Наявність знань та навичок щодо способів самоаналізу. 3. Стійке бажання до самовдосконалення. 4. Наявність уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання
Інформаційно-логічний	Результативний	1. Сформоване уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань та забезпечення господарської діяльності підприємства. 2. Наявність інтегрованої сукупності умінь для ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє ефективно її використовувати для вирішення професійних завдань. 3. Сформоване уміння критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого завдання. 4. Сформоване уміння прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому.

Додаток М

Скореговані вимоги щодо рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування на кожному етапі неперервної освіти

Таблиця М.1

Характеристика показників правової компетентності учнів закладів середньої освіти економічного профілю

Показники сформованості	Рівні сформованості правової компетентності		
	Початковий	Середній	Високий
1	2	3	4
Пізнавальний критерій			
Наявність загальних знань з теорії держави та права	Знання з теорії держави та права є епізодичними	Наявність часткових знань з теорії держави та права.	Наявні ґрунтовні знання з теорії держави та права.
Розуміння особливостей правового регулювання життя держави та суспільства	У свідомості учня правові знання не утворюють цілісної системи, не виявляє розуміння правового регулювання життя держави та суспільства	Правові знання в свідомості учня утворюють певну систему, яка вимагає доопрацювання та узагальнення.	Правові знання в свідомості студента утворюють систему, він розуміє особливості правового регулювання життя держави та суспільства
Розуміння та оперування певною правовою термінологією	Учень знає певний набір правових термінів, але вживати їх в контексті не вміє.	Учень орієнтується в правовій термінології, розуміє її, але спілкування з правових питань ускладнене.	Учень розуміє та вільно володіє правовою термінологією, вміє доцільно використовувати її в процесі бесіди.
Розуміння логіки правових текстів	Учень не розуміє особливості створення та аналізу правових текстів	Учень в цілому розуміє особливості побудови правових текстів, однак в процесі їх аналізу допускає помилки	Наявність чіткого розуміння особливостей створення та аналізу правових текстів
Цільовий критерій			
Усвідомлення значущості правових знань для громадянани та повноцінного члена суспільства	Учень недостатньо розуміє значення правових знань для громадянани та повноцінного члена суспільства	Учень усвідомлює значення правових знань для громадянани та повноцінного члена суспільства, однак навчання здійснюється з примусу	Учень усвідомлює значення правових знань для громадянани та повноцінного члена суспільства, прагне підвищити свій освітній рівень

1	2	3	4
Наявність прагнення до збагачення правових знань як основи майбутнього особистісного та професійного становлення	Прагнення до збагачення правових знань навичок відсутнє.	Прагнення до збагачення правових знань навичок епізодичне.	Наявне стійке бажання до збагачення правових знань і навичок.
Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з самоосвітою у правовій площині.	Не сформована готовність до подолання труднощів у набутті правових знань, умінт та навичок	Готовність до подолання труднощів, сформована частково. При неможливості одразу знайти відповідь, учень припиняє пошуки	Демонструє готовність до подолання проблем, які виникають в процесі навчальної діяльності.
Стійке бажання розвиватися та вдосконалювати свої знання, зокрема, правові	Не притаманне розуміння необхідності вдосконалювати свої знання, бажання розвиватися відсутнє	Бажання розвиватися та вдосконалюватися проявляється лише при наявності зовнішнього впливу (заохочення чи покарання).	Наявне стійке бажання вдосконалювати свої знання, в тому числі і правові
Практичний критерій			
Уміння визначити галузь права у певній ситуації.	Учень не орієнтується в правовому полі, не може встановити напрям пошуку інформації для виконання фахових завдань	Учень частково орієнтується в правовому полі, допускає певні помилки в процесі пошуку інформації для виконання фахових завдань	Наявні вміння орієнтуватися в правовому полі в процесі виконання навчальних завдань
Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих у заданій ситуації.	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих не сформоване	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих сформоване частково, в процесі вибору учень допускає помилки	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих сформоване. Учень в змозі обрати оптимальний варіант
Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.	Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію не сформоване	Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію, сформоване частково, в процесі вибору учень допускає помилки.	Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію сформоване. Учень в змозі обґрунтувати свій вибір

1	2	3	4
Особистісний критерій			
Знання основ самовиховання, самоконтролю.	Знання про особл-ті самовиховання, самоконтролю відсутні	Наявні окремі знання про особливості самовиховання та самоконтролю	Наявні знання основ самовиховання, самоконтролю.
Наявність початкових знань та навичок щодо методів та способів самоаналізу.	Знання та навички щодо методів та способів самоаналізу відсутні	Наявні часткові знання та навички щодо методів та способів самоаналізу, які учень використовує з примусу або заохочення	Наявні знання та навички щодо методів та способів самоаналізу, які учень використовує для підвищення освітнього рівня.
Стійке бажання до самовдосконалення.	Бажання до самовдосконалення відсутнє.	Бажання до самовдосконалення епізодичне та викликане впливом зовнішніх чинників.	Сформоване стійке бажання до самовдосконалення.
Наявність навичок контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку.	Навички щодо контролю результатів діяльності та розвитку відсутні	Навички щодо контролю результатів діяльності та розвитку часткові	Сформовані навички щодо контролю результатів діяльності та розвитку
Результативний критерій			
Уміння аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань.	Уміння аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань не сформовані та епізодичні	Сформовані часткові уміння аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань	Учневі притаманне уміння правильно аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань
Навички критичного мислення, які дозволяють, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання навч-го завдання.	Навички критичного мислення відсутні або епізодичні	Сформовані часткові навички критичного мислення, які учень виявляє при наявності зовнішніх чинників	Сформовані навички критичного мислення, які учень постійно демонструє в процесі виконання навчальних завдань
Сформовані навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення.	Навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення відсутні або епізодичні	Сформовані часткові навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення, які учень виявляє при наявності зовнішніх чинників	Сформовані навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення, які учень постійно демонструє в процесі виконання навчальних завдань

Таблиця М.2

Характеристика показників правової компетентності студентів спеціальності
071 «Облік і оподаткування» ОКР «Бакалавр»

Показники сформованості	Рівні сформованості правової компетентності		
	Початковий	Середній	Високий
1	2	3	4
<i>Пізнавальний критерій</i>			
Наявність загальних знань з теорії держави та права.	Знання з теорії держави та права є епізодичними	Наявність системних знань з теорії держави та права, однак під час відповіді студент припускається помилок	Наявні ґрунтовні знання з теорії держави та права, які сформовані в систему в свідомості студента
Наявність правових знань щодо здійснення фахової діяльності, забезпечення обліку та оподаткування на підприємстві.	Галузеві правові знання щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях є епізодичними.	Наявні часткові знання з галузевого права, однак у процесі відповіді студент допускає помилки. Необхідна довідкова література для уточнення правових питань.	Наявні ґрунтовні знання галузевого права щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях.
Розуміння та оперування юридичною термінологією, яка використовується в професійній діяльності.	Студент знає певний набір юридичних термінів, але вживати їх в контексті не вміє.	Студент розуміє зміст юридичних текстів, може спілкуватися із використанням термінології, але допускає певні помилки	Студент розуміє та вільно володіє юридичною термінологією, вміє доцільно використовувати її в процесі бесіди для вирішення професійних завдань.
Розуміння юридичних моментів у документації, яка стосується професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування.	Студент не розуміє особливості створення та аналізу документації, яка стосується його професійної діяльності	Студент в цілому розуміє особливості побудови правових текстів, однак в процесі їх аналізу допускає помилки	Наявне чітке розуміння юридичних моментів у документації, яка стосується професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування

1	2	3	4
Цільовий критерій			
Усвідомлення значущості правових знань для здійснення професійної діяльності, майбутнього професійного зростання та самовдосконалення.	Студент недостатньо розуміє значення правових знань для ефективного здійснення професійної діяльності, та самовдосконалення	Студент усвідомлює значущість правових знань для майбутнього професійного самовдосконалення, однак має слабку мотивації щодо покращення фахового рівня	Студенту притаманне усвідомлення значущості правових знань для професійного самовдосконалення.
Наявність стійкого прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності підприємства.	Прагнення до збагачення правових знань та практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності відсутнє.	Прагнення до збагачення правових знань та практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності епізодичне, виникає за наявності ускладнення при вирішенні фахових завдань.	Наявне стійке бажання та прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у професійній діяльності.
Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання та забезпечення бухгалтерського обліку та процедури оподаткування підприємства.	Не сформована готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання.	Готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання є епізодичною та проявляється внаслідок впливу зовнішніх чинників	Демонструє готовність до подолання юридичних проблем, які виникають в процесі професійної діяльності.
Стійке бажання розвивати фахову компетентність	Студенту не притаманне розуміння необхідності розвитку своєї фахової компетентності	Бажання розвивати фахову компетентність епізодичне, проявляється за наявності відчутних зовнішніх стимулів (кар'єрне зростання, підвищення заробітної плати тощо).	Наявне стійке бажання розвивати фахову компетентність

1	2	3	4
Практичний критерій			
Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань, знаходити необхідну інформацію для вирішення професійного завдання.	Студент не орієнтується в юридичному полі, не може встановити напрям пошуку інформації для виконання фахових завдань.	Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань часткове.	Наявні вміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань.
Уміння аналізувати можливі наслідки для діяльності підприємства в залежності від прийнятого правового рішення.	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих не сформоване	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих частково сформоване, в процесі вибору студент допускає помилки, що пов'язані із недостатністю знань	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих сформоване. Студент зможе обрати оптимальний варіант
Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.	Студент не вміє аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.	Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію, частково сформоване. При виборі оптимального правового варіанта помилки, пов'язані з недостатністю знань.	Студент демонструє здатність аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.
Особистісний критерій			
Знання основ самовиховання, самоконтролю.	Знання про особливості самовиховання, самоконтролю епізодичні	Студент має знання про принципи самовиховання, самоконтролю, але використовує їх епізодично.	Наявні знання основ самовиховання, самоконтролю.
Наявність знань про методи та способи самоаналізу.	Знань про методи та способи самоаналізу епізодичні та не використовуються.	Наявні часткові знання та навички щодо методів та способів самоаналізу, які студент використовує епізодично (з примусу або заохочення)	Наявні знання та навички щодо методів та способів самоаналізу, які студент використовує для самовдосконалення та підвищення фахового рівня.

1	2	3	4
Здатність та бажання самовдосконалення.	Здатність до самовдосконалення не сформована	Здатність до самовдосконалення проявляється епізодично, за наявності зовнішніх стимулів.	Сформоване стійке бажання до самовдосконалення.
Навички контролювати результати своєї діяльності, рівня власного розвитку, динаміки зростання	Студент не вміє та не прагне свідомо контролювати результати своєї діяльності.	У студента наявні часткові вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності.	Сформовані навички щодо контролю результатів діяльності та розвитку
Результативний критерій			
Навички аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань.	Уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, відсутні.	Навички аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, алгоритмізовані, без привнесення творчої складової.	Учневі притаманне уміння правильно аналізувати правові документи, які необхідні в процесі виконання навчальних завдань
Наявність умінь для ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє ефективно її використовувати для вирішення професійних завдань.	Студент не може використати правову інформацію для розв'язання професійних завдань, не має навичок роботи з нею.	Навички роботи з правовою інформацією наявні, однак у процесі виокремлення та узагальнення необхідної інформації можливі помилки.	Сформовані навички критичного мислення, які учень постійно демонструє в процесі виконання навчальних завдань
Навички критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого освітнього чи професійного завдання.	Навички критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію не сформовані, допускаються грубі помилки в процесі використання правової інформації для розв'язання поставлених завдань.	Студент систематизує та використовує правову інформацію для розв'язання фахових завдань, якщо схожі завдання виконувалися раніше. У процесі розв'язання якісно нових фахових завдань з'являються ускладнення.	Сформовані навички прогнозувати результат ситуації в залежності від прийнятого правового рішення, які учень постійно демонструє в процесі виконання навчальних завдань
Уміння сформувати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації, в залежності від можливих правових нюансів.	Уміння сформувати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації відсутні або епізодичні.	Уміння сформувати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації часткові, студент допускає помилки в процесі аналізу	Сформовані уміння сформувати декілька варіантів у проблемній ситуації.

Таблиця М.3

Характеристика показників правової компетентності студентів спеціальності

071 «Облік і оподаткування» ОКР «Магістр»

Показники сформованості	Рівні сформованості правової компетентності		
	Початковий	Середній	Високий
1	2	3	4
<i>Пізнавальний критерій</i>			
Наявність загальних знань з теорії держави та права.	Знання з теорії держави та права є епізодичними і не несуть цінності у свідомості студента	Наявні системні знання з теорії держави та права, вони є логічною складовою у системі знань студента, однак під час відповіді наявні незначні помилки	Наявні ґрунтовні знання з теорії держави та права, які сформовані в систему в свідомості студента
Наявність та повнота галузевих правових знань щодо забезпечення бухгалтерського обліку та процедури оподаткування підприємства	Галузеві правові знання щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях є епізодичними, студент не орієнтується у якому напрямку шукати необхідну інформацію.	Наявні знання з галузевого права, однак для вирішення певних правових питань необхідна довідкова література	Наявні ґрунтовні та систематичні знання галузевого права щодо регулювання економічної діяльності на різних рівнях, студент орієнтується де в разі необхідності здійснювати пошук інформації
Розуміння та оперування юридичною термінологією в процесі здійснення професійної діяльності.	Студент знає певний набір юридичних термінів, але вживати їх в контексті не вміє.	Студент розуміє зміст юридичних термінів, які зустрічаються в його професійній діяльності, може спілкуватися із використанням цієї термінології, але допускає помилки	Студент розуміє та вільно володіє юридичною термінологією в процесі вирішення професійних завдань, вміє використовувати її в процесі бесіди.
Рівень розуміння юридичних текстів, які стосуються сфери професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування.	Студент не розуміється в юридичних питаннях, які стосуються його професійної діяльності	Студент розуміє особливості побудови правових текстів, зміст правових зауваження, які стосуються його фахової діяльності, однак в процесі їх аналізу допускає помилки	Наявне чітке розуміння юридичних моментів у документації, яка стосується професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування, а також здатність їх аналізувати та знаходити можливі помилки

1	2	3	4
Цільовий критерій			
Усвідомлення значущості правових знань для професійного самовдосконалення та майбутнього кар'єрного зростання.	Студент недостатньо розуміє значення правових знань для майбутньої професійної діяльності, не вважає їх значущими	Студент усвідомлює значущість правових знань для професійного самовдосконалення, однак підвищує свій освітній рівень за умови впливу зовнішніх чинників	Студент усвідомлення значущість та важливість правових знань для професійного самовдосконалення та кар'єрного зростання.
Стійке прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності та забезпечення бухгалтерського обліку підприємства.	Прагнення до збагачення правових знань та практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності відсутнє або епізодичне.	Прагнення до збагачення правових знань та практичних навичок у сфері правового регулювання господарської діяльності виникає за наявності проблемної ситуації при вирішенні фахових завдань.	Наявне стійке бажання та прагнення до збагачення правових знань і практичних навичок, які стосуються професійної діяльності фахівця з обліку і оподаткування.
Готовність до подолання труднощів, що пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання.	Не сформована готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання, в разі виникнення правових питань чи ускладнень підключається юрист	Готовність до подолання труднощів, які пов'язані з юридичною стороною діяльності суб'єкта господарювання, сформована частково та виявляється за наявності зовнішніх чинників.	Студент систематично демонструє готовність до подолання юридичних проблем, які виникають в процесі професійної діяльності.
Стійке бажання розвивати фахову компетентність, зокрема, шляхом вдосконалення правових знань, умінь та навичок.	Студенту не притаманне бажання щодо розвитку своєї фахової компетентності	Бажання розвивати фахову компетентність епізодичне, проявляється за наявності відчутних зовнішніх стимулів (кар'єрне зростання, підвищення заробітної плати тощо).	Наявне стійке бажання розвивати фахову компетентність, зокрема шляхом вдосконалення правових знань, умінь та навичок

1	2	3	4
Практичний критерій			
Уміння орієнтуватися в юридичному полі в процесі виконання фахових завдань.	Студент не орієнтується в юридичному полі, наявні юридичні моменти у професійних завданнях вирішуються за допомогою консультації юриста	Студент виявляє уміння орієнтуватися в юридичному полі, зможе відшукати необхідну інформацію, однак при наявності значних ускладнень звертається до юриста.	Наявні вміння та навички пошуку правової інформації в процесі виконання фахових завдань, наявність ускладнень мотивує його до підвищення освітнього та професійного рівня.
Уміння здійснювати господарську діяльність, вибираючи оптимальний варіант з декількох можливих та враховуючи наявні правові нюанси.	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих не сформоване, вибір здійснюється не обґрунтовано	Уміння обрати правильне правове рішення з декількох можливих сформоване, однак в процесі вибору студент допускає незначні помилки.	Сформовані вміння здійснювати господарську діяльність, вибираючи оптимальний правовий варіант з декількох можливих.
Уміння аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.	Студент не вміє аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.	У процесі аргументування прийнятого правового рішення студент припускається помилок.	Студент демонструє здатність аргументувати прийняті рішення, опираючись на наявну правову інформацію.
Здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.	Здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності відсутня.	Частково сформована здатність знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.	Студент демонструє вміння знаходити альтернативні підходи та рішення на підставі наявних норм права й положень законодавства у фаховій діяльності.
Особистісний критерій			
Знання особливостей самовиховання та самоконтролю.	Знання про особливості самовиховання, самоконтролю епізодичні та несистематизовані	Студент має певні знання про принципи самовиховання, самоконтролю, але використовує їх епізодично при наявності зовнішніх чинників	Наявні знання щодо особливостей самовиховання та самоконтролю. Студент розуміє їх значення для особистісного та професійного зростання.

1	2	3	4
Наявність знань та навичок щодо способів самоаналізу.	Знань про методи та способи самоаналізу епізодичні та не використовуються.	Наявні знання та навички щодо способів самоаналізу, які використовуються епізодично (з примусу або заохочення)	Наявні ґрунтовні знання та навички про особливості здійснення самоаналізу, які студент використовує для самовдосконалення та підвищення фахового рівня.
Стійке бажання до самовдосконалення.	Здатність до самовдосконалення не сформована	Здатність до самовдосконалення проявляється епізодично або за наявності зовнішніх стимулів.	Сформоване стійке бажання до самовдосконалення.
Наявність уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, динаміку особистісного зростання	Студент не вміє та не прагне свідомо контролювати результати своєї діяльності, не вважає це необхідним для професійної діяльності	У студента наявні часткові вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, однак проявляються вони за умови впливу певних зовнішніх чинників	Наявні вміння свідомого контролю результатів діяльності, динаміки особистісного зростання, які використовуються для підвищення професійного рівня
Результативний критерій			
Сформоване уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань та забезпечення господарської діяльності підприємства.	Уміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, відсутні або часткові	Навички аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань, алгоритмізовані, без привнесення творчої складової.	Сформовані вміння аналізувати юридичні документи, які необхідні в процесі виконання фахових завдань. Наявна здатність критично осмислити інформацію та зробити відповідні висновки
Наявність інтегрованої сукупності умінь для ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє ефективно її використовувати для вирішення професійних завдань.	Студент не може використати правову інформацію для розв'язання професійних завдань. Навички роботи алгоритмізовані	Навички роботи з правовою інформацією наявні, однак у процесі виокремлення та узагальнення необхідної інформації можливі помилки.	Студент демонструє уміння та навички ефективної роботи з правовою інформацією, що дозволяє використовувати її для вирішення професійних завдань.

1	2	3	4
Сформоване уміння критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію для розв'язання поставленого завдання.	Навички критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використати правову інформацію відсутні або не сформовані, допускаються грубі помилки в процесі розв'язання поставлених завдань.	Студент вміє використати правову інформацію для розв'язання фахових завдань, якщо схожі завдання виконувалися раніше. У процесі розв'язання якісно нових фахових завдань з'являються певні ускладнення.	Студент вміє критично осмислити, систематизувати, якісно оцінити та використовувати правову інформацію для вирішення поставленого завдання.
Сформоване уміння прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому.	Уміння сформулювати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації відсутні або епізодичні.	Уміння сформулювати декілька можливих варіантів у наявній проблемній ситуації часткові, студент допускає помилки в процесі аналізу	Студент вміє прогнозувати результати прийнятого рішення, використовуючи наявну правову інформацію та прогнози розвитку правового поля в найближчому майбутньому.

Додаток Н

Таблиця Н.1

Схема складання індивідуального освітнього плану

№	Назва етапу	Можливий зміст
1.	<i>Словник термінів для опрацювання</i>	Подаємо перелік термінів, зміст яких необхідно зрозуміти і опрацювати
2.	<i>Науковці стверджують</i>	Подаємо думки науковців, з економічної та юридичної галузей з приводу питання, яке досліджується
3.	<i>Розуміння змісту через схему</i>	Подаємо інформацію з певної теми у вигляді авторської схеми, яка відображає уявлення учня/студента про взаємозв'язки, які вивчаються
4.	<i>Момент контролю</i>	Розробляємо тест (кросворд, завдання) із запропонованої теми для розширення та поглиблення власних знань
5.	<i>Тренінгова-сесія</i>	Висновки за результатами участі у тренінгах <i>У закладах середньої освіти</i> — Профілактика правопорушень. — Підвищення результативності навчання. — Як забезпечити самомотивацію діяльності. <i>У закладах вищої освіти</i> — Особливості саморегуляції. — Підвищення результативності навчання. — Як досягти успіху в обраній сфері. — Організація бізнесу з нуля. — Як забезпечити самомотивацію діяльності. — Стрес та його уникнення.

Продовження таблиці Н.1

6.	<i>Корисні поради</i>	Конспект власних напрацювань та цікавих фактів за результатами опрацювання інформації за певною темою
7.	<i>Від джерел до джерел</i>	Формування власного списку інформаційних ресурсів, які є корисними на думку автора
8.	<i>Мої результати</i>	Результати виконання індивідуальних завдань
9.	<i>Хвилинка гумору</i>	Колізійні та веселі ситуації в юридичній та економічній галузях, які заслуговують на увагу
10.	<i>Афоризми</i>	Підбірка афоризмів, які стосуються майбутньої професійної діяльності
11.	<i>Мої інновації</i>	Власні напрацювання студента за визначеним напрямком

Додаток П

Дайте відповідь на поставлене запитання: впишіть у відведене для цього місце чи відмітьте єдиний, на Вашу думку правильний варіант. За кожну правильну відповідь Ви отримаєте 2 бали.

1. Передбачувана ліквідаційна вартість після закінчення оренди – 10000 грн. Дилер дає Вам гарантію на придбання даного автомобіля на 8000 (наприкінці оренди). Сума в розмірі 2000 грн, що залишилася, це:

- 1) пропорційна орендна плата;
- 2) негарантована ліквідаційна вартість;
- 3) справедлива вартість;
- 4) мінімальні орендні платежі.

2. Дебіторська заборгованість – це

- 1) дійсне зобов'язання підприємства, що виникло з минулих подій, розривів за яким повинно привести до вилучення майна і зменшення ресурсів;
- 2) заборгованість засновників пов'язана із внесками до статутного капіталу;
- 3) частина оборотного капіталу, а також вимоги на його отримання у вигляді готівки, матеріальних та інших ресурсів від суб'єктів господарювання;
- 4) сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

3. Зміна первісної вартості основних засобів відбувається при:

- 1) Здійсненні робіт, в результаті яких планується отримати в майбутньому економічні вигоди, які перевищують первісно оцінений рівень продуктивності основного засобу;
- 2) Передачі об'єкта основного засобу в оренду;
- 3) При реалізації об'єкта;

Здійсненні ремонту для збереження вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта основних засобів.

4. Касир підприємства виписує прибуткові та видаткові касові ордери в момент здійснення операцій і дані за ними записує в касову книгу, яка ведеться за встановленою формою. Залишок готівки в касі підприємства на кожен день не перевищує встановленого ліміту (за винятком коштів, призначених на оплату праці), протягом 5-х днів, враховуючи день отримання грошей в банку. Необхідно вказати правильність ведення касових операцій:

1. все ведеться правильно, помилки відсутні;
  2. касир повинен виписувати прибуткові та видаткові касові ордери до моменту здійснення операції;
  3. касові ордери повинен виписувати працівник бухгалтерії з відповідною реєстрацією у журналі реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів;
  4. касир повинен реєструвати виписані прибуткові та видаткові касові ордери в касовій книзі.
5. До виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) включаються:
- 1) прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати, адміністративні витрати;
  - 2) прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати;
  - 3) адміністративні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші операційні витрати; змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати;
  - 4) прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці;; інші прямі витрати.
6. За П(С)БО 11 «Зобов'язання» забезпечення – це:
- 1) резерв, що створюється з метою покриття майбутніх збитків і витрат за рахунок чистого розподілу прибутку підприємства;

- 2) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених подій, над якими підприємство не має повного контролю;
- 3) сума грошових коштів, що депонується в банку з метою погашення непередбачуваного зобов'язання;
- 4) зобов'язання із невизначеною сумою і терміном погашення на дату балансу.

7. До основних засобів відносяться:

- 1) об'єкти, що використовуються в процесі виробництва, а також для цілей управління протягом періоду менше, ніж один рік, незалежно від їх вартості;
- 2) активи, які утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством;
- 3) матеріальні активи, що використовуються в процесі виробництва або постачання товарів і послуг, надання в оренду іншим особам або для цілей управління та які, як очікується, будуть використовуватися протягом одного року (або операційного циклу);
- 4) матеріальні активи, що використовуються в процесі виробництва або постачання товарів і послуг, надання в оренду іншим особам або для цілей управління та які, як очікується, будуть використовуватися більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

8. Ризик не виплати коштів, які розглядаються підприємством як виручка, називається:

- 1) зниження суми виручки;
- 2) витрати на безнадійні та сумнівні борги;
- 3) сума, що відноситься на безнадійні борги;
- 4) сума, що відноситься на статтю кредиторської заборгованості.

9. Сальдо за рахунком «Знос (амортизація) необоротних активів» являє собою:

- 1) грошові кошти, призначені для зміни основних засобів;
- 2) суму, що підлягає відрахуванню з вартості основних засобів з метою одержання справедливої вартості;
- 3) суму, віднесену на витрати з дати придбання об'єкта основних засобів;
- 4) систематичний розподіл вартості основних засобів протягом строку їх корисного використання.

10. Надходження довгострокової позики на поточний рахунок підприємства оформлюють бухгалтерським записом:

- 1) Дебет31 Кредит 50;
- 2) Дебет50 Кредит 31;
- 3) Дебет35 Кредит50;
- 4) Дебет37Кредит 50;

11. Прибуток, отриманий в результаті реалізації запасів в обліку, буде відображений за:

- 1) Дебетом субрахунка 791 «Результат операційної діяльності»
- 2) Кредитом субрахунка 791 «Результат операційної діяльності»
- 3) Дебетом субрахунка 943 «Собівартість реалізованих виробничих запасів»;
- 4) Кредитом субрахунку 943 «Собівартість реалізованих виробничих запасів».

12. Сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання, за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією) стосується:

- 1) переоціненої вартості основних засобів;
- 2) первісної вартості основних засобів;
- 3) ліквідаційної вартості основних засобів;
- 4) залишкової вартості основних засобів.

13. Відображене збільшення первісної вартості основних засобів у зв'язку з проведеною дооцінкою:

- 1) Дебет 10 Кредит 531;
- 2) Дебет 10 Кредит 719;
- 3) Дебет 10 Кредит 151;
- 4) Дебет 10 Кредит 423;

14. Відповідно до ПСБО 9 за яким методом відображається оцінка запасів підприємствами роздрібною торгівлі при застосуванні середнього проценту торговельної націнки товарів:

- 1) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- 2) середньозваженої собівартості;
- 3) ціни продажу;
- 4) ФІФО.

15. Надходження безготівкових коштів за реалізовану вітчизняним покупцям продукцію оформляють бухгалтерським записом:

- 1) Дебет 361 Кредит 27;
- 2) Дебет 311 Кредит 361;
- 3) Дебет 301 Кредит 631;
- 4) Дебет 301 Кредит 372.

16. Прямі матеріальні витрати і прямі витрати на оплату праці входять до складу:

- 1) загальновиробничих витрат;
- 2) виробничої собівартості продукції (робіт, послуг);
- 3) інших операційних витрат;
- 4) адміністративних витрат.

17. Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати відносяться на собівартість реалізованої продукції записом:

- 1) Дт 23 Кт 91;
- 2) Дт 26 Кт 91;
- 3) Дт 90 Кт 91;

4) Дт 23 Кт 91.

18. При нарахуванні заробітної плати загальновиробничому персоналу складається бухгалтерський запис:

- 1) Дебет 92 Кредит 661;
- 2) Дебет 91 Кредит 661;
- 3) Дебет 23 Кредит 661;
- 4) Дебет 91 Кредит 652.

19. Основна заробітна плата – це:

- 1) будь-який заробіток, що залежить від результатів праці працівника і визначається тарифними ставками, розцінками, посадовими окладами;
- 2) встановлений державою розмір зарплати нижче якого не може здійснюватись оплата за фактично виконану роботу;
- 3) будь-який заробіток, що за трудовим договором оплачується працівникові за виконану роботу та надані послуги;
- 4) винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці, встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

20. Відповідно до цілей фінансового обліку доходи класифікують за такими групами:

- 1) дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг;
- 2) інші операційні доходи;
- 3) фінансові доходи; інші доходи;
- 4) всі вище перераховані відповіді вірні.

21. Списана сума доходів від надання послуг на фінансовий результат відображається бухгалтерським записом:

- 1) Дебет 703 Кредит 791;
- 2) Дебет 791 Кредит 703;
- 3) Дебет 703 Кредит 641;

4) Дебет 791 Кредит 901.

22. Зменшення раніше нарахованої суми податку на прибуток в обліку

відображають записом:

- 1) Дебет 64 Кредит 98;
- 2) Дебет 98 Кредит 64;
- 3) Дебет 98 Кредит 17;
- 4) Дебет 79 Кредит 98.

23. Що не входить до складу податкового законодавства України?

- 1) Конституція України;
- 2) Митний кодекс України;
- 3) Податковий кодекс України;
- 4) Кодекс України про адміністративні правопорушення.

24. Як називається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування ПДВ?

- 1) камеральна;
- 2) документальна;
- 3) фактична;
- 4) реальна.

25. Що не включається у систему принципів податкового законодавства України?

- 1) нейтральність оподаткування;
- 2) безумовність оподаткування;
- 3) загальність оподаткування;
- 4) єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

26. Які різниці згідно з положенням Податкового кодексу України не можуть виникати в процесі визначення об'єкту оподаткування податком на прибуток?

- 1) різниці, які виникають при нарахуванні амортизації необоротних активів;
- 2) різниці, які виникають при нарахуванні заробітної плати робітникам

підприємства;

3) різниці, що виникають при формуванні резервів (забезпечень);

4) різниці, які виникають при здійсненні фінансових операцій.

27. Який мінімально допустимий строк корисного використання будівлі відповідно до Податкового кодексу України?

1) 7 років;

2) 12 років;

3) 15 років;

4) 20 років.

28. Які з представлених витрат дозволено включати до податкової знижки у зменшення оподатковуваного доходу платника податку на доходи фізичних осіб?

1) витрати на оплату комунальних послуг;

2) частину суми процентів, сплачених платником податку за користування іпотечним житловим кредитом;

3) частину суми процентів, сплачених платником податку за комерційним кредитом;

4) всі відповіді є правильними.

29. До складу рентної плати не входить:

1) рентна плата за використання сільськогосподарських земельних угідь;

2) рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів;

3) рентна плата за спеціальне використання води;

4) рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України.

30. Аудит витрат майбутніх періодів включає їх списання:

1) розподіляються і списуються періодично;

2) одноразово по мірі здійснення;

3) не списуються;

4) немає правильної відповіді;

31. При відображенні в балансі запасів аудитор визнає правильною їх оцінку:

1) за первісною вартістю;

- 2) що менше первісна чи реалізаційна вартість;
- 3) що більше первісна чи продажна вартість;
- 4) за амортизаційною вартістю.

32. Які послуги не має права надавати аудитор?

- 1) консультування клієнта по розміщенню своїх активів у цінні папери;
- 2) оцінка об'єктів нерухомості;
- 3) допомога у відновленні бухгалтерського обліку під час проведення аудита;
- 4) проводити навчання.

33. Що таке податок на додану вартість?

- 1) це непрямий податок, який є часткою новоствореної вартості, входить до ціни реалізації товарів і сплачується споживачем до державного бюджету на кожному етапі виробництва товарів;
- 2) прямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон України, тобто ввозяться, вивозяться чи прямують транзитом;
- 3) це прямий податок, який входить в ціну товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець (податковий агент);
- 4) це податок, який сплачується фізичними особами-підприємця мита юридичними особами, які перебувають на спрощеній системі оподаткування.

34. Первинний документ при веденні податкового обліку податку на додану вартість:

- 1) Реєстр виданих та отриманих податкових накладних;
- 2) товарно-транспортна накладна;
- 3) податкова накладна;
- 4) податкова декларація.

35. Специфічний тариф – це:

- 1) тариф, що вимірюється відсотками вартості імпортованого товару;

- 2) тариф, що базується на твердій сумі, яка стягується з одиниці імпортованих товарів;
- 3) спеціальний кредитний ліміт для покупця;
- 4) кількісне обмеження експорту.

36. Зовнішньоторговельне сальдо – це:

- 1) сума вартісних обсягів експорту та імпорту;
- 2) різниця вартісних обсягів експорту та імпорту;
- 3) частка вартісних обсягів експорту та імпорту.

37. Зовнішньоторговельний оборот:

- 1) сума вартісних експорту та імпорту;
- 2) різниця вартісних обсягів експорту та імпорту;
- 3) частка вартісних обсягів експорту та імпорту;
- 4) процентне співвідношення експорту та імпорту.

38. Міжнародний ринок – це:

- 1) частина національних ринків, яка безпосередньо пов'язана із закордонними ринками;
- 2) сфера сталих товарно–грошових відносин між країнами, які базуються на міжнародному поділі праці та інших чинниках виробництва;
- 3) сфера міжнародних товарно–грошових відносин, які є сукупністю зовнішньої торгівлі всього світу;
- 4) сукупність національних ринків.

39. В основу класифікації товарів, які є «ринковими» або «неринковими», покладено ознаку:

- 1) характер споживання та ступінь обробки;
- 2) міжнародна мобільність;
- 3) спосіб виготовлення;
- 4) призначення.

40. Які ціни є світовими:

- 1) ціни реалізації товару на світовому ринку;
- 2) біржові котировки;

- 3) ціни, які публікуються в прейскурантах;
- 4) ціни, які публікуються у фірмових каталогах.

41. Який різновид довгострокового кредиту надається в майновій формі та, погашення якого, здійснюється в розстрочку?

- 1) лізинг;
- 2) кліринг;
- 3) факторинг;
- 4) форфейтинг.

42. На величину прибутку впливають такі фактори:

- 1) зовнішні і внутрішні;
- 2) постійні і змінні;
- 3) адміністративні;
- 4) розрахункові.

43. До недепозитних джерел залучення коштів належать:

- 1) операції РЕПО;
- 2) відкриття поточних рахунків;
- 3) відкриття депозитних рахунків;
- 4) всі відповіді вірні.

43. Які заходи застосовує банк у випадку неповернення кредиту?

- 1) стягнення штрафу з позичальника;
- 2) вирішує питання про банкрутство позичальника;
- 3) призначає тимчасову адміністрацію для управління цим суб'єктом;
- 4) стягнення пені.

44. Що з наведеного далі охоплюється поняттям «страховий захист»?

- 1) фінансування витрат на боротьбу зі страховою подією;
- 2) відшкодування збитків, завданих негативними подіями;
- 3) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення ризику;
- 4) всі відповіді правильні.

45. Страховий платіж сплачується:

- 1) страхувальником страховику;

- 2) страховиком страхувальнику;
- 3) застрахованим страховику;
- 4) набувачем страховику.

46. Зміст солідарної розкладки збитку полягає в:

- 1) спрямуванні частини страхових премій на фінансування превентивних заходів;
- 2) передачі за певну плату матеріальної відповідальності за наслідки ризику;
- 3) компенсації втрат одному або декільком постраждалим загальними зусиллями;
- 4) всі відповіді правильні.

47. Контроль за ризиком, що спрямований на зменшення вірогідності настання збитків та їх розміру, може включати в себе:

- 1) відмову від ризику шляхом припинення діяльності або володіння активами, які пов'язані з можливими збитками;
- 2) диверсифікацію діяльності, активів та інших об'єктів, що піддаються ризику;
- 3) проведення превентивних заходів;
- 4) всі відповіді правильні.

48. Акціонерне товариство не може викуповувати в акціонера акції, що належать йому, для:

- 1) наступного перепродажу;
- 2) для отримання прибутку в майбутньому;
- 3) формування контрольного пакету;
- 4) анулювання.

49. Оберіть із запропонованого переліку об'єкти нематеріальних активів, на які не нараховуються амортизаційні відрахування:

- 1) програма для управління автоматичними турнікетами;
- 2) визнана фірмова марка;
- 3) авторське право;

4) програма 1С.

50. Забезпечення незмінності податків і зборів, а також податкових пільг протягом бюджетного року – це принцип побудови системи оподаткування:

- 1) доступність;
- 2) стабільність;
- 3) обов'язковість;
- 4) соціальна справедливість.

Додаток Р

Розрахунок критерію Стюдента (камерний експеримент)

Таблиця Р.1

Вихідні дані для розрахунку критерію Стюдента
(початок камерного експерименту)

<i>Контрольна група</i>				<i>Експериментальна група</i>			
№ анкети	Отрим. бал	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^2$	№ анкети	Отрим. бал	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^2$
1	2	3	4	5	6	7	8
1	70	10,7	114,49	1	58	-1,22	1,49
2	90	30,7	942,49	2	55	-3,74	13,99
3	41	-18,3	334,89	3	58	-0,74	0,55
4	56	-3,3	10,89	4	44	-14,74	217,27
5	91	31,7	1004,89	5	39	-19,74	389,67
6	40	-19,3	372,49	6	56	-2,74	7,51
7	56	-3,3	10,89	7	56	-2,74	7,51
8	56	-3,3	10,89	8	57	-1,74	3,03
9	42	-17,3	299,29	9	56	-2,74	7,51
10	71	11,7	136,89	10	35	-23,74	563,59
11	43	-16,3	265,69	11	34	-24,74	612,07
12	72	12,7	161,29	12	79	20,26	410,47
13	44	-15,3	234,09	13	90	31,26	977,19
14	45	-14,3	204,49	14	71	12,26	150,31
15	32	-27,3	745,29	15	80	21,26	451,99
16	46	-13,3	176,89	16	49	-9,74	94,87
17	38	-21,3	453,69	17	91	32,26	1040,71
18	47	-12,3	151,29	18	51	-7,74	59,91
19	41	-18,3	334,89	19	50	-8,74	76,39
20	75	15,7	246,49	20	41	-17,74	314,71
21	51	-8,3	68,89	21	74	15,26	232,87
22	85	25,7	660,49	22	70	11,26	126,79
23	52	-7,3	53,29	23	72	13,26	175,83
24	59	-0,3	0,09	24	52	-6,74	45,43
25	50	-9,3	86,49	25	90	31,26	977,19

Продовження таблиці Р.1

1	2	3	4	5	6	7	8
26	59	-0,3	0,09	26	32	-26,74	715,03
27	52	-7,3	53,29	27	61	2,26	5,11
28	80	20,7	428,49	28	75	16,26	264,39
29	40	-19,3	372,49	29	75	16,26	264,39
30	44	-15,3	234,09	30	80	21,26	451,99
31	46	-13,3	176,89	31	50	-8,74	76,39
32	47	-12,3	151,29	32	81	22,26	495,51
33	54	-5,3	28,09	33	35	-23,74	563,59
34	54	-5,3	28,09	34	82	23,26	541,03
35	81	21,7	470,89	35	86	27,26	743,11
36	82	22,7	515,29	36	57	-1,74	3,03
37	90	30,7	942,49	37	47	-11,74	137,83
38	59	-0,3	0,09	38	57	-1,74	3,03
39	53	-6,3	39,69	39	57	-1,74	3,03
40	80	20,7	428,49	40	52	-6,74	45,43
41	74	14,7	216,09	41	50	-8,74	76,39
42	75	15,7	246,49	42	84	25,26	638,07
43	50	-9,3	86,49	43	58	-0,74	0,55
44	79	19,7	388,09	44	46	-12,74	162,31
45	50	-9,3	86,49	45	44	-14,74	217,27
46	86	26,7	712,89	46	33	-25,74	662,55
				47	54	-4,74	22,47
				48	48	-10,74	115,35
				49	54	-4,74	22,47
				50	55	-3,74	13,99
Всього	2711		12687,74		2961		13203,04
Середнє значення	59,30				59,22		

Таблиця Р.2

Проміжні розрахунки критерію Стюдента (початок камерного експерименту)

Отрим. Бал (КГ)	частота	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^3$	$(x - x_{сер})^3 \cdot \frac{f_i}{n}$	Отрим. Бал (ЕГ)	частота	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^3$	$(x - x_{сер})^3 \cdot \frac{f_i}{n}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
32	1	-27,3	-20346,4	-442,31	32	1	-27,22	-20168,07	-403,36
38	1	-21,3	-9663,6	-210,08	33	1	-25,74	-17053,98	-341,08
40	2	-19,3	-7189,06	-312,57	34	2	-24,74	-15142,55	-605,70
41	2	-18,3	-6128,49	-266,46	35	2	-23,74	-13379,57	-535,18
42	1	-17,3	-5177,72	-112,56	41	1	-17,74	-5582,91	-111,66
43	1	-16,3	-4330,75	-94,15	44	2	-14,74	-3202,52	-128,10
44	2	-15,3	-3581,58	-155,72	46	1	-12,74	-2067,80	-41,36
45	1	-14,3	-2924,21	-63,57	47	1	-11,74	-1618,10	-32,36
46	2	-13,3	-2352,64	-102,29	48	1	-10,74	-1238,83	-24,78
47	2	-12,3	-1860,87	-80,91	49	1	-9,74	-924,01	-18,48
50	3	-9,3	-804,357	-52,46	50	3	-8,74	-667,63	-40,06
51	1	-8,3	-571,787	-12,43	51	1	-7,74	-463,68	-9,27
52	2	-7,3	-389,017	-16,91	52	2	-6,74	-306,18	-12,25
53	1	-6,3	-250,047	-5,44	54	2	-4,74	-106,50	-4,26
54	2	-5,3	-148,877	-6,47	55	2	-3,74	-52,31	-2,09
56	3	-3,3	-35,937	-2,34	56	3	-2,74	-20,57	-1,23

Продовження таблиці Р.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
59	3	-0,3	-0,027	0,00	57	4	-1,74	-5,27	-0,42
70	1	10,7	1225,043	26,63	58	3	-0,74	-0,41	-0,02
71	1	11,7	1601,613	34,82	70	1	11,26	1427,63	28,55
72	1	12,7	2048,383	44,53	71	2	12,26	1842,77	73,71
74	1	14,7	3176,523	69,05	72	1	13,26	2331,47	46,63
75	2	15,7	3869,893	168,26	74	1	15,26	3553,56	71,07
79	1	19,7	7645,373	166,20	75	2	16,26	4298,94	171,96
80	2	20,7	8869,743	385,64	79	1	20,26	8316,07	166,32
81	1	21,7	10218,31	222,14	80	2	21,26	9609,26	384,37
82	1	22,7	11697,08	254,28	81	1	22,26	11030,00	220,60
85	1	25,7	16974,59	369,01	82	1	23,26	12584,30	251,69
86	1	26,7	19034,16	413,79	85	1	26,26	18108,57	362,17
90	2	30,7	28934,44	1258,02	86	1	27,26	20257,11	405,14
91	1	31,7	31855,01	692,50	90	2	31,26	30546,88	1221,88
					91	1	32,26	33573,23	671,46
Всього	46			2168,21	92				
					Всього	50			1763,88

Таблиця Р.3

Вихідні дані для розрахунку критерію Стьюдента
(завершення камерного експерименту)

<i>Контрольна група</i>				<i>Експериментальна група</i>			
№ анкети	Отрим. бал	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^2$	№ анкети	Отрим. бал	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^2$
1	2	3	4	5	6	7	8
1	60	1,33	1,76	1	61	-12	144
2	90	31,33	981,32	2	54	-19	361
3	40	-18,67	348,72	3	62	-11	121
4	61	2,33	5,41	4	90	17	289
5	90	31,33	981,32	5	55	-18	324
6	42	-16,67	278,02	6	65	-8	64
7	61	2,33	5,41	7	90	17	289
8	91	32,33	1044,98	8	56	-17	289
9	42	-16,67	278,02	9	65	-8	64
10	63	4,33	18,72	10	90	17	289
11	53	-5,67	32,19	11	66	-7	49
12	91	32,33	1044,98	12	57	-16	256
13	48	-10,67	113,93	13	91	18	324
14	51	-7,67	58,89	14	91	18	324
15	64	5,33	28,37	15	58	-15	225
16	47	-11,67	136,28	16	67	-6	36
17	64	5,33	28,37	17	58	-15	225
18	34	-24,67	608,80	18	91	18	324
19	49	-9,67	93,58	19	67	-6	36
20	34	-24,67	608,80	20	91	18	324
21	64	5,33	28,37	21	40	-33	1089
22	50	-8,67	75,24	22	68	-5	25
23	80	21,33	454,80	23	92	19	361
24	33	-25,67	659,15	24	42	-31	961

Продовження таблиці Р.3

1	2	3	4	5	6	7	8
25	51	-7,67	58,89	25	70	-3	9
26	51	-7,67	58,89	26	71	-2	4
27	65	6,33	40,02	27	71	-2	4
28	32	-26,67	711,50	28	44	-29	841
29	65	6,33	40,02	29	72	-1	1
30	52	-6,67	44,54	30	92	19	361
31	52	-6,67	44,54	31	93	20	400
32	58	-0,67	0,45	32	50	-23	529
33	66	7,33	53,67	33	73	0	0
34	53	-5,67	32,19	34	94	21	441
35	68	9,33	86,98	35	51	-22	484
36	54	-4,67	21,85	36	74	1	1
37	58	-0,67	0,45	37	93	20	400
38	68	9,33	86,98	38	75	2	4
39	55	-3,67	13,50	39	94	21	441
40	70	11,33	128,28	40	76	3	9
41	56	-2,67	7,15	41	62	-11	121
42	58	-0,67	0,45	42	62	-11	121
43	75	16,33	266,54	43	61	-12	144
44	56	-2,67	7,15	44	61	-12	144
45	76	17,33	300,19	45	70	-3	9
46	58	-0,67	0,45	46	94	21	441
				47	95	22	484
				48	95	22	484
				49	95	22	484
				50	95	22	484
Всього	2699		9920,11		3650		13638
Середнє значення	58,67				73		

Таблиця Р.4

Проміжні розрахунки критерію Стюдента (завершення камерного експерименту)

Отрим. Бал (КГ)	частота	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^3$	$(x - x_{сер})^3 \cdot \frac{f_i}{n}$	Отрим. Бал (ЕГ)	частота	$x - x_{сер}$	$(x - x_{сер})^3$	$(x - x_{сер})^3 \cdot \frac{f_i}{n}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
32	1	-26,67	-18978,43	-412,57	40	1	-33	-35937	-718,74
33	1	-25,67	-16922,95	-367,89	42	1	-31	-29791	-595,82
34	2	-24,67	-15021,53	-653,11	44	1	-29	-24389	-487,78
40	1	-18,67	-6511,87	-141,56	50	1	-23	-12167	-243,34
42	2	-16,67	-4635,67	-201,55	51	1	-22	-10648	-212,96
47	1	-11,67	-1590,92	-34,59	54	1	-19	-6859	-137,18
48	1	-10,67	-1216,10	-26,44	55	1	-18	-5832	-116,64
49	1	-9,67	-905,33	-19,68	56	1	-17	-4913	-98,26
50	1	-8,67	-652,60	-14,19	57	1	-16	-4096	-81,92
51	3	-7,67	-451,91	-29,47	58	2	-15	-3375	-135
52	2	-6,67	-297,26	-12,92	61	3	-12	-1728	-103,68
53	2	-5,67	-182,66	-7,94	62	3	-11	-1331	-79,86
54	1	-4,67	-102,10	-2,22	65	2	-8	-512	-20,48

Продовження таблиці Р.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
55	1	-3,67	-49,59	-1,08	66	1	-7	-343	-6,86
56	2	-2,67	-19,12	-0,83	67	2	-6	-216	-8,64
58	4	-0,67	-0,31	-0,03	68	1	-5	-125	-2,5
60	1	1,33	2,33	0,05	70	2	-3	-27	-1,08
61	2	2,33	12,59	0,55	71	2	-2	-8	-0,32
63	1	4,33	80,96	1,76	72	1	-1	-1	-0,02
64	3	5,33	151,09	9,85	73	1	0	0	0
65	2	6,33	253,17	11,01	74	1	1	1	0,02
66	1	7,33	393,20	8,55	75	1	2	8	0,16
68	2	9,33	811,14	35,27	76	1	3	27	0,54
70	1	11,33	1452,91	31,59	77	0	4	64	0
75	1	16,33	4351,57	94,60	80	0	7	343	0
76	1	17,33	5201,18	113,07	81	0	8	512	0
80	1	21,33	9699,15	210,85	90	3	17	4913	294,78
90	2	31,33	30741,03	1336,57	91	4	18	5832	466,56
91	2	32,33	33779,98	1468,69	92	2	19	6859	274,36
					93	2	20	8000	320
					94	3	21	9261	555,66
					95	4	22	10648	851,84
Всього	46			1396,33	Всього	50			-287,16

Додаток С

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (констатувальний етап)

Таблиця С.1

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера
(для учнів закладів середньої освіти економічного профілю)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	
КГ-1 (КЗ ЗОШ № 27)	0,540	1,651	0,400	1,369	0,060	0,495	50
ЕГ-1 (КЗ ЗОШ № 27)	0,386	1,341	0,523	1,617	0,091	0,613	44
КГ-2 (КЗ ФМГ № 17)	0,442	1,455	0,442	1,455	0,116	0,695	43
ЕГ-2 (КЗ ФМГ № 17)	0,333	1,230	0,556	1,683	0,111	0,679	45

Таблиця С.2

Розрахунок φ^* -критерію Фішера

(для учнів закладів середньої освіти економічного профілю)

Рівні	КГ-1 і ЕГ-1	КГ-2 і ЕГ-2
Низький рівень	$\varphi^* = (1,651 - 1,341) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 1,499$	$\varphi^* = (1,455 - 1,230) \sqrt{\frac{43 \cdot 45}{43 + 45}} = 1,055$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,617 - 1,369) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 1,199$	$\varphi^* = (1,683 - 1,455) \sqrt{\frac{43 \cdot 45}{43 + 45}} = 1,069$
Високий рівень	$\varphi^* = (0,613 - 0,495) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 0,571$	$\varphi^* = (0,695 - 0,679) \sqrt{\frac{43 \cdot 45}{43 + 45}} = 0,075$

Таблиця С.3

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Бакалавр»)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ (ТНЕУ)	0,575	1,721	0,383	1,355	0,043	0,418	47
ЕГ (ТНЕУ)	0,614	1,801	0,351	1,268	0,035	0,376	57
КГ (ДНУ)	0,576	1,723	0,356	1,279	0,068	0,528	59
ЕГ (ДНУ)	0,491	1,553	0,453	1,477	0,057	0,482	53
КГ (МНАУ)	0,600	1,772	0,367	1,302	0,033	0,365	60
ЕГ (МНАУ)	0,655	1,886	0,328	1,220	0,017	0,262	58
КГ (ВНТУ)	0,578	1,727	0,380	1,328	0,042	0,413	71
ЕГ (ВНТУ)	0,687	1,954	0,277	1,109	0,036	0,382	83

Таблиця С.4

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Бакалавр»)

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ (ТНЕУ)	$\varphi^* = (1,801 - 1,721) \sqrt{\frac{47 \cdot 57}{47 + 57}} = 0,388$	$\varphi^* = (1,355 - 1,268) \sqrt{\frac{47 \cdot 57}{47 + 57}} = 0,422$	$\varphi^* = (0,418 - 0,376) \sqrt{\frac{47 \cdot 57}{47 + 57}} = 0,204$
КГ і ЕГ (ДНУ)	$\varphi^* = (1,723 - 1,553) \sqrt{\frac{59 \cdot 53}{59 + 53}} = 0,898$	$\varphi^* = (1,477 - 1,279) \sqrt{\frac{59 \cdot 53}{59 + 53}} = 1,046$	$\varphi^* = (0,528 - 0,482) \sqrt{\frac{59 \cdot 53}{59 + 53}} = 0,243$
КГ і ЕГ (МНАУ)	$\varphi^* = (1,886 - 1,772) \sqrt{\frac{60 \cdot 58}{60 + 58}} = 0,619$	$\varphi^* = (1,302 - 1,220) \sqrt{\frac{60 \cdot 58}{60 + 58}} = 0,445$	$\varphi^* = (0,365 - 0,262) \sqrt{\frac{60 \cdot 58}{60 + 58}} = 0,559$
КГ і ЕГ (ВНТУ)	$\varphi^* = (1,954 - 1,727) \sqrt{\frac{71 \cdot 83}{71 + 83}} = 1,404$	$\varphi^* = (1,328 - 1,109) \sqrt{\frac{71 \cdot 83}{71 + 83}} = 1,355$	$\varphi^* = (0,413 - 0,382) \sqrt{\frac{71 \cdot 83}{71 + 83}} = 0,192$

Таблиця С.5

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Магістр»)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ (ДНУ)	0,558	1,687	0,365	1,297	0,077	0,562	52
ЕГ-1 (ТНЕУ)	0,500	1,571	0,346	1,258	0,154	0,807	26
ЕГ-2 (ВНТУ)	0,542	1,655	0,354	1,274	0,104	0,657	48
ЕГ-3 (МНАУ)	0,618	1,809	0,324	1,211	0,059	0,491	34

Таблиця С.6

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Магістр»)

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ-1	$\varphi^* = (1,687 - 1,571) \sqrt{\frac{26 \cdot 52}{26 + 52}} = 0,483$	$\varphi^* = (1,297 - 1,258) \sqrt{\frac{26 \cdot 52}{26 + 52}} = 0,162$	$\varphi^* = (0,807 - 0,562) \sqrt{\frac{26 \cdot 52}{26 + 52}} = 1,020$
КГ і ЕГ-2	$\varphi^* = (1,687 - 1,655) \sqrt{\frac{52 \cdot 48}{52 + 48}} = 0,160$	$\varphi^* = (1,297 - 1,274) \sqrt{\frac{52 \cdot 48}{52 + 48}} = 0,115$	$\varphi^* = (0,657 - 0,562) \sqrt{\frac{52 \cdot 48}{52 + 48}} = 0,475$
КГ і ЕГ-3	$\varphi^* = (1,809 - 1,687) \sqrt{\frac{34 \cdot 52}{34 + 52}} = 0,553$	$\varphi^* = (1,297 - 1,211) \sqrt{\frac{34 \cdot 52}{34 + 52}} = 0,390$	$\varphi^* = (0,562 - 0,491) \sqrt{\frac{34 \cdot 52}{34 + 52}} = 0,322$

Таблиця С.7

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для слухачів закладів післядипломної освіти)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ	0,308	1,177	0,385	1,339	0,308	1,177	26
ЕГ-1	0,420	1,410	0,370	1,308	0,210	0,952	81
ЕГ-2	0,326	1,215	0,419	1,408	0,256	1,061	43
ЕГ-3	0,333	1,230	0,381	1,330	0,286	1,129	21
ЕГ-4	0,357	1,281	0,321	1,205	0,321	1,205	28

Таблиця С.8

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для слухачів закладів післядипломної освіти)

Групи	Розраховане значення критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ-1	$\varphi^* = (1,410 - 1,177) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 1,034$	$\varphi^* = (1,339 - 1,308) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 0,138$	$\varphi^* = (1,177 - 0,952) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 0,998$
КГ і ЕГ-2	$\varphi^* = (1,215 - 1,177) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,169$	$\varphi^* = (1,408 - 1,339) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,306$	$\varphi^* = (1,177 - 1,061) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,515$
КГ і ЕГ-3	$\varphi^* = (1,230 - 1,177) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,181$	$\varphi^* = (1,339 - 1,330) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,031$	$\varphi^* = (1,177 - 1,129) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,164$
КГ і ЕГ-4	$\varphi^* = (1,281 - 1,177) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 0,382$	$\varphi^* = (1,339 - 1,205) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 0,492$	$\varphi^* = (1,205 - 1,177) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 1,103$

Додаток Т

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (формувальний етап)

Таблиця Т.1

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера
(для учнів закладів середньої освіти економічного профілю)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	
КГ-1 (КЗ ЗОШ № 27)	0,380	1,328	0,480	1,531	0,140	0,767	50
ЕГ-1 (КЗ ЗОШ № 27)	0,273	1,100	0,568	1,707	0,159	0,820	44
КГ-2 (КЗ ФМГ № 17)	0,326	1,215	0,488	1,547	0,186	0,892	43
ЕГ-2 (КЗ ФМГ № 17)	0,244	1,033	0,622	1,817	0,133	0,747	45

Таблиця Т.2

Розрахунок φ^* -критерію Фішера

(для учнів закладів середньої освіти економічного профілю)

Рівні	КГ-1 і ЕГ-1	КГ-2 і ЕГ-2
Низький рівень	$\varphi^* = (1,328 - 1,100) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 1,103$	$\varphi^* = (1,215 - 1,033) \sqrt{\frac{45 \cdot 43}{45 + 43}} = 0,853$
Середній рівень	$\varphi^* = (1,707 - 1,531) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 0,851$	$\varphi^* = (1,817 - 1,547) \sqrt{\frac{45 \cdot 43}{45 + 43}} = 1,266$
Високий рівень	$\varphi^* = (1,820 - 0,767) \sqrt{\frac{50 \cdot 44}{50 + 44}} = 0,256$	$\varphi^* = (0,892 - 0,747) \sqrt{\frac{45 \cdot 43}{45 + 43}} = 0,680$

Таблиця Т.3

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Бакалавр»)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ (ТНЕУ)	0,544	1,659	0,391	1,351	0,065	0,516	46
ЕГ (ТНЕУ)	0,161	0,826	0,625	1,823	0,214	0,962	56
КГ (ДНУ)	0,491	1,553	0,404	1,378	0,105	0,660	57
ЕГ (ДНУ)	0,275	1,104	0,608	1,789	0,118	0,701	51
КГ (МНАУ)	0,509	1,589	0,424	1,418	0,068	0,528	59
ЕГ (МНАУ)	0,569	1,709	0,379	1,326	0,052	0,460	58
КГ (ВНТУ)	0,522	1,615	0,420	1,410	0,058	0,486	69
ЕГ (ВНТУ)	0,266	1,084	0,544	1,959	0,190	0,902	79

Таблиця Т.4

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Бакалавр»)

Групи	Розраховане значення критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ (ТНЕУ)	$\varphi^* = (1,659 - 0,82) \sqrt{\frac{46 \cdot 56}{46 + 56}} = 4,186$	$\varphi^* = (1,823 - 1,351) \sqrt{\frac{46 \cdot 56}{46 + 56}} = 2,372$	$\varphi^* = (0,962 - 0,516) \sqrt{\frac{46 \cdot 56}{46 + 56}} = 2,341$
КГ і ЕГ (ДНУ)	$\varphi^* = (1,553 - 1,104) \sqrt{\frac{57 \cdot 51}{57 + 51}} = 2,329$	$\varphi^* = (1,789 - 1,378) \sqrt{\frac{57 \cdot 51}{57 + 51}} = 2,132$	$\varphi^* = (0,701 - 0,660) \sqrt{\frac{57 \cdot 51}{57 + 51}} = 0,213$
КГ і ЕГ (МНАУ)	$\varphi^* = (1,709 - 1,589) \sqrt{\frac{58 \cdot 59}{58 + 59}} = 0,649$	$\varphi^* = (1,418 - 1,326) \sqrt{\frac{58 \cdot 59}{58 + 59}} = 0,498$	$\varphi^* = (0,528 - 0,460) \sqrt{\frac{2 \cdot 1}{2 + 1}} = 0,368$
КГ і ЕГ (ВНТУ)	$\varphi^* = (1,615 - 1,084) \sqrt{\frac{69 \cdot 79}{69 + 79}} = 3,222$	$\varphi^* = (1,659 - 1,410) \sqrt{\frac{69 \cdot 79}{69 + 79}} = 1,511$	$\varphi^* = (0,902 - 0,486) \sqrt{\frac{3 \cdot 3}{3 + 3}} = 2,525$

Таблиця Т.5

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Магістр»)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	Частка	$2\arcsin\sqrt{P}$	
КГ (ДНУ)	0,481	1,533	0,404	1,378	0,115	0,692	52
ЕГ-1 (ТНЕУ)	0,083	0,584	0,542	1,655	0,375	1,318	24
ЕГ-2 (ВНТУ)	0,106	0,663	0,681	1,941	0,213	0,959	47
ЕГ-3 (МНАУ)	0,500	1,571	0,375	1,318	0,125	0,723	32

Таблиця Т.6

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для студентів ОКР «Магістр»)

Групи	Розраховане значення критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ-1	$\varphi^* = (1,533 - 0,584)\sqrt{\frac{24 \cdot 52}{24 + 52}} = 3,846$	$\varphi^* = (1,655 - 1,378)\sqrt{\frac{24 \cdot 52}{24 + 52}} = 1,124$	$\varphi^* = (1,318 - 0,692)\sqrt{\frac{24 \cdot 52}{24 + 52}} = 2,537$
КГ і ЕГ-2	$\varphi^* = (1,533 - 0,663)\sqrt{\frac{52 \cdot 47}{52 + 47}} = 4,323$	$\varphi^* = (1,941 - 1,378)\sqrt{\frac{52 \cdot 47}{52 + 47}} = 2,798$	$\varphi^* = (0,959 - 0,692)\sqrt{\frac{52 \cdot 47}{52 + 47}} = 1,327$
КГ і ЕГ-3	$\varphi^* = (1,571 - 1,533)\sqrt{\frac{52 \cdot 32}{52 + 32}} = 0,169$	$\varphi^* = (1,378 - 1,318)\sqrt{\frac{52 \cdot 32}{52 + 32}} = 0,267$	$\varphi^* = (0,723 - 0,692)\sqrt{\frac{52 \cdot 32}{52 + 32}} = 0,138$

Таблиця Т.7

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (для слухачів закладів післядипломної освіти)

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	
КГ	0,192	0,907	0,462	1,495	0,346	1,258	26
ЕГ-1	0,235	1,012	0,494	1,559	0,272	1,097	81
ЕГ-2	0,163	0,831	0,466	1,503	0,372	1,312	43
ЕГ-3	0,143	0,776	0,381	1,330	0,476	1,523	21
ЕГ-4	0,179	0,874	0,357	1,281	0,464	1,503	28

Таблиця Т.8

Розрахунок φ^* -критерію Фішера (для слухачів закладів післядипломної освіти)

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення φ^* -критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ і ЕГ-1	$\varphi^* = (1,012 - 0,907) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 0,466$	$\varphi^* = (1,559 - 1,495) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 0,284$	$\varphi^* = (1,258 - 1,097) \sqrt{\frac{26 \cdot 81}{26 + 81}} = 0,714$
КГ і ЕГ-2	$\varphi^* = (0,907 - 0,831) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,306$	$\varphi^* = (1,503 - 1,495) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,032$	$\varphi^* = (1,312 - 1,258) \sqrt{\frac{43 \cdot 26}{43 + 26}} = 0,217$
КГ і ЕГ-3	$\varphi^* = (0,907 - 0,776) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,446$	$\varphi^* = (1,495 - 1,330) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,562$	$\varphi^* = (1,523 - 1,258) \sqrt{\frac{26 \cdot 21}{26 + 21}} = 0,903$
КГ і ЕГ-4	$\varphi^* = (0,907 - 0,874) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 0,121$	$\varphi^* = (1,495 - 1,281) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 0,786$	$\varphi^* = (1,503 - 1,258) \sqrt{\frac{26 \cdot 28}{26 + 28}} = 0,90$

Додаток У

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера (корегувальний етап)

Таблиця У.1

Проміжні розрахунки φ^* -критерію Фішера

Групи	Рівні сформованості правової компетентності						Кількість осіб у групі
	Початковий		Середній		Високий		
	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	Частка	$2 \arcsin \sqrt{P}$	
КГ-1	0,491	1,553	0,404	1,378	0,105	0,660	57
ЕГ-1	0,170	0,850	0,604	1,780	0,226	0,947	53
КГ-2	0,509	1,589	0,424	1,418	0,068	0,528	59
ЕГ-2	0,207	0,945	0,621	1,815	0,172	0,855	58
КГ-3	0,481	1,533	0,404	1,378	0,115	0,692	52
ЕГ-3	0,147	0,787	0,588	1,748	0,265	1,082	34

Таблиця У.2

Розрахунок φ^* -критерію Фішера

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення φ^* -критерію Фішера		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
КГ-1 і ЕГ-1	$\varphi^* = (1,553 - 0,850) \sqrt{\frac{57 \cdot 53}{57 + 53}} = 3,684$	$\varphi^* = (1,780 - 1,378) \sqrt{\frac{57 \cdot 53}{57 + 53}} = 2,107$	$\varphi^* = (0,991 - 0,660) \sqrt{\frac{57 \cdot 53}{57 + 53}} = 1,735$
КГ-2 і ЕГ-2	$\varphi^* = (1,589 - 0,945) \sqrt{\frac{58 \cdot 59}{58 + 59}} = 3,484$	$\varphi^* = (1,815 - 1,418) \sqrt{\frac{58 \cdot 59}{58 + 59}} = 2,147$	$\varphi^* = (0,855 - 0,528) \sqrt{\frac{58 \cdot 59}{58 + 59}} = 1,769$
КГ-3 і ЕГ-3	$\varphi^* = (1,533 - 0,787) \sqrt{\frac{52 \cdot 34}{52 + 34}} = 3,382$	$\varphi^* = (1,748 - 1,378) \sqrt{\frac{52 \cdot 34}{52 + 34}} = 1,678$	$\varphi^* = (1,082 - 0,692) \sqrt{\frac{52 \cdot 34}{52 + 34}} = 1,767$

Додаток Ф

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

№ 126-19/2317 від 12.11.2019р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем у навчальний процес
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У НПУ імені М.П. Драгоманова з 2016 року здійснюється впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С. С. В процесі впровадження результатів дослідження для майбутніх фахівців-економістів з управління персоналом моделювалися необхідні педагогічні умови, які прогнозовано повинні були створити передумови для формування їх правової компетентності за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. У педагогічному експерименті приймали участь 84 студента. В процесі досліджень використовувалися «Методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів для галузі знань 07 «Управління та адміністрування», укладачі: С. С. Пугач й інші; методичні матеріали та рекомендації стосовно реалізації міжпредметних зв'язків і створення ефективних педагогічних умов для формування правової компетентності при вивченні дисциплін фахового спрямування.

Результати досліджень були використані при підготовці 3 монографій і 9 фахових навчально-методичних статей з теми дослідження, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування» у Науковому віснику Ужгородського університету, «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування» у Науково-методичному журналі «Нова педагогічна думка», «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» у Міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки» та інших.

Усе це дає підстави вважати, що результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. впроваджено в навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Проректор із науково-педагогічної
та адміністративно-господарчої роботи,
д.пед.н., професор

Handwritten signature of M.S. Koresch

М.С.Корець

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИвул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 06.11.2019 р. № 01/10-914

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем у навчальний процес
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди з 2016 року здійснюється впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С. С. У процесі впровадження результатів дослідження на кафедрі економічної теорії, фінансів і обліку юридичного факультету для студентів, які проходять підготовку за освітніми програмами «Економіка», «Економіка і правове забезпечення бізнесу» моделювалися педагогічні умови, які забезпечували передумови для формування правової компетентності майбутніх фахівців-економістів. Експериментальні дослідження здійснювались на першому-четвертому курсах для 81 студента у складі 4 навчальних груп.

Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність розроблених навчально-методичних для формування у майбутніх фахівців-економістів правової компетентності у системі неперервної освіти та були використані при підготовці монографії «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та 7 статей для фахових журналів по темі дослідження: «Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування» у Науковому віснику Ужгородського університету, «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування» у Науково-методичному журналі «Нова педагогічна думка», «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» у Міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки» та інших.

Усе це дає підстави вважати, що результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. впроваджено у навчальний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Проректор з наукової роботи

Ю. Д. Бойчук

Україна

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«БОЯРСЬКИЙ КОЛЕДЖ ЕКОЛОГІЇ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ»

08152, Київської обл., Києво-Святошинський район, м. Боярка, вул. Сільгосптехнікум, 30 тел/факс (код 044) 401-64-01; E-mail: bkeipr@ukr.net, Код ЄДРПОУ 33295449

28.11.2019 р. № 226

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем
у навчальний процес «Боярського коледжу екології і природних ресурсів»
Національного університету біоресурсів і природокористування України

У «Боярського коледжу екології і природних ресурсів» Національного університету біоресурсів і природокористування України з 2016 року здійснювалося впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С. С. У процесі впровадження результатів дослідження для бакалаврів і магістрів з обліку і оподаткування перевірялася ефективність педагогічних умов формування їх правової компетентності за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. До експериментальних досліджень було залучено 99 студентів коледжу у складі 6 навчальних груп.

Експериментальні дослідження здійснювались на другому-четвертому курсах в процесі викладання студентам дисциплін загальної та професійної підготовки з залученням викладачів цих дисциплін. За результатами проведеного педагогічного експерименту була доведена ефективність запропонованих педагогічних умов для формування правової компетентності майбутніх фахівців у системі неперервної освіти.

Результати проведених досліджень були використанні при підготовці 2 монографій і 7 фахових навчально-методичних статей з теми дослідження, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю» у журналі «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки», «Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти» у збірнику «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми», та інших.

Все це дає підстави вважати, що результати науково-методичних досліджень Пугача С. С. впроваджено у навчальний процес «Боярського коледжу екології і природних ресурсів» Національного університету біоресурсів і природокористування України

Директор коледжу

доц. Кропивко С. В.

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ВІННИЦЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
бул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050 тел. 55-65-60,
E-mail: bil@mail.vinnica.ua

21.11.2019 № 01/21-1072
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему:
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)
у навчальний процес КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

Упродовж 2017-2019 рр. у КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» впроваджувалися результати дисертаційної роботи здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему: «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти).

З метою виявлення рівня правової компетентності слухачів, здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем був проведений констатувальний етап експерименту, в якому взяли участь 143 особи. На формуальному етапі для формування правової компетентності при вивченні законодавчо-нормативних актів із законодавства про працю використовувалися матеріали монографії С. С. Пугача «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та навчальний посібник «Охорона праці в галузі управління та адміністрування», МВ до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності» для галузі знань 07 «Управління та адміністрування», МВ до виконання контрольної роботи з дисципліни «Дивільний захист та охорона праці в галузі» (модуль «Охорона праці в галузі») для студентів заочної форми навчання магістерського напрямку підготовки С. С. Пугача та ін.

Навчально-методичні матеріали здобувача побудовано на принципах комунікабельності та інтегрованого розвитку з використанням інноваційних технологій та електронних освітніх ресурсів. При їх розробці застосовано дидактичні принципи логічності, доступності, активності та практичного застосування.

Отримані в процесі експерименту результати підтвердили ефективність формування правової компетентності слухачів і були використані С. С. Пугачем при написанні дисертаційної роботи.

Ректор
професор, доктор історичних наук

С. І. Дровозюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

126-36/1664

20 вересня 2019р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців
з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем у освітній процес
Тернопільського національного економічного університету (ТНЕУ)

У Тернопільському національному економічному університеті з 2016 року впроваджуються в освітній процес результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. У процесі впровадження результатів дослідження для майбутніх фахівців з обліку і оподаткування моделювалися педагогічні умови, які прогнозовано створювали передумови для формування їх правової компетентності у системі неперервної освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. До експериментальних досліджень було залучено 130 студентів, які проходили навчання з обліку і оподаткування у складі 9 навчальних груп (104 бакалаврів і 26 магістрів).

Результати досліджень були використані для коригування робочих планів дисциплін загальної та професійної підготовки: «Правознавство», «Судово-бухгалтерська експертиза», «Облік зовнішньоекономічної діяльності» та інших, що викладалися, змісту та структури навчальних занять та при підготовці 3 монографій і 12 фахових навчально-методичних статей з теми дослідження, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування» у Науковому віснику Ужгородського університету, «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування» у Науково-методичному журналі «Нова педагогічна думка», «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» у Міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки» та інших.

Результати проведеного педагогічного експерименту підтвердили ефективність розробленої педагогічної технології. Таким чином, використання запропонованих дисертантом педагогічної технології, методик і рекомендацій дозволило створити педагогічні умови для ефективного формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти.

Усе це дає підстави вважати, що результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. впроваджено в освітній процес ТНЕУ.

Т.в.о. ректора ТНЕУ

М.І. Шинкарик

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
Адреса: Україна, 33027, м. Рівне, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4
тел./факс: (0362) 23-01-86
р/р 26003301587972 в Промінвестбанку
м. Рівне, МФО 333335, код ЗКПО 24171048

The Higher Educational Establishment of private form of property "International University of Economics & Humanities named after academician Stepan Demianchuk"

Address: Ukraine, 33027, Rivne Academician Stepana Demianchuka street, 4
Tel/fax (0362) 23-01-86
26003301587972 in Prominvestbank
Rivne, MFO 333335, code 24171048

E-mail: mail@regi.rovno.ua

№ 031/302 від 09.12 2019 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Пугача Сергія Сергійовича на тему «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» у навчальний процес Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

У Міжнародному економіко-гуманітарному університеті імені академіка Степана Дем'янчука з метою ефективного формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності у системі неперервної освіти впродовж 2016–2019 років здійснювалося впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С. С.

Результати дослідження Пугача С. С. використовувалися на першому-четвертому курсах та в магістратурі при вивченні студентами навчальних дисциплін «Бюджетний менеджмент», «Фінансовий аналіз», «Аудит», «Податкова система», «Гроші і кредит», «Економіка праці і соціально-трудові відносини», «Економіка підприємства», «Цивільна безпека», «Соціальна економіка». В процесі викладання навчальних дисциплін використовувалися навчальний посібник «Охорона праці в галузі управління та адміністрування», методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності» для галузі знань 07 «Управління та адміністрування», методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» (модуль «Охорона праці в галузі») для студентів заочної форми навчання магістерського напрямку підготовки С. С. Пугача, О. В. Кобилянського, І. В. Заюкова для формування правової компетентності при вивченні законодавчо-нормативних актів, які включені до навчальних програм цих дисциплін.

До навчального процесу впродовж 2016–2019 н. р. було залучено 217 студентів економічного факультету та факультету європейської освіти. Його результати були використані автором при підготовці монографії «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та 2 статей для фахових журналів за темою дослідження.

Зазначене вище має бути вважати, що результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. впроваджено в навчальний процес Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

проф. А.С. Дем'янчук

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел. приймальні: +38 (0432) 50-89-30,
 факс: +38 (0432) 50-87-78, E-mail: rector@donnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070803

«04» 10 2019 № 264/01-13/01.1.3

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Пугача Сергія Сергійовича на тему «Теоретичні і методичні засади
 формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і
 оподаткування у системі неперервної освіти» зі спеціальності
 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

У Донецькому національному університеті імені Василя Стуса з 2015 року здійснювалося впровадження результатів дисертаційного дослідження Пугача С. С. у навчальний процес, з метою ефективного формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності у системі неперервної освіти.

Експериментальні дослідження виконувались на першому-четвертому курсах бакалаврату та магістратури при вивченні студентами курсів «Інтелектуальна власність», «Фінансовий аналіз», «Організація і методика аудиту», «Податкова система», «Гроші і кредит», «Економіка праці та управління персоналом», «Економіка підприємства», «Основи охорони праці», «Соціальна відповідальність» тощо.

До експерименту за три роки досліджень у 2015-2018 н. р. було залучено 164 студента: бакалаври – 112, магістри – 52. Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність розроблених навчально-методичних для формування у майбутніх фахівців з обліку і оподаткування правової компетентності у системі неперервної освіти та були використані при підготовці монографії «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та 4 статей для фахових журналів по темі дослідження.

Проректор з наукової роботи

І.В. Хаджинов

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(МНАУ)

вул. Георгія Гонгалдзе, 9, м. Миколаїв, 54020,
 тел. (0512) 34-10-82, тел./факс: (0512) 34-31-46
 E-mail: rector@mnau.edu.ua, офіційний сайт: www.mnau.edu.ua
 код ЄДРПОУ 00497213

Від 05.11.19 № 01-18/1528

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
 «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності
 майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
 здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем у навчальний процес
 Миколаївського національного аграрного університету (МНАУ)

У МНАУ у 2016-2019 роках здійснювалося впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С.С. В процесі впровадження результатів моделювалися умови, які створили передумови для формування їх правової компетентності у системі неперервної освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. До експериментальних досліджень було залучено 152 студента-економіста у складі 11 навчальних груп (118 бакалаврів і 34 магістрів).

Результати досліджень використовувалися в процесі викладання дисциплін: «Правознавство», «Облік зовнішньоекономічної діяльності» та інших і при підготовці методичних вказівок, монографії та 12 фахових навчально-методичних статей з теми дослідження, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Методологічні підходи та принципи формування правової компетенції майбутніх економістів у процесі фахової підготовки», у Збірнику наукових праць «Педагогічні науки Національної академії Державної прикордонної служби України» «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування», у Науково-методичному журналі «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування», у Міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки» та інших.

За результатами проведеного експерименту були обґрунтовані та перевірена ефективність педагогічних умов для формування правової

компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти за розробленою моделлю.

Таким чином, можна вважати, що результати дисертаційного дослідження Пугача С. С. впроваджено в навчальний процес Миколаївського національного аграрного університету.

Проректор з наукової роботи

О.Є.Новіков

УКРАЇНА

УКООПСІЛКА

ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ

ВІННИЦЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ ІНСТИТУТ

вул. Академіка Янгеля, 59, м. Вінниця, 21009

телефон, факс: (0432) 61-65-63, 61-29-68

admin@vki.vin.ua

22.10.19 № 318

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців
з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем
у навчальний процес Вінницького кооперативного інституту (ВКІ)

У ВКІ з 2016 року здійснюється впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С.С. В процесі впровадження результатів дослідження для бакалаврів і магістрів з обліку і оподаткування моделювалися педагогічні умови, які створили передумови для формування їх правової компетентності у системі неперервної освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. До експериментальних досліджень було залучено 105 бакалаврів і 21 магістр з обліку та оподаткування у складі 8 навчальних груп.

Експериментальні дослідження здійснювались на другому-четвертому курсах в процесі викладання студентам дисциплін «Основи правознавства», «Господарське право», «Адміністративне право», «Трудове право» та інші з залученням викладачів цих дисциплін. За результатами проведеного педагогічного експерименту була доведена ефективність запропонованих педагогічних умов для формування правової компетентності майбутніх фахівців (бакалаврів і магістрів) з обліку та оподаткування у системі неперервної освіти.

Результати проведених досліджень були використанні при підготовці 2 монографій і 7 фахових навчально-методичних статей з теми дослідження, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування» у Науково-методичному журналі «Нова педагогічна думка», «Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування» у Науковому віснику Ужгородського університету, «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» у Міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки» та інших.

Все це дає підстави вважати, що результати науково-методичних досліджень Пугача С.С. впроваджено у навчальний процес Вінницького кооперативного інституту.

В. о. ректора

В. А. Драбовська

Вінницька міська рада

Комунальний заклад «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 27 Вінницької міської ради»

вул. Ватутіна, буд. 42, місто Вінниця, 21011,

тел. 0 (432) 56-39-74, 56-31-67, 27-36-26, e-mail: sch27@galaxy.vp.ua Код ЄДРПОУ 26235522

22.11.2019 № 591

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему:

«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з
обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)
у освітній процесі комунального закладу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 27
Вінницької міської ради»

Упродовж 2017-2019 рр. у комунального закладу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 27 Вінницької міської ради» впроваджувалися результати дисертаційної роботи здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему: «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти).

З метою виявлення рівня правової компетентності школярів здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем був проведений констатувальний етап експерименту, в якому прийняли участь 94 особи під час вивчення предметів економіка, правознавство та основи здоров'я, а також в роботі гуртка «Афлатун» з соціальної та економічної освіти школярів. Використовувалися матеріали з монографії С. С. Пугача «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та навчального посібника «Охорона праці в галузі управління та адміністрування» С. С. Пугача та ін.

Навчально-методичні матеріали здобувача побудовано на принципах комунікабельності та інтегрованого розвитку з використанням інноваційних технологій та електронних освітніх ресурсів. При їх розробці застосовано дидактичні принципи логічності, доступності, активності та практичного застосування.

Отримані в процесі експерименту результати підтвердили ефективність формування правової компетентності слухачів і були використані С.С.Пугачем при підготовці експериментального розділу дисертаційної роботи.

Директор

О.Терновой

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Покришева, 41, м. Херсон, 73034, тел. (0552) 37-02-00, 41-08-10, 41-08-11, факс 37-05-92
 Web: <http://www.academy.ks.ua> E-mail: info@academy.ks.ua

02.12.19 № 01-23/904

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
 «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх
 фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
 здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем
 в освітній процес КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

В освітньому процесі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» з 2016 року здійснювалося впровадження результатів дисертаційного дослідження Пугача С.С.

Зокрема, викладачами академії використовувалися: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю» у журналі «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки», «Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти» у збірнику «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми», «Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування» у науково-методичному журналі «Нова педагогічна думка» та інші матеріали дослідження.

Використання в освітньому процесі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» результатів дисертаційної роботи Пугача С.С. на тему «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» підтвердило їх актуальність та необхідність.

Перший проректор, проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, доцент

І. Я. Жорова

№ 11/34 від 11.09.19р

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з науково-методичної роботи з організації навчального процесу та його науково-методичного забезпечення ВНТУ
проф. Васілевський О. М.
2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційної роботи
на тему «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
(спеціальність 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти)
викладачем Вінницького навчально-наукового інституту економіки (ВННІЕ)
Тернопільського національного економічного університету (ТНЕУ)
Пугачем Сергієм Сергійовичем у навчальний процес ВНТУ

Члени комісії, у складі: директора Головного центру організації та методичного забезпечення навчання, професора Лисенка Г. Л.; декана факультету машинобудування та транспорту, професора Буреннікова Ю. А.; завідувача кафедри БЖДПБ, професора Кобилянського О. В., склали цей акт про те, що у Вінницькому національному технічному університеті використовуються з 2016 року результати наукових досліджень Пугача С. С. з формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти. Експериментальні дослідження здійснювались за участі викладачів кафедри БЖДПБ під час викладання дисциплін циклу безпеки (основи охорони праці та безпека життєдіяльності, цивільний захист і охорона праці у галузі) 202 студентам-економістам у 16 навчальних групах, з них: бакалаврів – 154, магістрів – 48.

У процесі вивчення цих дисциплін використовувалися МВ до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Основи охорони праці та безпека життєдіяльності». Здобувач Пугач С. С. приймав участь у формуванні змісту таких тем: правові та організаційні основи охорони праці; державне управління охороною праці, державний нагляд і громадський контроль за охороною праці; організація охорони праці на підприємстві; міжнародні норми в галузі охорони праці; основні законодавчі та нормативно-правові акти з охорони праці в галузі; система управління охороною праці в організації. Ці розробки виконані на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволило використати їх для самостійної роботи та в процесі дистанційної індивідуальної роботи студентів-економістів. За результатами наукових досліджень на кафедрі БЖДПБ було видано монографію, 10 фахових статей і надруковано 14 тез у матеріалах науково-методичних конференцій.

Вважаємо, що результати дисертаційної роботи Пугача С. С. впроваджено у навчально-виховний процес Вінницького національного технічного університету.

Директор ГЦ ОМЗН, професор,

к. т. н.

Директор ФМТ, професор,

к. т. н.

Завідувач кафедри БЖДПБ,

професор, д. пед. н.

Г. Л. Лисенко

Ю. А. Буренніков

О. В. Кобилянський

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНА ГІМНАЗІЯ № 17
ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»**

вул. Олександра Соловйова, 2, м. Вінниця, 21050 Тел. (0432), 61-14-50 E-mail: admin@pmg17.vn.ua
Код ЄДРПОУ 20097993

21.11.2019 № 02-38/618

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему:
«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності
майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)
у навчальний процес КЗ «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР»

Упродовж 2017-2019 н. рр. у КЗ «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР» впроваджувалися результати дисертаційної роботи здобувача Пугача Сергія Сергійовича на тему: «Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти).

З метою виявлення рівня правової компетентності школярів здобувачем Пугачем Сергієм Сергійовичем був проведений констатувальний етап експерименту, в якому прийняли участь 88 осіб під час вивчення предметів економіка та фінансова грамотність. Використовувалися матеріали монографії С. С. Пугача «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти» та навчального посібника «Охорона праці в галузі управління та адміністрування» С. С. Пугача та ін.

Навчально-методичні матеріали здобувача побудовано на принципах комунікабельності та інтегрованого розвитку з використанням інноваційних технологій та електронних освітніх ресурсів. При їх розробці застосовано дидактичні принципи логічності, доступності, активності та практичного застосування.

Отримані в процесі експерименту результати підтвердили ефективність формування правової компетентності слухачів і були використані С.С. Пугачем при підготовці експериментального розділу дисертаційної роботи.

Директор гімназії

В. М. Нестюк

УКРАЇНА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«НІЖИНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ КОЛЕДЖ»

16600, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Шевченка, 26, тел. (04631) 7-51-36, факс (04631) 7-51-38, E-mail: natims@i.ua
Код СДРПОУ 39214962

28.11.2019 № 316
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Пугачем Сергієм Сергійовичем

**«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти»
(спеціальність 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти)**

У Ніжинському агротехнічному коледжі Національного університету біоресурсів і природокористування України в 2016-2019 роках здійснювалося впровадження в освітній процес результатів дисертаційного дослідження Пугача С.С. У процесі впровадження результатів дослідження для молодших спеціалістів з обліку і оподаткування перевірялася ефективність необхідних педагогічних умов для формування їх правової компетентності за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. До експериментальних досліджень було залучено 47 молодших спеціалістів з обліку та оподаткування у складі 3 навчальних груп.

Експериментальні дослідження здійснювались на 1-3 курсах молодших спеціалістів у процесі викладання студентам дисциплін загальної та професійної підготовки із залученням викладачів цих дисциплін. За результатами проведеного педагогічного експерименту була доведена ефективність розроблених педагогічних умов для формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку та оподаткування у системі неперервної освіти.

Результати наукових досліджень було використано при виданні 2 монографій, 10 фахових статей і 14 тез у збірниках матеріалів науково-методичних конференцій, зокрема: монографія «Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти»; статті у фахових журналах: «Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю» у журналі «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки», «Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти» у збірнику «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми», «Розвиток правової компетентності фахівців-економістів у закладах вищої освіти» у збірник наукових праць «Педагогічний альманах» Херсонської академії неперервної освіти та інших.

Вважаємо, що результати дисертаційної роботи Пугача С.С. впроваджено в освітній процес Ніжинського агротехнічного коледжу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Директор коледжу

О.В.Литовченко

Додаток Х

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації

- Пугач, С. С. (2018). Розвиток правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Педагогіка безпеки*, 2, 120–130. DOI:10.31649/2524-1079-2018-3-2-120-130
- Пугач, С. С. (2018). Досвід правої підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, вип. 56, 170–175.
- Пугач, С. С. (2018). Методологічні підходи та принципи формування правової компетенції майбутніх економістів у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки Національної академії Державної прикордонної служби України»*, 4(15), 355–370.
- Пугач, С. С. (2019). Визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 2, 131–141. DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-2-131-141.
- Пугач, С. С. (2019). Закордонний досвід формування правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Науковий Вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць*, 1(64), 194–198.
- Пугач, С. С. (2019). Зміст і структура правової компетенції майбутніх економістів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць*, вип. 57, 130-136. DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-130-136.
- Пугач, С. С. (2019). Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування. *Педагогіка безпеки*, 1, 43–53.

DOI:10.31649/2524-1079-2019-4-1-043-053.

- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»*, 2(98), 29–34.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку й оподаткування в системі післядипломної освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, вип. 59, 98–103. DOI: 10.31652/2415-7872-2019-59-98-103.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»: зб. наук. праць*, вип. 2, 144–148.
- Пугач, С. С. (2019). Педагогічні умови розвитку правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Вінниченка. Серія: Педагогічні науки*, вип. 178, 148–153.
- Пугач, С. С. (2019). Розвиток правової компетентності фахівців-економістів у закладах вищої освіти. *Педагогічний альманах: збірник наук. праць*, вип. 41, 219–226.
- Пугач, С. С. (2019). *Теоретичні та методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у системі неперервної освіти: монографія*. Вінниця: ВНАУ.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование у будущих экономистов правовой компетентности. *Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета*, 1 (41), 66–71.
- Пугач, С. С. (2019). Формування правової компетенції фахівців економічного профілю у закладах вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, вип. 53, 199–202.
- Пугач, С. С. (2019). Проблеми реалізації принципів навчання в освітньому

- процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, вип. 54, 131–135. DOI: 10.31652/2412-1142-2019-54-131-135.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование профессиональной компетентности в процессе подготовки экономистов. *Актуальные проблемы современных экономических систем: сборник научных трудов; редкол.: А. Г. Проровский [и др.]. Брест: Издательство БрГТУ*, 86–91.
- Заюков, І. В., Кобилянський, О. В., & Пугач, С. С. (2019). *Охорона праці в галузі управління та адміністрування: навчальний посібник*. Вінниця: ВНТУ.
- Пугач, С. С. (2019). Розвиток правової компетентності дітей у закладах загальної освіти. *Університет-Школа: співпраця в умовах євроінтеграції: монографія*. Акімова О. В., Фрицюк В. А., Троян Г. В. [та ін.]. Вінниця: Твори, 238–263.
- Пугач, С. С. (2019). Особливості розвитку правової компетентності фахівців-економістів у процесі здобуття другої вищої освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*, вип. 60, 91–97. DOI: 10.31652/2415-7872-2019-60-91-97.
- Пугач, С. (2019). Формування правової компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 4(19), 307–323.
- Пугач, С. (2019). Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування в системі неперервної освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогіка*, 5. URL: <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedvisnyk/article/view/357/357>.
- Пугач, С. С. (2019). Формирование профессиональной компетентности в процессе подготовки экономистов. *Вестник Казахского гуманитарно-*

юридического инновационного университета, 4 (44), 159–164.

Pugach, S. S. (2020). Features of development of legal competence pupils of general education schools. *The scientific heritage* (Budapest, Hungary), Vol. 4, № 43, 54–60.

Опубліковані праці апробаційного характеру

Пугач, С. С. (2019). *Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матер. Міжнар. наук. конф. Дніпро: СПД Охотнік, 395–396.*

Пугач, С. С. (2019). *Особливості розвитку правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування. Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців. Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф.: збірн. наук. праць. Вінниця: ВНТУ, 36–40.*

Пугач, С. С. (2019). *Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи. Міждисциплінарні перспективи. Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 147–149.*

Пугач, С. С. (2019). *Проблеми формування правової компетентності в процесі підготовки менеджерів. Міжн. наук.-техн. конф. «Перспективи розвитку машинобудування та транспорту-2019»: збірн. тез. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 371–373.*

Пугач, С. С. (2019). *Професійна підготовка фахівців вищої кваліфікації в умовах трансформації економіки. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 26 січня 2019 р.). Полтава: ЦФЕНД, Ч. 7, 60–62.*

Пугач, С. С. (2019). *Розвиток правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування. Травневі наукові читання: XVII Міжнар. наук.-практ.*

інтернет-конф.: тези доповідей, Дніпро: ГО «НОК», ч. 2, 54–58.

Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування*. Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти: Матер. II Всеукр. заочної науково-практ. конф. Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту НУВГП. Рівне, 70–75.

Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування*. Nowoczesna nauka: teoria i praktyka: Mater. III Miedz. Konf. Nauk.-Prakt., 106–107. Взято з <https://nowanauka.files.wordpress.com/2019/05/materiac581y2019.pdf>

Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності учнів у закладах загальної освіти*. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: матер. III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції. Вінниця: «Твори», 184–186.

Пугач, С. С. (2019). *Формування правової компетентності фахівців у системі безперервної освіти*. Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти: зб. наук. праць за матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, ДВНЗ «П-ХДПУ ім. Г. Сковороди», 143–146.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Пугач, С. С. (2012). *Реалізація конституційних гарантій рівності громадян перед законом і судом при провадженні досудового розслідування*[^] монографія. Тернопіль: Крок.

Пугач, С. С. (2013). Особливості правового регулювання права дитини на безпечний інформаційний простір. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 95–98.

Пугач, С. С. (2013). Становлення концепції права дитини на гідність у поглядах мислителів стародавнього світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 22, 74–77.

- Пугач, С. С. (2013). Суб'єкти застосування норм права: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 6, 10–12.
- Пугач, С. С. (2018). Формування правової компетентності у майбутніх учителів. *Професійне становлення особистості майбутнього вчителя: монографія*. Акімова О. (Ред.). Вінниця: «Твори», 124-143.
- Пугач, С. С. (2019). *Розвиток правової компетентності дітей у закладах загальної освіти*. Університет-Школа: співпраця в умовах євроінтеграції: монографія. Акімова О. В. (Ред.). Вінниця: Твори, 2019, 238–263.
- Пугач, С. С. (2019). *Визначення рівнів сформованості правової компетентності майбутніх фахівців-економістів*. Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інноваційні технології навчання в епоху цивілізаційних змін», Вінниця, 27-28 листопада 2019 р. ВДПУ ім. М. Коцюбинського; ред. колегія: Р. С. Гуревич та інші. Вінниця, 12–14.
- Заюков, І. В., Кобилянський, О. В., & Пугач, С. С. (2019). *Методичні вказівки до виконання контрольної роботи з дисципліни «Цивільний захист та охорона праці в галузі» (модуль «Охорона праці в галузі»)* для студентів заочної форми навчання магістерського напрямку підготовки. Вінниця: ВНТУ.
- Кобилянський, О. В., Заюков, І. В., & Пугач, С. С. (2019). *Методичні вказівки до самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «ООП та БЖД». Галузь знань 07 «Управління та адміністрування». Спеціальність 073 – «Менеджмент». Модуль «Безпека життєдіяльності»*. Вінниця: ВНТУ.

Додаток Ц

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Пугача Сергія Сергійовича

«Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування у системі неперервної освіти» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Основні положення та результати дисертаційної роботи представлено в доповідях на наукових, науково-практичних, науково-методичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема:

Міжнародних:

1. Міжнародна наукова конференція «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (Дніпро, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара 24-25 травня 2019). Форма участі – доповідь на секційному засіданні на тему «Особливості розвитку правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування».

2. IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців» (Вінниця, Вінницький національний технічний університет 28-29 березня 2019). Форма участі – публікація на тему «Особливості розвитку правової компетентності в системі підвищення кваліфікації фахівців з обліку та оподаткування»; публікація статті «Модель розвитку правової компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування» у міжнародному науковому журналі «Педагогіка безпеки», 2019, 1.

3. IV Міжнародна науково-практична конференція «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи» (Ужгород, Ужгородський національний університет 27 червня 2019). Форма участі – публікація на тему «Особливості формування правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування»; публікація статті «Особливості формування правової компетентності

магістрів з обліку та оподаткування» у Науковому віснику Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».

4. Міжнародна науково-технічна конференція «Перспективи розвитку машинобудування та транспорту-2019» (Вінниця, Вінницький національний технічний університет 13-15 травня 2019). Форма участі – доповідь на секційному засіданні на тему «Проблеми формування правової компетентності в процесі підготовки менеджерів».

5. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права» (Полтава, Центр фінансово-економічних наукових досліджень 26 січня 2019). Форма участі – публікація на тему «Професійна підготовка фахівців вищої кваліфікації в умовах трансформації економіки».

6. XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Травневі наукові читання» (Дніпро, Громадська організація «Наука та освіта без кордонів» 14 травня 2019). Форма участі – публікація на тему «Розвиток правової компетентності фахівців з обліку та оподаткування».

7. II Międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej «Nowoczesna nauka: teoria i praktyka» (Katowice, Nowa nauka 30kwietnia 2019). Форма участі – публікація на тему «Формування правової компетентності магістрів з обліку та оподаткування».

Всеукраїнських:

8. II Всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти» (Рівне, Національний університет водного господарства та природокористування 26-27 квітня 2019). Форма участі – публікація на тему «Формування правової компетентності бакалаврів з обліку та оподаткування»; публікація статті в спецвипуску журналу «Нова педагогічна думка», який входить до переліку наукових фахових видань України.

9. III Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя» (Вінниця,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського 28-29 листопада 2019). Форма участі – публікація на тему «Формування правової компетентності учнів у закладах загальної освіти»; публікація статті «Формування правової компетентності у майбутніх учителів» у монографії «Професійне становлення особистості майбутнього вчителя».

10. IX Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти» (Переяслав-Хмельницький, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» 23-24 квітня 2019). Форма участі – доповідь на секційному засіданні на тему «Формування правової компетентності фахівців у системі безперервної освіти».